

Sallai Gergely

„A határ megindul, az ország nagyobb lesz...”

A csehszlovákiai magyar kisebbség és
Magyarország kapcsolatainak
diplomácia-, politika- és társadalomtörténeti
vizsgálata az 1938. évi
csehszlovákiai válságtól Kárpátalja
Magyarországhoz csatolásáig
(1938. május-1939. március)

2008

Sallai Gergely

„A határ megindul, az ország nagyobb lesz...”

**A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatainak
diplomácia-, politika- és társadalomtörténeti vizsgálata az 1938. évi
csehszlovákiai válságtól Kárpátalja Magyarországhoz csatolásáig
(1938. május-1939. március)**

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője:

Dr. Fröhlich Ida DSc., egyetemi tanár

A Régiótörténeti Műhely és a téma vezetője:

Dr. Berényi István DSc., egyetemi tanár

2008

Tartalomjegyzék

I. A csehszlovákiai magyarság a változó „közép-európai térben”

1. „Hiszen éppen az a baj, hogy ez az ország nem tudott a hazánkká válni...” A magyar kisebbség a Csehszlovák Köztársaságban
2. „Meg kell győzni a csehszlovák kormányt arról, hagyjon fel hajthatatlan álláspontjával, amelyhez ezidáig ragaszkodott...” A csehszlovák kormány diplomáciai erőfeszítései a müncheni válság során
3. „Mi az érvényes törvények keretein belül követeljük önrendelkezési jogunkat, Szlovenszkó és Ruszinszkó teljes autonómiáját, hogy nemzeti, vallási és kulturális fejlődésünket biztosíthassuk...” A csehszlovákiai magyarság politizálásának alternatívái és a müncheni válság
4. „A magyarokkal történő együttműködés ügyében elmondottak és leírtak csak a csehszlovák politikára részünkről kifejtett nyomás eszközeként foghatók fel...” A magyar külpolitika és a szlovák kérdés

II. A területi revízió lehetőségének előtérbe kerülése az 1938. évi müncheni válság során

1. „Nekünk más határokra van szükségünk...” A magyar külkapcsolatok főbb irányai és a revíziós törekvések
2. „Nekünk a négyhatalmi bázist nem lehet elhagyni...” A magyar diplomácia tevékenysége a müncheni válság időszakában
3. „Itt most arról van szó, hogy egy igazságos határmegvonás útján megalapozzuk két nemzet barátságát...” A komáromi tárgyalások
4. „A cseheknek ahhoz, hogy egyáltalán kielégítsék a magyarokat, többet kell feladniuk, mint egy sáv szántóföldet városok nélkül...” Komáromtól Bécsig

III. „A visszatért magyarok” – a területi revízió végrehajtásának társadalmi és politikai következményei

1. *„A határ megindul, az ország nagyobb lesz...”* A területi revízió nemzetközi fogadtatása és a katonai birtokbavétel
2. *„Felszabadult az első magyar rög.”* A bécsi döntőbírósi határozat magyar fogadtatása
3. *„Mindent elvesztettünk...”* A bécsi döntőbírósi határozat szlovák fogadtatása
4. *„... az ország ilyen körülmények között ne törekedjék arra, hogy újabb területek szereztessenek országunkhoz.”* Társadalmi, gazdasági és nemzetiségi feszültségek a visszacsatolt területeken

Historiográfiai áttekintés

Melléklet – felhasznált források és irodalom

Levéltári és kéziratári források
Forráskiadványok és kéziratok
Emlékiratok
Könyvek, monográfiák
Cikkek, tanulmányok
Folyóiratok
A fejezetcímekben található idézetek forrásai

I. FEJEZET

***A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYARSÁG A VÁLTOZÓ „KÖZÉP-EURÓPAI
TÉRBEN”***

I. 1.

„Hiszen éppen az a baj, hogy ez az ország nem tudott a hazánkká válni...”

A magyar kisebbség a Csehszlovák Köztársaságban

Az 1918-1920 között tartós területi formáját és alkotmányos berendezkedését elnyerő új csehszlovák állam első alaptörvényei, illetve ideiglenes alkotmánya nem foglalkozott külön a nemzeti kisebbségek jogainak szabályozásával. Bár az államnak, végleges határainak kialakulását követően, csaknem ötmillió nem cseh, vagy szlovák ajkú lakosa is lett, a nyelvhasználat szabályozásáról gondoskodni kívánó első elvi állásfoglalások, rendeletek egy szláv nemzetállam megteremtésének óhaját tükrözték. A csehszlovák Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság 1919. március 19-i elvi állásfoglalása hangsúlyozta, hogy „az állam és annak szervei cseh nyelven fejezik ki akaratukat, az állam területén élő más nemzetiségek tagjai csak annyi jogot igényelhetnek maguknak, amennyi elégséges ahhoz, hogy nemzeti létüket fejleszteni tudják, és nyelvüket használhassák. /.../ Ezek a jogok kizárólag csehszlovák állampolgárokat illetnek meg, s gyakorlásuk csak azokon a területeken (bíróági járásokban) jöhet számításba, ahol az érintett nemzeti kisebbségek élnek.”¹ A Szövetséges és Társult Főhatalmak és Csehszlovákia képviselői 1919. szeptember 10-én Saint Germain en Laye-ben megkötötték azt a kisebbségi szerződést, amely az Ausztriával ugyanaznap aláírt békeszerződés vonatkozó cikkelyével állt összhangban. A szerződés a csehszlovák állam azon lakosai számára nyert elfogadást, amelyek fajukkal, nyelvükkel, vagy vallásukkal eltérnek a lakosság többségétől. A szerződést 1921. december 8-án közölte az országos törvénytár.² Az 1920. február 29-én elfogadott Alkotmány, amely alkotmányozó szubjektumnak a „csehszlovák nemzetet” tekinti, a hatodik fejezetébe emelte be a nemzetközi kisebbségi szerződésben vállalt kötelezettségek nagyobb részét. Az alaptörvény egyik szakasza rendelkezett arról, hogy a nyelvhasználati jog alapelveit külön törvény állapítja majd meg, amely aznap meg is történt, majd az Alkotmány 122. szakaszaként lett kihirdetve az országos törvénytárban.³ A nyelvhasználatot az első köztársaság idején számos egyéb

¹ Gyönyör József: *Határok születtek*. Pozsony, 1992-1993, Madách-Posonium. 31.

² Gyönyör József: *Terhes örökség*. Pozsony, 1994, Madách-Posonium. 12.

³ Uo. 17.

rendelettel és speciális jogszabállyal szabályozták. A hatalom által követett alapelv lényege az volt, hogy a kisebbségek nyelvhasználata csupán az elkerülhetetlenül legszükségesebb mértékben érvényesülhessen és a kérdés törvények és rendeletek sorával történt körülbástyázása lényegében a nemzeti kisebbségek asszimilációjának elősegítését szolgálta, tulajdonképpen „bosszú volt”, főként a csehek ausztriai és a szlovákok korábbi magyarországi diszkriminálásáért.⁴ A nemzeti kisebbségeket jogaik tényleges gyakorlásában alapvetően befolyásolta a nyelvtörvény néhány rendelkezése. A törvény 2.§-a például arról rendelkezett, hogy a csehszlovák állampolgárságú, de nem csehszlovák nemzetiségű lakosságot egy adott bírósági járásban csak abban az esetben illeti meg a nemzetiségi nyelv hivatalos használata és a nemzetiségi iskoláztatás joga, ha a hivatalos népszámlálás eredményei alapján aránya eléri a 20%-ot.⁵ A törvény e rendelkezése önmagában megteremtette az örökös nemzetiségi harc alapjait, hiszen Prága minden népszámlálásnál arra törekedett, hogy a kisebbségek számarányát a lehető legnagyobb területen a 20%-os küszöb alá szorítsa, megvonva ez által kisebbségi jogaikat. A népszámlálás eredményeit a kormányzat a kisebbségekkel szemben folytatott politikája igazolásaként kívánta felhasználni, és a hivatalos eredmények alapján minél nagyobb területek nemzetiségi lakosságától megvonni a hivatalos kisebbségi nyelvhasználat, vagy a nemzetiségi iskoláztatás jogát. A csehszlovák népszámlálásoknak a nemzetiségek szempontjából történt diszkriminatív lebonyolítását a kisebbségi politikai vezetők, így a magyar politikusok is számtalanszor kifogásolták. Csehszlovákiában ugyanis adminisztratív előírások sora segítette elő, hogy az állami hivatalok a hatalom által kívánt statisztikai eredményeket ériék el.⁶ A cseh országrészekben élő német kisebbséget érő diszkriminatív gyakorlathoz viszonyítva az egykori Magyarországtól Csehszlovákiához került területeken még problematikusabb volt a helyzet. A cseh országrészekben használatba vett számláló ívek helyett – a nemzeti öntudatosodás kellő mértékének hiánya következtében előálló különbségek „kiegyenlítődése” végett – a Morva folyótól keletre fekvő országrészekben összeíró íveket alkalmaztak, amelyeket a népszámláló biztos töltött ki. A biztosok a legtöbb esetben nem ismerték a nemzetiségi lakosság nyelvét, így a magyart sem, tömegesen írtak be magyarokat akaratuk ellenére csehszlovák nemzetiségűnek,⁷ mivel a

⁴ Brügel, Johann Wolfgang: *Czechoslovakia before Munich. The German minority problem and British appeasement policy*. Cambridge, 1973, Cambridge University Press. 59-60.

⁵ Gyönyör: *Terhes örökség*. i.m. 40-41.

⁶ Tomaszewsky, Jerzy: *Štatistika a politické konflikty. Sčítania ľudu v Česko -slovensku a Polsku medzi dvoma svetovými vojnami*. In: Kováč, Dušan (szerk.): *História a politika*. Bratislava, 1993, 77.

⁷ *Prágai Magyar Hírlap*: 1930. november 16. 9. „A magyar Rimaszombatban egyetlen egy magyar népszámláló biztos sincs.”

kérdőívet nem az adatközlő töltötte ki.⁸ Az adatközlő által az eredeti kérdőívben deklarált nemzetiséget a hivatal vizsgálat után tetszése szerint megváltoztathatta, illetve a „nem valóságnak megfelelő válasz” törvény szerinti büntetést vonhatott maga után.⁹ Ennek alapján, számos helyen történtek önkényes átminősítések.¹⁰ A zsidó nemzetiség bevezetésének deklarált célja volt, hogy magukat ne magyarnak, vagy németnek vallják, hanem csehszlováknak. A korabeli közmondás úgy tartotta, hogy a köztársaság egyedüli valódi csehszlovákjai a zsidók.¹¹ Emellett az állampolgárság rendezetlensége folytán tekintélyes számú nemzetiségi – főként magyar – lakos a „külföldi” kategóriában szerepelt.¹²

Ez a jelenség a csehszlovákiai kisebbségi lakosság számát és arányát jelentősen csökkentette. A magyarság nagyarányú térvesztése az 1910. évi, utolsó Osztrák-Magyar Monarchia által lebonyolított népszámlálás eredményeihez viszonyítva, már az 1921. évi első csehszlovák népszámlálás eredményeire pillantva szembetűnő. A magyar lakosság lélekszáma az egész Csehszlovákiához csatolt területet illetően az 1910. évi 1 070 753 főről 1921-re 754 774 főre, 1930-ra pedig 708 142 főre csökkent. Szlovákia területén az 1910. évi 896 271 főről 1921-re 650 597 főre zuhant, 1930-ban pedig lélekszáma hivatalosan már a hatszázezret sem érte el (592 337). Amíg Kárpátalja későbbi területén 1910-ben még 174 482 magyar anyanyelvű személy élt, addig az 1921. évi csehszlovák nemzetiségi számbavétel után számuk 104 177 főre csökkent, igaz, 1930-ra némileg ismét emelkedett (115 805 fő).¹³ A magyar nyelvterülettől északra fekvő nagyobb városok és települések (Zólyom, Besztercebánya, Eperjes, stb.) – sokszor a századforduló magyarosodási tendenciájának következtében irreálisan nagyarányúvá vált – magyar anyanyelvű¹⁴ lakosságának elenyészése mellett jelentősen visszaesett a magyar nemzetiségű lakosság aránya a magyar és a szlovák

⁸ A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete (szerk.): *A felvidéki magyarság húsz éve*. Budapest, 1938. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. (továbbiakban: *A felvidéki magyarság*) 122.

⁹ Tomaszewsky: i.m. 77.

¹⁰ Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, 1993, Püski. 105. vö: *A felvidéki magyarság*. i.m. 122. Vágssellyén a magukat magyarnak vallókat kiutasítással fenyegették meg.

¹¹ Tomaszewsky: i.m. 78.

¹² Uo. 77. vö: Peéry Rezső: *Requiem egy országgrészért*. Pozsony, 1993, Pannónia. 77. vö: *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. július 21. 4. A bürokrácia tarthatatlanul hosszúra nyújtja az állampolgárság megadását. Érthetetlen, hogy húsz év után is nagy számban élnek az országban rendezetlen jogállású őslakos magyarok.

¹³ *Prágai Magyar Hírlap*: 1933. december 24. In: OSZK. Kézirattár. Szüllő Géza hagyatéka. X/Fol. Hung. 1859. A statisztikai hivatal közzétette a népszámlálások hivatalos eredményét. 1921: 648 180. 1930: 592 337 magyar élt Szlovákia területén. A cikk leszögezi, hogy mivel a magyarság tízévi természetes szaporulata átlagosan 10,4 ezrelék, 1930-ra 712 ezer magyarnak kellett volna lenni Csehszlovákiában. Így a tízévi veszteség ténylegesen 119 ezer fő. vö: Popély Gyula: *A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében*. Budapest, 1991, Regio. 93-113. vö: Gyönyör: i.m. 53-55. 1930-ban 362 ezer fővel kevesebb magyar volt e területen, mint 1910-ben. (A népszámlálási visszaélések példáit ld. még: Uo. 33-35.) vö: Podolák, Peter: *Národnostné menšiny v slovenskej republike*. Martin, 1998, Matica slovenská. 12. Szlovákia (Kárpátalja nélkül): magyar: 1910: 885 397, 1921: 650 597, 1930: 571 952.

¹⁴ A történelmi Magyarország népszámlálási gyakorlata az anyanyelv alapján mérte fel az etnikai viszonyokat.

nyelvterület határán fekvő, de a korábbi magyar népszámlálások során mindig jelentős magyar többséget mutató városokban is. (Galánta, Érsekújvár, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó).¹⁵ A későbbi időszakban különösen vitatottá vált a szlovák országrész fővárosává avanszált Pozsony etnikai összetétele, amelynek elszlávosítása állampolitikai programmá vált, de meghatározó német-magyar jellege csak az államfordulat utáni tíz-tizenöt évben, lassan szorult vissza. A szlovák területek második legnagyobb városa Kassa, amely a múlt század második felében polgárosodva jelentős magyar lakossága mellett a magyarsághoz asszimilálódott német, szlovák és zsidó eredetű lakossággal az államfordulat idején már határozottan magyar többségű volt, a következő húsz évben papíron ugyancsak elvesztette magyar jellegét, ám Pozsonnyal ellentétben a magyarság tényleges visszaszorulása itt ekkor még korlátozottabb maradt. A kárpátaljai területeken lényegében hasonló tendencia volt megfigyelhető. Ungvár, Munkács, és a ruszinok által nagyobb számban lakott Nagyszőlős, a három település közel felét alkotó zsidó nemzetiség önálló kategorizálása, a cseh állami tisztviselők, valamint az ukrán és orosz emigránsok letelepedése után elvesztette magyar többségét. A magyar lakosság aránya a népszámlálási eredmények alapján 20% alá zuhant, a tényleges magyar jelenlét azonban – főként Ungváron és Munkácson – ennél jóval jelentősebb maradt. A csehszlovákiai magyar nyelvterület¹⁶ három részből álló, de egymással részben összefüggő kiterjedése a trianoni államfordulattól a második világháborúig kevésbé változott. A nyugati magyar nyelvterület a Csallóköz és a Mátyusföld nagyobb részét és a Duna bal partján elterülő síkságot foglalta magába, lényegében a Galánta – Érsekújvár – Verebély – Léva – Ipolyság – Balassagyarmat vonaltól délre. Az észak-déli irányban helyenként ötven-hatvan kilométer kiterjedésű nyelvterülettel korábban összefüggő Nyitra és környéke az államfordulat után elvesztette magyar többségét és a Nyitra város közvetlen közelében fekvő mintegy tizenöt magyar többségű község ezután enklávét alkotott a szlovák nyelvterületen belül. A magyar nyelvterület középső szakaszának északi határa általában tíz-húsz km-re a magyar határtól haladt a Balassagyarmat – Losonc – Rimaszombat – Rozsnyó – Szepsi vonalon, majd Kassa alatt megszakadt. A keleti szakaszt a szlovákiai Bodroghöz, majd Kárpátalja dél-nyugati sávja alkotta, lényegében a Nagykapos – Ungvár – Munkács – Nagyszőlős vonaltól délre. A vázolt régióon belül fekvő nagyobb települések – Dunaszerdahely, Komárom, Fülek, Királyhelme, Nagykapos, Beregszász – magyar

¹⁵ Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala (összeáll.): *A szlovákiai magyar nyelvterület városai*. Budapest, 1946, Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézete. 19-22.

¹⁶ A nyelvhatár részletes leírását ld. Gyönyör: *Terhes örökség*. i.m. 67-83., vö: Gyurgyík László: *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Pozsony, 1994, Kalligram. 17-22. vö: Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl-A Kárpát-medencében*. Budapest, 1991, Tankönyvkiadó. 27-30.

nemzetiségi többsége a csehszlovák népszámlálási eredmények alapján is vitathatatlan volt. A nyugat-keleti irányban, Magyarország határa mentén több mint hétszáz km hosszan elnyúló magyar területsáv a csehszlovák asszimilációs állampolitikai felfogást megtestesítő intézkedések és elsősorban a nyelvhatár menti városokba irányuló szabad népmozgás, valamint a kettős identitású rétegek folyamatos nyelv és kultúraváltása ellenére is, meglehetősen kompakt maradt.¹⁷ A magyar-szlovák nyelvhatár az általunk tárgyalt korszakban az „éles nyelvhatár típus” tipikus példája volt (igen jelentős részben még napjainkban is az), amelyen viszonylag ritka volt az egy-két községnél mélyebb átmeneti, vagy vegyes lakosságú körzet.¹⁸

A csehszlovák államiség egyik megteremtőjét, a „csehszlovák nemzet” létezésének hivatalos ideológiáját szorgalmazó Eduard Beneš (1935-től köztársasági elnököt) a népszámlálások alapján vázolt, hosszú távon nagyobb arányú etnikai szerkezetváltást feltételező tendencia bizakodással töltötte el. 1933-as pozsonyi propaganda előadásán kifejtette, hogy a „csehszlovák nép” szaporasága lehetővé teszi, hogy a hamarosan bekövetkező „boldog korban 20 millió lakosa lesz a hatalmas cseh birodalomnak és ebből 15 millió a csehszlovák”.¹⁹ A kisebbségi politikusok ezzel szemben követelték az asszimiláció elősegítésére törekvő politika megváltoztatását.²⁰ Kulcsfontosságú a csehszlovák népszámlálások problematikus voltát kiemelni, hiszen a későbbi bécsi döntőbírósi határozatot előkészítő diplomáciai tevékenység során jelentős problémának mutatkozott a népszámlálások megbízhatatlanságának összeegyeztethetetlenül eltérő megítélése.

Az említett tényezőkkel összefüggésben számos sérelmes intézkedés is adódott. A bírósági eljárások határainak megvonásánál fontos szemponttá vált, hogy a nemzetiségi területeket közigazgatásilag szétszabdadják és nagyobb „csehszlovák” lakosságú területekhez kapcsolják, 20% alá szorítva ezzel a nemzetiségek arányát.²¹ A csehszlovák kormány hasonló szempontokat követve 1922-ben intézkedett bizonyos törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városok nagyközséggé történő visszaminősítéséről. Ennek hatására 35 szlovákiai és kárpátaljai település veszítette el városi „kiváltságait”, így e két területen csupán Pozsony,

¹⁷ A magyarság vallási megoszlását ld. Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918-1938*. Galánta-Dunaszerdahely, 2002, Fórum Intézet-Lilium Aurum. 35. A magyar kisebbség valamivel több mint 70%-a katolikus, kb. 21%-a református, 3,5%-a evangélikus és a zsidó nemzetiség csehszlovák állam általi deklarálása után körülbelül 1,5%-a (a korábbi csaknem 4% helyett) volt izraelita felekezetű. Az egyéb vallások közül legnagyobb számú közösséget a főként kárpátaljai görög katolikus magyarság alkotta, amelynek pontos aránya nehezen állapítható meg, mivel a csehszlovák népszámlálások a vallás követőit ruszinnak tekintették és igyekeztek így is regisztrálni őket.

¹⁸ Szarka László: *Dunatéli dilemmák*. Budapest, 1998, Ister. 151.

¹⁹ *Magyarság*: 1933. december 8. In. OSZK – Szüllő. i.m. X/Fol. Hung. 1859.

²⁰ Molnár Imre: *Esterházy János*. Dunaszerdahely, 1997, Nap Kiadó. 298-305.

²¹ Rónai: i.m. 105.

Kassa, Ungvár és Munkács őrizhette meg városi rangját. Az intézkedés a magyar elem befolyásának csökkentésére irányult. A magyarság gazdasági helyzetének romlásához²² az impériumváltást követő csehszlovák földreform²³ is hathatósan hozzájárult. Végrehajtásában „domináns hangsúlyt kaptak az állampolitikai és nemzeti szempontok”.²⁴ A szlovákiai magyar elem visszaszorítása ideológiai alapjának tekinthetők Milan Hodža ilyen témájú beszédei és felvetései. Ahogy a csehek a fehérhegyi csatavesztést követő német kolonizáció „visszafordításával” ideologizálták meg a cseh országrészekben végrehajtott földreform intézkedéseit, a húszas években az agrárminiszteri posztot kétszer is betöltő Hodža, későbbi csehszlovák miniszterelnök a magyarok által a hegyekbe üzött szlovákság fikciójára alapozta az új államban a szláv nemzeti kolonizáció előtt megnyílt kedvező lehetőségek jogosságát. „Amit a királyi despotizmus és önkényuralom népüktől elvett, azt most a demokrácia és köztársaság visszaadja. A földművelő szlovákságnak, amelyet az Árpádok, az Anjouk és Habsburgok emberöltőkön keresztül a kárpátok bércei közé üztek, ez a Duna menti, arisztokrata kézben lévő föld lesz az új hazája. A hegyvidéki észak az állattenyésztés és az ipar központja lesz, míg a mezőgazdasági termelés súlypontja Szlovákia déli részére a Duna partjára helyeződik át. Egyetlen lendülettel mezőgazdasági és nemzeti problémáinkat is megoldjuk. A szlovák föld ez idáig elidegenített és legtermékenyebb harmadán paraszti birtokok ezrei és állami mintabirtokok sora virágozik majd ki. Ez lesz a szlovák paradicsom. Ott nyújtunk legionáriusainknak, katonáinknak, hadirokkantjainknak legalább részbeni anyagi kárpótlást mindazért, amelyre mindannyiuknak erkölcsi joguk van. Oda hívjuk a Magyarországon rekedt szlovákokat, ha vissza szeretnének térni felszabadított hazájukba.”²⁵ Az új állam cseh és szlovák politikai és gazdasági elitje úgy vélte, hogy végeredményét tekintve, sikerülhet jelentős etnikai átrétegződést biztosítani a nemzetiségek lakta területeken.

²² *Prágai Magyar Hírlap*: 1933. december 17. Elkobzott szám. In. OSZK. Kézirattár. Szüllő Géza hagyatéka. X/Fol. Hung. 1859. Szentiványi József és Szüllő Géza írásai.

²³ MOL – K – M.1. – Békeelőkészítő osztály iratai. – 165. A csehszlovák földreform az országhoz csatolt magyarlakta terület 34,72%-át foglalta le. Ugyanitt 308 maradék birtokot létesített 57 500 kat. hold területen, ezeket cseh és szlovák igénylők kapták meg. 94 telepese község közül 64 magyarlakta területen jött létre, 2271 telepeseből 1746 fő.

a) Telepesek: csehek és az ország északi részéről valamint egyéb államokból érkező szlovákok.

b) Maradékbirtokosok: politikai érdek elismeréseként jutottak középbirtokhoz. Az állam e földek jelentős részét nem jutatta, hanem a Csehszlovák Agrárpárton keresztül bérbe adta. Ezzel igyekezett a nemzeti kisebbségeket lojálisabbá tenni. Magyarok összesen 8579 hektár jutásban részesültek. Magyar tulajdonosoktól kisajátított összes terület 19,2%-át kapta magyar őslakosság.

vö: Vigh Károly: *A szlovákiai magyarság sorsa*. Budapest, é.n., Bereményi Könyvkiadó. 61. A magyar nyelvterület kb. 35%-át, 330 ezer hektár földet foglaltak le. 94 szlovák telep közül 64 magyar területen jött létre, a cseh és szlovák telepek összesen 77%-a a magyar etnikum közé élve kapott elhelyezést.

²⁴ Popély Gyula: Földreform és nemzeti terjeszkedés. In. Mayer Judit – Kövesdi János (szerk.): *Eduard Beneš elnöki dekrétumai*. Pozsony, 1996, Pannónia Könyvkiadó. 32.

²⁵ Idézi: Simon Attila: Elképzelések és tervek Dél-Szlovákia szláv betelepítésére az első köztársaságban lezajlott földreform keretén belül. In. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2003/2. 103-118. 111.

E szempontból meghatározó az Állami Földhivatal második elnökének, Ján Voženíleknek a véleménye, aki munkáiban a szlovákiai magyarlakta területek elszlávosításának lehetőségeiről is értekezett. Dél-Szlovákia kolonizációját a határok katonai biztosításának állampolitikai szemszögéből, valamint a magyar elem közé keveredett szlovák „nemzeti és nemzetiségi szigetecskék” megerősítésének fontosságából kiindulva tartotta elengedhetetlennek.²⁶ Hodža mellett a kolonizáció fő szlovákiai teoretikusa Ivan Daxner volt, aki tanulmányaiban jóval radikálisabb eredményeket is elérhetőnek tartott. A kisajátítási törvény alá eső 1.15 millió hektárnyi dél-szlovákiai területen 15-25 hold nagyságú telepes birtokokat létrehozva, mintegy százezer családot lehet letelepíteni, amely 500-800 ezer személyt jelent – fejtegette.²⁷ Egyes adatok szerint a magyarlakta területen kisajátított, és a földreform során felosztott 325 852 hektár földterületből 1935 végéig 22 320 hektárt (7.5%) kapott magyar nemzetiségű földigénylő.²⁸ A legösszefüggőbbben magyarlakta területek olyan pontjait jelölték ki szláv kolóniák telepítésének helyeként, ahol a magyar etnikai tömb megbontását leginkább szükségesnek tekintették.²⁹ A legnagyobb szláv kolóniák a Csallóközben (22 falu) és a Tisza-mentén alakultak ki.³⁰ A magyar lakosság a középük telepített kolonistákat kezdettől fogva idegen elemnek tekintette.³¹

Prága asszimilációs politikája igen nagy vehemenciával érvényesült az iskolaügy terén is. Általánosan alkalmazott volt a névelmezés módszere, vagyis a szláv hangzású névvel rendelkező magyar nemzetiségű – sokszor csak magyarul tudó – gyermekeket a szülők tiltakozása ellenére szlovák iskola látogatására kötelezték.³² Magyar iskola alapítása számos esetben több éves, sőt évtizedes procedúra volt, amelyet a csehszlovák hatóságok minden elképzelhető adminisztratív eszközzel hátráltattak.³³ Az állami iskolapolitika erőteljesen preferálta csehszlovák tannyelvű iskolák magyar etnikai területen történő alapítását. Ezt a feladatot az 1920-tól működő társadalmi és kulturális szervezet, a Slovenská Liga látta el,³⁴ amelynek 1937-ben már 72 magyar községben volt iskolája.³⁵ Az ilyen iskolába járó gyermekek olyan nagyfokú anyagi és egyéb kedvezményben részesültek, hogy számos szülő a

²⁶ Voženílek, Ján: *Studie k pozemkové reformě na cukrovarských statcích na jižním Slovensku*. Praha, 1926. 11-13.

²⁷ Simon: Elképzelések és tervek. i.m. 112.

²⁸ Angyal: *Érdekvédelem*. i.m. 32-33.

²⁹ Voženílek, Ján: *Pozemková reforma v Československé republice*. Praha, 1924. 149-150.

³⁰ Vígh: i.m. 62. vö: *A felvidéki magyarság*. i.m. térképek. Utóbbira hivatkozik: MOL – K – M.1. – Békeelőkészítő osztály iratai. – 171.

³¹ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. június 26. 14. Jaross Andor a magyar nyelvterületen létrehozott csehszlovák telepek magyar földművesek közötti felosztását sürgette.

³² *A felvidéki magyarság*. i.m. 124-125.

³³ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. július 9. 2. A lévai magyar gimnázium visszaállítása húsz éve várat magára.

³⁴ *A felvidéki magyarság*. i.m. 125-126.

³⁵ *Prágai Magyar Hírlap*: 1937. június 2. 1-2.

Liga részéről éveken keresztül folytatott kitartó csábításnak nem tudott ellenállni.³⁶ Mindez azt eredményezte, hogy amíg a csehszlovák tanulók száma folyamatosan növekedett, a magyar tanulók számának alakulása fordított irányt vett.³⁷ 1921-ben 101 ezer, 1937-ben már csak 85.500 diák járt önálló magyar népiskolába.³⁸ Minél magasabb fokú iskola típust figyelünk meg, az említett tendencia, annál kedvezőtlenebb volt a magyarságra nézve, amire jó példa, hogy olyan többségében magyarok által lakott településeken, mint Dunaszerdahely, Galánta, vagy Rozsnyó, csak szlovák tannyelvű polgári iskola működött.³⁹ Amíg kétezer orosz és kilencszáz ukrán emigráns egyetemi és főiskolai hallgatót a prágai kormányzat lakással, étkezéssel, tankönyvekkel látott el, a magyar diákjóléti intézményeket illetően – melyeket a belföldi magyar társadalom tartott el – koránt sem volt ilyen bőkezű.⁴⁰ Az 1929/30-as tanévben volt a legmagasabb a felsőfokú oktatási intézménybe járó magyar diákok száma (1127), akiknek majdnem fele (526), magyar nyelvű felsőfokú oktatás híján, inkább német nyelvű intézménybe járt. Az 1935/36-os tanévben már csak 838 magyar járt egyetemre Csehszlovákiában.⁴¹ A magyar kultúra is számos esetben csorbát szenvedett. Pozsonyban és Kassán, ahol a magyar lakosság aránya hivatalosan nem érte el a 20%-ot, magyar nyelvű színházi előadást csupán hat hétig lehetett tartani, nyáron, a színházi évadzárás után.⁴² A vázolt jelenségek a magyar identitástudat fennmaradását hosszútávon igen kétségessé tették.

A magyar nemzetiségű lakosság foglalkoztatottsági mutatói a kezdeti időszak eleve kedvezőtlen adataihoz képest is tovább romlottak. Amíg 1921-ben a magyarok 62.47%-a dolgozott a mezőgazdaságban, 16.12%-a az iparban, 6.40%-a a kereskedelemben és a pénzügyi szektorban, 10.48%-a szabadfoglalkozású volt és csupán 4.53%-a tevékenykedett az államigazgatásban és a hadseregben, addig 1930-ra a magyar mezőgazdasági dolgozók aránya 65.35%-ra emelkedett, és a többi mutató enyhe gyengülése mellett, az államigazgatás és a hadsereg már csak a magyarok 3.83%-ának adott kenyeret. A magyar lakosság tehát

³⁶ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. július 7. 5. Az érsekújvári járásban található Perbété községben – hivatalosan a lakosság 98,3%-a magyar nemzetiségű – a Slovenská Liga három éve a lakosság minden tiltakozása ellenére szlovák iskola alapítása érdekében házról-házra járva a legkülönbözőbb ígéretekkel igyekeznek híveket toborozni.

³⁷ MOL – K – M. 1. -Békeelőkészítő osztály iratai.-171.

³⁸ Gyönyör: i.m. 151.

³⁹ Vigh: i.m. 80. vö: Gyönyör: i.m. 139-192. vö: *A felvidéki magyarság*. i.m. 124-130. vö: MOL – K – M. 1.-Békeelőkészítő osztály iratai.-168-171. Kárpátalja és a bécsi döntés által visszajuttatott területen 118 közép fokú iskola volt. Közülük 75 polgári, 20 gimnázium, 8 tanárképző, stb.

Tannyelv	szám	százalék	nemzetiségi arány
Magyar	12	10,2	54,8%(!)
Magyar-szlovák	17	10,4	-----
Magyar –rutén	7	5,9	-----
Szlovák	26	22,1	8,7%(!)
Rutén	20	16,9	30,3%

⁴⁰ MOL – K – M. 1. -Békeelőkészítő osztály iratai.-171.

⁴¹ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. szeptember 4. 7.

⁴² Uo.

folyamatosan szegényedő, polgárságát elvesztő, egyre jelentéktelenebb elittel rendelkező nemzeti közösség volt, amelynek feltörekvő elemei egyre inkább az asszimiláció útján keresték boldogulásuk kedvezőbb lehetőségeit. Minthogy a mezőgazdaságban dolgozók tették ki a magyar kisebbségi lakosság egyre nagyobb arányát, e lakosság szociális szerkezete a (már említett) nyíltan szláv nemzeti érdekeket preferáló földreform következtében jelentős mértékben romlott.

A parasztgazdaságok aprózódása ellenére a magyar parasztság jelentős rétegei mégis polgárosodtak, főként olyan területeken, ahol a kedvezőtlen jelenségekre termékszerkezetváltással tudtak reagálni (zöldség és gyümölcsstermesztés). Az általános polgárosodás jeleit az építkezés színvonalának emelkedése, a fiatalabb generáció öltözködésének változása és egyáltalán, csehszlovák ipari termékeknek a magyar vidékeken is lassan fokozódó kereslete mutatta.⁴³ A magyarság folyamatos gazdasági térvészése következtében a kezdettől meglévő magyarországi anyagi támogatás lehetősége az egész korszakban igen fontosnak bizonyult. A hiányos források ellenére is megállapítható, hogy húsz év alatt mintegy százmillió csehszlovák koronának megfelelő összeget fordítottak a csehszlovákiai intézmények támogatására a magyarországi költségvetésből. Magyarország egy évben körülbelül olyan összeggel támogatta a csehszlovákiai magyarságot, amennyit az összes csehszlovákiai magyar középiskola kapott az említett évben a csehszlovák állami büdzséből.

A csehszlovák állami szervek pontos információkkal rendelkeztek a magyar kisebbség anyaországi támogatásáról, azonban hallgatólagosan tudomásul vették, mint olyan jelenséget, amely csökkent az országban a kisebbségi téren jelenlévő feszültséget.⁴⁴ A pénzügyekkel kapcsolatban a magyar vezetők közül senkit nem üldöztek, nem állítottak bíróság elé. A külföldi pénzügyi támogatás elfogadása ekkor nem számított bűncselekménynek. A kormánypárti lapok ugyan többször is megszéllőztették a magyarországi támogatás tényét, de ennek nem voltak különösebb következményei. A magyar kormányzatnak a felvidéki magyar pénzügyi érdekeltségek megsegítésére szánt akciói nemigen jártak eredménnyel, azok ugyanis nem versenyezhetek a cseh pénzügyi és ipari behatolás mértékével. Mindemelllett a húszas évek két meghatározó kisebbségpolitikai stratégiája is a gazdaságpolitikában tért el egymástól leginkább. Szüllő számára a magyarság rossz gazdasági helyzete a nemzetiségi elégedetlenségét is fokozó tényező volt, amely kedvezett annak a célnak, hogy a magyarság

⁴³ Angyal: *Érdekvédelem*. i.m. 35-36.

⁴⁴ A csehszlovák szervek információi a magyarországi anyagi támogatással kapcsolatban több forrásból származtak. A magyar politikusokat állandó rendőri megfigyelés alatt tartották s a levéltári anyag alapján a magyar pártok vezető köreiből is voltak informátoraik. A magyarországi vezető politikai körökben szintén voltak beépített emberei a csehszlovák hírszerzésnek, és nem utolsósorban a budapesti nagykövetség is rendszeresen küldött jelentéseket a kisebbséggel kapcsolatos tevékenységről.

ne rendezkedjen be az új államhatalmi viszonyok közé. A másik koncepció inkább a gazdasági önszerveződés, a Csehszlovákián belüli gazdasági érvényesülés jelentőségét hangsúlyozta.⁴⁵ Általánosságban elmondható, hogy anyaországi támogatás nélkül nem lehetett volna egyetlen jelentősebb lépést sem tenni a kisebbségi politika, kultúra, oktatásügy, sajtó terén: lehetett szó akár választásról, pártépítésről, új intézmények létrehozásáról vagy sajtótermékek kiadásáról. Az anyaországi támogatás figyelembevétele nélkül nem értelmezhetők helyesen a kisebbségi társadalomban, politikában végbement folyamatok.⁴⁶

A polgári demokrácia keretei között élő magyar lakosság is élvezhette a választási rendszer általános és titkos jellegének előnyeit. Ennek következtében eleve balra tolódott a két világháború közötti Csehszlovákia politikai palettája, amely nem maradt nyom nélkül a magyar lakosság soraiban sem.⁴⁷ A magyarság politikai beállítottságát elsősorban nemzeti kisebbségi mivolta, ugyanakkor – nem utolsó sorban az állam kisebbségeket diszkrimináló politikai gyakorlata következtében – lassú elszegényedése és hangsúlyosabban agrár-jellegű társadalommá válása határozta meg. E tényezők hatására e közösség magyar nemzeti mivoltának fenntartásáért következetesen küzdő, nemzetiségi alapon szerveződő két meghatározó politikai párt, az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt a köztársaság létrejöttétől lényegében a harmincas évek közepéig a magyar lakosság szavazatainak körülbelül kétharmadát mondhatta magáénak. Az említett tényezőkből következően ugyanebben az időszakban a kormányzó agrár párt, a szociáldemokrata párt és főként az ellenzéki kommunista párt rendelkezett komolyabb pozíciókkal a magyar lakta területeken. A baloldali eszmék terjesztésében jelentős szerepe volt a nagyszámú emigráns értelmiséginek, újságírónak, akik a Magyar Tanácsköztársaság bukása után Csehszlovákiába menekültek. A kormánytámogató magyar lapoknál, oktatási és kulturális intézményeknél elhelyezkedett baloldali elemek a kormány támogatásával fejtettek ki propagandát a magyarországi Horthy-rendszer és a magyar ellenzéki pártok ellen.⁴⁸ A baloldali pártok, a magyar szavazatok (átlagosan egynegyedének) megszerzése érdekében hangsúlyozottan „testreszabott” agitációval működtek a nemzetiségi vidékeken, főként a kommunisták, akik a szláv nemzeti szempontokat érvényesítő földreform következtében elszegényedett magyar tömegeket igyekeztek megnyerni. Ezt egyebek mellett olyan ígéretekkel is alátámasztották, miszerint minden csehszlovákiai nemzetnek joga van a teljes önrendelkezéshez, emellett a

⁴⁵ Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. In. *Regio. Kisebbségi szemle*. 2000. 3. sz. 133-178. 160.

⁴⁶ Uo. 167-169.

⁴⁷ Kováč, Dušan: *Dejiny Slovenska*. Praha, 1998, Nakladatelství Lidové Noviny. 189-190.

⁴⁸ Ölvedi János: Magyar kisebbség Csehszlovákiában. In. *Magyar Szemle*: 1938. 2. sz. 279-286. 282-283.

földreform felülvizsgálatáért is küzdöttek.⁴⁹ A Kommunista Internacionálé 1924-ben, a csehszlovákiai kommunisták fellépésének hatására a „Nemzetiségi problémák közép-Európában és a Balkánon” című határozatában konstatálta, hogy Csehszlovákiában „nincs egységes csehszlovák nemzet és a csehszlovák államot a cseh nemzetiség mellett a szlovák, a magyar, a német, az ukrán és a lengyel nemzetiségek alkotják”, amelyek az „önrendelkezési joggal” akár a „hazájuktól való elszakadást beleértve” is élhetnek.⁵⁰ Az agrár párt a földreform levezénylőjeként a nemzeti földalap feletti rendelkezése folytán a nincstelenné vált magyar tömegek földhöz juttatásának ígéretével toborzott híveket. A harmincas évek közepétől az OKP és az MNP egyaránt felismerte a munkás-, és agrárius rétegek fokozottabb megszervezésének szükségességét. E tevékenység sikere párosult a nemzeti összefogás ekkor már egyre inkább felértékelődő gondolatával, amelynek következtében az említett két párt a magyar lakosság szavazatainak egyre nagyobb hányadát szerezte meg. A magyarországi anyagi támogatás a politikai pártok esetében volt a legjelentősebb, és így ezek működésére gyakorolta a legnagyobb hatást. Lehetővé tette ezek apparátusának fenntartását, független státusok létrehozását. Az anyagi támogatás csökkentése vagy megvonása leginkább e réteg létét veszélyeztette.⁵¹ Ennek tükrében érthetően igen jelentős kérdés volt, hogy melyik politikus bír nagyobb befolyással Budapesten és tud ezáltal jelentősebb anyagi támogatást biztosítani pártja számára. A magyar politikusok ugyanakkor mindig arra törekedtek, hogy az anyagi támogatásról szóló döntéseket ne Magyarországon hozzák meg, hanem minél nagyobb beleszólási joguk legyen nekik.⁵² A kisebbségi problémák előtérbe kerülése és a csehszlovák állam külpolitikai helyzetének kritikussá válása során az 1936-ban Egyesült Magyar Pártként fuzionált két említett párt felszívta a baloldali és kormánytámogató erők bázisának legnagyobb részét a magyarlakta területeken.⁵³ Az 1938-as „sorsdöntő” évben már egy olyan magyar párt foglalt állást a kisebbségi magyarság nevében a területi rendezést elhatározó nagyhatalmi döntés következtében lehetségessé vált Magyarországhoz csatlakozás mellett, amely e nemzeti közösség választóinak 80-85%-át egyesítette.⁵⁴

⁴⁹ MOL – K 64 –res.pol. 1937 – 7 – 219. 70. csomó. (1937. március 31.) vö: *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. augusztus 31. 3.

⁵⁰ Lipták, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava, 1998, Kalligram. 144, 148.

⁵¹ Angyal: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása. i.m. 160.

⁵² Uo. 163.

⁵³ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. július. 5. 3. Rozsnyó város tanácsa EMP többségűvé vált és a párt elhódította a baloldali koalíció jelöltjétől a polgármesteri tisztséget is. A választások után a csehszlovákiai magyar sajtó nap, mint nap beszámolt a magyarlakta vidékeken az EMP javára megváltozó politikai erőviszonyok részleteiről.

⁵⁴ SNA. KU. prez. K. 243. 13. 07. 1938.

I. 2.

„Meg kell győzni a csehszlovák kormányt arról, hagyjon fel hajthatatlan álláspontjával, amelyhez ez idáig ragaszkodott...”

A csehszlovák kormány diplomáciai erőfeszítései a szudétanémet krízis során

Csehszlovákia a nemzetközi politikában

Az első világháborúban győztes két nyugati demokrácia, Nagy Britannia és Franciaország magatartását a két világháború közötti időszakban lényegében az 1919-20-ban megalapozott békerendszer fenntartására való törekvés jellemezte. Ennek gyakorlati végrehajtása azonban mindkét állam külpolitikájában dilemmát jelentett. A Németországgal szemben követendő politika, főként Adolf Hitler hatalomra kerülését követően egyre inkább kulcsjelentőségűvé vált, ennek alternatívái azonban ellentétesek voltak. A dilemmában közrejátszottak a két nyugati nagyhatalom érdekellentétei is. Idővel érzékelték, hogy a békeszerződés számos rendelkezése problematikus, egyre nyilvánvalóbbá vált például, hogy nem lehet tartósan lefegyverezve tartani államokat, miközben mások nagy haderővel rendelkeztek.⁵⁵ Az említett államok felismerték ugyan, hogy a közép-európai térségben erőszakosan kialakított hatalmi úr Németország hatalmi ambícióinak kedvez, de Berlin növekvő határozottságával szemben nem találtak megfelelő ellenszert. A párizs-környéki békék ugyan szervezetenként rugalmasnak tűnő és számos korrekciós lehetőséget magában foglaló rendszert alkottak, a világpolitikai események hatására azonban ez a rendszer már a húszas évek közepére elvesztette rugalmasságát.⁵⁶ A status quo teljes fenntartása mellett a térség államainak összefogásán alapuló elgondolások sem válhattak a megoldás kulcsává. A Németország és a Szovjetunió között elhelyezkedő, közép-európai és egyes balkáni államoknak a gazdasági világválság óta időről-időre felbukkanó tervek alapján ugyanis szoros kapcsolatba kellett volna kerülniük egymással, ám e tervek sikerét számos érdekellentét tette irreális. Egyrészt a térség egyoldalú agrár, vagy agrár-ipari jellege szükségessé – a válság után több országban, így Magyarországon is, egyenesen létfontosságúvá – tette az

⁵⁵ Ormos Mária: *Hitler*. h.n., 1994, T-Twins Kiadó. 247.

⁵⁶ Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, 2001, Osiris. 41.

agrártermékek piaci elhelyezését, annak felvételét viszont Németországon (és Olaszországon) kívül más hatalom nem volt képes, vagy hajlandó vállalni. Németországgal szemben ellenállóképes hatalmi egység létrehozása már ennek alapján is kétséges volt. A másik alapvető probléma a békerendszer területi rendelkezéseinek ésszerűtlensége volt, amely olyan akadályokat emelt a térség államai közé, amelyek szintén önmagukban gátolták meg egy esetleges összefogás sikerét.⁵⁷

Kánya Kálmán magyar külügyminiszter a budapesti brit követnek 1936 márciusában többek között a következőket mondta: A gazdasági kapcsolatokat talán szorosabbra lehet fűzni, de „a politikai közeledést a dunai államok között egyelőre nem tartom lehetségesnek. Nem lehet egy országtól, mely a békeszerződés alapján közel háromnegyed részét veszítette el, követelni, hogy a feledés fátylát borítsa a múltra és egyes szomszédaival őszintén együttműködjék”.⁵⁸ A szorosabb, politikai jellegű együttműködés lehetősége felett azonban a térség győztes államai is pálcát törtek. Eduard Beneš csehszlovák külügyminiszter 1932. március 22-i parlamenti beszédében kijelentette: ha a javasolt gazdasági kapcsolatok „bármilyen politikai elkötelezettséggel járnának, ha azok célja, illetve következménye /.../ konföderáció, vagy más elnevezésű, de hasonló politikai szervezet talál lenni, akkor /.../ már eleve el kell hogy utasítsuk. A kisantant államai ebben a kérdésben egységesek.”⁵⁹

Szembetűnő, hogy Hitler nemzetközi politikai életben végrehajtott meglepetésszerű, egyre agresszívebb lépéseire Nagy-Britannia és Franciaország rendre késve reagált, holott a Mein Kampf célkitűzései mindenki által hozzáférhetőek, olvashatóak voltak. Ebben Hitler világosan kifejtette hódító céljait, többek között megnevezte a „lebensraum”⁶⁰ államait, amelyre erejét kívánta összpontosítani, felvázolta azt is, hogy Csehszlovákia és Lengyelország felszámolását követően Oroszországon lesz a sor, amely bolsevizálása óta úgymond nem tanúsít komoly ellenállást.⁶¹ Mindennek ellenére Hitler lépései sikerre vezettek.⁶² Ebben több ok is közrejátszott. A nyugati demokráciák úgy vélték, Hitler agresszivitása idővel csökken, vagy ha nem, azt keleti irányban fogja majd levezetni.⁶³ Nagy

⁵⁷ Auer Pál: *Fél évszázad*. Washington, 1971, Occidental press. 160-161.

⁵⁸ Ádám Magda (szerk.): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához*. 1. köt. Budapest, 1964, Akadémiai kiadó. (továbbiakban: DIMK) 59, 148-150.

⁵⁹ Auer: i.m. 160-161.

⁶⁰ Élettér. (német).

⁶¹ Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada*. 1789-1939. Budapest, 1994, História-MTA Történettudományi Intézete. 363.

⁶² Ormos Mária: *Hitler*. i.m. 246.

⁶³ Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája*. 1919-1945. Budapest, 1988, Kossuth. 166-170. vö: Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest, 1996, Osiris. 98. Lord Edward Halifax, brit politikus, a parlament felsőházának elnöke, 1938-tól brit külügyminiszter 1937-ben arról biztosította Hitlert, hogy Nagy-Britannia elismeri Közép-és Kelet-Európa rendjének német érdekek szerinti módosítását.

Britannia és Franciaország túlbecsülte a németek erejét, továbbá az sem volt elhanyagolható tényező, – mivel amennyire átláthatatlan egy diktatórikus rendszer, annyira válhat átláthatósága miatt sebezhetővé egy demokratikus berendezkedésű állam – hogy Berlin a nyugati demokráciák fegyveres felkészültségét illetően átfogóbb ismeretekkel rendelkezett. Egy újabb háborúval fenyegető válság megakadályozása érdekében a nyugati demokráciák engedményeket tettek az agresszív, hódító terveiket „világgá kürtölő” diktatúráknak. A békerendszer hajlékonyságának növekedését elősegíteni hivatott kísérletek – 1925-26-ban a német-francia politikai közeledések, 1933-ban a négyhatalmi paktum, valamint a harmincas évek első felében a közép és kelet-európai országok közeledési tervei – a status quo végül is mereven fenntartani kívánó koncepció felülkerekedése következtében kudarcot vallottak, a „fait accompli” politikáját képviselő nemzeti szocialista Németországgal szemben követett brit békéltető politika pedig már túl későn jött. Hosszú évek francia merevsége után a tétovasággal határos brit méltányosság és rugalmasság már nem volt elegendő a feszültségek levezetésére.⁶⁴ A nemzetközi erőviszonyok eltolódásának – és nemzetközi haderő híján annak következményeként a békerendszer aláásásának – lehetőségétől tartva a francia szövetségi rendszer államai minden, az első világháború utáni rendezés következményeit módosítani kívánó, vagy azt bíráló törekvést el kívántak fojtani. „Ennek az önvédelmi reakciónak vált áldozatává a kisebbségvédelem és a kölcsönös leszerelés ügye.”⁶⁵

A harmincas évek második felétől, az említetteknek megfelelően a csehszlovák diplomácia kapacitásának egyre jelentősebb hányadát a belső stabilitás fenntartása és a területi integritás megvédése kötötte le. A Németország irányából érkező fenyegetés az állam vezetését nagyarányú fegyverkezési program megvalósítására sarkallta, ugyanakkor megkezdődött az ország szövetségi rendszerének megerősítésére, részben újragondolására irányuló fokozottabb diplomáciai tevékenység is. A Tomaš Garrigue Masaryk elnököt 1935. decemberi lemondása után a köztársasági elnöki bársonyszékben követő Beneš és a külügyminiszteri posztot az új elnök jelöltjeként, és külpolitikai vonalvezetése folytatójaként 1936. február 29-étől betöltő Kamil Krofta a megváltozott külpolitikai helyzetben új elemként a keleti, Szovjetunió felé irányuló nyitást határozta el. A Moszkva részéről is meglévő fogadókészség feledtette a korábbi ellentéteket, – csehszlovák ideológiai fenntartások és a szovjet vezetők neheztelése Prágára az orosz és ukrán fehér emigránsok, menekültek támogatása miatt – és viszonylag gyors diplomáciai előkészítés után a két ország képviselői 1936. május 16-án kölcsönös barátsági és segítségnyújtási egyezményt kötöttek. Mindez a

⁶⁴ Zeidler: i.m. 41.

⁶⁵ Uo. 41.

Franciaország és a Szovjetunió között megkötött hasonló tartalmú szerződés, valamint a Párizs által Moszkvának és Prágának nyújtott segítségnyújtási garancia ismeretében átmenetileg növekvő biztonságérzetet kölcsönzött Csehszlovákiának.⁶⁶ Franciaországnak a húszas években a legyőzött államokkal, de elsősorban Németországgal szemben folytatott politikáját a „grandeur” és a „securite” közötti ingadozás jellemezte, ebből következett, hogy a két ellentétes vonalvezetés egyike sem tudott következetesen érvényesülni. A tönkretétel nem vált teljessé, de a békéltető politika is következetlen maradt, hisz a wersailles-i renden sem területi, sem katonai szempontból nem változtatott.⁶⁷ Párizs a harmincas évek második felétől azonban már alapvetően defenzív külpolitikát folytatott, a merészebb diplomáciai vonalvezetés alternatívájának lehetőségét a francia parlamenti ellenzék és a közvélemény nagyobb súlya önmagában is korlátozta. Németország vonatkozásában a francia politika hamar magáévá tette a brit „appeasement” mérséklő, engedményekre hajló felfogását.

Prága a harmincas években ennek megfelelően egyre „kétségbeesettebben” igyekezett figyelmeztetni legfontosabb szövetségeseit arra, hogy a harmadik birodalom politikája nem a több mint hárommillió csehszlovákiai német kisebbség megvédésére irányul, hanem annak leple alatt Berlin – a Mein Kampfban foglaltakhoz híven – Csehszlovákia teljes felszámolását határozta el. A csehszlovák diplomácia főként az érveire fogékonyabb Franciaországon keresztül mindkét nyugati nagyhatalmat a határozott, preventív jellegű fellépés fontosságáról igyekezett meggyőzni rámutatva arra, hogy a térség „utolsó demokratikus berendezkedésű államának” esetleges megszűnése a nemzetközi biztonság felborulásával és a brit, illetve francia érdekek sérülésével is járna.⁶⁸ Ma már közismert tény, hogy Hitler valóban nem állt meg a német kisebbség megvédésének megvalósításánál, ám korszakunkban az e jelszóval fémjelzett politika igazolhatónak tűnt, főként annak tükrében, hogy Prága asszimilációs és a nemzeti kisebbségek elnyomásán alapuló kisebbségpolitikája szövetségesei számára is egyre kényelmetlenebbé vált.

⁶⁶ Přenosil, Jiří (szerk.): *Český stát od Velké Moravy k NATO*. Praha, 2002, ELK. 136-137.

⁶⁷ Diószegi: i.m. 355.

⁶⁸ *Český stát*. i.m. 138-139.

A nemzetiségi státútumok és a Runciman misszió

A német birodalom erkölcsi és anyagi támogatását elnyerő, katonai erejét pedig maguk mögött érző szudétanémet politikai vezetők⁶⁹ a Berlinnel folytatott folyamatos konzultáció szellemében a korábbi évek hasonló törekvései után 1938 tavaszán határozottabb követelésekkel léptek fel. A Szudétanémet Párt 1938. április 23-24-én, Karlsbadban (Karlovy Vary) megtartott kongresszusán egy nyolc főbb programpontról álló követelést fogadott el, amelyet a párt vezetői június 8-án memorandum formájában terjesztettek Milan Hodža miniszterelnök elé.⁷⁰ A prágai kormányzatot, amely a lényeges pontokat elfogadhatatlannak ítélte, a nemzetközi helyzet, nem utolsósorban szövetségesei sürgetése a kisebbségi kérdés valamiféle újragondolására készítette.⁷¹ Hodža miniszterelnök már 1938. március 28-i rádió beszédében kilátásba helyezte, hogy a kormány nemzetiségi státútumba kívánja foglalni az ország nemzeti kisebbségeinek jogait. A tervezet első változatát a kormányzat 1938. május 19-én fogadta el. Ezt a javaslatot még továbbiak követték, amelyek a kisebbségek követelései közül egyre többnek a megvalósítását ígérték, de a főbb pontokat illetően (autonómia, nemzeti közösségek kollektív jogainak elismerése, stb.) nem hoztak áttörést.⁷² Prága politikája mindinkább a kapkodás jeleit mutatta. Szembe kellett néznie a Németország részéről érkező egyre komolyabb fenyegetéssel, amelyre időnként mozgósítással válaszolt. A kisebbségi kérdés rendezési javaslatainál az idő gyorsabban haladt, miközben a köztársasági elnök és a miniszterelnök, valamint a koalíciós pártok álláspontja e tárgyban szinte összeegyeztethetetlen volt.⁷³ A csehszlovák kormányzat először május végén ítélte rendkívül fenyegetőnek a nemzetközi helyzetet, a német csapatösszevonásokról szerzett információkkal indokolt katonai mozgósítása azonban a brit kormány rosszallását váltotta ki.⁷⁴ Konrad Henlein szudétanémet vezető londoni látogatását követően a brit diplomácia felhívta Prága figyelmét, hogy a német kisebbségi politikus által vázolt követeléseknek „tárgyalási alapot”

⁶⁹ Brügel: *Czechoslovakia before Munich*. i.m. 132.

⁷⁰ Dejmek, Jindřich: *Historik v čele diplomacie. Kamil Krofta*. Praha, 1998, Karolinum. 223. A memorandum főbb pontjai a következők voltak: az egyes nemzetek és nemzetiségi csoportok egyenjogúságának közösségként történő elismerése, nemzetek és nemzetiségi csoportok jogalanyiségének elismerése, nemzetek és nemzetiségi csoportok saját képviselői szerveinek megalakítása, a községi autonómia 1918. előtti formában történő visszaállítása, az államterület nemzeti és regionális decentralizáció elve alapján történő átszervezése, nemzetiségek területi autonómiája, törvényes védelem az elnemzetietlenítés ellen, nemzeti kataszter lefektetése, a központi nemzetgyűlés mellett nemzeti törvényhozó testületek megalakítása, megfelelő részvételi arány az állam irányításában, stb.

⁷¹ Brügel: *Czechoslovakia before Munich*. i.m. 203.

⁷² Molnár: *Esterházy*. i.m. 71.

⁷³ *Új Hírek*: 1938. szeptember 4. 2., 1938. szeptember 9. 1.

⁷⁴ Dejmek: *Krofta*. i.m. 252-253.

kell jelenteniük, és ezt az álláspontját akkor is fenntartotta, amikor Prága azzal érvelt, hogy Henlein mérsékeltebb igényekkel lépett fel Londonban annál, amit a csehszlovák kormánytól követel.⁷⁵ František Osuský párizsi csehszlovák követ figyelmeztette kormányát, hogy Londonban, de egyre inkább Párizsban is olyan nézetek látnak napvilágot, miszerint Beneš személyesen felelős a szudétánémet kérdés rendezésének halogatásáért.⁷⁶ A statutum első változatát Basil Newton prágai brit követ, kormánya álláspontját tolmácsolva, elégtelennek minősítette, majd Krofta külügyminiszter előtt rámutatott: Prágának a lehető leggyorsabban konkrét engedményeket kellene tennie, ezért sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy Prága csupán a községi választások után kíván tárgyalásokba bocsátkozni a szudétánémet politikusokkal. A halogatás veszélyes lehet – erősítette meg újra a brit diplomata.⁷⁷ Newton, Lord Edvard Halifax brit külügyminiszternek küldött táviratában a csehszlovák diplomácia vezetőjének reakcióját az említett kérdésben „nem túl biztatónak” nevezte.⁷⁸ A francia diplomácia hasonló nyilatkozatokat tett.⁷⁹ Beneš ugyanakkor folyamatosan biztosította a brit és a francia vezetőket, hogy ő úgymond már régóta tervezte a nemzetállami koncepció feladását, amely törekvés a nemzetiségi statútumban is érződik.⁸⁰ Hangsúlyozta továbbá: a Csehszlovák Köztársaság tulajdonképpen soha sem lett hivatalosan nemzetállamnak definiálva, hogy általános értelemben mégis annak tűnhetett, annak oka főként a csehszlovák bürokrácia szlávtságot preferáló gyakorlata lehetett.⁸¹

A nemzetiségi statútum újabb változatát a kormány végül 1938. július 26-án hagyta jóvá. Ez a változat a csehszlovák államnyelvet fenntartotta, vagyis nem szüntette meg a nemzetiségi lakosság 20%-os hányadához kötött kisebbségi joggyakorlás elvét. A tervezet lépéseket tett az önkormányzatiság megvalósítása felé, és lényegében elfogadva a szudétánémetek ide vonatkozó elképzeléseit, az Osztrák-Magyar Monarchiában már létezett önkormányzati rendszert kívánt kialakítani, kilátásba helyezve járási és tartományi képviselő testületek létrehozását. A tartományi képviselő testületek, illetve tartománygyűlések azonban csak az országos törvények végrehajtására alkothattak volna jogszabályokat. A javaslat, amely végül három törvénytervezetet tartalmazott (nemzetiségi statútum, nyelvtörvény, nemzetiségi autonómia) továbbra sem lépte át a „Rubicont”, és gyakorlatilag egy olyan kerettörvény-tervezet lett, amely a későbbi hónapokban a „kötélhúzás” tárgyát képezte a

⁷⁵ AMZV – Praha – 1938 – Paříž – depeše došlé. 530. (1938. 06. 03.)

⁷⁶ AMZV – Praha – 1938 – Paříž – depeše došlé. 538. (1938. 06. 09.)

⁷⁷ Dejmek: *Krofta*. i.m. 228-229.

⁷⁸ Uo. 229.

⁷⁹ Uo. 229-230.

⁸⁰ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. július 3. 1.

⁸¹ Brügel: *Czechoslovakia before Munich*. i.m. 204.

kormány és a kisebbségek között, miközben a miniszterelnök és az ügyek irányításában meghatározó szerepet játszó köztársasági elnök között is folyamatos volt a nézeteltérés. Beneš számára ugyanis a nyugati szövetségesek és az ország kisebbségeinek mindegyike által elégtelennek minősített tervezet is túlment minden határon.⁸² Mindehhez hozzájárult a halogatásnak a kisebbségi vezetők által már ismert gyakorlata is, amely megkérdőjelezte a csehszlovák kormány probléma megoldó szándékának őszinteségét. Az 1938. augusztus 2-ára összehívott képviselőház ülését végül berekesztették, miután a kormány nem terjesztette be javaslatait, hivatkozva London szándékára, amely egy brit közvetítőt kívánt küldeni az országba. A csehszlovák diplomácia ezért ezekben a napokban hallhatta először francia szövetséges kettelés nélküli álláspontját: „A csehszlovák kormánynak pontosan ismernie kell a francia álláspontot. Franciaország nem háborúzik a szudétakérdés miatt!”⁸³

Egy nem hivatalos személy közvetítő tevékenységének hasznosságát Halifax már 1938 júniusában fontolgatta. Jóllehet egyes források szerint a „nemzetközi diplomáciában párját ritkító közvetítő tevékenységnek” minősített lehetőséget Prága fenntartásokkal fogadta,⁸⁴ Lord Walter Runciman a brit titkos királyi kabinettanács elnöke (1938-1939), aki nem hivatalos különmegbízottként a Szudétanémet Párt vezetése és a prágai kormány közötti közvetítéssel lett megbízva, 1938. augusztus 3-án Prágába érkezett. A csehszlovák vezetők jogi szempontú aggályaikat hangsúlyozták, miszerint egy idegen állam küldötte már csak azért sem lehet közvetítő, mert a csehszlovák kormány és egy ellenzéki politikai párt ebben az értelemben nem egyenrangú tárgyalófél. Végül is a közvetítő helyett „független tanácsadónak” nevezett személy érkezését Prága elfogadta,⁸⁵ felmérve, hogy az elutasítás tovább csökkentené az amúgy is erősen megfogyatkozott brit „támogatás” mértékét. Prágai politikai körökben meglehetősen ironiával szemlélték a misszió érkezését, és különösen Beneš vélte úgy, hogy a lord legfőbb szempontja, hogy a szudétanémetek számára már elfogadható engedményeket „csikarjon ki” Prágától.⁸⁶ Runciman missziójának tagjai között volt a brit külügyminisztérium részéről többek között Frank Ashton-Gwatkin is.⁸⁷ Runciman a csehszlovák sajtónak adott bemutatkozó interjújában el nem kötelezettnek nevezte magát, aki előzetes utasítások és előítéletek nélkül érkezett az országba. A kezdeti konzultációk után Krofta úgy vélte, hogy talán sikerül meggyőzni a brit politikust a csehszlovák érvek helyességéről, hiszen „alaposan, sokoldalúan és objektíven kíván informálódni, és a német nemzetiségi kérdés megoldását

⁸² Gyönyör: *Terhes örökség*. i.m. 201.

⁸³ Dejmek: *Krofta*. i.m. 265.

⁸⁴ Brügel: *Czechoslovakia before Munich*. i.m. 230.

⁸⁵ Uo. 230-231.

⁸⁶ Robbins, Keith: *Munich 1938*. London, 1968, Cassell. 234-235.

⁸⁷ Frank Trelavny Ashton Gwatkin 1934-től a brit külügyminiszter gazdasági tanácsadója.

illetően nem rendelkezik előre meghatározott elképzelésekkel, vagy tervekkel. /.../ Az a benyomásom, hogy a német kérdés semmilyen radikális megoldása felé nem hajlik.”⁸⁸ Egyes brit források rámutatnak a tanácsadó személyének szerencsétlen megválasztására. Runciman ugyanis sem a közép-európai kérdéseket, sem a kisebbségi kérdés komplexitását illetően nem rendelkezett elegendő ismerettel. Mindemellett tárgyalási képessége és viselkedése is fenntartásokra adott okot. Amikor a szudétanémet területek egyik városába érkező lordot a Szudétanémet Párt által mozgósított tömeg náci karlendítéssel üdvözölte, Runciman hasonló üdvözléssel fogadta azt, és vélhetően meg volt győződve arról, hogy csupán a tiszteletadás egy formájáról van szó.⁸⁹

A csehszlovák kormány képviselői a szudétanémet politikusokkal folytatott augusztus 11-i, majd 17-i tárgyalásai alapján úgy vélték, hogy a német kisebbségi vezetők nem törekszenek megegyezésre, ennek ellenére a kormány Runciman missziójának javaslatai alapján újabb statútum tervezeteket készített. A május 19-i első, és az augusztus 2-án el nem fogadott második változat után a Runciman misszió Marienbadi (Mariánské Lázně) tárgyalásairól Ashton-Gwatkin által Prágába vitt, és augusztus 23-án Runciman által Benešnek személyesen átadott tervezet képezte a harmadik nemzetiségi statútum lényegi elemeit.⁹⁰ Ennek főbb célkitűzései között szerepelt három önkormányzattal bíró német járás megszervezése önálló költségvetéssel és a cseh államrendőrség kivonása az érintett területekről. Ashton Gwatkin visszatérése után Lord Runciman újabb sürgős megbeszélést kívánt folytatni a Benešsel, aki „augusztus 27-én délután fél 4-kor fogadta Runcimant, a megbeszélésről a következőket mondta nekem: Lord Runciman kifejtette neki, hogy a helyzet háború felé hald, amelyet minden áron meg kell akadályozni; utasítást kapott Londonból, hogy mindkét félnél ebben a szellemben lépjen fel” – jegyezte fel egy csehszlovák külügyi tisztviselő.⁹¹ Az államfő és a szudétanémet párt vezetői között folytatott megbeszélés után a kormány által kidolgozott tervezetet augusztus 29-én mind a német kisebbségi párt, mind Runciman küldöttsége megkapta.⁹² A harmadik tervezet megismerése után a prágai brit követ elégtelennek minősítette a csehszlovák kormány által tett engedményeket, Halifax brit külügyminiszter pedig látszatengedményeknek nevezte azokat, rámutatva: ahhoz, hogy London hatékonyan tudja latba vetni befolyását Berlinben, valódi engedményekre lenne szükség. Ez esetben a brit politika Hitler elutasítása esetén joggal figyelmeztethetné a német

⁸⁸ AMZV – Praha – 1938 – Depeše odeslané. 799-822. 1938. 08. 09. Körtávirat a csehszlovák követeknek.

⁸⁹ Brügel: *Czechoslovakia before Munich*. i.m. 231.

⁹⁰ Gyönyör: *Terhes örökség*. i.m. 195.

⁹¹ Dejmek, Jindřich (szerk): *Československá zahraniční politika v roce 1938*. Praha, 2001, Karolinum. 2. köt. 508. sz. vö: AÚTGM – Praha – E. Beneše – Republika. 248.

⁹² Dejmek: *Krofta*. i.m. 276.

vezetőket, hogy London levonja a megfelelő következtetéseket, ha Berlin a csehszlovák jószándék ellenére sem akar megegyezni.⁹³ Prága kisebbségi kérdést kezelő lépéseit illetően azonban szövetségeseinek egyike sem vélt felfedezni kellő jószándékot és a csehszlovák vezetés által alibisztikus megnyilvánulásnak minősített álláspontot Párizs is magáévá tette, de a kisantant szövetségesei ugyancsak egyre nagyobb tartózkodással szemlélték Csehszlovákia elszigetelődését.⁹⁴

Ebben a helyzetben Beneš egyik lényeges célkitűzése az volt, hogy a magyar és egyéb, elsősorban lengyel kisebbség kérdését leválassza a német kérdés rendezéséről, valamint, hogy a kisebbségi kérdés lehetőleg ne kerüljön a nemzetközi porondra.⁹⁵ E tekintetben végül korlátozott eredményt sikerült elérnie, mert bár a későbbi müncheni egyezmény csak a német kérdést rendezte, a magyar és lengyel kérdés is függelékbe került. Hodža miniszterelnök 1938. szeptember 7-én nyújtotta be a negyedik, egyben utolsó nemzetiségi statútumot.⁹⁶ A kormány továbbra sem fogadta el azt a szudétánémet követelést, hogy minden nemzetiségi közösség jogi személyként is el legyen ismerve. Egyes cseh források Runciman egyetértését hangsúlyozzák,⁹⁷ tény azonban, hogy ez a tervezet sem felelt meg sem a németeknek, sem a Szlovák Néppártnak.⁹⁸ Igaznak tűnik viszont az is, hogy Berlin ebben az irányban kifejtett nyomása nélkül a szudétánémet vezetők nem utasították volna vissza Prága ajánlatait.⁹⁹ A német kisebbségi politikusok negyedik tervezetét illető érdemi állásfoglalását azonban megakadályozta a szeptember 7-i ostravai incidens, amely azt követően robbant, ki hogy a tüntető tömeg azoknak a német nemzetiségű csehszlovák állampolgároknak a szabadon engedését követelte, akiket a csehszlovák hatóságok fegyvercsempészet vádjával tartottak fogva. Bár az incidens megfelelő ürügy volt a szudétánémet vezetőknek ahhoz, hogy megszakítsák a kormánnyal folytatott tárgyalásokat, a csehszlovák hatóságok brutális fellépése tovább élezte a helyzetet. A magyar kisebbség politikai vezetőinek nyugalomra intő

⁹³ AMZV – Praha – 1938 – Londin – depeše došlé. 716.

⁹⁴ *Slovenský týždenník*: 1938. szeptember 15. 2. Beneš elnök Csehszlovákia polgáraihoz ekkor intézett rádió beszéde – melyet a sajtó is közölt – is arról tanúskodik, hogy a vezetés nem érzékelte az idők szavát. Az általánosságokat tartalmazó beszéd az elnök iránti bizalom visszatérését nem igen segítette elő. Beneš úgy vélte, legfontosabb az, hogy mindenki őrizze meg nyugalma és egységesen sorakozzon fel a csehszlovák egység eszméje mellett (!). „ha így békében és közös munkában megoldjuk a nemzetiségi kérdést, a köztársaság lesz az egyik leggazdagabb, legjobb, legszebb, legigazságosabb ország. Lehet-e ezen kilátásoknál kedvesebb dolog azok számára, akik ezen a földön élnek?”

⁹⁵ Deák, Ladislav: Eduard Beneš a Maďarsko v rokoch 1919-1938. In: *Historický časopis*. 1998. 2. sz. 288. Beneš felmérte, hogy London számára a magyar kérdés közel sem olyan fontos, mint a német. vö: *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. augusztus 5. 3. Erőfeszítést tett többek között olyan magyar közéleti személyiségek megnyerésére, akikkel bizonyítható volna, hogy a magyarság elégedett a helyzetével.

⁹⁶ *Československé dějiny v datech*. Praha, 1986. 414-415.

⁹⁷ Krofta, Kamil: *Z dob naší první republiky*. Praha, 1939, Laichter. 310-311.

⁹⁸ Molnár: i.m. 78. vö: *Slovenský týždenník*: 1938. július 7. 2. A magyar és a lengyel vezetők is többször találkoztak Hodžával – eredménytelenül. vö: MOL – K. 64 – res. pol. – 1938 – 65 – 571.

⁹⁹ AMZV – Depeše – 1938 – Došlé – 706/38.

megnyilvánulásai (amelyről más helyütt bővebben szólunk) bizonyos tekintélyt is kölcsönzött számukra a nemzetközi tényezők előtt. 1938. szeptember 8-án Runciman, mint megfelelő súlyú, ugyanakkor kellően mérsékelt politikust, Esterházy Jánost kérte fel arra, hogy tolmácsolja a misszió álláspontját a szudétanémet vezetőknek. Ha a német politikusok a megegyezést meghiúsítják – mutatott rá meglehetősen látnokinak tűnő képességekkel – az „háborút idézhet elő, melynek eredménye végtelen nyomor, majd kommunizmus lehet.” Vörnle János, prágai magyar ideiglenes ügyvivő az eseménnyel kapcsolatos jelentését folytatva a következőket vázolta: Esterházy a „fentieket úgy mondotta el Franknak¹⁰⁰, mintha saját gondolatai volnának, mert el akarta kerülni, hogy Magyarország magyar párt esetleges taktikai hibájából háborús dilemma elé kerüljön. /.../ Frank megígérte, hogy ostrai incidens elintézése után ismét felveszi tárgyalásokat. Kormány javaslat néhány ködös része áthidalható. Frank ezek után Runciman-hez ment, kivel éjjel ¾ 2-ig tárgyalt. Elbeszélése szerint, angolok nagyon kapacitáltak tárgyalások folytatására és miután Runciman kezét adott, hogy incidensért ma délig elégtételt kapnak, megígérte, hogy tárgyalások felvételét újból proponálja. Kívánja, hogy javaslat homályos részei precizíroztassanak, mihez Runciman hozzájárult és ily értelemben fogja szorítani kormányt. Frank is el akarja kerülni háborút, de karlsbadi pontok száz százalékos megvalósítását követeli. Tehát helyzet ismét javul.”¹⁰¹ A tárgyalások folytatását azonban az ostravai események, majd Hitler szeptember 12-i nürnbergi beszéde, amelyben önrendelkezési jogot követelt a német kisebbségnek, mégis elsodorták. A csehszlovák kormány tartva a Hitler radikális kijelentéseinek nyomán Henlein által nyíltan követelni kezdett elszakadási törekvések hatása alá kerülő szudétanémet lakosság fellépésétől másnap a rendkívüli állapot bevezetésére határozta el magát és betiltotta a Szudétanémet Pártot. Bár a csehszlovák diplomácia sietett megmagyarázni szövetségeseinek a rendkívüli állapot szudéta vidéken történt kihirdetésének szükségességét, valamint azt, hogy az intézkedést a jóval enyhébb, egykori osztrák-magyar törvényeket alapul véve hajtja végre, mind Runciman, mind a francia diplomácia tiltakozott.¹⁰²

1938. szeptember 13-án Henlein Runcimannal folytatott utolsó beszélgetése során kifejtette, hogy a nemzetiségi státútum felett eljárt az idő, a tárgyalási alap csak az 50%-feletti német lakosságú csehszlovákiai területeken rendezendő népszavazás lehet. Másnap a párt vezetése Németországba emigrált, és Henlein rádióbeszédében kiadta a jelszót: „haza a

¹⁰⁰ Frank, Karl Hermann [1898-1946] – szudétanémet politikus. 1935-től a Szudétanémet Párt képviselője a csehszlovák parlamentben, 1937-től a párt elnök-helyettese. A Cseh-Morva Protektorátusban államtitkár, majd államminiszter.

¹⁰¹ MOL – K74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 5969/97.

¹⁰² Dejmek: *Krofta*. i.m. 285.

birodalomba!”¹⁰³ Runciman lord missziója szeptember közepére tehát sikertelenségbe fulladt, ennek egyik okát a prágai politika makacsságával magyarázta.¹⁰⁴ Hathetes prágai tartózkodása után jelentésében arról is beszámolt, hogy Henleinék követelései helytállóak, csupán a módszereikkel nem tud egyetérteni.¹⁰⁵ A tárgyalások megszakadásáért Henleinéket okolta, de hozzátette, hogy az elmúlt húsz évben a cseh igazgatás intoleráns magatartásával a lázadás szélére sodorta a helyi német lakosságot. A csehszlovák kormány a nemzetiségeknek tett ígéreteit soha sem tartotta be, ezért sem kell csodálkozni a Benešsel szembeni nyílt bizalmatlanságon. „Cseh tisztviselőket és rendőröket nagy számban neveztek ki tiszta német kerületekbe, akik gyengén vagy sehogyan sem beszélték a német nyelvet. A földreform folyamán cseh telepesek biztatást kaptak a német területeken való letelepedésre, ezeknek a cseh betolakodóknak gyermekei számára iskolákat építettek nagy számban, cseh cégek előnyben részesültek a német cégekkel szemben /.../ és küldetésem végén sem láttam semmiféle szándékot a cseh kormány részéről, hogy ezeket elfogadhatóan orvosolni akarnák. Számtalan okból kifolyólag, beleértve az előbbieket is, a szudétanémetek három vagy négy évvel ezelőtt reménytelennek látták helyzetüket. A náci hatalom új reményt oltott beléjük. Azt, hogy segítségért fordultak fajrokonaihoz és a Német Birodalomhoz való csatlósukat kívánták, természetes folyamatnak tartom. /.../ Magától értetődőnek tartom, hogy Németország és Csehszlovákia határvidékét, ahol a szudétanémetek nagy többségben élnek, teljes önrendelkezés illeti. Ha bizonyos terület-átcsatlósások elkerülhetetlenek – és azokat annak tartom – azokat haladék nélkül, azonnal végre kell hajtani. Azokra a területekre nézve, ahol a német többség nem ilyen túlnyomó, helyi autonómiát javaslok a negyedik tervben foglaltaknak megfelelően.”¹⁰⁶ Egyes források rámutatnak, hogy a csehszlovák kormány megfelelő engedmények nyújtásával 1937-ben, de még 1938. elején is megtarthatta volna a német nemzetiségű lakosság nagyobb részének államhűségét, sőt talán Henleinét is, Prága nemzetállami koncepcióhoz történő ragaszkodásával és az autonómia gondolat elutasításával azonban elmulasztotta ezt az esélyt.¹⁰⁷

Az eseményeknek a csehszlovák politika számára fenyegető fejlődését Runciman idézett jelentése mellett egyéb jelenségek is sugallták. Geoffrey Dawson, a *The Times* tekintélyes brit sajtóorgánium főszerkesztője 1938. szeptember 5-én kidolgozott memorandumában javasolta a többségében német nemzetiségű lakosság által lakott

¹⁰³ Kvaček, Robert: *Osudná míse*. Praha, 1958, Naše vojsko. 183.

¹⁰⁴ DIMK. 2. köt. 297, 550-552.

¹⁰⁵ Pacner, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. Praha, 1997, Themis. 150.

¹⁰⁶ Molnár: *Esterházy*. i.m. 79. vö: *Dejmek: Krofta*. i.m. 323-324.

¹⁰⁷ Robbins: *Munich*. i.m. 239.

csehszlovákiai körzetek Németországhoz csatolását. A memorandumot a lap két nappal később közölte és a csehszlovák diplomácia nem tudta rávenni a brit kormányt a cikk tartalmától való elhatárolódásra. London ugyanis ebben az időpontban már a németlakta területeken rendezendő népszavazás gondolatával foglalkozott, és ezen az sem változtatott, hogy Krofta megpróbálta elhíttetni a prágai angol követtel, hogy összefüggő és homogén német nyelvterület a Csehszlovák Köztársaságban nem létezik.¹⁰⁸ „Itt nincs egyértelműen körülhatárolható terület, amelyet meg lehetne szavaztatni. /.../ a német többségű határmenti terület több mint ezer éve a régi államterület része, amely elválaszthatatlan gazdasági és földrajzi egységet alkot a történelmi tartományokkal.”¹⁰⁹ – fejtette ki a csehszlovák diplomácia első embere más alkalommal azokat az érveket, amelyhez hasonló, de ellenkező előjelű, magyar szempontú nézetrendszernek az első világháború győztesei által történt elvetése húsz évvel korábban – egyéb államok születése mellett – a Csehszlovák Köztársaság létrejöttét is eredményezte. A történelmi, földrajzi és gazdasági érvelésnek Csehszlovákia megteremtői és szövetségesei által történő, egyre inkább körvonalazódó figyelmen kívül hagyásának következményeivel és a valós etnikai viszonyokat jobban tükröző, redukált államkeret „rémképével” a csehszlovák politikai vezetőknek ekkor már szembesülniük kellett.¹¹⁰ Teljesen igaz – bár ugyancsak hatástalan – volt azonban Krofta érvelésének további szakasza, amelyben figyelmeztetett: Az említett területek „leválasztása Csehszlovákiáról és Németországhoz csatolása előkészítené az utat Csehszlovákia teljes és visszafordíthatatlan német befolyás alá kerüléséhez, amely így lehetővé tenné Németország akadálytalan bejutását kelet-, és dél-kelet Európába.”¹¹¹ A német befolyás megakadályozásának szándéka az említett térségben, 1938-ban már irreális volt, annál is inkább, mivel annak megalapozása sok szempontból ekkor már befejezett tény volt.

¹⁰⁸ Dejmek: *Krofta*. i.m. 282.

¹⁰⁹ AMZV – Praha – 1938 – depeše odeslané. 931-937. Körtávirat London, Párizs, Genf, Moszkva, Belgrád, Bukarest, Varsó. (1938. szeptember 11.)

¹¹⁰ Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés*. Budapest, Osiris, 2002. 65.

¹¹¹ Uo.

A müncheni egyezmény előkészítése

1938. szeptember közepére, – a Runciman misszió sikertelenségét követően – a német-csehszlovák háború sokak szerint elkerülhetetlennek látszott¹¹², a cseh hatóságok és a szudéta vidék német lakossága között Henleinék Németországba menekülése után több véres összetűzés is lezajlott.¹¹³ A prágai magyar követségen úgy tudták, hogy a rendkívüli állapot kihirdetése után három szudétanémet kerület is katonai parancsnokság alá került, így ott kormányrendeletet végrehajtani nem lehetett. A magyar követség munkatársai szerint Beneš és a hadsereg vezérkara arra törekedett, hogy zavargások provokálásával végleg elgáncsolja a megegyezést, mivel sokallotta a szudétanémeteknek tett engedmények mértékét és ezért megakarta buktatni Hodža miniszterelnököt¹¹⁴. Az ilyen jellegű intézkedések párosulva a csehszlovák katonai erődemonstrációval a francia kormány rosszallását váltották ki. Daladier, František Osuský párizsi csehszlovák követtel szeptember 14-én folytatott megbeszélésén figyelmeztetett, hogy a csehszlovák katonai intézkedések német offenzívát vonhatnak maguk után, továbbá arra is felhívta a nagykövet figyelmét, hogy mindez azoknak a – befolyásos – francia politikai köröknek a malmára hajtja a vizet, amelyek akkor sem akarnak mozgósítani, ha Németország megtámadná Csehszlovákiát.¹¹⁵ A be nem avatkozás mellett főként a Pierre-Étienne Flandin által vezetett ellenzéki pártok politikusainak köre tört lándzsát,¹¹⁶ de a brit politika döntése után ezt a francia hivatalos külpolitika is néhány napon belül magáévá tette.

„E pillanatban minden az istenek térdén nyugszik.” Ez volt állítólag Lord Runciman teatralitást sem nélkülöző kommentárja, amikor Prágát elhagyta.

Miközben Neville Chamberlain, brit miniszterelnök 1938. szeptember 13-án éjjel táviratban tudatta Hitlerrel, hogy a békés megoldás érdekében kész egy magasszintű találkozóra, Ján Masaryk londoni csehszlovák követ szeptember 15-én hasonló benyomásait jelentette haza, hangsúlyozva: „itteni kormánykörök vélekedése szerint Franciaország mindenben kész engedni, csak hogy ne kelljen értünk háborút viselnie. Arra törekszik, hogy ránk hárítva a felelősséget ne álljon ki mellettünk. Mindez /.../ gyorsan bekövetkezik, ha „Chamberlain Hitlerrel szemben szervilis lesz. Chamberlain útját egytől egyig germanofilek

¹¹² MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6018/108.

¹¹³ Robbins: *Munich*. i.m. 265.

¹¹⁴ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 5955/92.

¹¹⁵ AMZV – Depeše – 1938 – Došlé – Páriz – 781/38.

¹¹⁶ AMZV – Depeše – 1938 – Došlé – Páriz – 782/38.

készítették elő. /.../ A helyzet igen fenyegető.”¹¹⁷ A brit miniszterelnök szeptember 15-én este 17 órakor érkezett Münchenbe, majd tanácsadóival és Neville Henderson berlini angol nagykövettel Berchtesgadenbe utazott. Az első megbeszélésen Hitler egyértelműen kijelentette, hogy csupán a szudétanémet területek Németországhoz csatolását tartja elfogadható megoldásnak. Chamberlain válaszában közölte, hogy az elképzelést meg kell vitatnia kormányával, majd szóbeli garanciát eszközölt ki a Führertől: visszatéréséig és a brit álláspont közléséig Németország nem kezd katonai akciót Csehszlovákia ellen. A brit kabinet szeptember 17-i ülésén, Runciman jelentésének megismerése után elfogadta az etnikai alapú határkorrekció elvét, amelyet a francia illetékesek másnapi londoni látogatása után a Quai d’Orsay is magáévá tett. A brit és a francia politikai vezetők végül megállapították, hogy „meg kell győzni a csehszlovák kormányt arról, hagyjon fel hajthatatlan álláspontjával, amelyhez ez idáig ragaszkodott.”¹¹⁸

1938. szeptember 19-én a délelőtti órákban Leopold Victor de Lacroix prágai francia követ kifejtette kormánya elutasító álláspontját a csehszlovák katonai intézkedéseket illetően, majd délután brit kollégájával Nagy-Britannia és Franciaország kormánya nevében, jegyzékben utasította Prágát, hogy a több mint 50%-ban németek által lakott területeket engedje át Németországnak, ebben az esetben az állam új határainak sérthetetlenségéért a két nagyhatalom garanciát vállal.¹¹⁹ A csehszlovák minisztertanács mindezt szeptember 20-án elutasította, az álláspontját indokoló memorandum alkotmányjogi, belpolitikai, gazdasági, közlekedési, de mindenekelőtt külpolitikai szempontokra hivatkozott. Az említett döntés meghozatalában jelentős szerepet játszott az a tény, hogy a csehszlovák politikusok egy része ekkor még számolt a Szovjetunó segítségével, amely felfogás alapját az 1936-ban kötött Csehszlovák- Szovjet szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási egyezmény képezte. Kamil Krofta külügyminiszter már a Rajna-vidék német megszállása kapcsán kijelentette, hogy a franciák ezáltal le lettek foglalva, így Prága egyetlen reménye a német agresszióval szemben a Szovjetunió maradt.¹²⁰ 1938-ban a cseh közvélemény is hitt a szovjet segítségnyújtásban. Egyes vélemények szerint Moszkva nem egyértelmű állásfoglalása a németek kétségeit is növelte, annál is inkább, mivel a szovjet légierőnek csehszlovák támaszpontokon történő megjelenése akár reális veszély is lehetett. A német vezérkar úgy számolt, hogy egy esetleges mobilizáció első napján a szovjetek kétszáz bombázót és kétszázötven vadászgépet

¹¹⁷ AMZV – Depeše – 1938 – Došlé – Londín – 800.

¹¹⁸ Dejmek: *Krofta*. i.m. 289-290.

¹¹⁹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – bejövő – 6209/90. vö: MOL – K – M. 1. Békeelőkészítő osztály iratai. – 166.

¹²⁰ Pfaff, Ivan: *Sovětská zrada* 1938. Praha, 1993, BEA. 86.

juttathatnak el az elsősorban Szlovákiában fekvő támaszpontokra.¹²¹ Sokan ezzel szemben nem tartották reálisnak a szovjet segítséget. E politikusok számára sokatmondó volt Mihail Tuhacsevszkij marsall 1936-os, a moszkvai amerikai követtel folytatott beszélgetése, amelynek során kijelentette, hogy Moszkva német agresszió esetén sem lenne abban a helyzetben, hogy bármilyen segítséget nyújtson Csehszlovákiának. Maxim Litvinov, szovjet külügyi népbiztos 1937-ben pedig egy alkalommal arról beszélt, hogy egyáltalán nincs szándékában háborút kezdeni Németországgal, csupán Csehszlovákiáért.¹²² A brit-francia ultimátum után a cseh közvélemény és a vezetés úgy érezte, hogy éppen azok hagyták cserben a köztársaságot, akikbe a legnagyobb reményt fektettek.¹²³ A közvélemény és a hadvezetés jelentős része harcolni akart a köztársaság területi integritásának megvédése érdekében, Beneš ellenben úgy vélte, hogy egy ilyen védelmi háború nem lehet sikeres.¹²⁴ Az angol-francia ultimátum után Beneš személyesen intézett kérdést Szergej Alexandrovskij prágai szovjet követhoz. Teljesíti-e Moszkva szövetségesi kötelezettségét abban az esetben, ha a franciák is? Erre az „igen, azonnal és hatékonyan” választ kapta. Más források szerint a szovjet követ megismételte a csehszlovák államfő kérdésében szereplő előfeltevést hangsúlyozva, szövetségesi kötelezettségét elsőként Franciaországnak kell teljesítenie, amelyet csupán ez után követ a szovjet fellépés, de egyébként is meg kell tudakolnia kormánya pontos álláspontját, vagyis kijelentése nem volt hivatalos állásfoglalásnak tekinthető.¹²⁵ Mindenesetre másnap, szeptember 20-án Zdeněk Fierlinger, moszkvai csehszlovák követ hasonló értelemben tájékoztatta a csehszlovák külügyminisztériumot. Fierlinger táviratából Beneš megtudhatta, hogy Moszkva Franciaországgal együtt teljesíti szövetségesi kötelezettségét, ha a Népszövetségben Csehszlovákiát támogató döntés születik. Miután Beneš szeptember 21-én újra Alexandrovskijhoz fordult, aki változatlan értelemben nyilatkozott, a köztársasági elnök számára világossá vált, hogy országa nem számíthat a szovjet segítségnyújtásra. Minthogy Nagy Britannia és Franciaország volt a csehszlovák kormánynak átadott jegyzék szerzője, nyilvánvalóvá vált, hogy az országot támogató és szövetségeseinek egy esetleges német katonai akció bekövetkeztekor történő katonai fellépésének lehetőségéről a Népszövetség nem hoz határozatot.¹²⁶ A Szovjet segítséget a fentiek mellett az a további tény is valószínűtlenné tette, hogy Románia és Lengyelország már korábban világossá tette: szovjet csapatokat nem

¹²¹ Uo. 90-91.

¹²² Uo. 96.

¹²³ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6117/121. vö: *Slovenský týždenník*: 1938. szeptember 28. 1.

¹²⁴ Ádám Magda-Hanzal, Jozef: *Edvard Beneš*. Dunaszerdahely, 1996, Lilium Aurum.151.

¹²⁵ Haslam, Jonathan: The Soviet Union and the Czechoslovakian Crisis of 1938. In. *Journal of Contemporary History*. 1979/3. 441-461. 452.

¹²⁶ Pfaff: i.m. 116-118.

enged át területén. Az elutasítást erősen fontolgató csehszlovák kormány magatartása miatt a két nagyhatalom képviselői egyre feszültebbek voltak, ezért szeptember 21-én Basil Newton brit, és Leopold Victor de Lacroix francia követek egyértelműen felhívták a csehszlovák kormány figyelmét, hogy „javaslatuk” elutasítása esetén a továbbiakért, így egy esetleges háborús konfliktus kirobbanásáért Prágát terheli a felelősség.¹²⁷ Az ezt követő viharos minisztertanácsi ülésen előbb néhány politkus, majd maga Hodža miniszterelnök is levonta a következtetéseket. „Ilyen körülmények között nem védhetjük meg történelmi határainkat”. E nap folyamán biztató és kiábrándító értesülések egyaránt érkeztek a csehszlovák követektől. Miloš Kobr, budapesti csehszlovák követ Budapestről jelentette, hogy információi szerint a magyar vezetők előző napi németországi látogatásukkor ígéretet kaptak arra vonatkozóan, hogy Budapest Szlovákiát illető igényeit Berlin teljes erővel támogatja.¹²⁸ (Ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, a magyar politikusok, miután ismételten elutasították Hitler katonai akcióban történő magyar részvételt sürgető igényét, Kobr információival lényegében ellentétes eredményt értek el. Erről azonban Prága ekkor nem tudott információkat szerezni). A csehszlovák kormány számára lesújtó események közé tartozott Kazimierz Papée prágai lengyel követ aznap esti megjelenése a Černín palotában. A diplomata ugyanis átnyújtotta kormánya jegyzékét, amelyből Krofta megtudhatta: Varsó felmondja az 1925-ben megkötött csehszlovák-lengyel egyezmény hatályát, mivel Lengyelország kormánya a csehszlovákiai lengyel kisebbség számára a német kisebbséggel azonos elbánást követel. A magyar kormány másnap jegyzékben hívta fel a csehszlovák kormány figyelmét, hogy a magyar kisebbséget illetően az egyenlő elbánás szellemében kezdjenek tárgyalásokat a két ország képviselői. A csehszlovák kormány végül az ultimátum elfogadása mellett határozott, majd szeptember 22-én lemondott.¹²⁹

1938. szeptember 22-én Chamberlain újra Hitlerhez látogatott, ezúttal Goedesbergbe és közölte vele az előző találkozásjukon megvitatott német követelések csehszlovák elfogadásának tényét. A német kancellár, új elemként, a német többségű területek azonnali német megszállását helyezte kilátásba. Chamberlain, akár az első találkozó alkalmával, most is haza utazott, Hitler pedig újra garanciát adott neki, amíg tárgyalnak, Németország nem lép katonai akcióba. Az ezt követő néhány napban London és Párizs a legnagyobb erőfeszítések árán igyekezett visszatartani Prágát az újabb mozgósítástól, folyamatosan figyelmeztette a csehszlovák kormányt a németlakta területeken esetleg megismétlődő incidensek

¹²⁷ Pacner: i.m. 154-155.

¹²⁸ AMZV – Praha – 1938 – Budapest’ – depeše došlé. 967. (1938. szeptember 21.)

¹²⁹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6066/115., 6067/116.

legsúlyosabb következményeire, továbbá javasolta az új kormánynak, hogy vonja ki csapatait az említett területekről. A szeptember 23-24-én folytatott újabb Chamberlain-Hitler megbeszélés eredményét, a német kormány memorandumát a prágai brit követ azzal adta át a Černín palotában, hogy ez „Hitler kancellár /.../ utolsó szava”, azaz követelése.¹³⁰ Krofta külügyminiszter, aki az új, Jan Sirový miniszterelnökkel, korábbi tábornokkal felálló kormányban is a külügyminisztérium első embere maradt, egyáltalán nem bízott Hitlerben, amin nem is lehet csodálkozni, ám ezekben a napokban végül katonai akcióra nem került sor. A csehszlovák kormány úgy ítélte meg, hogy a német memorandum követelései jóval tovább mennek, mint a korábbi angol-francia ultimátum tartalma.¹³¹ Krofta távirataiban hangsúlyozta, hogy „több mint ezer éve Csehországhoz tartozó területekről” van szó, és hogy a Csehszlovák kormány „hatalmas katonai beruházásokat valósított meg” az érintett területeken.¹³² Az említett vitathatónak tűnő érvek mellett érdemes megjegyezni, hogy a szeptember 20-i angol-francia javaslat etnikai elvű területátadásról szólt, az a tény, hogy onnan néhány nap múlva katonailag is ki kellett volna vonulni, logikusnak tűnik. Ilyen értelemben az említett javaslat (de nevezhetjük ultimátumnak is) és a szeptember 24-i német memorandum lényegi elemei között koránt sem volt akkora szakadék. A brit és a francia kormány képviselői szeptember 26-án folytatott tárgyalásaik után felszólították Hitlert, hogy tekintettel arra, hogy a területi rendezés elve már elfogadást nyert, tartózkodjon az erőszakos katonai birtokba vételtől, ám a kancellár válaszul közölte, ha a csehszlovák kormány szeptember 28-án délután két óráig nem fogadja el feltételeit, a német haderő egységei átlépik a határt.¹³³ A nemzetközi feszültség megoldását ekkor már a legtöbb nagyhatalom egy nemzetközi konferencia összehívásával tartotta orvosolhatónak, amelynek helyszínéül német kezdeményezésre végül Münchent jelölték ki. Az 1938. szeptember 29-30-án megtartott konferencián Nagy Britannia és Franciaország miniszterelnökei, Neville Chamberlain és Eduard Daladier, valamint Benito Mussolini olasz és Adolf Hitler német vezetők vettek részt. A résztvevők megállapodtak a (1910. évi népszámlálás szerint) több mint 50%-ban német nemzetiségű népesség által lakott csehszlovákiai területek Németországhoz csatolásának pontos menetrendjéről, és a végleges határ-megállapítás német-csehszlovák bizottság létrehozásával történő rendezéséről. Mussolini felvetése nyomán a magyar és lengyel kisebbségi kérdés rendezésének szándéka is az egyezmény függelékébe került. A csehszlovák kormány képviselői nem lehettek jelen az eseményen.

¹³⁰ Dejmek: *Krofta*. i.m. 327.

¹³¹ AMZV – Praha – 1938 – Londín, Paříž – depeše odeslané. 1319-1319. (1938. szeptember 24.)

¹³² Dejmek: *Krofta*. i.m. 328-329.

¹³³ Uo. 339-343.

Ha a magyar történetírás helyenként hajlamos számon kérni a nyugati szövetségeseken a konkrét támogatás hiányát, a cseh és szlovák történetírás egyenesen árulásról beszél. Az országot ért tragédia okait Beneš hasonlóan ítélte meg, mint napjaink cseh és szlovák történetírása. Az egyetlen közép-európai demokráciát a német agresszió, a kisebbségek (beleértve a Szlovák Néppártot is) aknamunkája és a szövetségesek árulása rombolta szét.¹³⁴ Az Amerikai Egyesült Államok prágai követségének első titkára, George Kennan 1938. október első napjait a legnagyobb politikai káoszként és kiábrándultságként élte meg Prágában. Ebben az időszakban írt feljegyzéseiben – meglehetősen leegyszerűsítve a problémát – természetesnek tekintette az illúzióvesztést, hiszen úgy látta: a masaryki demokratikus örökség és állameszme – beleértve az ennek integráns részét képező beneši külpolitikát – megőrzéséhez való ragaszkodásban, a nemzet egységes volt.¹³⁵ A magyar szellemi élet egyes reprezentánsai a fentiekkel ellentétben éppen a húsz év óta Prága által a cseh lakosságra szuggerált mesterséges nagyhatalmi állás ellentmondásainak és egy „természetellenes államalakulat” megszűnése kezdetének kézzel fogható jeleit ragadták meg írásaikban.

Prágában – emlékszik vissza Rónai András – „az esti és éjszakai csapszékerek tele voltak katonákkal, és a Vencel téren is katonák sétáltak a lányokkal. A müncheni döntés utáni napok voltak ezek. A Vencel tér egyik végén fényújságon betűk, mondatok szaladtak, térkép rajzolódott ki. A távirati iroda jelenti: a német csapatok elérték a következő vonalat. Helységnevek. A fényújságra alig figyelt valaki rajtam kívül. Senkit nem érdekeltek a német csapatok? A sétáló katonákat sem. A vendéglőkben zajlott az élet, a kis utcák kocsmái énekszótól voltak hangosak. Nem értettem: egy állam mállik széjjel, idegen hódítók lepik el területét, és a főváros népe eszik-iszik, énekel. Nekem hihetetlen volt, hogy egy nép annyit se törődjön hazája vesztével, mint egy verekedéssel a szomszéd kocsmában.”¹³⁶

„Az új cseh kormány elnöke, Sirový tábornok, kétségtelenül erős valóságérzék- és reálpolitikai gondolkodásról tanúskodó beszédekkel mondott a rádióban, amikor megütötte azt a 'végre egyedül' hangot, amely a szudétánemet és lengyel területek elcsatolása után az egyetlen lehetséges és ésszerű hang egy cseh politikus számára. /.../ Megbízható hírek szerint a határvidékeken már csomagolnak, mert minden bölcs dolog anyja az előrelátás. /.../ De a szlovákok türelmetlenek. /.../ Szeretnék, ha a cseh hivatalnokság elvonulna oda, ahonnan jött:

¹³⁴ Szarka László-Sallai Gergely: Önkép és kontextus. – Magyarország és a magyarság történelme a szlovák történetírásban a 20. sz. végén. In: *Regio. Kisebbségi Szemle*. 2000. 2. sz. 80.

¹³⁵ Kennan, George Frost: *From Prague after Munich. Diplomatic papers 1938-1940*. Princeton, 1968, Princeton University Press. 7.

¹³⁶ Rónai: i.m. 109.

az ősi Csehországba, haza, szépen és békésen, ahogy illik. Az ősi Csehországba, ahonnan eljöttek húsz év előtt a felvidéki gyarmatra, családotul és rokonságostul, ahol lehetőleg nem költöttek semmit, s minden megszerzett koronát elküldtek haza. /.../ Mert a csehek most szépen hazamennek a Felvidékről, ahogy hazamentek már a szudétaföldről és a lengyelek által visszacsatolt területről – hazamennek, s mert szorgalmas és takarékos nép, elébb gondosan hazaküldenek mindent, a bútorokat, a zongorát, mint hallom, még a villamosvezeték zsinórját is leszerelik a gyarmati házakról, és hazaküldik a kiegészítőket Csehországba.” – értékeli e napok történéseit Márai Sándor, ekkor újságíróként.¹³⁷

Kozma Miklós, korábbi belügyminiszter, a Magyar Rádió és az MTI elnöke tagadhatatlan lelkesedéssel, jó adag önbizalommal és némi iróniával erről az időszakról az alábbiakat jegyezte fel naplójába: „Az európai sajtó ünnepli Chamberlaint, hogy megmentette a békét. Mi ünnepeljük, hogy Münchenben megdőglöttek a párizs-környéki békeszerződések. Oroszország katonai tehetetlensége máris bebizonyul, s ma senki által sem akadályozva megindul a német hadsereg, hogy fokozatosan és békésen megszállja Csehország németlakta területeit. Sok-sok évvel ezelőtt írtam be naplómbe, hogy Csehország a világtörténelemben precedensként fog szerepelni, mert mindig voltak országok, amelyek szétestek egy nehéz háború alatt, vagy egy veszített háború végén, de Csehország precedens lesz, mert az a következő háború legelején fog szétesni. Ma meg kell állapítanom, hogy tévedtem. Csehország nem egy háború elején, hanem már a háborús veszélyre szétesett. De ez igazán kis tévedés és a cseh helyzetet jól ítélt meg.”¹³⁸

¹³⁷ Márai Sándor: *Ajándék a végzettől*. Budapest-Szombathely, 2004, Helikon. 80-81.

¹³⁸ MOL – K – 429 – 1938 – Kozma Miklós iratai. 28. csomó.

I. 3.

„Mi az érvényes törvények keretein belül követeljük önrendelkezési jogunkat, Szlovenszkó és Ruszinszkó teljes autonómiáját, hogy nemzeti, vallási és kulturális fejlődésünket biztosíthassuk...”

A csehszlovákiai magyarság politizálásának alternatívái és a müncheni válság

A csehszlovák állam megszületésekor létrejött magyar kisebbségi közösség viszonylag rövid idő alatt ösztönösen és tudatosan egyaránt képes volt felmérni megváltozott helyzetét és mind egyénileg, mind kollektívumként megkezdte alkalmazkodását az új helyzethez. E közösség politikai reprezentánsainak döntő többsége a passzivitás helyett az önálló magyar politikai szervezkedést választotta. A Csehszlovák Köztársaság első húsz éve alatt a magyar lakosság nagyobb része az 1919-ben létrehozott Országos Keresztényszocialista Párt, valamint az 1920-ban alakult Magyar Nemzeti Párt szavazóbázisát gyarapította és ez a két párt így a csehszlovákiai magyarság politikai képviselőjeként, és akaratának megtestesítőjeként ellátta a nemzeti közösség politikai, gazdasági, és kulturális érdekvédelmét. Egyéb, a magyar kisebbséghez kötődő pártok főként a kezdeti időszakban működtek, (a leginkább református és evangélikus bázisú Magyar Kisgazda és Földmíves Párt) vagy az említett jelentős pártok valamelyikéből váltak ki és jelentéktelenedtek el (Az OKP egyik első vezetője, Lelley Jenő a pártból történt kizárása után 1925-ben létrehozta a Nyugat-szlovenszkói Keresztényszocialista Pártot).

Minthogy a prágai központi kormány a köztársaság megalakulásától kezdve a nemzeti kisebbségekkel, mint kollektívummal szemben majd minden téren negatív diszkriminációt alkalmazott, mindkét magyar párt ellenzéki álláspontot foglalt el és miután már a húszas évek elején nyilvánvalóvá vált, hogy Csehszlovákia vezetői a centralista államigazgatási elvekkel nem kívánnak felhagyni, a szlovákok által követelt autonómia szükségessége mellett foglalt állást. A vezető magyar kisebbségi politikai erők az 1938. évi szudétánemet válságig következetesen az autonómia alapján álltak. A kérdést mindkét párt vezetői pragmatikus alapon közelítették meg, Szlovákia és Kárpátalja autonómiáján belül követelték a magyar kisebbség számára az önrendelkezés jogát. Egyáltalán nem voltak meggyőződve arról, hogy a szlovákok szabadabb nemzeti életet biztosítanak a magyarságnak, mint Prága, de önálló magyar autonómia megteremtésére a központi kormányok magatartása következtében nem

láttak reális lehetőséget. Ez az autonómia koncepció a „jelenlegi helyzetnél rosszabb már nem lehet” feltételezést hordozta magában és a prágai kormányok centralizmusának folyamatos bírálatát jelentette. Az OKP esetében szempont volt a Hlinka Szlovák Néppártja¹³⁹ keresztény világnézetén alapuló felfogása, amely az összefogás lehetőségét növelte e párt politikai vezetőinek szemében és főként Esterházy hangoztatta gyakran annak jelentőségét. Mindemellett világos volt az a tény is, hogy Szlovákia autonómiájának megvalósulása esetén a magyarok számaránya jelentősen megnőtt volna, önmagában is növelve e nemzeti közösség súlyát.¹⁴⁰ Meg kell jegyeznünk, hogy hasonlóan a többi határon túli magyar nemzeti közösséghez, a csehszlovákiai magyarság reménye is a területi revízió lehetőleg integrális, de legalább néprajzi alapon történő megvalósulása maradt. Számolva azonban az evidens politikai lehetőségekkel és egyéb morális akadályokkal e magyar nemzeti közösségek nem tűzhetek zászlajukra hasonló követeléseket. Ennek hiányában a magyar kisebbségi politikai erők, mint a politikai, gazdasági, társadalmi önmeghatározás és elkülönülés letéteményesét, egyben a nemzeti közösségként történő megmaradás egyetlen zálogát, az autonómia valamely formájának megteremtését követelték.

A két világháború közötti Csehszlovákiában az elvi ellenzéki politizálásnak létezett ellentétes alternatívája, amelyet a korabeli szóhasználat aktivistának nevezett, amely lényegében az államot elfogadó, a kormányzat centralista politikáját és a „csehszlovák” egységet támogató politikai felfogást jelentett.¹⁴¹ Ez a politika a nemzeti kisebbségek körében nem vált népszerűvé, de az államalkotó szlovák nemzet körében is elvesztette

¹³⁹ Hlinka, Andrej [1864-1938] szlovák katolikus pap, politikus. Az 1890-es évek végén, mint gyakorló lelkész, a politikába is bekapcsolódott. 1901-től a Szlovák Nemzeti Pártban tevékenykedett, majd 1905-ben Szlovák Néppárt néven új pártot alapított. A szlovák nemzet jogainak szélesítéséért küzdött, magyarellenes izgatásért 1906-1907-ben bebörtönözték. 1918-ban a Szlovák Nemzeti Tanács egyik alapítója, és a Szlovákia csehszlovák államhoz való csatlakozását kimondó, 1918. október 30-i túrócszentmártoni határozat aláírója. 1919-ben a párizsi békekonferencián sikertelenül lépett fel Szlovákia autonómiájának deklarálása érdekében, amiért hazatérése után a csehszlovák vezetés hét hónapra internálta. 1920-tól 1938-ig csehszlovák nemzetgyűlési képviselő, 1921-től a Szlovák Néppárt (1925-től Hlinka Szlovák Néppártja) parlamenti klubjának vezetője. A szlovák autonómista mozgalom jelképe. (Főként halála után, amikor a Jozef Tiso vezette szlovák állam Hlinka-kultuszt teremtett). Ma is a szlovák nemzet jelentős alakjaként tartják számon Szlovákiában.

¹⁴⁰ Molnár: *Esterházy*. i.m. 17-18.

¹⁴¹ Az un. „kormánytámogató aktivizmus” fogalma némi magyarázatra szorul. Amint arra a korszak magyar politikai vezetői rámutattak, a kormánytámogatás tényére használt „aktivizmus” kifejezés sem logikai, sem politikai szempontból nem volt helytálló. Az „aktivizmus” és „passzivizmus” oly értelmű szembeállítás, miszerint az aktivizmus kormánytámogatást, a passzivizmus pedig ellenzékiiséget jelent, mindenképpen csak egy hamis politikai képlet kialakulását idézhette elő. E politikai képlet deformált mivoltát maga Szűllő Géza világította meg az Egyesült Magyar Párt parlamenti klubjának 1937. január 16-i pozsonyi ülésén, amikor többek között kifejtette, hogy a magyar ellenzéki politikát semmiképpen nem lehet passzívznak nevezni, elvégre az ellenzéki pártok kezdettől fogva aktívan vettek és vesznek részt az ország politikai életében, a választásokon, a parlament munkájában stb. Mindettől eltekintve azonban a korabeli csehszlovákiai politikai zsargonban - magyarban és nem magyarban egyaránt - az „aktivizmust” és az „aktivista” jelzőt egyöntetűen a kormánytámogatás tényével rokonították. Ilyen értelemben használta és használja ezt a korszakra vonatkozó szakirodalom is.

támogatottságát. A köztársaság fennállásának kezdeti időszaka után a szlovákság körében a legnépszerűbbé váló Hlinka Szlovák Néppártja is, az 1927-1929 közötti kormányzati tényezővé válásától eltekintve ellenzéki politikát folytatott, és a nemzeti kisebbségek körében szerveződő pártok nagy többsége, leszámítva néhány kisebb német aktivista párt rövid kormányzati szereplését, ugyancsak elutasította az aktivista politikát. A magyar aktivista kísérletezések csődjéért elsősorban a prágai kormányt és a csehszlovák kormánypártokat terheli a felelősség. A kormánykörök ugyanis elmulasztották a számukra állítólag hasznosnak ígérkező magyar aktivizmus „igazolását” a magyar nemzetiségi társadalom előtt. Prága szűkkeblűsége a magyar aktivizmust szinte semmiben nem igazolta. Pedig a kormánytámogatás eszméjét néhány látványos nemzetiségi engedménnyel, illetve a magyar nemzeti kisebbség felé tett gesztusokkal talán vonzóbbá lehetett volna tenni, ha arra valóban lett volna politikai akarat. Csehszlovákiának azonban nem volt szüksége a magyar pártok támogatására és semmilyen érdeke sem fűződött ahhoz, hogy azokat támogassa. Prága felfogása szerint a fokozatos elszlávosításra ítélt magyarság esetleges külpolitikai közvetítő szerepének kiaknázása (ahogyan egyes magyar nemzetiségű gondolkodók azt megfogalmazták) sem lehetett aktuális, tekintve, hogy a Csehszlovák Köztársaság nem tekintette egyenrangú partnerének a Magyar Királyságot. A Beneš által érvényesített külpolitikai koncepció egyik kulcs-eleme Magyarország lehető legnagyobb mértékű meggyengítése és elszigetelése volt. A magyarság politikai vezetői tisztában voltak lehetőségeikkel és a kormánypolitika szándékaival, így az „aktivizmus” alternatíváját is elutasítóan ítélték meg.¹⁴² A prágai képviselőház ülésén a magyar ellenzéki pártok nevében Szüllő Géza 1933-ban egy alkalommal a következőképpen szólalt fel a kormány javaslatai ellen, annak bírálata kapcsán, hogy Beneš külügyminiszter megkötötte a kisantant gazdasági és védelmi szövetséget oly módon, hogy az úgymond lehetetlenné teszi a viszony rendezését Német- és Magyarországgal. „Az egész kisantant paktum nem egyéb, mint imperialista alakulat, mely semmire se jó, csak arra, hogy a nagyok között, mint „nagy” szerepelhessen ő is. /.../ Ez a helyzet azonban egyáltalában nem áll a mi köztársaságunk érdekében, mert ha van állam, amelynek mindent meg kell tenni arra, hogy a béke áldásaiban részesüljön, hát ez mindenesetre a mi republikánk, amelyet valóban csak a szintézis tart össze, /.../ s amely szintézis, mihelyt a centrifugális erők kezdik gyengíteni, megszűnne. /.../ Demokratikus köztársaságnak adja ki magát Csehszlovákia. /.../ Ha azonban nézzük magát az államnak a

¹⁴² Esterházy János: A szlovákiai magyar család élete a második sorsforduló óta. In. *A szlovákiai magyarság élete 1938-1942*. Tanulmányok. Budapest, 1942, Athenaeum. 11.

büdzsáját, nézzük azt, hogy milyen irányban dolgozik a kormány, Genfben milyen szerződéseket köt a külügyminiszter, akkor világosan látszik az, hogy ez a demokrácia nem egyéb, mint egy maszlag, hogy leplezze azt, ami a célja a kormánynak, egy sovinszta imperializmus.”¹⁴³

Az 1935. évi választások idején a prágai vezetésnek sikerült megnyernie magyar nemzetiségű politikusokat, akik a kormányzó pártok soraiban szereztek parlamenti mandátumot. A két kormánypárti magyar honatya, a szociáldemokrata, Magyarországról érkezett emigráns Schulcz Ignác és az agrárpárti Csomor István, valamint az ugyancsak agrár párti Stunda István tevékenysége, amely főként a magyar ellenzéki pártok alacsony színvonalú bírálatában merült ki, jórészt hiábavalónak bizonyult. Parlamenti és nyilvános szereplésük, de általánosságban is szervilis, behódoló magatartásuk képtelen volt vonzóvá tenni a magyar tömegek előtt az aktivizmus elvét. Különböző fórumokon tett próbálkozásaiknak tömegszervező hatása nem volt.¹⁴⁴

A harmincas évek elejére a felnövekvő generáció is egyre inkább szerepet vállalt a szlovákiai magyar politikai élet formálásában. Mind az Országos Keresztényszocialista Párt, mind a Magyar Nemzeti Párt politikája a megújulás jeleit mutatta. A reform szükségességébe vetett hit mindkét pártot egyformán megérintette, taktikájuk kezdett hatékonyabban igazodni a valóságos élet napi követelményeihez és problémáihoz.¹⁴⁵ „Az új idők új, tetterős fiatalembereket kívánnak és pedig nem csak a közkatona-sorban, hanem vezető helyeken.” – hangsúlyozták nemegyszer a pártok képviselői.¹⁴⁶ Szüllő Géza 1932. augusztus 18-án mondott le az Országos Keresztényszocialista Párt elnökségéről, melyet 1925 óta töltött be, de politikai befolyása vitathatatlan maradt a továbbiakban is. Egy korabeli csehszlovák rendőrségi jelentés a prágai politika szemszögéből kedvező jelenséggént konstataálta a politikusnak a párt éléről történt távozását, mivel Szüllő úgymond a háború előtti Magyarországról hozta politikai felfogását, és mint ilyen, nem tudott alkalmazkodni a megváltozott viszonyokhoz, a trianoni békeszerződés rendelkezéseiből következő helyzetet átmeneti jelenségnek tekintette. A csehszlovák illetékesek úgy vélték, hogy vezetésével a magyarok pártja negativista, azaz a csehszlovák állam tagadásán alapuló politikát folytatott és a magyar irredenta zászlóvivőjeként Budapest „parancsainak végrehajtója” volt.¹⁴⁷ Szüllő szellemes egyéniségét, nagy tapasztalatát és munkabírást elismerve Budapest támogatta a

¹⁴³ *Híradó*: 1933. március 18. 2.

¹⁴⁴ Popély Gyula: A kisebbségi magyar pártpolitika megújulása a harmincas évek első felében. In. *Regio. Kisebbségi Szemle*. 1990. 3. sz. 97-132.

¹⁴⁵ Uo. 97-132.

¹⁴⁶ *Prágai Magyar Hírlap*: 1932. december 29. 2.

¹⁴⁷ Angyal: *Érdekvédelem*. i.m. 184.

fiatalosabb lendületű, rugalmasabb és már az új viszonyok között politikai tapasztalatokat szerző gróf Esterházy János pártelnöki kinevezését.¹⁴⁸ Az 1932. december 14-én Ótátrafüreden közfelkiáltással megválasztott új elnök energikusabb magatartása viszonylag hamar éreztette hatását a pártban. Esterházy az autonómia kérdésében folytatta elődei politikáját. „Mi az érvényes törvények keretein belül követeljük önrendelkezési jogunkat, Szlovenszkó és Ruszinszkó teljes autonómiáját, hogy nemzeti, vallási és kulturális fejlődésünket biztosíthassuk.”¹⁴⁹ – fejtette ki beiktatása után több ízben is. Esterházy személye politikai kontinuitást jelentett, ami bizonyosan nem nyugtatta meg a csehszlovák politikai erőket. A számtalan alkalommal revizionizmussal és szeparatizmussal vádolt, számos rendőrségi zaklatásnak, házkutatásnak kitett, rendőrségi kihallgatásokon megjelenni kényszerülő magyar politikai erők¹⁵⁰ nevében a pártelnök egy alkalommal a következőképpen utasította vissza a vádakát: „Mi, akik törvénytisztelők vagyunk, mindenkor rámutatunk sérelmeinkre /.../ Politikai ellenfeleink úgymond irredentizmussal és felforgatással vádolnak. Minket ezek a rosszindulatú vádak hidegen hagynak, mert mi, keresztényszocialisták, a törvény útjáról 14 esztendeje le nem tértünk.”¹⁵¹ „Mi nyíltan tártuk föl sebeinket Beneš külügyminiszter úr előtt, /.../ Mi ma itt nyíltan és becsületesen állunk változatlan programunkkal.” – fejtette ki Esterházy más alkalommal egy nyilvános gyűlésen.¹⁵²

A magyar pártok politikai vezetői a területen élő népek összefogásának szükségességét hangsúlyozták. „Csak úgy tudunk eredményt elérni, ha mindazok, akik szívükön hordják az őslakosság érdekeit, összefognak egy közös platformon.”¹⁵³ A magyar politikai erőknek az eredetileg szlovák pártok által létrehozott autonómista blokkhoz történő közeledése azonban az egész korszakon keresztül lényegében sikertelen maradt. A harmincas évek ilyen irányú közeledései, amelyet a magyar kormányzat is folyamatosan szorgalmazott, megtörték a Szlovák Néppártban egyre jelentősebb befolyással rendelkező új nemzedék ellenállásán, amely a tekintélyelvű, autoriter kormányzási módszer iránti vonzalmán túl erősen nacionalista, magyar és cseh ellenes beállítottságú volt. A párt egyik, Karol Sidor nevével fémjelzett szárnya a lengyelekkel folytatandó – nem pontosan körülhatárolt mértékű – szorosabb együttműködés alternatíváját is felkínálta a magyar fennhatóság lehetőségén túllépett és a „cseh uralomból” kiábrándult nézetekkel szemben.¹⁵⁴ A párt vezetői emellett

¹⁴⁸ Uo. 186.

¹⁴⁹ Molnár Imre (összeáll.): Esterházy János: *A kisebbségi kérdés*. Budapest, 2000, Ister. 22.

¹⁵⁰ Uo. 24-27.

¹⁵¹ *Prágai Magyar Hírlap*: 1934. június 21. 5.

¹⁵² Esterházy: *A kisebbségi kérdés*. i.m. 51.

¹⁵³ Molnár: *Esterházy*. i.m. 23.

¹⁵⁴ Kováč: *Dejiny Slovenska*. i.m. 189.

nem kívánták kitenni magukat a magyarok közeledésének legcsekélyebb elfogadásában is magyar irredenta mesterkedést szimatoló központi kormányzat vegzutúrájának.¹⁵⁵ A szlovákság vezetői az 1938. évi válság során, a helyzetből természetesen adódó néhány közös állásfoglalást és sajtónyilatkozatot leszámítva, továbbra sem törekedtek a magyar kisebbség politikai pártjával való együttműködésre, majd a központi kormányzat meggyengülését kihasználva azonnal kinyilvánították Szlovákia húsz éve követelt autonómiáját. A Szlovák Néppárt vezetése ekkortól már inkább a Németország támogatását élvező önálló szlovák állam megteremtésének irányába mozdult el.

Az 1932-ben az Autonóm Földműves Szövetség nevű kárpátaljai ruszin politikai mozgalom elnökévé választott Andryj Brovdij (Bródy András) ezzel szemben nyitottnak mutatkozott az autonóm törekvések magyarokkal történő összehangolására. A magyar orientációt több-kevesebb következetességgel képviselő ruszin politikus pártja ekkortól részesült Budapest rendszeres anyagi támogatásában és a szlovákiai magyar pártok 1936. évi egyesülése¹⁵⁶ ellenére, a Korláth Endre vezette kárpátaljai magyar politikai erők, illetve Bródy pártja továbbra is aránytalanul magas anyagi támogatásban részesült.¹⁵⁷

A magyar pártok számára kézenfekvő lett volna a majdnem három és fél milliós német kisebbség politikai pártjaival, elsősorban a német lakosság körében egyre népszerűbb, az 1935. évi csehszlovákiai parlamenti választásokat megnyerő ellenzéki Szudétanémet Párttal történő szorosabb együttműködés megteremtése is, ennek azonban számos akadálya volt. A magyar pártok ilyen irányú szándékát a húszas években az országos német kisebbségi pártok elzárkózása kísérte (a hagyományosan magyarbarát Szepesi Német Pártra ez a megállapítás nem vonatkozik), a Szudétanémet Párt térhódítása után viszont a magyar politikai erők vonakodtak az ekkor már a német párt vezetői által egyre erőteljesebben szorgalmazott együttműködéstől. A magyar politikusok nem felejtették el a korábbi német elzárkózást és azt sem, hogy a német párt korábbi kormányzati szereplése során szinte minden, a magyarság érdekeit sértő törvényt feltétel nélkül megszavazott.¹⁵⁸ Nem volt elhanyagolható szempont az sem, hogy a magyar pártok vezetői távol álltak a totalitárius hitleri-henleini¹⁵⁹ politikai ideológiától. Álláspontjuk szerint a magyarság nemzeti alapon, de

¹⁵⁵ Angyal: *Érdekvédelem*. i.m. 191-192.

¹⁵⁶ Az Országos Keresztényszocialista Párt és a Magyar Nemzeti Párt egyesülésének ünnepélyes kinyilvánítására 1936. június 21-én Érsekújváron került sor. Az Egyesült Magyar Párt országos elnöke Jaross Andor, ügyvezető elnöke Esterházy János lett.

¹⁵⁷ Uo. 194.

¹⁵⁸ Molnár: *Esterházy*. i.m. 54-55.

¹⁵⁹ Henlein, Konrad [1898-1945] szudétanémet tanító, politikus. A két háború közötti Csehszlovákiában banktisztviselő, majd tornatanár volt. A húszas évek végén kapcsolódott be a politikai életbe a Szudétanémet Párt tagjaként. 1937-ig nem számított náci-barát politikusnak és a német kisebbség jogaiért a csehszlovák

csakis a jog és a demokrácia eszközeivel kíván küzdeni az őt megillető kisebbségi jogokért. A Magyar Nemzeti Párt párkányi körzetének 1934. április 22-én megtartott értekezletén például maga Jaross Andor; a párt ügyvezető elnöke fejtette ki, hogy „a kisebbségek általában, és így sajátosan a magyarság nem tartozik a külföldi nacionalizmusok, a fasizmus vagy hitlerizmus rajongói közé”.¹⁶⁰ „Magyar nemzetiségünket véka alá rejteni nem szabad, de tisztában kell lennünk azzal, hogy mi Hitler-epigonok nem lehetünk.”- szögezte le Porubszky Géza, az Országos Keresztényszocialista Párt nemzetgyűlési képviselője.¹⁶¹ Az ideológiai ellentétek mellett az „egységfront” létrehozását akadályozta a német pártnak a szlovákiai németek körében terjesztett erőszakos propagandája, amely főként az OKP érdekeit sértette, hiszen a szepességi és részben a Bódva-vidéki német lakosság hagyományosan az említett magyar párt szavazótáborát gyarapította. Henlein pártja azonban nem kívánt felhagyni a csehszlovákiai németek egy pártban történő egyesítését célzó tevékenységével, hisz a nemzeti együvé tartozás gondolata a szlovákiai németiség fiatalabb generációi körében nem maradt hatástalan. Mindennek ellenére – leginkább a külpolitikai események és azok belpolitikai következményei hatására – az Egyesült Magyar Párt és a Szudétanémet Párt vezetői 1937. május 11-én, Prágában létrehoztak egy találkozót, amelyen azonban konkrét eredmények nem születtek.¹⁶² A vázolt okokból az EMP később sem épített ki kötelezettség vállalással is együtt járó politikai együttműködést a szudétanémet párttal.

Ahogy a magyar pártok vezetői a térség „őslakosságának”, nemzeti közösségeinek összefogásában látták hatékonyabb érdekérvényesítésük zálogát, érthetően a magyar politikai erők megosztottságának megszüntetése, erejük egyesítése is a kezdetektől jelen volt politikai gondolkodásukban. A húszas években a pártok közötti és a pártokon belüli nézeteltérések mértéke nem tette aktuálissá a kérdést. Az OKP vezetőinek többsége Szüllő elnökségének időszakában is úgy vélte, hogy az elsősorban protestáns háttérű MNP-vel történő esetleges egyesülés a konzervatív, katolikus jelleg visszaszorulását, ugyanakkor a magyar nemzeti gondolat hangsúlyosabb párton belüli képviselését, ebből következően az OKP német és szlovák tagozatainak leválását eredményezné.¹⁶³ A két párt között ugyanakkor – bővebben

államkeretek tiszteletben tartása mellett küzdött. 1937-től, élvezve Berlin támogatását, és tapasztalva a csehszlovák kisebbségpolitika változatlanságát, egyre inkább radikalizálódott, 1938 kora ősztől pedig már a németlakta területek Németországhoz csatolásáért küzdött. A szudéta-válság idején felkelések szervezésével és terrorakciók ösztönzésével igyekezett érvényt szerezni követelésének, majd Németországba menekülése után szervezője és végrehajtója volt a határ menti gerillaharcoknak. 1938-1945 között a Szudétavidék Gauleitere volt. 1945 májusában a plzeňi amerikai fogolytáborban öngyilkos lett.

¹⁶⁰ *Prágai Magyar Hírlap*: 1934. április 25. 7.

¹⁶¹ *Prágai Magyar Hírlap*: 1936. január 26. 3.

¹⁶² Molnár: *Esterházy*. i.m. 55.

¹⁶³ Uo. 24.

nem részletezendő – személyi ellentétek is fennálltak. Az 1935. évi nemzetgyűlési választásokra végül a két pártnak sikerült közös jelöltlistát állítania, amelyet a hagyományosan magyarbarát Szepesi Német Párt is támogatott.¹⁶⁴ Az 1935. májusi parlamenti választások után a kisebbségi magyar politikai vezetők újból latolgatni kezdték pártjaik esetleges egyesülésének kilátásait. 1935. október 23-án a magyar pártok közös parlamenti klubja elhatározta a „Szlovenszkói és Ruszinszkói Nemzeti Kisebbségek Politikai Nagybizottságának” megszervezését, amit utólagosan a két párt vezető szervei is elfogadtak.¹⁶⁵ Az egyesítés mielőbbi gyakorlati megvalósítását az 1936. év elejétől főként az MNP vezetői sürgették, de a magyar kormány úgyancsak erőteljesen ajánlotta a személyi és egyéb ellentétek félretételét. Esterházy és Jaross a pártegyesítés gyakorlati lebonyolítását illetően Kánya Kálmán magyar külügyminiszterrel is egyeztetéseket folytatott. A magyar kisebbség érdekeinek egységes politikai képviselete önmagában is üdvös lett volna már korábban is, nem beszélve azonban a harmincas évek második felének változó nemzetközi politikai helyzetéről, amikor a Csehszlovák Köztársaságra Németország részéről egyre fokozódó nyomás kezdett nehezedni. A Prága kisebbségpolitikájával szemben Németország ösztönzésére egyre bátrabban fellépő Szudétanémet Párt 1935-re lényegében egyesítette a német kisebbségi lakosságot (kivéve a szlovákiai németiség egy jelentős hányadát), csakúgy, mint kicsit később, az autonómiát egyre határozottabban követelő Szlovák Néppárt a szlovákság nagyobb részét. A kisebbségekkel szemben folytatott csehszlovák politikai gyakorlat hiányosságai Beneš külügyminiszter, majd köztársasági elnök célkitűzése ellenére fokozatosan a nemzetközi porondra kerültek, és e folyamat a prágai politika kisebbségeket illető pozitív irányú megváltozásának lehetőségét rejtette magában. A csehszlovák állam legfelsőbb vezetőinek eddig példátlan, a kisebbségek – beleértve a magyarokat is – vezetőivel kezdeményezett kapcsolatfelvétele, és az elkezdődő párbeszéd alapján legalábbis a magyar politikai pártok vezetői számára így tűnhetett. Az elmondottak alapján érthető, hogy a pártegyesítés végrehajtásának „elengedhetetlen szükségességéről” egyre többen beszéltek.¹⁶⁶ Nem kevés nehézség és ellentét áthidalását követően a két párt egyesülésének ünnepélyes kinyilvánítására 1936. június 21-én Érsekújváron került sor. Az Egyesült Magyar Párt országos elnöke Jaross Andor, ügyvezető elnöke Esterházy János lett. Az egyesülést illető

¹⁶⁴ Popély: A kisebbségi magyar pártpolitika. i.m. 97-132. A két párt főbb vezető személyiségeinek többsége nemzetgyűlési képviselői (OKP – Esterházy János, Szüllő Géza, Porubszky Géza, Petrášek Ágoston, MNP – Jaross Andor, Korláth Endre, Holota János, Szent-Iványi József, SZNP – Andor Nitsch), vagy szenátori (OKP – Turchányi Imre, Pajor Miklós, Hokky Károly, MNP – Füßy Kálmán, Törköly József, helyette később Szilassy Béla) mandátumot szerzett. A kárpátaljai tartománygyűlésbe a magyar nemzetiek részéről R. Vozáry Aladár, a keresztényszocialisták részéről pedig Ortutay Jenő került be.

¹⁶⁵ Esterházy: *A kisebbségi kérdés*. i.m 53.

¹⁶⁶ *Prágai Magyar Hírlap*: 1936. január 15. 1. A Magyar Nemzeti Párt felhívása.

OKP-n belüli ellenállásban egyes források szerint fontos szerepet játszott, hogy a magyar kormányzat kilátásba helyezte a kedvezőtlen anyagi viszonyokkal rendelkező párt adósságainak rendezését.¹⁶⁷

Miután a szudétanémetek vezetői egyre növekvő radikalizmussal követelték helyzetük megváltoztatását a csehszlovák kormánytól, és a Szlovák Néppárt is zárta sorait, Beneš köztársasági elnök és az 1935-ben a köztársaság történetében első szlovák nemzetiségű személyként kormányfővé választott Milan Hodža egy rövid ideig az EMP vezetőit igyekezett megnyerni a kormányzásban való részvételnek. Esterházy a köztársasági elnökkel folytatott beszélgetései alapján úgy látta, hogy az állam vezetőiben továbbra sincs meg a szándék a magyar kisebbség helyzetének javítására, amelyre példának tűnt számára az is, hogy a párt által Hodža miniszterelnöknek 1936. szeptember 1-én átadott memorandumban felvetett sérelmek orvoslására kísérlet sem történt. (Holott erre ígéret született, az után, hogy az akkor még két magyar párt törvényhozói a köztársasági elnökválasztáson Beneš jelölését támogatták.) „Elnök úr konkrét formában felajánlotta a magyarságnak, hogy vegyen részt a kormányzásban, sőt tárca nélküli miniszterséget is ajánlott. Engedje meg, hogy erre csak azt válaszoljam, hogy miután december 18-a óta (az elnökválasztás időpontja – a szerző megj.) semmi nem történt helyzetünk enyhítésére, amire pedig ígéretet kaptunk, /.../ miért tanúsítsunk újabb bizalmat a mai rendszer felé akkor, amikor a legnagyobb bizalomnyilvánítás után sem javult helyzetünk. Mielőtt bármi is történjék, az illetékes csehszlovák tényezőkön a sor, hogy jóakarataikat és megértésüket a magyarsággal szemben bizonyítsák.”¹⁶⁸ – fejtette ki a politikus.

Esterházy kérésére az elnök ígéretet tett, hogy a magyar kisebbség követeléseit méltányolni fogja az azok anyagi fedezetét jelentő költségvetés elfogadása is. A források szerint az EMP memorandumával az illetékes csehszlovák szervek – lényegében először a Csehszlovák Köztársaság története során – foglalkoztak, amennyiben az igazságügy minisztérium után a belügyminisztérium és a tartományi hivatalok is elemzést és véleményezést készítettek róla. A „bürokrácia útvesztőjébe terelődött” kérdés végül lekerült a napirendről, miután a miniszterelnök 1938 elején már – az általunk korábban említett –

¹⁶⁷ *Prágai Magyar Hírlap*: 1936. június 23. 3. Az új párt „négy eszmei alap pillérét” – a nemzeti eszmekör, a keresztény valláserkölcsei felfogás, a szociális igazságosság és a demokrácia – Szüllő Géza határozta meg beszédében, majd Jaross Andor vázolta a konkrét célokat: Szlovákia és Kárpátalja autonómiája, bennük a nemzeti kisebbségek önkormányzata, nemzeti érdekvédelmi szervezetek kiépítése, a kisebbségek nyelveinek hivatalos, országos szintű használata, jogvédő iroda felállítása, tíz, a magyar kisebbségi társadalom csaknem minden szegmensét átfogó szakosztály létrehozása.

¹⁶⁸ Esterházy: *A kisebbségi kérdés*. i.m. 81. Esterházy és Beneš, utóbbi kezdeményezésére 1936. szeptember 11-én folytatott megbeszéléseket.

nemzetiségi státus megalkotásával kívánta megoldani a helyzetet.¹⁶⁹ Az államelnök és Esterházy második, 1937. április 23-án folytatott beszélgetése sem eredményezett érdemleges változást. A beszélgetés légköre és az ígéretek elhangzása a korábbiakra emlékeztetett, a magyar kisebbség Magyarország és Csehszlovákia közötti híd szerepének lehetősége, amelyet Beneš említett, valamint az a tény, hogy a kisebbségi sérelmeket ezúttal kulturális és iskolaügyi kérdésekre redukálta, mutatta, hogy a politikus ismét erősebbnek érezte saját pozícióját.¹⁷⁰ A költségvetés e tendenciának megfelelően újra az asszimilációs kisebbségpolitikát szolgálta, amelyre Esterházy az 1937. november 17-i parlamenti beszédében részletesen rámutatott. „A magyarság helyzete, ahelyett, hogy javult volna, határozottan rosszabbodott. /.../ A kormánykörök a kisebbségi panaszok elszabotálására most egy új módszert találtak ki. Megfelelő intézkedések és tettek helyett szó és nyilatkozat áradattal igyekeznek megtéveszteni a kisebbségek sorsa iránt érdeklődő, de a való helyzetről tájékozatlan külföldi közvéleményt, s az itthon lévő kisebbségeket az ígéretek fokozott hangoztatásával vezetik az orruknál fogva. /.../ Amíg a kormány tényekkel nem bizonyítja be, hogy velünk szemben való magatartása megváltozott, és nem akar bennünket megsemmisíteni: addig – mondom – nem lehetünk bizalommal a kormánnyal szemben, és egy olyan költségvetést, amely /.../ megfosztja népünket és kultúrintézményeinket az alkotmánytörvényben biztosított jogainktól, nem fogadhatunk el.”¹⁷¹

A párt vezetői 1937-1938 folyamán több alkalommal is összefoglalták követeléseiket, részben az elnöki és a kilátásba helyezett miniszterelnöki meghallgatásra, részben a változó kül- és belpolitikai helyzetre reflektálva. A kormányzat hozzáállása nemigen változott, 1938 elején is a korábbi elvek alapján, az aktivista pártokkal együttműködve, látszatengedményekkel kívánta rendezni a helyzetet. 1938. március 3-án, egy évvel a szudétanémet területeken tett hasonló engedmények után, a magyarlakta területeken a postahivatalokat és a vasutat illetően lehetővé tette a kétnyelvűséget. Az önmagában is „részletkérdést” jelentő intézkedés, amelyet egyes kormánytámogató magyar politikusok korszakalkotónak ítélték, végrehajtási rendelkezései következtében életbe lépésekor már csak 178 szlovákiai magyar településre vonatkozott, így az a régi hatalmi módszerek egyik utolsó megnyilvánulásának minősíthető.¹⁷²

¹⁶⁹ Angyal: *Érdekvédelem*. i.m. 220.

¹⁷⁰ MOL – K 64 – res. pol. 1937-7-273.

¹⁷¹ Esterházy: *A kisebbségi kérdés*. i.m. 91-125.

¹⁷² Simon Attila: Az 1938-as községi választások Csehszlovákiában és a szlovákiai magyar politika. In. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2006. 1. sz. 111-134. 113.

A miniszterelnökkel először 1938. március 10-én Esterházy találkozott, majd a kisebbségi státútum kapcsán konkrétabb megbeszélésekre ez év június 29-én került sor Hodža és a magyar kisebbségi politikusok között.¹⁷³ Szüllő úgy vélte, hogy a nyelvi jogok bővítése terén (is) nehezen lehet konkrét eredményeket elérni. A németek (azaz a szudétanémetek – a szerző megj.) nélkül semmit sem lehet elérni, de a németekkel sem – jegyezte fel a politikus.¹⁷⁴ A miniszterelnök a magyarok memorandumára utalva megkérdezte, hogy nemzeti kataszter, vagy területi elv alapján képzelik el az autonómiát, mire Jaross a területi autonómiát nevezte megnyugtató megoldásnak. A magyar politikusok mindezt megismételték az 1938. július 20-i újabb találkozón is, ahol Hodža a nemzetiségi státútum elfogadását a közeljövőre ígérte.¹⁷⁵ Amint említettük, a tervezetet végül a kormány nem terjesztette a törvényhozás elé, hivatkozva a külpolitikai helyzetre és a Runciman misszió Prágába érkezésére.

A szudétakérdés akuttá válása hatására a csehszlovákiai magyarság helyzete sok tekintetben tovább romlott. Számos megszorító intézkedés sújtotta a déli határ-menti, túlnyomóan magyar lakta községek lakosságát. A fegyverkezés fokozása keretében ugyanis a magyar határ mentén a katonai erődvonal jelentős megerősítése vette kezdetét.¹⁷⁶ „A Csehszlovákia felfegyverzésével kapcsolatos kiadások az államot úgyszólván csőd felé viszik. /.../ a rendkívüli fegyverkezés és erődítések megépítése összesen kb. 19 milliárd koronába kerül.”¹⁷⁷ A hatóságok fokozódó szigora a magyar lakosságot súlytó különféle intézkedésekben és azok sok esetben indokolatlanul szigorú betartatásában nyilvánultak meg.¹⁷⁸ A határmenti járásokban az állandó határátlépési engedélyeket

¹⁷³ Esterházy János, Jaross Andor, Szüllő Géza, Korláth Endre.

¹⁷⁴ OSZK – Kézirattár – Szüllő Géza hagyatéka. X/25.

¹⁷⁵ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. július 21. 2.

¹⁷⁶ Molnár: *Esterházy*. i.m. 62.

¹⁷⁷ MOL – K 64 – res. pol. 1937 – 7 – 419.

¹⁷⁸ MOL – K 28 – Nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai – ME. 1938. P. 16812. A csehek elviszik a magyar sorköteleseket (1938. szeptember 19.). A Komárom környékéről behívott sorköteleseket Karlsbadba (Karlovy Vary) és Nagyszombatba vitték. Érsekújvárról szintén Karlsbadba vittek gyalogságot és tüzérséget. Guta községben 100 főnyi magyar nem tett eleget a behívási parancsnak. Állandóan folynak a katonai bevonultatások. 1938. szeptember 17-től a csehszlovák hatóságok nem engedik ki az országból a 18-60 év közti férfiakat. 1938. szeptember 14-én 13 katonai korosztály behívása.

vö: MOL – K 28 – ME – 1938.- P. 16 820. (1938. szeptember 19-i jelentés): 18-42 év közötti korosztályokat behívták. Magántulajdonú gépjárműveket rekvirálják. A magyar határ menti erőrendszembe folyamatosan érkeznek a csapatok és hadianyag.

vö: MOL – K 28 – ME – 1938- P. 17090. Egy olyan században, melyben csehek, szlovákok és ruszinok vannak, csak a csehek kapnak napi tíz koronát élelemre.

bevolták,¹⁷⁹ megtiltották a fényképezést, filmezést, festészeti tevékenységet, vagy erre alkalmas eszközök tartását.¹⁸⁰ Az erődépítésre kijelölt területeket számos esetben kártérítés nélkül kisajátították,¹⁸¹ az ilyen építkezések megközelítése szigorúan tilos volt.¹⁸² Az érsekújvári hadkiegészítő parancsnokság például a meghatározott községekben elrendelte, hogy a mozgósítás miatt meghatározott számú civil lakost kötelező munkaszolgálatra kell küldeni.¹⁸³ A hatóságok fokozott gyanakvásának számos gyanútlan helyi lakos esett áldozatául. A kémkedési perekben bebörtönzött magyarok nemegyszer 10-15 évi büntetést kaptak.¹⁸⁴ A határ-menti magyar lakosság szigorú, a legapróbb részletekre is kiterjedő megfigyelés alatt állott.¹⁸⁵

A szudétanémet krízis elmélyülésének idején az EMP a történelmi események által teremtett új helyzethez kívánt alkalmazkodni, természetesen ügyelt arra, hogy Magyarország diplomáciai tevékenységével ne kerüljön ellentmondásba, és nemzetiségi jogainak bővítését kizárólag békés úton igyekezett elérni,¹⁸⁶ mindvégig nagy hangsúlyt helyezve a nyugalom megőrzését célzó nyilvános fellépésekre és sajtóközleményekre.¹⁸⁷ A német kérdés eszkalálódásakor akár a magyar diplomácia, a magyar párt is értelemszerűen az egyenlő elbánás elvének szellemében ugyanolyan jogok biztosítását követelte a csehszlovákiai magyarság számára, mint amelyek a szudétanémeteknek lettek kilátásba helyezve. Ez az álláspont, amelyet a csehszlovákiai nemzeti kisebbségek vezetői mind osztottak, ebben az időszakban természetesen közös állásfoglalásokat is eredményezett. A csehszlovákiai nemzeti kisebbségek képviselőinek 1938. szeptember 9-i prágai találkozásán a résztvevők leszögezték: „Az állam sürgősen szükséges átépítésének alapkérdéseire és a nemzetiségi kérdés

¹⁷⁹ SNA. KU. prez. K. 187 č. 1164/1937.

¹⁸⁰ SNA. KU. prez. K. 187 č. 1042/1937.

¹⁸¹ AMZV – Tresorové spisy – II/1. 21. doboz. vö: MOL – K 64 – res. pol. – 1935 – 7-555.

¹⁸² SNA. KU. prez. K. 187 č. 2046/1937. és 952/1937 és 1523/1937.

¹⁸³ HL (Hadtörténeti Levéltár) – B 225 – VKF. iratai. 1165.

¹⁸⁴ MOL – K 64 – res. pol. – 1935 – 7-555.

¹⁸⁵ SNA. KU. prez. K. 243. 13. 07.1938. A rendőrségi jelentés az 1938-as községi választások lezajlásáról tartalmaz megfigyeléseket és Feled községre vonatkozóan mintegy 25-30, a magyar párt számára agitáló, magyar nemzetiségű egyént sorol fel név szerint. A hatóságok az eseményeket napról napra követték, aprólékosan feljegyezték, ki, mikor járt az említett céllal a plébánián vagy a községházán, mit mondtak, ígértek a lakosságnak. (pl. a cseheknek vissza kell menni Csehországba mert ide bejönnek a magyarok így azután az itteni népnek jobb lesz, mert a salgói gyárból olcsó és jó lisztet fognak kapni. Vagy: aki nem szavaz a magyar pártra, annak nehezebb lesz, ha a terület visszatér Magyarországhoz, stb.).

¹⁸⁶ Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*. Budapest, 1991, Püski. 86-87. A szudétanémetek sürgetésére egy alkalommal Esterházy azt válaszolta, hogy a magyarok nem kívánnak a háború kitörésének okaivá válni a szudétanémetek törekvéseihez történő csatlakozással. „Ön pacifista Esterházy képviselő úr! Pacifista törekvéseivel soha ebben az életben nem fogja elérni a revíziót, amit a magyar kisebbség kíván” – jelentették ki ingerülten. Esterházy így válaszolt: „a magyar kisebbségnek és Magyarországnak több haszna lesz belőle, ha nem kapja meg a revíziót, mintha kierőszakolná azt egy második világháború árán.”

¹⁸⁷ *Új Hírek*: 1938. június 11. 1. vö: Esterházy Lujza: i.m. 86-87.

rendezésére vonatkozó nézetekben teljes az egyöntetűség”.¹⁸⁸ Az 1938. év első felétől fokozódó belpolitikai feszültség hatására, a magyar párt ismételten összefoglalta a magyar nemzeti kisebbség legfontosabb célkitűzéseit. A nyolcvanegy pontos memorandum, ha lehet, még hangsúlyosabban követelte az autonómia megadását. „Ma itt valamennyi nemzet nemzeti mivoltának teljes kiépítését követeli, és ennek elengedhetetlen feltétele az autonómia megszerzése. Enélkül lehetetlen az itteni viszonyok konszolidálása.”¹⁸⁹

A párt vezető személyiségei a „szövetségi stratégia” várható hatékonyságát illetően nem teljesen értettek egyet. Szüllő a Szlovák Néppárttal és a Szepesi németek politikai tömörülésével képzelte el szorosabb kapcsolatot, Esterházy a realitásokat jobban tekintetbe véve az egyenlőség elve alapján, bizonyos feltételek mellett hajlandó lett volna a szudétanémetekkel együttműködni (más kérdés, hogy e feltételek álláspontja szerint hiányoztak). Jaross kész lett volna elfogadni a Szudétanémet Párt irányító szerepét egy esetleges összefogásban.¹⁹⁰ A budapesti politika hatására a Szepesi Német Párt támogatása mellett döntő EMP így tudatában volt annak, hogy e lépés a szudétanémet politikai erők érdekeit sérti. A szlovákokkal történő együttműködés igenlő felfogása kevesebb vitát eredményezett az említett magyar politikusok között, a realitás korlátait ez esetben a szlovákok által már gyakorlatilag kimondott nem jelentette.

Az 1938. augusztus 3-án Prágába érkezett Lord Runciman misszióját a Prágai Magyar Hírlap másnapi számának címdoldala magyar és angol nyelven üdvözölte, és egyben megpróbálta felhívni a figyelmét a magyar kérdés létezésére is.¹⁹¹ Az EMP vezetői mindent megtettek annak érdekében, hogy találkozót eszközöljenek ki a magyar kérdés érdemi figyelembevételét mellőzni kívánó brit különmegbízottal¹⁹², a személyével kapcsolatos taktikát illetően a párt irányítói között nézeteltérés is kialakult. A párt vezetésére továbbra is meghatározó befolyást gyakorló Szüllő Géza úgy vélte, hogy a Lord missziójával való érintkezés elsősorban az ő tiszte, a kapcsolattartás egyik fontos alapelvét azonban a találkozók gyakori kezdeményezésének kerülésében jelölte meg, mondván: „az angolok nem szeretik ha utánuk futnak”.¹⁹³ Esterházy ezzel szemben a folyamatos prágai jelenlétet tartotta

¹⁸⁸ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. augusztus 26. 3.

¹⁸⁹ *Új Hírek*: 1938. augusztus 14. 2.

¹⁹⁰ Simon: Az 1938-as községi választások. i.m. 122.

¹⁹¹ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. augusztus 4. 1. „Húsz év államalapító tevékenysége egyetlen célt ismert: a többség erejével megalapozni és kiszélesíteni a csehszlovák nemzet életterét a német, magyar és lengyel élettér rovására. Ez a fejlődés egészségtelen és természetellenes volt, és konfliktushoz kellett vezetnie. /.../ Nem csak német-csehszlovák, lengyel-csehszlovák, sőt szlovák-csehszlovák és rutén-csehszlovák, hanem magyar-csehszlovák probléma is van. /.../ húsz évvel ezelőtt megtagadtak tőlünk egy jogot /.../ a népek önrendelkezési jogát.”

¹⁹² MOL – K – 64 – 1938 – 7/a – 80. csomó.

¹⁹³ MOL – K 64 – res. pol. 1938 – 64-65. csomó.

célravezetőnek, ezért Runciman Prágába érkezésekor ő is oda utazott, beköltözött a „méregdrága Alcron szállodába és ott, mint a magyar kisebbségi problémának egy testet öltött szemrehányó sóhaja, nap-nap után szeme előtt van az angol misszió”. A prágai magyar ideiglenes ügyvivő, aki messzemenően támogatta Esterházy álláspontját, több okból is javasolta a budapesti külügyminisztériumnak Szüllő „lehűtését”, aki véleménye szerint már csak azért sem lehetett alkalmas a brit küldöttséggel való kapcsolattartásra, „mert ő az angol nyelvnek egy csallóközi válfaját beszéli, amit senki a világon nem ért”.¹⁹⁴

Természetesen a magyar külügyminisztérium diplomáciai úton hívta fel a brit kormány figyelmét a magyar kérdés jelentőségére és a csehszlovákiai magyar vezetők és Runciman között létesítendő találkozó elengedhetetlen fontosságára. „Bár a lord megbízatása csakis szudétánémetekre vonatkozik, természetes, hogy magyar helyzet is érdekelni fogja, de különben is angol kormány felfogása szerint mindazon előnyök, melyeket csehszlovák kormány német kisebbségeknek koncedálni fog, automatikusan alkalmazandók lesznek magyarokra is. Midőn újból hangsúlyoztam, hogy igen hasznosnak vélném, hogy Runciman magyar kisebbség vezéreit szintén meghallgassa, sir Robert kijelentette, hogy erre még külön fel fogja kérni Runcimant.” – jelentette haza Barcza, londoni magyar követ a Robert Vansittarttal, a brit külügyminisztérium főtanácsadójával, a brit külügyminiszter korábbi állandó helyettesével folytatott megbeszélésének lényegi elemeit 1938. augusztus 3-án.¹⁹⁵ Esterházy végül is augusztus 10-én folytatott előzetes megbeszélést a lorddal, aki kérte a magyar párt álláspontjának írásba foglalását és elfogadta a magyar politikus újabb, további magyar személyiségek bevonásával létrehozandó találkozóra irányuló kérését. Az augusztus 12-ei találkozón¹⁹⁶, ahol Esterházy János, Jaross Andor és Szüllő Géza vett részt, a magyar küldöttség az egyenlő elbánás elvének fontosságát hangsúlyozta, valamint átadta azt a memorandumot, amely a magyarság lényegesebb problémáit tartalmazta, és amelynek tartalma lényegében megegyezett a néhány hónappal korábban a prágai kormánynak készített hasonló dokumentummal.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Uo.

¹⁹⁵ MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – bejövő – 5824/54.

¹⁹⁶ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 5969/ 97. vö: *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. augusztus 13. 1. Az utolsó Esterházy – Runciman találkozó szeptember 8-án történt.

¹⁹⁷ Deák, Ladislav: *Slováci v maďarskej politike. v r. 1918-1939*. Bratislava, 1996, Slovakia plus. 41. vö: Molnár: *Esterházy* i.m. 75. A magyar nyelvhasználat korlátozása a hivatali élet minden területén, a cseh tisztviselők aránytalanul és indokolatlanul nagy száma és ezzel párhuzamosan a magyar tisztviselők hiánya a magyarlakta területeken, ipari és mezőgazdasági problémák, az állampolgárság megszerzésének még meglévő akadályai, a magyar közoktatás hiányosságai, a háború óta a magyar nyelvterületen elszenvedett károk jóvátételének hiánya, a magyar területek aránytalanul nagymértékű adóztatása.

A magyar kisebbségi vezetők kifejtették, hogy Hodža kisebbségi státútumában nem látják a garanciát sérelmeik orvoslására, de leszögezték, hogy az EMP-nek szándékában áll a csehszlovák kormánnyal történő megegyezés.¹⁹⁸ A lord ígéretet tett, hogy amely jogokat a németek megkapnak, azt a magyarok is elnyerik.¹⁹⁹ Bár a magyar kérdés felvetését is igen kelletlenül kezelte a Runciman misszió, egyéb kisebbségi vezetőket már egyáltalán nem kívánt fogadni. Sztyepán Fencsik, ruszin politikus²⁰⁰ például a kárpátaljai autonómia követelésekkel csupán a lord titkáráig jutott.²⁰¹ Miután a brit közvetítéssel létrehozott újabb nemzetiségi státútumot 1938. augusztus 29-én mind a német kisebbségi párt, mind Runciman küldöttsége megkapta, Hodža miniszterelnök újabb – az utolsónak bizonyult – találkozára invitálta az EMP vezetőit. „Azért kérettelek titeket, hogy tudomásotokra hozzam azt, hogy most bizonyos újabb tárgyalások folynak a kormány és a németek között a nemzetiségi kérdések elintézésére. Ezen újabb tárgyalások a kormány előbbeni javaslatai bizonyos részének figyelembevételével és annak fenntartásával némi újítást tartalmaznak.” – fejtette ki a miniszterelnök. A beszélgetés egy későbbi szakaszában így fogalmazott: „Szükségesnek tartom veletek, mint a magyarság képviselőivel tudatni azt, hogy az újabb terv lényege az úgynevezett „megyerendszer”, amelyet azért mégsem lehet meyerendszernek nevezni, hanem talán a szlovák „župa” szó, vagy a német „Gau” a helyes elnevezés. Mihelyt annyira vagyunk, hogy a németekkel megtaláltuk a tárgyalási platformot, veletek akarom magyar viszonylatban ezt a kérdést megtárgyalni, hogy veletek együttesen állapítsuk meg magyar viszonylatban az úgynevezett „župák” magyar határait és jogkörét.”

A továbbiakban „Esterházy szóvá tette a miniszterelnöknek, hogy ugyanakkor, amikor a köztársasági elnöktől kezdve az összes hivatalos tényezők a németekkel tárgyalnak, a magyar párt vezetősége a készülő javaslatokról csak megbízhatatlan újsághírek alapján értesül, amit sérelmezni kell és föltétlenül elvárjuk azt, hogy ugyanakkor, amikor a németekkel tárgyalnak, bennünket magyarokat is kapcsoljanak be ezekbe a tárgyalásokba.”²⁰²

Érthető, hogy a német kérdés fontosságához kévéssé mérhető magyar problémák esetleges közös tárgyalások megtartásával történő összekötése nem állt Prága érdekében, mint

¹⁹⁸ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 719.

¹⁹⁹ MOL – K 64 – pol. – 1938-7/4-72 (2396). vö: Új Hírek: 1938. szeptember 9. 1. A csehszlovákiai németek, szlovákok, magyarok és lengyelek 1938. szeptember 9-én tanácskozássra gyűltek össze, ahol a német kisebbséggel egyenlő elbánást követelték. vö: Magyar Nemzet: 1938. szeptember 12. 1-2. Mindez az autonómia megadásában realizálódna.

²⁰⁰ Sztyepán Fencsik kárpátaljai ruszin politikus, prágai parlamenti képviselő, az Autonóm Orosz Nemzeti Párt vezetője, 1938. október 8-a után az autonóm kárpátaljai kormány államtitkára. Ebben az időben a magyar orientáció hívének volt tekinthető.

²⁰¹ Prágai Magyar Hírlap: 1938. augusztus 5. 3.

²⁰² MOL – K – 64 – res. pol. – 1938 – 75. csomó. (1938. szeptember 1.)

ahogy érthető az is, hogy az EMP álláspontjával ellentétes magyar vélemény prezentálása érdekében állt volna. A magyar politikai vezetőkkel szemben ezért a csehszlovák kormány a Runciman misszió Csehszlovákiában tartózkodása során is próbálta alkalmazni megosztás taktikáját. Érzékelve, hogy a misszió (és a nagyhatalmak általában) kevés hajlandóságot mutatnak a magyar kérdésnek a német kérdéssel egyidejű megoldására, az ilyen irányú diplomáciai intervenciók mellett Prága, belföldi vonatkozásban igyekezett megnyerni a csehszlovák politikai elképzelésekhez lojális magyar nemzetiségű személyeket. Beneš és Hodža többször kísérletet tett neves magyar nemzetiségű közéleti személyiségek megnyerésére annak érdekében, hogy az Egyesült Magyar Párt álláspontjával ellentétes kisebbségi nézeteket mutasson fel a nemzetközi tényezőknek.²⁰³ E próbálkozások ebben az időszakban még kevésbé válhattak be a hozzájuk fűzött reményeket, hiszen az EMP, amelynek két előd-pártja az első köztársaság fennállása alatt lényegében a kezdetektől számíthatott a magyar kisebbség szavazatainak legalább kétharmadára, 1938-ra csaknem teljesen egyesítette a magyarságot.²⁰⁴

A községi választások

A Csehszlovák Köztársaságban lezajlott utolsó (községi) választások rövid áttekintése feltétlenül szükséges, hiszen annak eredményei alapján képet kaphatunk az EMP valós társadalmi támogatottságáról (és nem utolsósorban ugyanezek az eredmények rávilágítanak a csehszlovákiai népszámlálások torzításaira is). E községi választások, parlamenti választások hiányában, az egyre képlékenyebb belpolitikai viszonyok és a nemzetiségi kérdés kiéleződése időszakában gyakorlatilag a lakosságnak a pártok programjával kapcsolatos felfogását és így a csehszlovák államhoz fűződő viszonyát fejezték ki. A kormányzat által különböző ürüggyel 1937 ősze óta többször elhalasztott választások megtartását főként a szudétanémet vezetők követelték (nemzetközi fórumokon is), hisz ekkor már a német lakosság szavazatainak döntő többségére biztosan számíhattak. Tekintettel a nemzeti alapon szerveződő pártok érzékelhető előretörésére, Prágának nem állt érdekében a választások kiírása, így hosszas habozás után

²⁰³ MOL – K 64 – res. pol. 1938 – 75. csomó. vö: *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. július 19. 4. Ilyen személyiség volt egyebek mellett Tyukoss János katolikus pap, Pozsonypüspöki plébánosa, az Országos Keresztényszocialista Párt papi szárnyának egyik vezetője. A magyar pártok egyesülése után többedmagával megalapította a csehszlovák kormányzat által támogatott Magyar Katolikus Tanácsot, amely az EMP befolyását igyekezett csökkenteni a magyar katolikus lakosság körében. vö: Molnár: *Esterházy*. i.m. 76. A miniszterelnök a köztisztvisletben álló, kassai tanárt, Gömöry Jánost is kormánytámogató állásfoglalásra kívánta ösztönözni, aki azonban Esterházyval folytatott levélváltása után kinyilvánította az EMP politikájával történő azonosulását.

²⁰⁴ Angyal: *Érdekvédelem*. i.m. 216. vö: Simon: Az 1938-as községi választások. i.m. 111-134.

csak az április 22-i minisztertanácson jelölték ki a végleges időpontokat.²⁰⁵ A csehszlovák belügyminisztérium rendelkezése szerint 1938. május 22-én, május 29-én és június 12-én tartották meg a választásokat, amelyek a magyarlakta községek esetében főként június 12-én zajlottak le.²⁰⁶ Az EMP a választások előtti rövid kampány időszakban a nemzeti egység elsőrendű fontosságára apellált, „korparancsnak” tekintve a társadalmi különbségek félretételét, „a magyar gazdát, munkást, iparost és polgárt” egy táborba tömörítő törekvéseket. A párt hasonló szellemben hívott fel a vallási ellentétek háttérbe szorítására. „Az urnánál nem vagyok most kommunista, katolikus, protestáns, zsidó, hanem: magyar!”²⁰⁷ A párt politikusai sokmindent megtettek a tagság növelése érdekében. Azonban a fokozottabb agitáció, és a közeljövőben nagy horderejű nemzetközi változásokat és a magyar kisebbség sorsának jobbra fordulását jövendőelőre sutogó propaganda nélkül is meglehetősen dinamikus volt a párt tagságának növekedése és a már 1935 körül is érezhető folyamat a kritikus 1938. évben felgyorsult. A magyarlakta vidékeken a szociáldemokrata, kommunista és agrárpárti szervezetek bomlása megállíthatatlannak látszott, még akkor is, ha a kormánytámogató erők – a korábbi választások során kialakult gyakorlatnak megfelelően – a választók egy részére igyekeztek nyomást gyakorolni. A választások napján (június 12.) a vasúti dolgozók szövetsége felhívást tett közzé, amelyben a kormánytámogató pártok koalíciójára történő szavazásra buzdítva fenyegetett. „Gondoskodni fogunk arról, hogy eltűnjenek sorainkból azok, akik a zűrzavar szolgálatában állnak, s akik gátolják szeretett hazánk megerősödését és fejlődését.”²⁰⁸

A választási eredmények mindenütt az EMP előretörését mutatták, amelynek mértékéről többnyire a sajtóból, illetve a szlovák nemzeti levéltárban fennmaradt helyi jellegű értékelésekből alkothatunk képet, mivel a kormányzat a választások utolsó fordulójának eredményét (amely a magyarlakta községek túlnyomó többségét érintette) nem hozta nyilvánosságra. A magyarlakta községek mintegy egyharmadában, százhatvan községben nem indultak más pártok, mert a lakosság egyöntetűen az EMP listáját támogatta.²⁰⁹ Pozsonyban az EMP, nagyjából a magyar lakosság számarányának megfelelően, a korábbi választáson elért eredményhez képest valamivel gyengébben szerepelt, 10 938 szavazattal nyolc mandátumot szerzett (16.5%), amellyel a Szlovák Néppártot is maga mögé utasította (8133 szavazat, hat mandátum). A Kárpáti Német Párt 13283 szavazattal tíz mandátumhoz

²⁰⁵ Simon: Uo. 115.

²⁰⁶ SNA. KU – prez. 1938. K. 243 – 24 459.

²⁰⁷ *Az Újság*: 1938. május 21. 1.

²⁰⁸ *Az Újság*: 1938. június 12. 1.

²⁰⁹ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. június 5. 1., és június 14. 1.

jutott.²¹⁰ Az eredmények mutatták, hogy a kormány által bizonyítani kívánt tényhez, miszerint Pozsony csehszlovák várossá vált, koránt sem érkezett el az idő. A csehszlovákista pártok koalíciója a városban tizenkilenc mandátumot szerzett (37.9%). Országos szinten helytálló becslésnek tűnik az, hogy az EMP a szavazásra jogosult magyar lakosság szavazatainak 80-85%-át megszerezte, így az a tény mindenesetre igazolhatónak tűnik, hogy az 1938. évi községi választások eredménye a csehszlovákiai magyar nemzeti közösség legitim képviselőjévé avatta az EMP-t e sorsdöntő hónapokban.²¹¹

A magyar párt jó eredményei mögött a magyar lakosság húsz év alatt felhalmozott tapasztalatait is látni kell. E tapasztalatok ugyanis meghatározó tényezői voltak annak a tendenciának, amelynek során az EMP által kommunikált nemzeti alapú célkitűzések egyértelműen vonzóbbak voltak a kormánypártok két évtizede hangoztatott, de soha meg nem valósított nemzeti egyenjogúság jelszavainál.²¹² Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a választások időpontjában az EMP úgy folytatta kampányát, hogy a csehszlovák államkereteken belül, a nemzeti sérelmek Prága általi orvoslását kikényszeríteni kívánó politika megvalósítását képviselte választói előtt. Az a tény, hogy a nemzetközi események néhány hónap múlva jelentősen meghaladták e célkitűzéseket, ekkor nem hagyott nyomot a párt retorikájában, a határrevízió bármilyen szempontú említése a választások során tabunak számított.²¹³

²¹⁰ SNA – KU – prez. 1938. K. 243. – Obecne vol'by v Bratislave v roku 1938.

²¹¹ SNA – KU – prez. 1938., K. 243. – Výsledky obecných volieb. Néhány választási eredmény: Galánta: EMP 882 szavazat, többi párt (KSČ) kb. 1100 szavazat, Losonc EMP: 2365 szavazat, egyéb pártok, köztük a kommunista és a Magyar Szociáldemokrata Párt (591), összesen kb. 3200. Vágsellye: EMP 1185, a többi kilenc párt (egy magyar is) összesen kb. 1400. Jolsva (itt a magyarság hivatalosan kisebbségben volt.) az EMP a szavazatok közel 60%-át megszerezte. vö: *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. június 14. 1. Rozsnyón az összesen 36 mandátumból 21-et szerzett az EMP, Kelet-Szlovákiában pedig az összes magyar szavazatok 73%-át. vö: *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. június 14. 1-2. Ha a hivatalos népszámlálás kb. 700. ezer fős magyarságát vesszük alapul, az EMP a magyar szavazatok 100%-át megszerezte volna. Ez természetesen képtelenség. Több olyan község volt ugyanis, melyben a hivatalosan kimutatott magyarságnál háromszor, ötször többen szavaztak az EMP-re. A fenti tények az 1930-as csehszlovák népszámlálás hitelességének kritikái is lehetnek, hiszen például a magyar-szlovák nyelvhatáron fekvő városok – Vágsellye, Galánta, Losonc, Rozsnyó, melyek visszakérültek 1938. november 2-án – választási eredményei is (másodlagos forrásként) megkérdőjelezzik azt.

²¹² Simon: Az 1938-as községi választások. i.m. 128.

²¹³ Uo. 129.

Az egyenlő elbánás elve

E kis kitérő után térjünk vissza a szeptemberi eseményekhez. Miután a kormány és a szudétanémetek vezetői között a korábbi fejezetben említett ostravai incidens,²¹⁴ Hitler nürnbergi beszéde, a statárium Prága általi kihirdetése a németlakta területeken és Henleinék Németországba távozása hatására végleg kenyértörésre került sor, a háború előszelét érző brit kormány miniszterelnöke tárgyalásokat kezdett Hitlerrel. A külpolitikai események hatására az Egyesült Magyar Párt parlamenti klubja, mint a csehszlovákiai magyarság törvényes képviselője 1938. szeptember 17-én határozatban mondta ki a magyar kisebbség önrendelkezési jogát és népszavazást követelt. „A csehszlovákiai magyar népcsoport önmaga kívánja kezébe venni sorsának intézését, e célból szüksége van arra, hogy biztosíttassék részére az a jog, amellyel 1918-ban csak egyes nemzetek élhettek: az önrendelkezés joga. A magyarság azonban mélyen meg van győződve róla, hogy itt olyan sorskérdésekről van szó, amelyhez minden itt élő magyar embernek szava kell, hogy legyen. Adassék meg a lehetőség arra, hogy a magyar népcsoport népszavazással dönthesse el, miként kíván elhelyezkedni a közép-európai térben.”²¹⁵ A müncheni döntés és a szlovákok zsolnai manifestuma kapcsán a csehszlovákiai magyar kisebbség vezetői ismét kifejezték véleményüket. Esterházy János a pozsonyi rádióban október 7-én este 6³⁵-kor elmondott beszédében üdvözölte a müncheni döntést, amely „felszabadulásunkhoz hathatósan hozzásegített. Tudom és érzem, hogy rövid pár napon belül a magyarság egyesül” – mondotta. Figyelmeztette azonban a magyarságot, hogy ne veszítse el idegeit. „Boldogan, hálátelt szívvel várjuk visszacsatolásunkat” – jelentette ki, egyúttal kezét nyújtott a szlovák nemzetnek is. „Ha országhatár is lesz közöttünk, mégis szeretettel fogjuk kísérni szlovák testvéreink sorsát és velük együtt óhajtunk működni”.²¹⁶ Ezen a napon a magyar párt megalakította a Magyar Nemzeti Tanácsot is, és kiáltványban terjesztette elő legfontosabb követeléseit.²¹⁷ Az EMP parlamenti klubjának eme határozatát Jaross Andor az EMP országos elnöke Esterházy beszédét követően olvasta fel a pozsonyi rádióban.²¹⁸

²¹⁴ Ezt követően kérte fel 1938. szeptember 8-án Runciman Esterházyt, hogy vegye rá Henleinéket a Prágával megszakadt tárgyalások folytatására.

²¹⁵ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. szeptember 18. 1.

²¹⁶ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 7.

²¹⁷ OSZK - Kézirattár. Szüllő Géza hagyatéka. X/1.

²¹⁸ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 7.

A magyar kisebbség vezetőinek idézett lépéseire a szlovák szakirodalom a jogtalan szeparatizmus újabb megnyilvánulásaként tekint.²¹⁹ Ezzel szemben tény, hogy a müncheni egyezmény, amely gyakorlatilag az etnikai elvű területi revízióról rendelkezett, tartalmazta a magyar és a lengyel kérdés hasonló elvek alapján történő rendezésének kötelezettségét Prága számára, és erre a brit diplomácia is felhívta Prága figyelmét.²²⁰ „A jelenlegi körülmények között szükségesnek bizonyul bizonyos területi engedményeket tenni a magyar határ mentén és ezt a tényt a cseh kormánynak azonnal, és őszintén el kell fogadnia” – szölt a diplomáciai instrukció néhány nappal a müncheni egyezmény megkötése után. A szlovákiai magyar politikai vezetők – Esterházy János beszédének szellemében – több ízben nyugalomra intették a lakosságot, számottevő atrocitásokra a szlovákiai területeken nem került sor. Ezt a korabeli sajtóközlemények is igazolják.²²¹ A csehszlovák kormány már szeptember közepén bevezette a statáriumot a szudéta vidéken, egyidejűleg bejelentve, hogy ha bármely területen incidensek fordulnak elő, az a rendkívüli állapot adott területen történő azonnali bevezetését vonja maga után.²²² A csehszlovák hatóságok a pozsonyi magyar diákok által szervezett tömegdemonstráció vagy a néhány csallóközi helységben tüntető tömeg ellen keményen felléptek.²²³ Ezek az intézkedések azonban többnyire a 1938. október 9-én Komáromban megkezdett magyar-csehszlovák tárgyalások megszakadása okozta helyzettel függtek össze.²²⁴ A csehszlovák kormány végül október 15-én a magyarlakta járásokban is kihirdette a statáriumot, és egyúttal betiltotta a Magyar Nemzeti Tanács működését is.²²⁵ Ezekben a napokban Esterházy Kassa város képviselőjeként közvetlenül is Berlinhez és Rómához fordult a város Magyarországhoz csatolása érdekében,²²⁶ 1938. október 13-án Szüllő Gézát pedig személyesen fogadta Ciano olasz külügyminiszter. Szüllő feljegyezte, hogy az olasz diplomácia vezetője határozottan kijelentette neki, hogy Olaszország támogatja a Kárpátokra

²¹⁹ Deák: *Slováci v mad'arskej politike*. i.m. 42.

²²⁰ DIMK. 2. sz. 699. 21. sz. jegyzet. vö: Romsics: *Helyünk és sorsunk*. i.m. 102-103. A térség brit követi olyan szellemben lettek tájékoztatva, hogy Őfelsége kormánya szerint Csehszlovákiának „vissza kell adni Magyarországnak azokat a körzeteket, ahol a lakosság túlnyomórészt magyar.”

²²¹ *Slovenský týždenník*: 1938. október 13. 1. 1938. október 20. 1-2.

²²² *Slovenský týždenník*: 1938. szeptember 15. 3.

²²³ *Pesti Hírlap*: 1938. október 2. 1. 1938. október 4. 1-3. vö: *Slovenský týždenník*: 1938. október 20. 1. A csehszlovák katonaság lövészárkok és betonerődítések emelésére kivezényelte a helyi lakosságot. Hídvég községben elkobozták a rádiókat és a magyar újságok terjesztését betiltották. vö: MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 65 – 1148. Magyarokból álló katonai egységeket Prágába vezényeltek, a magyar nemzetiségű katonák leszerelését számos alkalommal hátráltatták.

²²⁴ A közvetlen magyar-csehszlovák tárgyalások a csehszlovákiai Komáromban, 1938. október 9-13-a között folytak. MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 65 – 1148. A felizgatott kedélyek helyenként megmozdulásokkal is fenyegettek. Már a tárgyalások megindulásakor megfigyelhető volt, hogy a csehszlovák katonai hatóságok napról-napra átveszik a polgári hatóságoktól az irányítást.

²²⁵ *Slovenský týždenník*: 1938. október 20. 1.

²²⁶ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1157. vö: Molnár: Esterházy. i.m. 82.

vonatkozó magyar-lengyel törekvéseket, Pozsonyért azonban nem hajlandó síkra szállni.²²⁷ Szüllő a fontosabb olasz lapkiadókat végigjárva azt a következtetést vonta le, hogy Magyarország iránt általános a szimpátia, csak a „taktikázást” nem értik, továbbá, hogy a magyarok „elrontották a németekkel a viszonyt”.²²⁸

A komáromi tárgyalások időszakában a kormánytámogató pártok magyar osztályai sorra csatlakoztak a Magyar Nemzeti Tanácshoz. Az eredetileg Komárom székhellyel létrehozott szervezet után október második felében a magyarlakta városokban egymás után jöttek létre a magyar nemzeti tanácsok, amelyeket ugyan az állam nem ismert el, sőt tiltott, mégis komoly szerepük volt a nyugalom megőrzésében és a rend fenntartásában. A bécsi döntőbírósi határozat előtti hetekben az EMP vezetői – elsősorban Szüllő és Jaross között – vita alakult ki a magyar képviselők további csehszlovák nemzetgyűlési szerepéről. Jaross, Szüllővel ellentétben ugyanis úgy vélte, hogy a magyar politikusoknak, tekintettel a közlő nemzetközi rendezésre a nemzetgyűlésből történő kivonulásukkal is érzékelteniük kell álláspontjukat, és a továbbiakban csupán a nemzeti tanácsban kell tevékenykedniük. A Prágai Magyar Hírlap és az EMP jövőbeni sorsának eltérő megítélése az EMP politikusai között már a Magyarországhoz visszatérő területet illető későbbi koncepcionális nézeteltérésekre utalt. Amíg Szüllő a Magyarországra történő beolvadást, mint természetes bekövetkező történelmi folyamatot tekintette az egyetlen lehetséges útnak, addig a fiatalabb generáció inkább a további „különállást”, a sajátos felvidéki érdekérvényesítést preferálta.²²⁹

Az említettek alapján célszerűnek látszik néhány, a szlovák szakirodalom által a magyar kisebbség politikai képviseletének szerepét bíráló állítást megvizsgálni. Annak a szlovák szakirodalomban erőteljesen jelenlévő álláspontnak, miszerint a magyar kisebbség számára identitásának megőrzéséhez messzemenően adottak voltak a feltételek, ám annak politikai reprezentációja magát a kisebbségi léthelyzetet nem tudta elfogadni,²³⁰ az első részével nem tudunk egyetérteni, ebből következően úgy véljük, hogy az állítás második része egyebek mellett éppen a diszkriminatív kisebbségpolitika következtében lehet helytálló. A korabeli kormányzati felfogás, valamint nyomában a cseh és szlovák szakirodalom nagyobb része azon az állásponton volt, amely szerint a magyar kisebbséget annak vezetői elidegenítették az államtól, hisz állandóan ébren tartották benne a reményt, hogy a kisebbségi lét csupán ideiglenes. A szlovák szerzők azt is kiemelik, hogy a magyar pártok, majd fúziójuk után az Egyesült Magyar Párt nem dolgozott ki önálló politikai koncepciót, hanem Budapest

²²⁷ OSZK – Kézirattár – Szüllő Géza hagyatéka. X/26.

²²⁸ Uo.

²²⁹ Angyal: *Érdekvédelem*. i.m. 232.

²³⁰ Deák, Ladislav: *Slováci v maďarskej politike*. i.m. 39.

irányelvei szerint revizionista célokat szolgált,²³¹ amelynek érdekében szoros kapcsolatot tartott fenn a magyar kormánnyal.²³² Véleményünk szerint a magyar párt elsősorban a csehszlovákiai magyarság érdekeit képviselte, politikai koncepciót a pártnak ez az alapvető feladat adott. A magyar vezetők Budapesttel fenntartott kapcsolatai közismert tények voltak, amit maguk is nyíltan vállaltak. A korszak politikai viszonyai között – csakúgy, mint napjainkban – ez természetes és általános jelenség volt.²³³ Hangsúlyozandó mindemellett az is, hogy a magyarországi befolyás koránt sem volt olyan kategorikus, a magyar pártok ugyanis többnyire önállóan cselekedtek a legfontosabb ügyekben. A magyar pártok szervezésében és fenntartásában az egész korszakon keresztül természetesen jelentős szerepe volt Magyarország anyagi támogatásának és a magyar kormány ennek fejében igyekezett beleszólni a pártok belső ügyeibe. Az árnyaltabb megközelítés szükségességére emlékeztethetnek azonban olyan szempontok, mint például az a tény, hogy a Budapest által támogatott csehszlovákiai magyar politikusok – Szüllő Gézát leszámítva – alig kaptak szerepet a magyar pártok vezetésében, illetve a magyar kormánykörök erőteljes ösztönzése ellenére a pártegyesítésre több mint másfél évtizedet kellett várni.²³⁴

Nézetünk szerint vitatható az a szlovák történeti irodalomban meglévő álláspont is, miszerint a csehszlovákiai magyarság „negativista” politikai attitűdje – a németek és a szlovákok mellett – hathatósan hozzásegítette a Köztársaságot a felbomláshoz.²³⁵ Igaz az újabb szlovák szakirodalom egy része már kerüli a magyar kisebbség „ötödik hadoszlopként” történő meghatározását, helyette az 1920. évi impériumváltozást követő korszakban a csehszlovák államhoz gyakorlatilag lojális magyar közösségről esik szó, amely úgymond csupán a müncheni krízis után nem volt képes ellenállni a magyar nacionalizmusnak.²³⁶ A magunk részéről szükségesnek tartjuk leszögezni, hogy a kisebbségi magyar politikusok nem fejtettek ki szeparatista tevékenységet, hisz a pártnak egyértelműen elfogadott álláspontja, szervezeti szabályzata volt, a párt vezetői számos alkalommal tettek hitet a demokratikus, parlamentáris politikai érdekérvényesítés szükségessége mellett. Mindemellett azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a müncheni egyezményig a csehszlovák szervek a magyarlakta

²³¹ Vávra – Eibel: *Viedenská arbitráž. Dôsledok Mnichova*. Bratislava, 1963, Osveta. 16.

²³² Deák: *Slováci v maďarskej politike*. i.m. 39-40.

²³³ Popély Gyula: Esterházy János gróf pályaképe. In. *Valóság*. 1995. 12. sz. 60.

²³⁴ Angyal: *Érdekvédelem*. i.m. 234.

²³⁵ Popély Gyula: Esterházy. i.m. 39. A szlovákok Csehszlovákia felbomlasztásában játszott szerepét Ld. *Proces s dr. J. Tisom. Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkaiho*. Bratislava, 1990, Tatrapress. 70-71.

²³⁶ Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty I. (20. september 1938 – 2. november 1938)*. Martin, 2002, Matica slovenská. 8-25.

területeken urai voltak a helyzetnek.²³⁷ A magyar párt sem szervezetileg, sem morálisan nem volt arra alkalmas, hogy szeparatista megmozdulásokat, netán terrorakciókat szervezzen, vagy támogasson.²³⁸ Szerepe csupán a politizálásra korlátozódott, vezetői az állam gyakori bírálatát a demokrácia szabályai szerint tették, a parlamentben és a sajtóban. Láttuk, hogy ezek a beszédek nem voltak elegendőek ahhoz, hogy a magyar kisebbség helyzete említésre méltó módon javuljon, kevéssé feltételezhető, hogy a csehszlovák állam felbomlásában bármilyen szerepet játszottak volna. Az Esterházy János és Jaross Andor által vezetett EMP mérsékelt vonalvezetését a szudéta válság során a szudétanémetek többször bírálták,²³⁹ a nyugati demokráciák diplomáciája ellenben több ízben elismeréssel nyugtázta azt.²⁴⁰ Az említett morális alapálláson túl ebben kétségtelenül szerepet játszhatott az a réalpolitikai megfontolás is, hogy a magyar kisebbség mögött nem állt jelentős erőt képviselő hatalom.²⁴¹

A szlovák szakirodalom úgy véli, hogy a magyarok megegyeztek a németekkel és a szlovák Néppárttal az autonómia követelésében és általában a kisebbségi törekvések fokozásában.²⁴² A szudétanémetekkel és a szlovákokkal fennállt ellentétek bemutatása után a magunk részéről arra a következtetésre jutottunk, hogy azok kizárták az érdemi, kötelezettségekkel is együtt járó együttműködést. Az eredetileg szlovák pártok által létrehozott, és több-kevesebb intenzitással működő, általunk már említett autonómista blokk, a válság során is csupán néhány sajtónyilatkozatot produkált.²⁴³ A Henlein-Sidor-Esterházy nevével fémjelzett un. autonómista blokk állítólagosan nacionalista és a nácizmust majmoló, ugyanakkor úgymond a magyar érdekeket eláruló politikájának fikciója a kommunista párt politikai agitációjának volt része, főként az 1938. évi választások során. Ezt az elmékedést „fejlesztette” a magyarok kollektív bűnösségét igazoló „történeti érvvé” a szlovák történetírás nemzeti szárnya a második világháború után. A szlovák felfogással ellentétben a magyarok nem fokozták követeléseiket, hogy ezzel lehetetlenné tegyék a csehszlovák kormánnyal a megegyezést,²⁴⁴ hanem haladtak az eseményekkel, és a németekkel azonos elbánást igényeltek

²³⁷ Deák: *Slováci v maďarskej politike*. i.m. 37.

²³⁸ Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. h.n., 1989, Hunnia Kiadó. 38.

²³⁹ *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944*. Budapest, 1968, Kossuth Kiadó. 258.

²⁴⁰ Ivaničková, Edita: Československo-maďarské vzťahy v stredo-európskej politike Veľkej Británie. In. *Historický časopis*. 1998. 2. sz. 250-261. 252-253.

²⁴¹ Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž*. Bratislava, 1997, Matica slovenská. 14-15.

²⁴² Vávra - Eibel: i.m. 18. vö: Lipták, Ľubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava, 1998, Kalligram. 161-162.

²⁴³ A nyilatkozatokat közli: *Slovák*: 1938. február 27. 1, *Új Hírek*: 1938. március 1. 1. vö: MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 65 – 179. Esterházy beszámolója szerint az autonómista blokk a szlovák vezetők megbízhatatlansága miatt már a múltban is meghiúsult.

²⁴⁴ Deák: *Slováci v maďarskej politike*. i.m. 40-41.

a maguk számára a nemzetközi tényezőktől és a csehszlovák kormánytól.²⁴⁵ Ez az 1938. év közepén még mindig az autonómia követelése volt, de szeptember elején már az önrendelkezési jog kimondása (amely ugyancsak nem volt új keletű követelés), amely a nemzeti kisebbségek által lakott területeken követelt népszavazással öltött gyakorlati jelleget. Az egyenlő elbánás elve végül München után már az etnikai alapú területi revíziót jelentette. Végül rá kell mutatnunk arra a tényre is, hogy az autonómia igénye önmagában nem szeparatizmus, hiszen az a Szlovák Néppártnak és a magyar pártoknak, valamint a mérvadó ruszin politikai erőknek is két évtizeden keresztül alapvető követelése volt,²⁴⁶ jogosultságát elsőként éppen Tomáš Garrigue Masaryk, a Csehszlovák állam megalapítója ismerte el a pitsburgi szerződés aláírásával.²⁴⁷

A magyar kisebbség és annak vezetői többnyire úgy vélték, hogy „identitásuk megőrzésének feltételei” nagyon kevésbé vannak biztosítva a Csehszlovák Köztársaságban. Ez a kisebbség ugyanis, amint láthattuk, gyakorlatilag nem kapta meg azokat a jogokat, melyeket a békeszerződés biztosított és a Népszövetség – elvileg – garantált számára. A két világháború között a magyarság hosszú távú fennmaradásának zálogát az ottani magyarság legitim politikai vezetői (az adott keretek között elérhető maximumként) Szlovákia és Kárpátalja autonómiájának létrehozásában látták. Az érte folytatott, hosszabb távon legalább némileg reálisnak ítélt küzdelem sem váltotta be azonban a hozzá fűzött reményeket, mivel Prága annak elutasítását illetően hajthatatlan maradt, és csupán a nemzetközi politikai helyzet kritikussá válása kényszerítette ki a csehszlovák vezetőkől ilyen irányú elmozdulást. A krízishelyzet kényszere alatt is vonakodva tett engedmények azonban ekkor már nem tudták elejét venni az állam felbomlásának. A csehszlovákiai magyar kisebbségtől a csehszlovák állam ugyan elvárt, de nem feltételezett lojalitást, hiszen a magyarságtól hiányolt hazafias viselkedéshez mindvégig hiányzott ennek az államnak a „jószándéka”. Így Csehszlovákia maga sem igen vette komolyan, hogy hazafiságot várhat el a magyar nemzetrésztől, melyet akarata ellenére, háborús vereség következtében csatoltak hozzá, és amelynek asszimilálása, nemzeti mivoltának megszüntetése a csehszlovák nemzetállam deklarált célja volt. Korszakunkban ezért a magyar kisebbség csak részben integrálódott az államba, mivel általában igazságtalannak tekintette a trianoni területi rendezést, amely a Magyarország és új

²⁴⁵ OSZK – Szüllő Géza hagyatéka. X/1.

²⁴⁶ Zseliczky Béla: *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében. 1920-1945*. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó. 30. Kárpátalja részére a saint germain-i békeszerződés és a csehszlovák alkotmány garantálta az autonómia megadását.

²⁴⁷ Pitsburgban 1918. május 30-án az USA-ban tartózkodó későbbi elnök olyan szerződést írt alá, amely biztosította a szlovákoknak azt a jogot, hogy az új államnak autonómiával felruházott államalkotó nemzete legyenek. vö: *Slovák*: 1938. június 5. 1. A szerződés aláírásának húszadik évfordulóján követelték annak végrehajtását.

szomszédai közötti feszült viszony következtében ráadásul fizikailag is elvágtá e közösséget az anyaországtól.²⁴⁸ Az integrációt gátolta a magyar kisebbség önvédelmi reakciója is, hiszen önszerveződésének alappilléreit az etnikai alapú gazdasági-vállalkozói élet és a nemzeti szellemű oktatás képezte, végül pedig e közösség nagyobb része a két világháború közötti időszakban még nem ismerte az államnyelvet.²⁴⁹ A köztársaság válságának, majd felbomlásának időszakában ugyanakkor egy további fontos szempont is szerepet játszott a magyarság magatartásában, éspedig az, hogy 1938 októberében számára az alternatívát már nem a demokratikus Csehszlovákia, vagy a kevésbé demokratikus Magyarország jelentette, hanem a rohamosan – belpolitikai intézkedésiben is – Németországhoz igazodó, önállóságra törekvő Szlovákia, vagy az anyaország.²⁵⁰

A Csehszlovák Köztársaságban eltöltött húsz év tapasztalatai és a nemzeti együvé tartozás érzésének nagyon is valóságos ténye alapján a csehszlovákiai magyarság vezetői az adott történelmi korban aligha irányíthatták volna másfelé a magyar kisebbséget, mint vissza az anyaországba. Mindezt azonban ragaszkodva a békés eszközökhöz, mérsékelt módon tették. E vezetők többsége akkor úgy vélte, hogy egy etnikailag korrektebb határmegvonás hosszútávon megteremtheti a visszatérő magyarság számára a megmaradás feltételeit, egyúttal biztosíthatja a szlovák és a magyar nemzet békésebb egymás mellett élését.

²⁴⁸ Szarka: *Dunatáji dilemmák*. i.m. 160.

²⁴⁹ Uo. 159.

²⁵⁰ Janics: i.m. 32.

I. 4.

„A magyarokkal történő együttműködés ügyében elmondottak és leírtak csak a csehszlovák politikára részünkről kifejtett nyomás eszközeként foghatók fel...”

A magyar külpolitika és a szlovák kérdés

Aligha vitatható, hogy a két világháború között fennállt Csehszlovák Köztársaság, parlamentáris demokráciaként általános értelemben demokratikusabb berendezkedésű állam volt, mint az őt körülvevő szomszédai, a nemzetiségi kérdés kezelésének tekintetében azonban – amint láthattuk – mindvégig komoly hiányosságokat mutatott.²⁵¹ Maguk a szlovákok is elégedetlenek voltak helyzetükkel,²⁵² hiszen a szlovák kérdésnek a vezető szlovák politikai erők szempontjait is figyelembe vevő politikai rendezésére az első kísérlet csupán 1938 nyarán történt.²⁵³ A centralista elvek alapján irányított köztársaság mind politikailag, mind gazdaságilag problematikus volt a szlovákok számára. A liberális és centralista prágai gazdaságpolitika következtében a cseh országrészekben jóval tradicionálisabb és erősebb ipari szektor minden megszorítás nélkül jutott piaci lehetőségekhez a szlovák területeken, amellyel a lényegesen gyengébb és elmaradottabb struktúrájú szlovák gazdaság nem vehette fel a versenyt. A jelenség az egész korszakon keresztül komoly szlovákiai szociális feszültségforrás lett, és válságosabb időszakokban – a húszas évek szlovákiai gyárleépítései, majd a gazdasági világválság során – nacionalista, csehellenes felhangokkal is párosult. (Ellentétes irányú tendencia csupán a harmincas évek második felében mutatkozott, amikor Prága az államra nézve egyre fenyegetőbb nemzetközi politikai tendenciákra reagálva, a Németországtól távolabb eső szlovák tartományban kezdett iparfejlesztésbe, illetve fokozatosan ide telepítette hadiipari kapacitásának egy részét is.) A politikai nézeteltérések a köztársaság jellegének merőben eltérő cseh, illetve szlovák felfogásából származtak. A cseh

²⁵¹ Szvatkó Pál: *A visszatért magyarok. A felvidéki magyarság húsz éve.* Budapest, 1939, Révai. 34-35. „A cseh demokrácia valahogy csodálatosan elkeverődött a cseh nemzeti sovinizmussal. A csehek egymás közt tényleg demokraták voltak szokásaikban, politikai berendezkedéseikben, szellemi felfogásaikban. Viszont amint túlléptek nemzetük határán, másokkal szemben nem ismerték el a demokrácia lényeges alapelveit: a teljes egyenjogúságot, az önrendelkezési jogot. Mechanikusan értelmezték a demokrácia törvényeit, ami lehetetlen nemzetiségi államban. Szerintük demokrácia volt, ha az 51% korlátlanul uralkodott a 49% fölött és azt cselekedte a 49-cel amit akart”. (A csehek a Köztársaságban a szlovákokat is leszámitva ilyen arányban éltek. - a szerző megj.)

²⁵² Lipták: *Slovensko.* i.m. 157-158.

²⁵³ Uo. 157-158.

politikai felfogás az új államkereteket a tradicionális cseh államiság tágabb földrajzi keretek közötti megvalósulásaként fogta fel, amíg a szlovák politikai vezetők többsége a két egyenlő jogú területi egység önkéntes csatlakozásáról beszélt, és bármiféle állami centralizmust csupán a köztársaság létrehozásának kezdeti stádiumában tudott elfogadni.

Prága szlovák kérdésben tanúsított magatartása a szélsőséges cseh sovinizmus és a valamivel mérsékeltebb politikai csehszlovakizmus keveréke volt. Az előbbi Csehszlovákia létrejöttét a cseh állam területi megnagyobbodásaként fogta fel és az elmaradott szlovák területek részére semmilyen önálló attribútumot sem tartott elképzelhetőnek, sőt a szlovák nyelvet a cseh egy fejletlen dialektusának tekintve, a szlovák területek fokozatos elcsehesítését tűzte ki célul. Az utóbbi elgondolás egységes csehszlovák nemzettel számolt és annak „szlovák ágát” nem tartotta képesnek arra, hogy belátható időn belül képessé váljon saját területének igazgatására. A két koncepció árnyalatnyi különbségét leginkább az a tény jelezte, hogy a politikai csehszlovakizmust a szlovák intelligencia egy része lényegében elfogadta.²⁵⁴ „Autonómistáink örült, sőt öngyilkos politikát folytatnak, amikor tagadják a csehszlovák nemzet egységét, kisebbséggé degradálva az (etnográfiai) szlovák nemzetet, amely az egységes államalkotó és államfenntartó csehszlovák (politikai) nemzet elválaszthatatlan része.”²⁵⁵

Az első komolyabb fejtörést a szlovák vezetők többségének azonban mégis éppen az említett teória, vagyis a csehszlovák nemzet és a csehszlovák nyelv alkotmányos rögzítése okozta. E tudományosan megalapozhatatlan, és a történelmi fejlődésnek ellentmondó hivatalos állami doktrína egyértelműen politikai célokat szolgált.²⁵⁶ A szlovákok számára mindez nyelvi, kulturális szempontból a korábbi, magyarországi állapotokhoz viszonyítva önmagában előnyösebb volt, hiszen a Magyarországtól megszerzett területeken a „csehszlovák nyelv szlovák ága” lett a hivatalos nyelv, ráadásul az államalkotó „csehszlovák nemzet” így az új államkeret lakosságának 65.51%-át tette ki.²⁵⁷ Miután a szlovák politikai elit nagyon gyorsan tapasztalhatta, hogy a centralista igazgatást a prágai Hradčínban tartós állampolitikai koncepciónak tekintik, megvalósítását pedig ellentmondást nem tűrő módon megkezdték, az autonómia iránti igényt a szlovák közvélemény egyre nagyobb hányada, majd hamarosan többsége magáénak vallotta. A politikai, ideológiai ellentétekhez a szlovák területek nagyfokú gazdasági és szociális kilátástalansága is hozzájárult. A cseh nagyipar és

²⁵⁴ Lipták: *Slovensko*. i.m. 129-131.

²⁵⁵ *Slovenský denník*: 1935. július 9. 1.

²⁵⁶ Kováč: *Dejiny Slovenska*. i.m. 187-188.

²⁵⁷ Gyönyör: *Terhes örökség*. i.m. 41. Az 1921. évi népszámlálás átszámított adatai szerint az állam lakosságának 50.8% volt cseh nemzetiségű.

nagytóke domináns szlovákiai szerepe és tevékenységének „pusztító” hatása rövid idő alatt nacionalista karaktert adott az autonómia-követeléseknek. A szlovák társadalom nem lebecsülendő hányada, amely részben az államapparátusból, illetve a közigazgatásból kiszorulva, részben a gyárleépítések következtében és a kisvállalkozások csődbe jutása eredményeként nem jutott kenyérhez sem, növekvő egyetértéssel hallgatta a Hlinka Szlovák Néppártja vezetői által hangoztatott érveket. A csehszlovákista politikusokkal szemben, akik hangsúlyozták, hogy egy adott közigazgatási ágban a szlovákok aránya már 60%, a néppárt vezetői rámutattak: az említett területen a cseh alkalmazottak még mindig 40%-ot tesznek ki.²⁵⁸ A Néppárt, amely a „Szlovákia a szlovákoké” jelszavával a terület autonómiájának kivívását tekintette legfőbb céljának, ilyen körülmények között igen hamar a legnépszerűbb politikai mozgalom lett a szlovák választók körében.

A magyar politikában a revíziós törekvések esélyei tekintetében a harmincas évek elejétől a Csehszlovákiával szembeni követelések realizálását tartották a legesélyesebbnek. Az okok között szerepet játszott, hogy mind Német-, mind Olaszország több alkalommal kifejezte, hogy csupán ezen a téren képzelhető el „közös nevező”.²⁵⁹ Csehszlovákia tekintetében a hivatalosan vállalt magyar törekvés abban foglalható össze, hogy az etnikailag magyar lakosságú területeknek vissza kell térniük Magyarországhoz, mégpedig békés úton és lehetőleg a nyugati nagyhatalmak által is elismerve. A magyar vezetés ezen kívül úgy vélte, hogy Szlovákia egész területe és Kárpátalja is megszerezhető.²⁶⁰ Ennek érdekében is diplomáciai tevékenységet fejtett ki, népszavazást igényelve az említett területekre azzal az elképzeléssel, hogy ily módon e területek is Magyarországot választanák.²⁶¹ A magyar politika igyekezett az őt körülölelő ellenséges kisantant gyűrűt megbontani és komoly erőfeszítéseket tett, hogy a Szlovákia autonómiájáért küzdő Szlovák Néppártban erősítse a magyarbarát tendenciákat.²⁶² Magyarországon egyes politikusok abból indultak ki, hogy a szlovák autonómista mozgalom és a magyar revíziós törekvések között lehetséges párhuzamot vonni²⁶³ és így gyengítve a prágai központi kormány szilárdságát, növelni az egész terület Magyarországhoz történő visszatérésének esélyét.²⁶⁴

A szlovák szakirodalomban általános felfogás, hogy a szlovák politikusok nem fontolgatták komolyan ezt a lehetőséget, hanem ellenkezőleg, minden Budapesttel való

²⁵⁸ Lipták: *Slovensko*. i.m. 138.

²⁵⁹ Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején*. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó. 122. vö: Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában*. Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó. 157.

²⁶⁰ Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, 1991, Magyarságkutató Intézet. 275-276.

²⁶¹ Deák, Ladislav: *Slovensko v politike Mad'arska v rokoch 1938-1939*. Bratislava, 1990, Veda. 10-20.

²⁶² Uo. 10-20.

²⁶³ Deák: *Slováci v mad'arskej politike*. i.m. 59.

²⁶⁴ Ivaničkova: i.m. 251-252.

kapcsolat felvételt sürgető üzenetet kételkedve fogadtak,²⁶⁵ lényegében megalapozottnak tűnik. Bár kapcsolatfelvétel történt,²⁶⁶ a tervezgetés mértékét ezek a titkos találkozók nem haladták meg. A harmincas években a szlovákok többek között azért zárkóztak el, mert nem kívánták kompromittálni a Néppártot, nem akartak alapot nyújtani Prága vádaskodásainak.²⁶⁷ Az 1938-as évben szintén nem realizálódhattak ezek az elképzelések, mivel a párt új vezetése lényegében tartotta a korábbi magyar orientációt és revíziót ellenző irányvonalat.²⁶⁸ Ez akkor is igaznak tekinthető, ha tudjuk, hogy a szlovákok ebben az időszakban bizonyos kétértelműséggel nyilatkoztak. Az eucharisztikus kongresszuson²⁶⁹ létrejött titkos találkozón írásbeli nyilatkozattétel nem történt, bár egyes források szerint Jozef Tiso mutatott hajlandóságot, hogy állami kapcsolatra lépjenek Magyarországgal. E tárgyalásokkal kapcsolatban a Szlovák Néppárt vezetői és a párt sajtóorgánuma is több ízben bizalmatlanságának adott hangot.²⁷⁰ Amikor később Tiso Szlovákia esetleges Magyarországhoz csatlakozásának feltételeit írásba foglalta,²⁷¹ azokban a napokban a szlovákok azt is kifejtették, hogy Prága felé barátságosan kell megnyilvánulniuk, amit Karol Sidor ilyen szellemű nyilatkozata is megerősít.²⁷² A szlovák vezetők a müncheni válság során természetesen folyamatosan tárgyaltak a szlovák autonómia lehetőségéről a prágai tényezőkkel, Benešsel, de főként Hodža miniszterelnökkel.²⁷³ A magyar diplomácia 1938. szeptember közepén kísérelte meg újra, hogy nem hivatalos egyeztetések során rávegye Tisot a Magyarországhoz történő csatlakozásra. A magyar kormány által elfogadott szlovák „feltételek”²⁷⁴ azonban azzal a szlovák igénnyel is párosultak, hogy Magyarországon belül létrejövő autonómiájukat Lengyelország garantálja. Ez utóbbit Esterházy János – aki a tárgyalások menetében magánemberként vett részt – kifejezetten támogatta²⁷⁵ csakúgy, mint a

²⁶⁵ Deák: *Slováci v maďarskej politike*. i.m. 58.

²⁶⁶ DIMK. 2. köt. 364, 623. Tiso és néhány politikus társa a budapesti eucharisztikus világkongresszuson találkozott Kánya Kálmán magyar külügyminiszterrel.

²⁶⁷ Deák: *Slováci v maďarskej politike*. i.m. 58. vö: *Proces s dr. J. Tisom*. i.m. 131. „Nem először jelentjük ki, hogy autonómia alatt nem szeparatizmust értünk.”

²⁶⁸ Deák: *Slováci v maďarskej politike*. i.m. 60. Az okok között szerepet játszott, hogy a közvélemény még a közös csehszlovák állam pártján állt, ugyanakkor a szlovák politikusok általános bizalmatlansággal viseltettek a magyar ígérekkel szemben.

²⁶⁹ Az oltári szentség megünneplésére rendezett nemzetközi katolikus díszgyűlés. Eredetileg francia kezdeményezés volt, amely 1881-től vált nemzetközivé. 1922-től kétevente rendszeresen megtartották. 1936-ban döntöttek arról, hogy az 1938. évi rendezvény helyszíne Magyarország lesz. A kongresszus 1938. május 25-29-ike között került megrendezésre. Ld. Ormos: Magyarország a két világháború korában. i.m. 187.

²⁷⁰ *Slovák*: 1938. május 15. 1. és június 10. 1.

²⁷¹ MOL – K 74 – számjel – 1938– Varsó – kimenő – 5993/106. vö: DIMK. 2. köt. 403, 665-666.

²⁷² Uo.

²⁷³ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. július 5. 2.

²⁷⁴ DIMK. 2. köt. 364, 623.

²⁷⁵ Molnár: *Esterházy*. i.m. 66-67. A kisebbségi magyar politikus csak abban az esetben látta értelmét a személyes közvetítésnek, ha létrejön a lengyel garancia. Ezen kívül kifejezte reményét, hogy a magyar vezetés tanult a szlovákokkal kapcsolatban elkövetett korábbi hibákból.

lengyel diplomácia, a magyar kormány azonban nem.²⁷⁶ A szlovák fél főbb követeléseit a következőképpen foglalta össze: „a) Központi hivatal végrehajtó hatalommal Szlovenszko közigazgatását illetően és a szlovák nyelv hivatalos használata, b) Külön országgyűlés – féle törvényhozó hatalommal saját belügyekben, vallás és közoktatásügyekben és igazságügy terén személyi ügyekben, c) Költségvetési quota.”²⁷⁷ Ugyanakkor, nem sokkal korábban Esterházy Magyarországon belüli autonómiát ajánlott Tiso-nak, amit az visszautasított.²⁷⁸ A magyar diplomácia a szlovákok valódi szándékát illetően egyre kevésbé ringatta magát illúziókban. „A szlovákok úgy látszik tovább folytatják kétszínű játékukat.” – jegyezte meg Kánya Hóry András, varsói magyar követnek írott táviratában a müncheni egyezmény létrejötte előtt néhány nappal.

Egyes emigráns magyarbarát szlovák politikai csoportok a csehszlovák válság idején több alkalommal is kapcsolatba léptek a magyar diplomáciával és az olasz külügyminisztériummal a szlovák kérdés magyar megoldását szorgalmazva. Ilyen volt az egykori magyarországi szlovák parlamenti képviselő, František Jehlička, valamint Viktor Dvorčák az 1932-ben, Genfben létrejött Tót Tanács alapítója és vezetője. Viktor Dvorčák „Szőke Költő” fedőnévvel a 30-as években a magyar titkosszolgálat alkalmazásában állt, amelynek keretében kisebb feladatokat is végrehajtott. (magyarbarát cikkek megjelentetése külföldön). Dvorčák cikkeiben és nyilatkozataiban hirdette, hogy „a szlovákok a magyarokhoz tartoznak, /.../ mert országuk szerves része annak a tökéletes földrajzi egységnek”, amelyet a meg nem csonkított Magyarország jelentett.²⁷⁹ Említettek tevékenységét azonban a magyar kormány nem vette komolyan.²⁸⁰ Bár számos szlovák közéleti személyiség emelt szót a magyar orientáció fontossága mellett,²⁸¹ e megnyilvánulások szintén jelentéktelennek tekinthetők.

A magyar politikai vezetés némi kényszeredettséggel ugyan, de végül megértette, hogy a szlovák politika reprezentánsainak esze ágában sincs megvalósítani Magyarországot és a szlovák területek bármilyen típusú államjogi egyesítését. A Szlovák Néppárt, amely a húszas és harmincas években számtalan esetben került a prágai politikusok vádaskodásainak középpontjába, állítólagos magyarbarát, azaz „hazaáruló” magatartása miatt, a müncheni válság során már rájátszott e tendenciára. 1938. októberig a magyar orientáció látszólagos nyitva hagyásával a prágai kormányt igyekezett sakkban tartani, miközben valójában

²⁷⁶ DIMK. 2. köt. 364, 623.

²⁷⁷ Uo.

²⁷⁸ Lipták: *Slovensko*. i.m. 160-161.

²⁷⁹ MOL – K 28 – Miniszterelnökség. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály iratai. 51. cs. P 15472/ 1938.

²⁸⁰ MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 65 – 351. vö: Deák: *Slovensko v politike Maďarska*. i.m. 79.

²⁸¹ MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 47 – 20/84.

fokozatosan a német orientáció irányába mozdult el.²⁸² „A magyarokkal történő együttműködés ügyében elmondottak és leírtak csak a csehszlovák politikára részünkről kifejtett nyomás eszközeként foghatók fel.” – emlékezett vissza erre az időszakra Ferdinand Ďurčanský a negyvenes években, szlovák belügyminiszterként.²⁸³ Amikor az autonómiáról kiadott manifesztum (1938. október 6.) időszakában a prágai kormány oly mértékben meg volt gyengülve, hogy már azért fellelegzett, mert a szlovákok „csak” autonómiát akartak és nem többet,²⁸⁴ a szlovákoknak többé nem volt szükségük a magyar orientációval való burkolt fenyegetésre. A zsolnai manifesztum hangvétele önmagában is jelezte (a magyar diplomáciának), hogy a német orientáció mellett a magyar már nem jelent alternatívát.²⁸⁵ A Szlovák Néppárt döntésével kapcsolatban a „minisztertanács azon nézetének ad kifejezést, hogy az egész magyarság tudomásul veszi a szlovák nép döntését is saját jövője felől. A magyarság /.../ kezdettől fogva követelte a köztársaság összes népei, különösen a szlovákok és a rutének számára az önrendelkezési jog biztosítását. A szlovák nép jobb jövőjéért együtt érez minden magyar...”.²⁸⁶ Szlovákia visszaszerzését ekkor már a minisztertanács „teljesen reménytelennek” ítélte,²⁸⁷ a szlovákok bizalmának táplálása érdekében azonban mind a kormány, mind a mérvadó magyar sajtó,²⁸⁸ sőt esetenként a szélsőséges irányultságú sajtóorgánumok is,²⁸⁹ az iménti szellemben kommentálták az eseményeket a továbbiakban is. A szlovák autonóm kormány politikusainak a következő hónapok során véglegessé vált az a meggyőződése, hogy a Berlin „védelme” alatt létrehozható állami függetlenség történelmi lehetőségét nem lehet elszalasztani.

²⁸² MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 65 – 1347. A németek befolyása rohamosan növekszik Szlovákiában – számolt be a jelentés.

²⁸³ Ďurčanský, Ferdinand: *Pohľad na slovenskú politickú minulosť*. Bratislava, 1943, Eudotýpia. 205.

²⁸⁴ Lipták: *Slovensko*. i.m. 162-163.

²⁸⁵ Uo. 162-163. A Müncheneri egyezmény szellemében élnek önrendelkezési jogukkal, és a párt vezetésével a nemzet csatlakozik a marxista-zsidó ideológia ellen harcoló népekhez. A szlovák autonóm kormány betiltotta a kommunista pártot és a nemzetiségi nyelvoktatást.

²⁸⁶ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 7.

²⁸⁷ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 7. vö: MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 65 – 1148. Az október 15-én készült jelentés Szlovákia és Kárpátalja lakosságának hangulatáról így számol be: A szlovák értelmiség és városi polgárság erősen magyarellenes. A szlovák parasztság élesen cseh ellenes, keleten többnyire magyarbarát, nyugaton csupán egy-két helyen. A szepességi és gölniczi németek hangulata magyarbarát, Pozsony hullámozó. Ruszinok népszavazás esetén feltétlenül magyarok mellett foglalnak állást. A szlovákok antiszemitizmusa napról napra nő, ebből következően a zsidóság magyarbarátsága is. vö: MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 8. vö: Vávra – Eibel: i.m. 50-51.

²⁸⁸ *Magyar Nemzet*: 1938. október 8. 1.

²⁸⁹ *Új Magyarország*: 1938. október 7. 1.

II. FEJEZET

A TERÜLETI REVÍZIÓ LEHETŐSÉGÉNEK ELŐTÉRBE KERÜLÉSE AZ 1938. ÉVI MÜNCHENI VÁLSÁG SORÁN

II. 1.

„Nekünk más határokra van szükségünk...”

A magyar külpolitika és a revízió

Amint azt a korábbi fejezetekben láthattuk, 1938 tavaszától az egyre agresszívebbé váló német külpolitika a meglehetősen „szűkmarkú” cseh nemzetiségi politika ürügyén sikerrel kelthette azt a látszatot, hogy a mintegy három és fél milliós csehszlovákiai németiség jogos igényeit kéri számon a prágai vezetésen. A német birodalom bátorításától egyre magabiztosabb szudétanémet politikai vezetők és a továbbra is rugalmatlannak bizonyuló Prága közötti konfrontáció nagyon rövid idő alatt a háborús konfliktus közvetlen közelébe sodorta Csehszlovákiát és Németországot. A két világháború között alapvetően a békeszerződések revíziójában gondolkodó magyar külpolitika irányítóinak így hirtelen számot kellett vetni az eseményekkel. A csehszlovák kérdés tarthatatlansága várakozásokat ébresztett, a status quo megváltozásának lehetősége csaknem húsz év után először, kézzel fogható közelségbe került. Közismert tény, hogy a trianoni békeszerződés minden magyarlakta területen a gyász és az elkeseredés reakcióit váltotta ki. „A területek és a népesség elcsatolása, a katonai leszerelés, a bűnössé nyilvánítás és a kifosztott ország további anyagi megterhelése olyan tényleges és szimbolikus súlyt rakott a nemzetre, s olyan mértékben megalázta a társadalmat, hogy azt a magyarság a nemzettudat sérülése nélkül már nem tudta elviselni.”²⁹⁰ Trianon természetesen a két világháború közötti Magyarország külpolitikáját is alapvető módon meghatározta. A közvélemény szinte egésze Trianon revíziója mellett foglalt állást.²⁹¹ A revízió szükségességébe vetett hit és fanatizmus²⁹² azon kevés ügyek egyike volt a két világháború közötti Magyarországon, mely mögé a korszak összes kormánya, minden legális politikai párt,²⁹³ és a magyar közvélemény túlnyomó nagy többsége egységesen felsorakozott. „Egyáltalán nem lehet csodálkozni azon, hogy a békeszerződést a magyar társadalom és politika elítélte, és annak megváltoztatására törekedett.”²⁹⁴ Ehhez párosultak különféle

²⁹⁰ Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, 2001, Osiris. 42.

²⁹¹ Juhász László: *Barangolás a magyar múltban*. Lakitelek, 1992, Antológia Kiadó. 92. „A magyar nép egységes volt a trianoni béke elítélésében ...”- idézi a szerző Kádár Gyula Ludovikától Sopronkőhidáig című művét.

²⁹² Montgomery, John Fournoy: *Magyarország a vonakodó csatlós*. Budapest, 1993, Zrínyi. 44.

²⁹³ Gergely Jenő-Glatz Ferenc-Pölöskei Ferenc (szerk.): *Magyarországi pártprogramok*. Budapest, 1991, Kossuth Kiadó. 94., 220., 255., 419.

²⁹⁴ Zeidler: i.m. 160.

külpolitikai események, a szomszédos országok barátságtalan politikája és a nagyhatalmak – bizonyos időszakokban és egyes nagyhatalmi politikai körökben – barátságos megnyilvánulásai. A „szalonképes” revíziónak a két háború közötti Európában létezett realitása, főként a harmincas évek első felében, az egységes Európa és a határok kérdésén történő valamiféle felülemelkedés viszont, csupán – néha fel-fel bukkanó – álom maradt.²⁹⁵ Úgy véljük, hogy Magyarország számára korszakunkban, a revíziós törekvéseken alapuló külpolitikának nem volt alternatívája.

A korábbi magyar szakirodalom jelentős része és a szlovák szakirodalom szinte egésze a két háború közötti revíziós politikát a mindenkor magyar politikai vezetés szűk körének birodalmi álmaiként magyarázta. A – Nem-nem soha!, Mindent vissza! – jelszavak e vélemények szerint egy olyan korszakot jelképeztek, amelyben az ország politikai vezetői kivétel nélkül az integritás helyreállításának programját tűzték zászlajukra, vagyis revíziós elképzeléseik a történelmi Magyar Királyság Kárpátok koszorúzta határainak visszaszerzését tartalmazták. Ha mértéktartóbb nézetek napvilágot is láttak, azok csupán taktikai fogásként értelmezhetők, és arra szolgáltak, hogy a „világ közvéleményének” elutasítását leküzdhessék.²⁹⁶ Az idézett jelszavak ugyanakkor alkalmasnak bizonyultak arra is, hogy a lakosság szociális és egyéb elégedetlenségét Trianon számlájára írják, a bajok orvoslását a revízió megvalósulásához kötve.²⁹⁷ Úgymond ez a mértéktelen politikai vonalvezetés, a minden áron keresztülvitt országgyarapításokon át sodorta Magyarországot katasztrófába. Való igaz, hogy „a reálpolitikai számítások mellett az érzelmi mozzanat /.../ kísérője maradt a két háború közötti hivatalos külpolitikának”, és méginkább jól példázta a politika és a közvélemény kapcsolatát. Trianon és a revízió fogalma az egész közvéleményt mozgósítani tudta, amely jórészt az érzelmei után ment. A belföldi kormánypropaganda gyakorta használta ki a nacionalista és irredenta jelszavaknak a társadalmat egységessé kovácsolni tudó lehetőségét. Ez az attitűd nem kevés nehézséget okozott a hivatalos politika számára. Már az általunk tárgyalt korszakban is, ám főként néhány évvel később, amikor „a területi revízió és a háborús részvétel dilemmájában ez a revízióra kondicionált közvélemény immár az óvatos politikusok szándékaihoz képest túl nagy szerephez jutott.”²⁹⁸ Barcza György londoni magyar követ későbbi visszaemlékezésében idézi egy 1939-ben Telekivel folytatott beszélgetését, amelynek során a miniszterelnök kifejtette: „A németekkel kell mennünk, mert másképp nem

²⁹⁵ Romsics: *Helyünk és sorsunk*. i.m. 91.

²⁹⁶ Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon. 1938-1941*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó. 8.

²⁹⁷ Uo. 9.

²⁹⁸ Zeidler: i.m. 56.

lehetséges, de csak egy bizonyos pontig. Ez a pont /.../ a háborúban való részvétel. /.../ A revízió a legnagyobb veszély, amely fenyeget, de ez ellen nem tehetek semmit, mert belebukom. A közvéleményünk meg van örülve. Mindent vissza! Akárhogy, akárki által, bármely áron. /.../ A revízióba bele fogunk pusztulni, ez fog minket a háborúba belesodorni.”

Az egyébként színvonalasan, találékonyan és nagy szakértelemmel működő külpolitika tisztánlátását éppen az az elsőrendű cél rontotta, amelyre összpontosítania kellett.²⁹⁹ Az említett tényezők jelentőségét nem lebecsülve a magyar szakirodalom ma már elfogadottnak tekinthető álláspontja szerint (a korábbi felfogással szemben, amely a szlovák szakirodalomban, napjainkban is meghatározó súlyt képvisel) a magyar külpolitika nem akart mértéktelenül és mindenáron revíziót – és nem csupán taktikai megfontolásokból. Mindez leginkább éppen az általunk szűkebben tárgyalt korszak körülményeire jellemző, amelynek legnagyobb részében még meghatározó maradt Kánya Kálmán külügyminiszter mértéktartó diplomáciai tevékenysége. Az újabb magyar szakirodalom hangsúlyozza, hogy a felelős politikai tényezők a nemzetközi realitásokkal a világháborúig lényegében számot tudtak vetni és Magyarország szuverenitását ekkor még nem kockáztatták.³⁰⁰

Mindezek mellett nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy a kormányzat nem kívánt önszántából eleve előre lemondani az integritás igényéről. Budapest számára az etnikai revízió lehetőségének európai felbukkanása lelkesítő volt, hiszen a világ közvéleményének figyelmét néha a magyar sérelmekre irányította, de kényelmetlen is, amennyiben a területi status quo reális megváltoztathatóságának alapjává az etnikai elv vált.³⁰¹ A mindenkori vezető politikusok határrevíziós koncepciói e jelenségnek megfelelően átmenetet képeztek az integrális és az etnikai megközelítés között, egyre inkább a néprajzi elv irányába mutatva. A több-kevesebb gazdasági és stratégiai szempont, valamint az önrendelkezési jogra történő hivatkozás ugyanakkor inkább az integritás melletti érvrendszert gazdagította. Az önrendelkezésnek az első világháború utáni békerendszer nemzetközileg elfogadott rendezőelve alapján Budapest népszavazást követelt az elcsatolt területek nem magyar lakossága hovatartozásának eldöntéséhez, miközben a revízió lehetőségének a harmincas évek második felében történő előtérbe kerülésével az említett elv egyre inkább a diplomáciai túlkövetelés kategóriájába került. A két háború közötti magyar diplomácia mindenestre igyekezett általánosan, konkretizálás nélkül megfogalmazni revíziós igényeit és e hozzáállása, érthetően, csupán a harmincas évek vége felé változott meg. Nem igazolható

²⁹⁹ Telekit idézi: Uő. 57.

³⁰⁰ Sallai: Az első bécsi döntés. i.m. 25.

³⁰¹ Zeidler: i.m. 138-140.

tehát az a korábbi történeti felfogás, hogy Magyarország mérvadó politikusainak kizárólag az „integrális” revízió lett volna a célja, mivel Gömbös, Bethlen, vagy Teleki közül ezt egyértelműen egyikük sem képviselte.³⁰²

Bethlen István meglehetősen változékony revíziós programja ellenére érvrendszerében megfigyelhető, hogy különbséget tett az etnikai jellegű területi korrekció és a történelmi államterület visszaállításának igénye között.³⁰³ Bethlen érvrendszere igazodott a külső körülményekhez, változó igényeit mindig a megfelelőnek vélt érvekkel igyekezett alátámasztani.³⁰⁴ A többé-kevésbé állandó elemek alapján Bethlen revíziós koncepciójának mértéke úgy foglalható össze, hogy Burgenland-dal és Horvátországgal gyakorlatilag nem számolt, akkor sem, ha egy esetleges, a horvátok által kezdeményezett „valamely föderációt” támogatott volna, amennyiben az konkrét formában felmerül.³⁰⁵ A történeti Magyarország föderális vagy autonóm egységekből történő újjászervezését képzelte el maximumként, e két említett területről egyidejűleg lemondva.³⁰⁶ Az optimálisabb revíziós igények alapját érvelésében az adta, hogy – nézete szerint – bizonyos nemzetek önrendelkezési jogát Trianonban elismerték, másokét nem. Így az elismert népek – csehek, románok, szerbek – érdekében a vesztes osztrák és magyar nemzet kárára az etnikai elvet is nagymértékben megsértették. A szlovák, ruszin, és horvát nép önrendelkezési joga nem jött szóba, így e népek nem nyilatkozhattak arról, vajon valóban megfelel-e számukra az újonnan kijelölt államkeret.³⁰⁷ Ennek alapján a határ menti magyar területek visszacsatolását népszavazás nélkül igényelte.³⁰⁸ A népszavazás, mint a népek önrendelkezési joga megvalósításának legigazságosabb formája, elsősorban Szlovákia és Kárpátalja esetében merült fel Bethlennél a legkövetkezetesebben.³⁰⁹ Szlovákia és Kárpátalja visszacsatolásának igényét tekintve következetes volt, bár Szlovákia esetében a nemzetközi körülményekből később képes volt levonni a megfelelő konzekvenciát.³¹⁰ A határ menti etnikailag magyar területek visszaszerzését³¹¹ és egy független, vagy autonóm Erdély létrehozását pedig mint végső, feladhatatlan kompromisszumot foghatjuk fel.³¹² A hagyományos gazdasági vagy történeti

³⁰² Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás. 1920-1953.* Budapest, 1998, Osiris. 8.

³⁰³ Uo. 32.

³⁰⁴ Uo. 31.

³⁰⁵ Bethlen István: Hogyan bánt el a trianoni szerződés a Duna-medence kis népeivel? In: *Bethlen István angliai előadásai.* Budapest, 1933, Genius. 55.

³⁰⁶ Bethlen István: Olaszország és a Duna-völgye. In: *Pesti Napló:* 1936. december 16. 4.

³⁰⁷ Péteri Lóránt: Bethlen István. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás.* i.m. 37.

³⁰⁸ Romsics: *Bethlen.* i.m. 248-249.

³⁰⁹ Deák: *Slovensko v politike Mad'arska.* i.m. 14.

³¹⁰ Romsics: *Bethlen.* i.m. 294.

³¹¹ Uo. 128.

³¹² Péteri: i.m. 48.

érveket, melyek az „integrális” revízió mellett látszottak állást foglalni, főként mint lehetőséget kell értelmezni, mely az optimálisabb elképzelések jogosultságát volt hivatva ily módon is bizonyítani.³¹³ Döntő tényező, hogy Bethlen egész revíziós nézetrendszere általában képes volt alkalmazkodni a nemzetközi és egyéb befolyást gyakorló körülményekhez, és a pillanatnyilag meglévő lehetőségek felett napirendre térni.

Gömbös Gyula külpolitikai elképzelését lényegében Magyarország nemzeti függetlenségének megőrzése és a lehetőségekhez mérten a legtöbb elszakított terület visszaszerzése alkotta. Minthogy Magyarország önmagában nem képes cselekedni, szövetségesi politikánkat ennek érdekében kell alakítani. Franciaország és a kisantant ellenséges magatartásával számolva ez esetben Németország és Olaszország közelítése – ne felejtjük el, hogy 1935 körül járunk – a cél, miközben Németország túlzott befolyásának kialakulása is megakadályozandó.³¹⁴ A miniszterelnök nézetét tartalmazó revíziós elképzeléseket a sajtóosztály konkrét feljegyzés formájában elkészítette.³¹⁵ A terv jellemzője, hogy lemondva az integrális revízióról, az etnikai, stratégiai és gazdasági szempontokat egyenrangúan kezeli.³¹⁶ Így módon egy olyan határvonal rajzolódik ki, amely számos esetben túlmutat az etnikai határokon, amit azonban gazdasági és stratégiai érdekekkel indokol.³¹⁷ A terv a hivatalos külpolitikai célkitűzések közé nem került be,³¹⁸ hiszen egyéb okok mellett ezt Gömbös korai halála is megakadályozta.³¹⁹

Teleki Pál nemzetközi híró földrajztudós a két világháború között a revízió legkomolyabb magyar szakértője, a magyar revíziós törekvések nemzetközi támogatottságát úgy próbálta növelni, hogy a Párizs környéki békék által teremtetett európai rend általános tarthatatlanságára mutatott rá. A magyar kérdést európai kontextus keretében tárgyalta.³²⁰ A nemzetiségekkel kapcsolatos nézetei – minthogy a kérdéskör európai híró szakértője volt, tudós gondolkodói voltából adódó türelmes, humanizmusát többnyire megőrző személyiségét alapul véve – irányadók lehetnek annak a szerepnek a megítéléséhez is, amely az első bécsi döntés létrejöttékor ráhárult. A nemzetiségeknek alapvető joguk, hogy a maguk tradícióit, nyelvi, kulturális identitását megőrizzék – vallotta.³²¹ Teleki többször beavatkozott a

³¹³ Uo. 38.

³¹⁴ Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In. *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*. i.m. 75.

³¹⁵ Uo. 78.

³¹⁶ Uo. 80.

³¹⁷ Uo. 89.

³¹⁸ Pritz: *Magyarország külpolitikája Gömbös*. i.m. 190-203.

³¹⁹ Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In. *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*. i.m. 86.

³²⁰ Európa az újonnan kialakuló világban. In. *Európáról és Magyarországról*. Budapest, 1934, Athenaeum. 150.

³²¹ Ablonczy Balázs: Teleki Pál. In. *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*. i.m. 22-23.

magyarosító törekvések megakadályozása érdekében.³²² Az etnikai elven túlmenően bizonyos területekre vonatkozóan gazdasági és egyéb szempontokat is figyelembe vett. Kárpátalja visszacsatolása után itt kívánta megvalósítani a ruszin lakosság önkormányzatát, amelynek megghiúsulása nem rajta múlt.³²³ Bár a korszak bővebben nem részletezendő belpolitikai struktúrája sem tette lehetővé, hogy az ellenzéki politikai pártok jelentős befolyást gyakoroljanak a külpolitika formálására, megjegyzendő, hogy a körökben fellelhető revíziós elképzelések többnyire az etnikai elv érvényesítését teszik magukévá, mint a közép-európai megbékélés kiindulópontját.³²⁴ Úgy véljük, hogy Teleki, Bethlen, esetleg Gömbös revíziós elképzelései, megfelelő támpontot nyújtanak a magyar külpolitika ilyen irányú törekvéseinek megítélésében. Az ő ide vonatkozó nézeteik azt a felfogást támasztják alá, amely szerint kompromisszum készségük, a nemzetközi viszonyok reális mérlegelésének képessége lehetővé tette, hogy – 1939-ig mindenképpen – a „nemzeti jóvátétel gondolatát /.../ nagy óvatossággal kezeljék.”³²⁵

A húszas évek elején más lehetőség nem is igen akadt, hiszen Magyarország külpolitikai elszigeteltsége a Trianoni békeszerződés ratifikálásakor teljes volt. Bethlen István miniszterelnök megértette, hogy az adott körülmények között a nemzetközi helyzet hivatalos elfogadása az egyetlen megoldás. Az országnak a Nemzetek Szövetségébe történő felvétele, így a kölcsönök megszerzésének lehetősége, a nemzetközi pénzügyi és katonai ellenőrzés megszűnése, mind fontos állomások voltak Bethlen külpolitikájában. E lépések megteremtették annak alapját, hogy a politikus az ország elszigeteltségének enyhítésére tegyen erőfeszítéseket. Ebben a tekintetben komoly sikert az 1927-es olasz-magyar szerződés jelentett, amely egy olyan nagyhatalom támogatását biztosította, amely elégedetlen volt a Párizs környéki rendezéssel, bár győztes és elég erősnek látszó állam volt. A lengyel-magyar (1928) kapcsolatok megerősítése és az osztrák-magyar szerződés (1931) a legjelentősebb külpolitikai sikerek a gazdasági válság előtt, melyek lényegesen szabadabb mozgáslehetőséget biztosítottak Magyarországnak,³²⁶ hiszen az osztrák-magyar egyezménynek többek között abban is jelentősége volt, hogy elhárította a kisantant blokk

³²² Tilkovszky: *Revízió és nemzetiségpolitika*. i.m. 247.

³²³ Ablonczy Balázs: Teleki Pál. In. *Trianon és a magyar politikai gondolkodás*. i.m. 24.

³²⁴ *A magyar Népfront története. 1935-1976. Dokumentumok*. 1. köt. Budapest, 1977. 100. A Márciusi Front külpolitikai elképzeléseinek lényege az volt, hogy a Duna-menti népeknek joguk van önrendelkezésük kinyilvánítására, így a magyarság etnikai revízióra vonatkozó igényei jogosak. Ezt követően a pánszláv és pángermán törekvések ellen egy dunai konföderáció létrehozása elengedhetetlen. Hasonló elveket fogalmaztak meg az MSZDP és az FKGP politikai vezetői, Német László vagy Bibó István is. vö: Čierna-Lantayová, Dagmar: *Podoby česko-slovensko-mad'arského vzťahu. 1938-1949*. Bratislava, 1992, SAV. 16.

³²⁵ Ormos: *Magyarország*. i.m. 173.

³²⁶ MOL – K – M1. Békeelőkészítő osztály iratai.-166.

Ausztriával történő esetleges kiegészülésének veszélyét.³²⁷ Magyarország külpolitikai tekintetben „levegőhöz jutott”, amit Bethlen egyik nyilatkozata is jelez, melyben a nyilvánosság előtt már arról beszélt, hogy „nekünk más határokra van szükségünk”.³²⁸ Bár megállapítható, hogy az ország közvéleményének jelentősebb része a britekkel szimpatizált, nem különben az ország vezetői – Horthy, Bethlen, Teleki – Nagy Britannia kevés érdeklődést mutatott a térség és így Magyarország iránt, azt német érdekszférának tekintette³²⁹ remélve, hogy Németország kelet felé vezeteti hatalmi ambícióit.

Mint területi változásokban érdekelt, potenciális szövetséggel, Németországgal is megtörtént a viszony szorosabbá tételére történő törekvés, ez azonban a gazdasági világválságig nem érte el a kívánt mértéket.³³⁰ A gazdasági világválság – itt részleteiben említésre nem kerülő – számos negatív következményeinek egyike lett, hogy a magyar agrártermékek eladása kulcsfontosságú kérdéssé vált. A válság a nemzetközi erőviszonyok átrendeződésének kezdetét jelentette, amennyiben Németország 1929-től megváltoztatva külpolitikai irányvonalát nyíltan a versaillesi békerendszer egészének megingatását határozta el. Mindezzel párhuzamosan Berlin a közép-, és kelet-európai államok agrártermékei előtt megnyitva piacát, rohamosan vont a egyre jelentősebb gazdasági függőségbe a térség országait. A válság idején Nagy-Britannia szerény gazdasági jelenléte tovább mérséklődött, Franciaország pedig kisantant szövetségesein sem volt képes segíteni,³³¹ nemhogy Magyarországon bár igaz, hogy a válság éveiben jelentéktelen kölcsönöket néhány alkalommal nyújtott. Általánosságban megállapítható, hogy miután a „südostraum”³³² államai és Németország között létrejött kereskedelmi szerződésekben lefektetett, Berlin által kínált előnyös feltételek nyújtásával a Párizs környéki békerendszert felügyelő nagyhatalmak nem tudtak, vagy nem akartak versenyezni, Németország a tőle keletre fekvő térségben néhány év alatt meghatározó gazdasági befolyásra tett szert.³³³ A harmincas évek első harmadában, még Hitler németországi hatalomra jutása előtt a változó erőviszonyokra reflektáló Nagy-Britannia, valamint igen jelentős francia politikai körök nyitottnak mutatkoztak az európai rend bizonyos újrendezéséért első sorban küzdő Olaszország kezdeményezéseire. Mussolini

³²⁷ Romsics: *Bethlen*. i.m. 190.

³²⁸ *Pesti Hírlap*: 1928. március 6. 1.

³²⁹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – bejövő – 5362/17. Masirevich többek között beszámol: „amikor arról volt szó, hogy Nagy Britannia Németország felé kifejezésre juttatott rosszalláson kívül egyéb konkrét lépésre készülne”, Sargent így válaszolt: „Nem, ami Ausztriát illeti.”

³³⁰ Romsics: *Helyünk és sorsunk*. i.m. 193.

³³¹ Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó. 42.

³³² Délkelet-európai térség. (ném.). A német diplomáciai nyelvezet e gyűjtőfogalommal jelölte a közép- és délkelet-európai államokat.

³³³ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2003, Osiris. 241-242.

1932 utolsó hónapjaiban Európa vitás kérdéseinek – beleértve egyes területi kérdéseket is – négyhatalmi, tárgyalásos rendezését szorgalmazta, amely felvetés elsősorban Londonban talált megértésre. Az eredmény a négyhatalmi paktum szövegtervezete volt, amelyet 1933 májusában foglaltak össze az olasz és angol vezetők. Ez a Nemzetek Szövetsége alapokmányának megfelelően megerősítette a békeszerződések revíziójának lehetőségét és konkrétan megfogalmazta Németország és Kelet-Poroszország területi összekapcsolásának, valamint a Magyarország határán túl fekvő, magyar többségű területek visszaadásának szükségességét.³³⁴ A területi status quo felülvizsgálatának lehetősége talán ekkor volt a legközelebb a tényleges megvalósuláshoz, a brit, olasz és egyes francia elképzelések pedig mutatták, hogy a nemzetközi politikai realitások maximuma az etnikai alapú területi revízió lehet.³³⁵ Elsősorban Franciaország ellenállása következtében a konkrét területi kérdések a végleges szövegből kikerültek, a paktum pedig egyébként sem lépett életbe. Hitler európai fellépése hamarosan új helyzetet teremtett és felgyorsította az európai hatalmak ellentáborba tömörülését. Hitler hatalomra jutásával a náci Németország „olyan játékszabályokat kényszerített rá a nyugati demokráciákra, amelyeket korábban ezek alkalmaztak a kisállamok ügyeiben és saját gyarmataikon.”³³⁶

A magyar diplomácia hamarosan érzékelte az új német politikai vezetés erőszakos mentalitását és így igyekezett Német- és Olaszország között egyensúlyi szerepet betölteni, ezzel remélvén megőrizni leginkább a szabadságát.³³⁷ Németország új típusú agresszivitásának körvonalazódása ugyanakkor már viszonylag korán logikus következtetések levonására késztetett bizonyos magyar politikusokat, akik figyelmeztettek, hogy Magyarország és Németország érdekei koránt sem azonosak a revízió kérdésében, sőt egyesek úgy vélték, hogy a határok kiigazításának szorgalmazását nem szabad összekötni a versaillesi keretek egészének bírálatával. Annak Berlin általi nyílt megkérdőjelezése ugyanis a békerendszert létrehozó hatalmak szorosabb összefogását eredményezhette. A kormányzati körök hasonló dilemmába kerültek.³³⁸ A korszak politikai életének nagy befolyású személyisége, a Revíziós Liga vezetőségi tagja, Fenyő Miksa már 1934-ben komoly veszélyt látott Hitlerben. Egy olyan politikushoz, aki az európai értékeket, a humanizmust,

³³⁴ Uo. 242.

³³⁵ A müncheni válságot közvetlenül megelőző időszakban előtérbe kerülő területi revízió lehetőségének alapja ugyancsak az etnikai elv volt. Brit külpolitikai szakértők egész sora tartotta szükségesnek az etnikai alapú határrevízió Magyarország javára történő magvalósítását, sőt később, a világháború vége felé a brit külügyminisztérium békeelőkészítő bizottsága hasonló szempontok alapján javasolta megállapítani Magyarország jövődó határait.

³³⁶ Zeidler: i.m. 79.

³³⁷ Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919-1945* Budapest, 1988, Kossuth Kiadó. 137.

³³⁸ Zeidler: i.m. 82-83.

demokráciát, parlamentarizmust és az emberi jogokat tagadja, az alapvető diplomáciai és politikai szabályokat semmibe veszi, nem köthető a magyar revízió ügye. Hitler ugyanis ideológiai és tényleges háború felidézésével elmulaszthatja a megegyezés lehetőségét és egy ilyen esetben degradálja a revíziós törekvések igazságtartalmát. „Minél messzebbre tudjuk vinni Trianont Versaillestól, annál inkább erősödik az ésszerű revízió lehetősége.”³³⁹ Az egyre nyomasztóbb német jelenléttől való félelem által motivált, Róma és Berlin közötti egyensúlyozó szerep kísérlete néhány év alatt illúzióvá vált, annak eredményei – az 1934-es magyar-olasz-osztrák hármas egyezmény vagy később az olasz-jugoszláv-magyar-lengyel horizontális tengely létrehozását célzó erőfeszítések³⁴⁰ – elenyésztek. E külpolitikai kiütkeresés Olaszország gyengesége, valamint a kisantant és Magyarország még mindig áthidalhatatlan ellentétei miatt sem lehetett sikeres. 1935-36-tól a térséget érdemben befolyásoló nagyhatalom csupán Németország maradt.

A Hitlerrel folytatott tárgyalásokról hazatérő magyar politikai vezetők hangulatán érezhetővé vált egyfajta kényszer-szülte attitűd, melynek lényege, hogy „úriemberek”³⁴¹ egy „piktórral” kénytelenek tárgyalni, ráadásul annak Magyarországot fenyegető elképzeléseiről,³⁴² miközben a nyugati demokráciák már nem gyakorolnak reális befolyást a térség sorsának alakulására. Ami Németország és Magyarország közös revíziós érdekeit illeti, már 1933-ban Gömbös Gyula miniszterelnök megtudhatta Hitlertől, hogy az legfeljebb Csehszlovákia esetében áll fenn.³⁴³ Kánya Kálmán, az Osztrák-Magyar Monarchiában már komoly karriert befutó magyar diplomata és a Trianon utáni független magyar külügyi szolgálat felállításának egyik legfőbb irányítója, 1933-ban, berlini magyar követi teendőinek befejezését követően lett a magyar diplomácia első embere. Külügyminiszteri kinevezésétől lemondásáig, 1938 novemberéig legendás szaktudásával, műveltségével és szellemi fölényével lényegében sikeresen folytatta az ország függetlenségét nem veszélyeztető – vagyis Németországtól a lehető legnagyobb mértékig tartózkodó – a revíziós törekvéseket nemzetközi elismeréssel, kizárólag diplomáciai eszközökkel megvalósítani kívánó külpolitikai vonalvezetését. Magyarországon a külpolitikát érdemben befolyásoló személyek többsége e törekvés mögé lényegében felsorakozott, annál is inkább, mivel szinte mindannyian fenntartásokat fogalmaztak meg a német diplomácia törekvéseivel szemben.

³³⁹ Fenyő Miksa: *Hitler*. Budapest, 1934, Nyugat. 58-61.

³⁴⁰ Zsigmond László (szerk.): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 2. köt. A Müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936-1938.* (a továbbiakban DIMK. 2.) Budapest, 1965. 69-70, 208-210.

³⁴¹ Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, 1990, Európa-História. 212.

³⁴² Uo. 217.

³⁴³ Pölöskei Ferenc-Gergely Jenő-Izsák Lajos (szerk.): *Magyarország története. 1919-1990*. Budapest, é.n., Korona Kiadó. 107.

Különösen Kánya külügyminiszter esetében volt ez így, aki bizalmasabb körben nem egyszer súlyos szavakkal is illette a német vezetés tagjait, de főként Hitlert, például 1935-ben, Pompeo Aloisi olasz külügyi államtitkár jelenlétében, amikor a Führert egyszerűen „un parfait animal”-nak nevezte.³⁴⁴ A gúnyolódásra hajlamos természetű külügyminiszter nem volt jobb véleménnyel Joachim von Ribbentrop német külügyminiszterről sem. Az anekdota szerint, amikor a német külügyek vezetője egy alkalommal neki nem tetsző magyar diplomáciai lépés okai felől érdeklődött, Kánya a következő kijelentéssel zárta le a vitát: „Ne törje a fejét, úgysem fogja megérteni.”³⁴⁵ A magyar diplomácia tehetetlenül szemlélte azt a folyamatot, amelynek során Róma végérvényesen a Berlin által vezetett hatalmi csoportosulás részévé vált.³⁴⁶ A négyhatalmi paktum sikertelensége után a Dísz téren³⁴⁷ az Olaszország által Etiópiában megkezdett terjeszkedés kérdésében az angol politikát következetlennek és Magyarország számára kihatásaiban veszélyesnek ítélték meg.³⁴⁸

A brit-francia, valamint a német-olasz szövetségi rendszer elkülönülésének és ezzel párhuzamosan a közép- és kelet-európai térség német gazdasági, majd fokozatosan politikai befolyás alá kerülésének állomásait jelezte a kisantant szövetség fellazulása, majd de facto felbomlása, és az Anschluss is. Magyarország külpolitikai célkitűzéseit e tendenciák igen kedvezőtlenül befolyásolták. A Budapest által szorgalmazott nemzetközi egyetértéssel és békés eszközökkel megteremteni kívánt revízió kérdése – amely célkitűzés megvalósíthatóságához az ország a harmincas évek elején közel állt – a harmincas évek második felében a német hatalmi törekvéseknek rendelődött alá.³⁴⁹ A Berlin által szélsőséges ideológiai alapon megvalósítani kívánt imperialista célkitűzések 1938-ban még jogos kisebbségi követeléseket támogató törekvéseknek tűnhettek fel, az a tény, hogy az etnikai alapú határkorrekció négyhatalmi megvalósításának feltételeit Berlin erőszakos politikai nyomása teremtette meg azonban már ekkor beárnyékolta az eseményeket. Miután valószínűvé vált, hogy a területi kérdések megoldása nem nemzetközi egyetértésre alapozva, hanem a pillanatnyi erőfölény alapján dől majd el, bizonyos magyar politikai körök a majdan visszacsatolandó területek megtartásának esélyeit illetően is egyre kevésbé voltak bizakodók.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egy rövid ideig, és ez éppen az első bécsi döntés előkészítésének időszakára igaz, a fent említett tényezők csupán tendenciának tűntek,

³⁴⁴ Zeidler: i.m. 84-85.

³⁴⁵ Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Budapest, 1987, Gondolat. 406.

³⁴⁶ Montgomery: i.m. 71.

³⁴⁷ Itt állt a Magyar Külügyminisztérium épülete.

³⁴⁸ Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös*. i.m. 235-237. Ezt jól példázza, hogy az olaszellenes népszövetségi szankciók megszavazása az olaszokat, az elutasítása az angolokat ingerelte volna fel, így végül Magyarország tartózkodott.

³⁴⁹ Zeidler: i.m. 86-87.

amelynek elkerülésében, hatásainak mérséklésében nem csak a Dísz téren bíztak, hanem – egyebek mellett – a Foreign Officeban is. Magyarország a nyomasztó német jelenlét árnyékában is tovább kereste az önállósága biztosításához lehetségesnek látszó külön utakat.³⁵⁰

Kezdetől fogva nyilvánvaló volt, hogy a Magyarország ellen szerveződött *kisantant szövetséggel* nem lehetséges az együttműködés. Ahogyan a szövetség államai Magyarország minél teljesebb elszigetelésére és meggyengítésére törekedtek, úgy Budapest kisantant államokkal szembeni diplomáciai erőfeszítései arra irányultak, hogy ez a szövetség felbomoljon.³⁵¹ Korszakunkban ezért barátságtalan viszony állt fenn közöttük. A feloldhatatlan ellentétet a határkérdés, valamint a kisebbségi kérdés nem megnyugtató rendezése jelentette. Amíg Magyarország a területi revízió alapján állt, a kisantant államok minden politikai lépése mögött ott húzódott az alapelv, miszerint területek visszaadásáról nem lehet szó.³⁵²

A mindenkori magyar kormánykörök Csehszlovákia esetében következetesen tagadták az ott élő szláv népek egy nemzethez való tartozásának tételét, vitatva ezzel a hivatalos csehszlovák állameszmét, amely a cseh és a szlovák népet egyazon nemzet két ágának tekintette. A hivatalos magyar kormányzati politika két évtizeden keresztül hol nyílt, hol titkos eszközökkel arra törekedett, hogy a szláv népek közötti közeledést megakadályozza, illetve a nyelvi, vallási különbségeket elmélyítse, és ezzel megingassa Magyarország új északi szomszédjának politikai berendezkedését. Budapest hivatalos felfogása szerint a szlovákság a csehek által megszállt népesség volt, mely az „öslakos” magyarokkal, németekkel és ruténnel együtt küzdött a felszabadulásáért, és a magyar politika igyekezett bátorítani a szlovák és a ruszin autonómia törekvéseit.³⁵³ A meghatározó magyar vezető körök a harmincas évek második felére kénytelenek voltak elismerni, hogy a szlovák politikai vezetők döntő többsége már nem szimpatizál a Magyarországhoz történő visszatérés gondolatával, az a meggyőződés azonban, hogy egy esetleges népszavazáson a ruszinok a Magyarországhoz való csatlakozás mellett szavaznának, a terület visszatértéig erősen élt bennük.

A harmincas évek közepétől megváltozott nemzetközi erőviszonyok zárójelbe tették a Kisantant addigi, Magyarországgal szembeni aránytalan fölényét. A versaillesi rend megváltoztatására törekvő hatalmak, elsősorban Németország offenzív lépései a Kisantant

³⁵⁰ MOL – K – M. 1. Békeelőkészítő osztály iratai. - 166.

³⁵¹ MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 49 – 370. vö: Ormos: *Magyarország*. i.m. 178.

³⁵² Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között*. Budapest, 1995, Magyar Történelmi Társulat. 217.

³⁵³ Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. In. *Regio. Kisebbségi Szemle*. 2000. 3. sz. 133-178. 135.

szövetség lazulását eredményezték. A Magyarországot a húszas években „fojtogatón” körül ölelő új államok együttműködésének erózióját jelezte a Budapestet illető fegyverkezési egyenjogúság kérdésének napirendre kerülése is. Egyes források szerint éppen Beneš kezdeményezésére – a román diplomácia ellenkezését is megtörve³⁵⁴ – Magyarország és a kisantant államok között 1937. elején kezdődtek tárgyalások az ügyben, amely Magyarország részéről kiegészült a meg nem támadás garantálásának lehetőségével. Budapest a kisebbségi kérdésben kötendő egyezmény kompenzációjaként készséget mutatott a meg nem támadási garancia megadására. A kisantant államok által belpolitikai problémaként kezelt kisebbségi kérdés így a magyar diplomácia erőfeszítéseinek köszönhetően nemzetközi porondra került.³⁵⁵ A Csehszlovákiával szembeni magyar stratégiát bíráló Németország hatására Darányi miniszterelnök habozott, ami éreztette hatását a magyar diplomáciai vonalvezetésen is. A román kormány pedig továbbra is a tárgyalások halogatására rendezkedett be. A meglehetősen nyögvenyelősen haladó tárgyalások az idő közben mind fenyegetőbbé váló csehszlovák válság hatására gyorsultak fel. A Berlin irányában egyre lojálisabb Darányi miniszterelnök ugyan Csehszlovákia megegyezésből történő kihagyását szorgalmazta, az őt felváltó, akkor még angol barát Imrédy Béla a német túlsúly elleni biztosítékok keresése keretében támogatta a kisantant valamennyi államával folytatott tárgyalások intenzifikálását.

A szlovák sajtó az egyezmény megkötéséről folytatott tárgyalásokat kommentálva általában kiemelte, hogy a fegyvertelen és magára hagyott Magyarország valóban félti függetlenségét, hisz érzékeli a veszélyt, amit Németország szomszédsága jelent. Ezért valóban szüksége lehet a fegyverkezési egyenjogúságra. Nem térve ki a bledi egyezménnyel kapcsolatos egyéb kérdésekre, megállapítható, hogy a korabeli szlovák vélemények érzékelték és valóban létezőnek fogták fel a magyarok Németországtól való félelmét, illetve a német – magyar ellentétet.³⁵⁶

Az 1938. májusi csehszlovák válságot követően a magyar-csehszlovák kapcsolatok fagyosabbá váltak. Prága érzekelte, hogy Budapest megkezdte a Belgrádhoz történő közeledést, ezért a csehszlovák diplomácia Romániát is a tárgyalásokkal szembeni averziói

³⁵⁴ A Nicolae Titulescut 1936-ban a külügyminiszteri poszton felváltó Nicolae Petrescu-Comnen neutrális külpolitikát igyekezett folytatni. Ld. Vanku, Milan: *Malá antanta 1920-1938*. Titovo Užice, 1969. 201.

³⁵⁵ Ádám Magda: A versailles-i Közép-Európa összeomlása. A müncheni válság és Magyarország. In. *Századok*. 1999. 4. sz. 685-726. 690.

³⁵⁶ *Slovenský týždenník*: 1938. július 21. 2. és 1938. szeptember 15. 1. Egyéb sajtóközlemények, melyek számba veszik, hogy a német sajtó hányszor támadta Csehszlovákiát, valamint milyen sűrűn propagálta nyíltan a szlovák és lengyel követeléseket, a magyarokat meg sem említik. A német kormány Budapesttel szembeni elégedetlensége folytán ugyanis a német sajtó nem közölt magyar igényeket. (1938. március 21. és július 23. között 922 alkalommal támadta a német sajtó Csehszlovákiát, 34 alkalommal nyíltan propagálta a szlovák és lengyel követeléseket, a magyar követeléseket azonban egyszer sem.)

feladására bírta. Ekkor már a csehszlovák diplomácia sürgette a legjobban a megegyezést, amelyre valóban neki volt a legtöbb oka, ez azonban nem párosult a magyar nemzetiségi jogok átfogó rendezésének őszinte szándékával. A kisantant tárgyalási hajlandóságát végül nagymértékben megnövelték a magyar vezetők közelgő németországi látogatásáról szóló hírek is. Budapest ugyancsak rendkívül hasznosnak tartotta volna, ha sikerül valamilyen megállapodást kötni Magyarország szomszédaival a németországi látogatás előtt.³⁵⁷ A tárgyaló felek kölcsönös törekvése következtében a célkitűzés sikerült, így a magyar politikai vezetők Németországba érkezésének napjaiban Magyarország és a kisantant államainak képviselői Bledben előzetes megállapodást kötöttek egymással. A parafált egyezmény értelmében a kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, cserébe Magyarország lemondott az erőszak alkalmazásáról. Az egyezmény életbelépése a kétoldalú kisebbségvédelmi megállapodásoktól függött, amelyek beiktatása tágabb játéktérrel biztosított a magyar diplomáciának.³⁵⁸ A magyar diplomáciai „mestermunka” lényege az volt, hogy amíg a világ közvéleménye számára a valódi megbékélési szándékot bizonyította, a kisebbségi klauzula valójában – a magyar diplomácia korábbi vonalvezetését szolgálva – a kisantant további megbontását szolgálta.³⁵⁹ Az egyezmény létrehozásával Magyarország gesztust tett a nyugati nagyhatalmaknak, megkötéséről az angol kormány elismeréssel is szólt. A parafálásnak pontosan a németországi tárgyalásokra történt időzítése sem volt véletlen: azt a németek is célzásnak értelmezték. Az egyezmény rendkívül bizalmatlanná tette Berlint, Hitler pedig személyesen Kányának tulajdonította (egyébként jogosan) a bledi „cselszöveget”. A kisantant megbontására irányuló törekvés újabb sikerrel járt, ugyanakkor a csehszlovákiai magyar kérdés rendezését nyitva hagyta. A magyar vezetés ugyanis a csehszlovák kisebbségi nyilatkozatot nem tartotta elegendőnek, így a kisebbségi kérdésben csak Jugoszláviával és Romániával, a fegyverkezési egyenjogúság és a meg nem támadás kérdésében mindhárom országgal parafálta az egyezményt.³⁶⁰ A bledi megállapodás lényegében egy nyitott, sokféleképpen értelmezhető, a csehszlovák kisebbségi klauzula következtében végül soha életbe nem lépő egyezmény volt, amely lényegében a magyar diplomácia győzelmét jelentette, és egy rövid átmeneti időszakban növelte az ország mozgásterét. Segítségével a

³⁵⁷ Ádám: A versailles-i Közép-Európa összeomlása. i.m. 698-699.

³⁵⁸ MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – bejövő – 6097/83.

³⁵⁹ Archivio-Storico Ministero Affari Esteri (a továbbiakban ASMAE) – Ungheria – 1938. 24. – Róma. In: Ádám Magda – Szarka László – Janek István – Sallai Gergely (szerk.): *Az első bécsi döntés okmánytára. Válogatott iratgyűjtemény.* Kézirat. Az iratgyűjteményből vett iratokat a továbbiakban „(Okmánytár)” megjelöléssel jelöljük. vö: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2003, Osiris. 245. vö: Ormos Mária: *Magyarország.* i.m. 190-191.

³⁶⁰ Ádám Magda: *Magyarország és a kisantant a harmincas években.* Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó. 259-260.

hamarosan bekövetkező müncheni válság során Budapest el tudta utasítani a németek, Magyarország Csehszlovákia elleni katonai fellépésbe történő bevonására irányuló követeléseit.

II. 2.

„Nekünk a négyhatalmi bázist nem lehet elhagyni...”

A magyar diplomácia tevékenysége a müncheni válság időszakában

A szakirodalom korábban úgy vélte, hogy a magyar diplomácia ebben az időszakban tett lépései egy Csehszlovákia elleni katonai akció megindításához kívánták megteremteni a feltételeket, és a bledi egyezmény egyik célja is az volt, hogy egy ilyen szituációban biztosítsa déli és keleti szomszédunk semlegességét.³⁶¹ E felfogással szemben úgy véljük, hogy egy katonai lépés komolyan soha nem jött szóba.³⁶² Kánya augusztusban³⁶³ és szeptemberben³⁶⁴ egyéb érvek mellett, éppen szomszédaink várható semlegességének hiányával hátrította el katonai akcióban történő részvételünket, amelyet a németek ekkortól kezdtek sürgetni,³⁶⁵ és katonai akcióra végül nem került sor.

Imrédy Béla miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter 1938. július 17-én kezdődött három napos, hivatalos római látogatása baráti légkörben és pompás külsőségek között zajlott ugyan,³⁶⁶ ám a nemzetközi események fejlődése során hamarosan időszerűvé vált egy legfelsőbb szintű magyar-német találkozó létrehozása is. Mivel az először májusban kiéleződő csehszlovák-német konfliktus átmenetileg enyhülni látszott, a magyar vezetők nem számítottak komolyabb meglepetésekre. Elkerülte figyelmüket, hogy Hitler „háborús hangulatban” maradt és továbbra is úgy vélték, hogy egy német-csehszlovák katonai konfliktus kirobbanása még négy-öt évig elhúzódik. A magyar kormány csupán elutazása előtt egy nappal szerzett pontosabb információkat Hitler szándékáról. Wilhelm Canaris, a német katonai hírszerzés vezetője és Ludwig Beck vezérkari főnök megbízottja, Helmuth Groscurth ugyanis ekkor érkezett Magyarországra, akit Horthy kormányzó, tekintettel a korábban tengerésztiszt Canarissal régóta meglévő baráti kapcsolataira, azonnal fogadott. Groscurth a magyar államfőt arról tájékoztatta, hogy megbízói szándéka ellenére a Führer

³⁶¹ Deák: *Slovensko v politike Mad'arska*. i.m. 22.

³⁶² Ádám: *Magyarország és a kisantant*. i.m. 223. vö: Ormos: *Magyarország*. i.m. 178. Megfontolásra érdemes Ormos Mária fejtegetése, aki rámutat, hogy amennyiben a magyar vezetésnek fogalma lett volna Hitler közeli Csehszlovákia-ellenes terveiről, nem lett volna értelme végigcsinálnia a kisantant megbontására irányuló „hosszú procedúrát”.

³⁶³ Ádám: *Magyarország és a kisantant*. i.m. 264.

³⁶⁴ Újpestery Elemér: *Végállomás Lisszabon*. Budapest, 1987, Magvető. 69.

³⁶⁵ *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. i.m. 134, 287-288.

³⁶⁶ *Prágai Magyar Hírlap*: 1938. július 17. 3.

szeptember-október folyamán katonai erővel kívánja megoldani a „csehszlovák kérdést”.³⁶⁷ A nyugtalanító értesülésekre reagálva Horthy azonnal összehívta legfőbb tanácsadóit – egyebek mellett Bethlent, Imrédyt és Kányát – és a megbeszélések után közösen elhatározták, hogy amennyiben a németországi látogatás során szükségessé válik, névleg hangsúlyozzák a Prága elleni fellépés szükségességét, ám a „nem megfelelő előkészületekre” hivatkozva elutasítják Magyarország részvételét. A kormányzó ezen felül úgy döntött, hogy Hitlert megkísérli meggyőzni arról, hogy elgondolása jelenleg nem célravezető.³⁶⁸ A magyar politikusok most már meglehetősen nyugtalanul vágtak neki a németországi útnak.

Az augusztusi németországi látogatás, az egyenlő elbánás elve

1938. augusztus 21-én a magyar vezetés, Horthy Miklós kormányzó és felesége, valamint Imrédy Béla miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter, és néhány más politikus³⁶⁹ Kiel-be utaztak, ahol öt napig tárgyaltak a német vezetőkkel. A protokolláris programok után augusztus 23-án megkezdett érdemi tárgyalások nyitányaként a német vezetők arról értesülhettek, hogy a kisantant államok és Magyarország képviselői parafálták az un. bledi egyezményt. A bizalomerosztónak koránt sem mondható lépést Kánya a németországi látogatásig mindenképpen tető alá akarta hozni, úgy vélte ugyanis, hogy a németek által rendkívül rossz néven vett³⁷⁰ egyezmény némileg növelheti Magyarország tárgyalási pozícióit. A német feljegyzések szerint Kánya igyekezett bagatellizálni a bledi egyezmény jelentőségét,³⁷¹ véleménye azonban azért sem volt meggyőző, mert Ribbentrop kérdésére, hogy mi lenne egy német-csehszlovák katonai konfliktus esetén Magyarország álláspontja, Kánya Magyarország semlegességét hangsúlyozta.³⁷² A külügyminiszter válaszában kijelentette, hogy Magyarország fegyveres felkészültsége még 1-2 évig elégtelen, továbbá Jugoszlávia semlegessége egy ilyen konfliktus esetén nagyon is kétséges.³⁷³

³⁶⁷ Sakmyster, Thomas Lawrence: *Hungary, the Great Powers, and the Danubian crisis, 1936-1939*. Athens, 1980, University of Georgia Press. 177. vö: Sakmyster, Thomas: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918-1944*. Budapest, 2001, Helikon. 200.

³⁶⁸ Sakmyster: *Admirális*. i.m. 201.

³⁶⁹ Újpétery: i.m. 59. Keresztes-Fischer Lajos vezérkari főnök, Kuhl Lajos a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, Újpétery Elemér a miniszterelnök személyi titkára, Zilahy-Sebess Jenő a külügyminiszter személyi titkára.

³⁷⁰ Ádám: *Magyarország és a kisantant*. i.m. 261. vö: Újpétery: i.m. 62.

³⁷¹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Berlin – kimenő – 5761/122.

³⁷² *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. i.m. 134, 287-288.

³⁷³ Uo. 288.

Hitler Horthy kormányzóval folytatott megbeszélésein szintén igényelte Magyarország részvételét egy Csehszlovákia elleni katonai akcióban. Horthy visszaemlékezése szerint ezt az ajánlatot határozottan elutasította,³⁷⁴ a német feljegyzések szerint részt kívánt ugyan venni, de semmilyen konkrét állásfoglalást nem tett.³⁷⁵ A kormányzó a német kancellár előtt hangsúlyozta, hogy német tisztek nemrég úgy tájékoztatták a magyar vezérkart, miszerint egy Csehszlovákiával szembeni katonai lépés csak évek múlva lesz időszerű, továbbá rámutatott, hogy a magyar hadsereg felkészültsége egyelőre nem alkalmas a Berlin által tervezett katonai akcióban történő részvételre. Horthy nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a csehek megtámadását „Nagy-Britannia tíz év alatt sem bocsátaná meg” Magyarországnak. Hitler ellenérveire a kormányzó, néhány nappal korábban hozott elhatározásának megfelelően kísérletet tett a német vezető meggyőzésére. Évtizedes felfogását felelevenítve, a rá jellemző naivitásba hajló őszinteséggel fejtette ki, hogy egy Németország által kirobantott fegyveres konfliktusba bizonyosan beavatkozó Nagy-Britannia, haditengerészeti fölénye következtében hosszú távon győzedelmeskedne. „Önök öt nap alatt tudnak mozgósítani és harminc hadtestet ide, negyvenet oda irányíthatnak, míg Angliának talán öt hónapra is szüksége lesz a mozgósításhoz, ám végül elkerülhetetlenül győzni fog” – mutatott rá álláspontjára az elképedéstől és dühtől egy ideig szóhoz sem jutó Hitler előtt Horthy. A Führer a források szerint olyannyira kijött a béketűrésből, hogy Horthyra kiáltott: „Lehetetlen! Fejezze be!”. Erre Horthy, aki számára elfogadhatatlan volt, hogy bárki ilyen hangon beszéljen egy magyar államfővel, befejezettnek nyilvánította az eszmecserét és távozott.³⁷⁶

Az államfő, a miniszterelnök és külügyminiszter mellett a vezérkari tisztek tárgyalásai sem vezettek konkrét eredményre. A további megbeszéléseken a magyar részről tett engedmények – Kánya módosította katonai felkészültségünkről alkotott korábbi nézeteit, kijelentve, hogy haderőnk 1938. október 1-re fel tud készülni³⁷⁷ – nem befolyásolták Magyarország gyakorlati hozzáállását, annál is kevésbé, mert a fegyveres felkészültség csupán az egyik fontos feltétel volt. Ennek megvalósulása esetére a magyarok továbbra is Jugoszlávia várható magatartására hivatkoztak.³⁷⁸ Magyarország álláspontjának megítélésében nem az elvi egyetértés az irányadó – tekintettel a német nyomásra – hanem az a taktikai lépéssorozat, amellyel Magyarország igyekezett távol tartani magát katonai lépésektől. A német vezetők ajánlatát – ha német-csehszlovák fegyveres konfliktus esetén

³⁷⁴ Horthy: *Emlékirataim*. i.m. 212p. „Én azonban kitartottam a kimondott 'nem' mellett, sőt figyelmeztettem arra is, hogy nagy kiterjedésű háború veszélyével kell számolnia.”

³⁷⁵ *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. i.m. 134, 288.

³⁷⁶ Idézi: Sakmyster: *Admirális*. i.m. 202-203.

³⁷⁷ Uo. 135-289.

³⁷⁸ Uo. 136, 290.

Magyarország beavatkozik, a magyar igényeket a Kárpátokig, tehát az egész szlováklakta területre vonatkozóan elismerik³⁷⁹ – elutasították a magyar politikusok. Bár amint láttuk, nem hivatalos, főként katonai forrásokból a látogatás előtt lényegében ismerté váltak a német szándékok,³⁸⁰ a magyar delegációt a német sürgetés váratlanul érte. A Kielben lezajlott látogatáson igen fagyos hangulat alakult ki, amit a német- magyar viszony romlása követett. Az már csupán „hab volt a tortán”, hogy a Hitler által Horthy meggyőzésére tett augusztus 25-i kísérlet is botrányba fulladt. A Führer ugyanis, utalva értesüléseire, amelyek szerint a magyar kormányzó a katonai akciót ellenző német tisztekkel találkozott, hangsúlyozta: Németországban kizárólag ő diktálja a politikát. Horthy rövid válasza, amely szerint „ezt a módszert nagyon veszélyesnek” tekinti, ismét kizárta a további eszmecsere lehetőségét.³⁸¹ Amíg Horthy Hitlert dühítette fel, Kánya külügyminiszter különösen Ribbentrop antipátiáját vívta ki.³⁸² Minthogy Magyarország a „főzésben nem akart részt venni”, a német tervek sikere esetén a „lakomából” is kimaradni látszott.³⁸³ A magyar küldöttség hazatérése után Hitler bizalmas körben utálattal szólt a magyarokról, akik cselekvés helyett csupán otthon ülve „cigányzenét hallgatnak.”³⁸⁴

A feszültté váló német-magyar viszony mellett a brit magatartás sem volt biztató. Imrédy a találkozó eseményeivel kapcsolatban úgy tájékoztatta az angol kormányt, hogy Magyarország semmilyen háborús fellépésben nem vesz részt. A Daily Telegraph nevű brit napilap közölte a nyilatkozatot, amely indiszkrécióból a miniszterelnök azt a konzekvenciát vont le, hogy a brit támogatásra nem lehet számítani.³⁸⁵

A magyar kormány és a magyar kisebbség vezetői egyaránt a szudétanémetekkel azonos elbánást követeltek a csehszlovákiai magyarság számára. A magyar kormány kissé machiavellisztikus hivatalos érveléssel Milán Hodža csehszlovák miniszterelnök 1938. március 28-án, a készülő kisebbségi statútumról elmondott beszédében lefektetett álláspontját tette kiindulóponttá, miszerint a csehszlovákiai kisebbségeknek az egyenlőség alapján kell rendezni jogait.³⁸⁶ Marossy Ferenc, londoni magyar ideiglenes ügyvivő a Runciman lord által

³⁷⁹ Újpestery: i.m. 60.

³⁸⁰ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 717. A honvéd vezérkar főnöke arról számolt be, hogy a német katonai vezetők aggályoskodása ellenére Hitler szeptember végén, vagy október elején támadást akar indítani Csehszlovákia ellen. vö: DIMK. 2. köt. 297, 550.

³⁸¹ Horthy: *Emlékirataim*. i.m. 194.

³⁸² Gabor Aron Study Group (szerk.): *Hungary in the mirror of the Western world 1938-1958*. hn., 1998, Corvinus electronic library. 54-55.

³⁸³ *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. i.m. 134, 288. vö: Vávra - Eibel: i.m. 22. Hitler Kiel-ben jegyezte meg, hogy aki részt akar venni a lakomán, annak a főzésből sem szabad kimaradnia.

³⁸⁴ Idézi: Sakmyster: *Admirális*. i.m. 203.

³⁸⁵ Juhász: i.m. 98.

³⁸⁶ MOL – K – M. 1. – Békeelőkészítő osztály iratai – 166.

a magyar kisebbségi vezetőknek tett, az egyenlő elbánásra vonatkozó ígérettel érvelve próbálta a brit kormányt hivatalos állásfoglalásra bírni. A Robert Vansittartot a brit külügyminiszter állandó helyettesének tisztségében felváltó Sir Orme Sargent a magyar diplomata érvelése előtt a magyarázattal tért ki, hogy Runciman nem kormányképviselő, hanem a német kisebbség és a csehszlovák kormány által felkért közvetítő, de a lord tárgyalási anyagát különben sem ismeri.³⁸⁷ Legjobb az lenne – javasolta, ha a csehszlovák és a magyar kormány egymás között egyezne meg.³⁸⁸ Kijelentette továbbá, hogy Runciman közvetítését a magyar kisebbségi vezetők és a csehszlovák kormány között Prágának kell kérni,³⁸⁹ ami nyilvánvalóan nem állt Prága érdekében. Bár a magyar kormány továbbra is igyekezett az egyenlő elbánás elvére vonatkozó konkrét garanciát kieszközölni a brit kormánytól, London e törekvésnek ellenállt.³⁹⁰ A nyugati nagyhatalmak ugyanakkor elismerték a magyar kormány és a magyar kisebbség nyugodt, mérsékelt magatartását.³⁹¹ Párizs a brit álláspontot lényegében elfogadva azért inkább csehbarát megnyilatkozásokat tett, például a lengyel és magyar kérdés tárgyalását nem javasolta Londonnak.³⁹²

Lengyelország, Olaszország,³⁹³ de főként Németország éppen ellenkezőleg ítélték meg Magyarország magatartását. Bírálták, amiért „nem képviseli megfelelően” a csehszlovákiai magyarság érdekeit.³⁹⁴ Németországgal szemben a magyar politika továbbra is halogató taktikát folytatott, miközben Hitler és Chamberlain találkozójának ismeretében erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a német vezetők fogadjanak egy magyar küldöttséget.³⁹⁵ Erre 1938. szeptember 20-áig kellett várni. A magyar diplomácia nyilatkozatokkal igyekezett bizonyítani Németország felé, hogy passzivitása nem tétlenség.³⁹⁶ A magyar közvélemény szemében az események hatására csökkent a Kánya Kálmán által vezetett mérsékelt külpolitika eredményességébe vetett hit. Németország szerepét a lakosság egyre nagyobb része meghatározónak érezte. A magyarországi jobboldali politikai erők a fokozottabb német

³⁸⁷ MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – bejövő – 5909/64.

³⁸⁸ Uo.

³⁸⁹ Ivaničková: i.m. 252.

³⁹⁰ Uo. 252.

³⁹¹ MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 7 – 6097.

³⁹² MOL – K 74 – számjel – 1938 – Párizs – bejövő – 6134/58.

³⁹³ MOL – K 429 – 28 cs. – Kozma Miklós iratai. Mussolini trieszti beszéde dobta be a köztudatba, hogy magyar kérdés is van. Ebben az összefüggésben többször a „plebiscito” kifejezést használta.

³⁹⁴ MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 7 – 809. vö: Deák, Ladislav: Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v r. 1933- 1939. Bratislava, 1991, Veda. 139.

³⁹⁵ Újpeéry: i.m. 67.

³⁹⁶ Ádám: *Magyarország és a kisantant.* i.m. 266-267. Kánya Kálmán németországi sajtótájékoztatóján kifejtette, hogy a bledi egyezmény nem lép hatályba, amíg a csehek nem teljesítik a kisebbségi követeléseket. Románia és Jugoszlávia pedig a csehek nélkül is hajlandó megegyezni.

orientációt követelték és élesen bírálták a magyar vezetést, amiért úgymond eljuttassa a revízió lehetőségét.³⁹⁷

A sajtóban is fokozódott a csehszlovák ellenesség, továbbá ilyen irányú megnyilvánulásoknak adtak teret különféle társadalmi szervezetek, így a Revíziós Liga gyűlései is.³⁹⁸ Mindennek ellenére a kormány igyekezett határt szabni a kritikátlanul cseh-ellenes sajtóhíreknek. A mérvadó magyar sajtó inkább a közvélemény növekvő, háborútól való félelmét tükrözte. A budapesti csehszlovák követ jelentésében arról számol be, hogy a tavaszi válság óta most érezhető igazán ismét a háborútól való félelem Magyarországon.³⁹⁹ A növekvő belpolitikai feszültségről a nagyhatalmak Magyarországra akkreditált követei is beszámoltak kormányuknak ezekben a napokban. „Az Imrédy kormány, programjának kidolgozása óta, /.../ kénytelen volt nehéz harcot vívni /.../ a kormánynak féken kellett tartania a szélsőségesek türelmetlenségét, különösen a nemzeti szocialista színezetű pártokét. Azt mondják, hogy Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter ekkor, határozott szélsőség-ellenes és náci-ellenes nézeteitől vezéreltetve le akart mondani, de később, a kormányzó közvetlen közbelépésére elállt ettől a szándékától. /.../ Bizonyos körökben, különösen a fiatalokéban, és ez nagyon jellemző, azt kezdik suttozni, hogy Horthy már fáradt, és ez mindenek előtt a Szálasi hungarista pártjával szembeni határozott fellépésének tulajdonítható.” – jelentette haza pl. Gigliucci Luigi Vinci, budapesti olasz követ.⁴⁰⁰

Amikor 1938. szeptember 13-án világossá vált, hogy a brit miniszterelnök négyszemközti eszmecserét kíván folytatni a Führerrel a csehszlovák helyzetről, a magyar diplomácia mind Berlinben, mind Londonban ismét kifejezte határozott igényét az egyenlő elbánás elvére vonatkozóan. A londoni magyar ideiglenes ügyvivő hasonló értelmű választ kapott, mint korábban: „a politika figyelme kizárólag a szudétánémetekre van korlátozva”.⁴⁰¹ Chamberlain miniszterelnök ismét elismerően szólt a magyar kormány békés magatartásáról, ám ez csupán annak megállapításához volt elegendő, hogy Magyarországnak „nincs oka aggodalomra”.⁴⁰² Természetesen Németország (is) elzárkózott a magyar igények felvetésétől,

³⁹⁷ Deák: *Slovensko v politike Mad'arska*. i.m. 73. vö: MOL – K 429 – 28. cs. – Kozma Miklós iratai.

³⁹⁸ *Pesti Hírlap*: 1938. április 26. 2. Az egyre inkább a német orientáció eredményességét valló Imrédy miniszterelnök kirohanásai is élezték a viszonyt Csehszlovákiával. 1938. szeptember 4-i, kaposvári beszédében élesen bírálta és életképtelennek nevezte a Csehszlovák Köztársaságot.

³⁹⁹ AMZV – Depeše – 1938 – Došlé – Budapest – 770/38. (szeptember 13.)

⁴⁰⁰ ASMAE – Ungheria – 1938. 21. csomó. Róma. (Okmánytár)

⁴⁰¹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – bejövő – 6015/73.

⁴⁰² MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – bejövő – 6097/83. Chamberlain a magyar kormánynak a következő üzenetet küldte: „Teljes mértékben rokonszenvezek Magyarországgal, amelynek nincs oka aggodalomra. Magyarország helyzetét gondosan emlékezetemben tartom. Nagy mértékben helyeslem és továbbra is sürgősen ajánlom ama békés és nyugodt magatartás folytatását, amelyet Magyarország mindeddig tanúsított.”

így Chamberlain és Hitler első megbeszélésén a magyar kérdés fel sem merült. Berlin álláspontját ezúttal Hermann Göring tábornok közölte Sztójay Döme berlini magyar követtel: a magyarok igényeinek figyelembe vétele annak függvénye, hogy Magyarország végre bekapcsolódik a Csehszlovákia elleni katonai akcióba. Kánya külügyminiszter a békés megoldás preferálását a berlini követnek küldött instrukcióiban ekkor azzal támasztotta alá, hogy „Románia csehbarát állásfoglalásai óvatosságra intenek, nehogy a szovjet karjaiba legyenek kergetve, mert semmi kedvünk a magyar alföldön román és szovjet-orosz csapatokat üdvözölni”.⁴⁰³ Néhány nappal később a római csehszlovák követ is arról számolt be, hogy a román követ megígérte, kormánya síkra száll a két ország közvetlen határának megőrzéséért.⁴⁰⁴ Valójában ez meglehetősen értéktelen ígéret volt, hiszen a két ország között akkor is maradhatott volna közös határ, ha történetesen az egész Szudéta vidéket és a magyarlakta területeket is leválasztják Csehszlovákiáról. Románia közvetlenül csak abban volt érdekelt, hogy az a területsáv megmaradjon Csehszlovákiánál, ahol a két ország közötti egyetlen közvetlen vasúti összeköttetést biztosító vasútvonal húzódott. Románia ugyanis ezen keresztül kapta a hadianyag szállítmányokat a Škoda művektől.⁴⁰⁵ Bukarest tehát igyekezett kettős játékot folytatni és miközben csehszlovákbarát állásfoglalásokat tett,⁴⁰⁶ a gyakorlatban egyre jobban eltávolodott szövetségesétől.

A magyar követek minden érdekelt nagyhatalom felé hangsúlyozták, hogy Magyarország a rendelkezésre álló eszközökkel meg fogja akadályozni, hogy a magyar kérdés elsikkadjon.⁴⁰⁷ Miloš Kobr budapesti csehszlovák követ szeptember 22-én úgy vélte, a magyar politika mindenre el van szánva, hogy az egyenlő elbánás elvét érvényesítse,⁴⁰⁸ két nappal később pedig pontosítva véleményét, már azt sem tartotta kizártnak, hogy a magyarok katonai eszközökkel kívánnának „fait accompli” teremteni Szlovákiában.⁴⁰⁹ Prágában valóban számoltak az említett lehetőséggel és e vélekedést erősítette, hogy a csehszlovák vezetés tudott ugyan a magas szintű német-magyar találkozási köről, de a megállapodás pontos tartalmáról csak homályos elképzelései voltak. A kialakuló német-lengyel-magyar „front” összehangolt csehszlovák-ellenes katonai akciójával is kénytelenek voltak tehát számolni. A magyar politikusok azonban – mint látni fogjuk – ismét elutasították a katonai akcióban való

⁴⁰³ DIMK. 2. köt. 344, 606.

⁴⁰⁴ AMZV – Depeše – 1938 – došlé – Řím – 880/18.

⁴⁰⁵ Foreign Office. 371/21570. 5505. C 12328. 1938. október 15. (Okmánytár)

⁴⁰⁶ AMZV – Depeše – 1938 – Došlé – Bukurešť – 835/38.

⁴⁰⁷ MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – bejövő – 6085/80. vö: Ádám-Hanzal: i.m. 49.

⁴⁰⁸ AMZV – Depeše – 1938 – Došlé – Budapest – 856/38. (szeptember 20.)

⁴⁰⁹ AMZV – Depeše – 1938 – Došlé – Budapest – 877/38. (szeptember 22.)

részvételt. Ezért a nyugati érdektelenség⁴¹⁰ és a német-magyar ellentét miatt a magyar kisebbség helyzete egyidejű rendezésének sikere meglehetősen kétségessé vált.

A magyar kormány eközben az 1938. szeptember 16-ai jegyzékében önrendelkezési jogot követelt a magyarok, a szlovákok, és a ruszinok számára Prágától, amellyel összhangban az Egyesült Magyar Párt másnapi hivatalos nyilatkozatában ugyanezt követelte, rámutatva arra, hogy ennek módja népszavazás lebonyolítása lenne.⁴¹¹ A Magyarországot a válság során támogató Lengyelország szintén bírálta a magyar külpolitikai vonalvezetést, sürgette, hogy Magyarország szánja el magát a csehek elleni katonai akcióra. Ennek érdekében politikai és katonai egyezményt is kilátásba helyezett.⁴¹² Varsó a Runciman misszió közvetítő tevékenységének megghiúsulása után úgy vélte: „a Csehszlovák kormány időben tett kompromisszumos engedményei, véleményünk szerint – a feszültségek enyhítéséhez vezethettek volna. A jelenlegi helyzetben – a súlyos incidensek miatt – a kérdés békés megoldásának utolsó lehetősége, a kisebbségek számára kiírandó népszavazás lehet”.⁴¹³ A lengyel kormány által támogatott plebiszcitum ügye Hory András, varsói magyar és Leon Orłowski budapesti lengyel követ jelentéseiben, tárgyalásaiban ezekben a napokban központi kérdésnek számított.⁴¹⁴

A szeptemberi németországi látogatás és a müncheni egyezmény

1938. szeptember 20-án létrejött a magyar vezetés által szorgalmazott legfelső szintű német-magyar találkozó, melyhez talán Horthy kormányzó két nappal korábbi Göringnél tett nem hivatalos látogatása is hozzájárult. Annak, hogy éppen most fogadta Hitler Obersalzbergben Imrédyt, Kányát, Keresztes-Fischert, sőt saját repülőgépét küldte értük Budaörsre,⁴¹⁵ Horthy imént említett látogatásán⁴¹⁶ kívül komolyabb okai voltak. Hitler ugyanis leszögezte: eljött a kedvező pillanat, hogy Magyarország megtámadja Csehszlovákiát, amíg ő

⁴¹⁰ Ádám: *Magyarország és a kisantant.* i.m. 281. Párizs a magyar sürgetésre azt válaszolta, hogy az ügy megoldása érdekében Prágához kell fordulni. vö: MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – bejövő – 6037/76. A londoni magyar ügyvivő e napokban úgy vélekedett: „Angol kormány /.../ magatartása egyenesen belekergeti Magyarországot Berlin és Róma karjaiba.”

⁴¹¹ OSZK – Kézirattár. Szüllő Géza hagyatéka. X/1. vö: Deák: *Slováci v mad'arskej politike.* i.m. 41. Az EMP nyilatkozata hangsúlyozta, hogy a párt vezetése kizárólag a békés megoldást tartja elképzelhetőnek.

⁴¹² DIMK. 2. köt. 354, 611-612.

⁴¹³ AAN MSZ 24. 11. (Okmánytár)

⁴¹⁴ DIMK. 2. köt. 342–343. 604.

⁴¹⁵ Újpestery: i.m. 68-69.

⁴¹⁶ A kormányzó vadászaton vett részt Göringnél.

Chamberlainnel tárgyal.⁴¹⁷ Úgy vélte, hogy az angolok és a franciák nem védik meg fegyverrel a cseheket. Sürgette továbbá, hogy Magyarország ne garantálja Csehszlovákia határait és követelje a népszavazást. A magyar politikusok ismét nem tettek konkrét állásfoglalást.⁴¹⁸ Imrédy annyit ígért, hogy a közeljövőben a Führernek küldendő levélben rögzíti Magyarország pontos igényeit.⁴¹⁹ Meggyőződésünk szerint a határgarancia valamint a népszavazás követelésének kérdése német sürgetés nélkül is a magyar diplomácia néhány „ütőkártyája” közé tartozott, Imrédy nyugodtan adott ezekre pozitív választ.⁴²⁰ A németek számára fontos kulcskérdésben, vagyis egy fegyveres konfliktus vállalása tekintetében a magyar vezetés továbbra is megmaradt elutasító álláspontja mellett, többek között ismét Jugoszlávia várható magatartására hivatkozva. Ha Hitler szemrehányásokkal kezdte, az említettek hallatán dühe valószínűleg tovább fokozódott. A német feljegyzésekben nincs nyoma a rá jellemző dühkitöréseknek, egy magyar szemtanú szerint viszont éles hangon mutatott rá, hogy ő már augusztusban megmondta, hogy támadni kell, most a magyarok ismét igényeikkel lépnek fel. Ezeket nemhogy nem támogatja, de még csak fel sem veti. Hozzáfűzte továbbá, hogy ez volt az utolsó alkalom, hogy magyar vezetőket fogadott.⁴²¹ Ezt látszik igazolni az a tény, hogy az elégedetlensége ellenére beígért támogatása⁴²² a müncheni tárgyalások során nem valósult meg.

A magyar politikai vezetés számára kiábrándítónak bizonyult látogatás után⁴²³ Budapest Róma felé tett újabb erőfeszítéseket a támogatás megnyerése érdekében,⁴²⁴ amelyre a források szerint Mussolini ígéretet is tett.⁴²⁵ A politikai jellegű támogatás mellett, bizonyos hadianyagok szállítása is megegyezés tárgyát képezte, bár az olaszok csupán kevésbé jelentős hadifelszerelések (sátorlap, repülőgép iránytű, különböző típusú repülőbombák) szállítására voltak hajlandók.⁴²⁶ A magyar diplomácia hivatalos igénye továbbra is (a békés megoldás hangoztatása mellett) a német kisebbséggel azonos módon megoldandó magyar kérdés, a szlovákok és ruszinok számára pedig a népszavazás követelése volt. Az egyenlő elbánás elve, Chamberlain és Hitler megbeszélései következtében most már az etnikai revíziót jelentette.

⁴¹⁷ Ránki György (főszerk.): *Magyarország Története. 8. köt. 1918-1919, 1919-1945.* Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó. 961. Hitler és Chamberlain újabb megbeszélése szeptember 22-én zajlott le.

⁴¹⁸ AMZV – Praha – Právní sekce – VI/4. 1938. 58. doboz.

⁴¹⁹ *A Wilhelmstrasse és Magyarország.* i.m. 142, 297-298.

⁴²⁰ Uo. 297-298.

⁴²¹ Újpestery: i.m. 68-69.

⁴²² DIMK. 2. köt. 373, 632.

⁴²³ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Berlin – kimenő – 6052/156.

⁴²⁴ MOL – K 64 – res. pol. 1938 – 7/a – 850.

⁴²⁵ DIMK. 2. köt. 380, 637., 382, 638. vö: Deák: *Slovensko v politike Mađarska.* i.m. 72.

⁴²⁶ HL – B 225 – VKF. iratai. 1163.

1938. szeptember 22-én⁴²⁷ és 28-án is ennek megfelelő jegyzékeket küldött a magyar külügyminisztérium Prágába. Az első Krofta azzal utasította el, hogy a benne foglalt elvek elfogadása a közép-európai térség teljes átalakulásához vezetne, ami főként Romániának és Jugoszláviának nem állna érdekében.⁴²⁸ Népszavazás valóban nem kedvezett volna egyik államnak sem, ám ez a veszély pillanatnyilag csupán Csehszlovákiát fenyegette, Románia és Jugoszlávia pedig igyekezett távol tartani magát Csehszlovákiától.⁴²⁹ Milan Stojadinović jugoszláv külügyminiszter Rómában sürgette, hogy gyakoroljanak nyomást a magyarokra a semlegességük megtartása érdekében, továbbá közölte, ameddig Olaszország a kérdésben semleges marad, addig Jugoszlávia is.⁴³⁰

Varsó korábbi politikájának megfelelően Londonban a saját igényei mellett a magyarokét is felvetette,⁴³¹ a szlovákoknak pedig ismételten a Magyarországhoz való csatlakozást ajánlotta.⁴³² A lengyel diplomácia több alkalommal hangot adott a magyar-lengyel közös határ iránti igényének is.⁴³³ Nagy-Britannia változatlanul nem szállt síkra a magyar igények felvetése mellett, csupán határozatlan szóbeli ígéreteket tett. Az 1938. szeptember 23-ai újabb Chamberlain – Hitler találkozáson ismét csak a német kérdés került megvitatásra.⁴³⁴ Barcza tiltakozására⁴³⁵ lord Edvard Halifax, brit külügyminiszter úgy válaszolt, hogy a magyar kérdés „alkalmas pillanatban” megfontolás tárgyát fogja képezni.⁴³⁶ A brit külügyminiszter szeptember 20-án csaknem szó szerint hasonló értelemben tájékoztatta Charles Corbin londoni francia nagykövetet London álláspontjáról.⁴³⁷ Máskor egy nyilvános beszédében Magyarország Csehszlovákiával szembeni jogos követeléseiről beszélt.⁴³⁸ A magyar

⁴²⁷ MOL – K 74 – számjel - 1938 – Prága – kimenő – 5944/68.

⁴²⁸ Deák: *Slovensko v politike Mađarska*. i.m. 64. E kijelentésben véleményünk szerint tetten érhető az a ki nem mondott tény, hogy egy népszavazás esetén a nemzetiségek mindhárom országtól elszakadnának.

⁴²⁹ Ádám: *Magyarország és a kisantant*. i.m. 295.

⁴³⁰ AMZV – Depeše – 1938 – Došlé – Beograd – 784/38.

⁴³¹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – bejövő – 6144/87.

⁴³² DIMK. 2. köt. 381, 638.

⁴³³ AMZV – Depeše – 1938 – Došlé – Varšava – 967/38.

⁴³⁴ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6283/140. Érintőlegesen ugyan felmerült, mivel Hitler a maradék Csehszlovákia határainak garantálását azzal utasította el, hogy az a magyar és lengyel kérdés rendezése előtt nem lehetséges.

vö: Krofta: i.m. 327-328. A szeptember 23-ai Chamberlain-Hitler megegyezésén alapuló goedesbergi memorandum tartalmazta, hogy a német lakta területekről a csehszlovák hadsereg október 1-ig vonuljon ki, a területre eső kisebb vegyes, vagy cseh többségű részeket október 25-ig tartsanak népszavazást. Erre a csehszlovák vezetés általános mozgósítással válaszolt, majd Ján Masaryk párizsi csehszlovák követ 25-én elutasította a memorandumot. Chamberlain sürgetésére Hitler ultimátuma végül a csehek által elfogadást nyert, ezt követően határozták el München.

⁴³⁵ MOL – K 64 – pol. – 1938 – 7 – 7 – 3265 – 3293.

⁴³⁶ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Varsó – bejövő – 6178/219., London – bejövő – 6107/85. és London – bejövő – 6217/89.

⁴³⁷ AD.Europe 1918-1940 T. vol. 136, f. 45. (Okmánytár)

⁴³⁸ Romsics: *Helyünk és sorsunk*. i.m. 102.

diplomácia a brit magatartást elégtelennek tartotta,⁴³⁹ de a jóindulatú semlegesség fenntartása érdekében elengedhetetlennek tartotta a mérsékelt vonalvezetés további biztosítását.⁴⁴⁰

Olaszország látszott az egyetlen olyan nagyhatalomnak, amely meggyőzőhetőnek tűnt arra, hogy a szeptember 29-ére Münchenbe összehívott négyhatalmi konferencián felvesse a magyar kérdést. Ebben az ügyben Csáky István gróf utazott Münchenbe. A kiküldetés részleteit illetően a források kissé ellentmondásosak. Göring szeptember 26-án ismét sürgette Sztójajnál a magyar támadás megindítását. A változatlan magyar álláspont ellenére szeptember 28-án újra tárgyalt Sztójajval, ahol állítólag kilátásba helyezte a német támogatást. A berlini magyar követ „mindezt kétkedve fogadta”, ezért külügyminiszterének javasolta Csáky Mussolini-hez küldését.⁴⁴¹ Kánya így Münchenbe küldte gr. Csáky István rendkívüli követet és meghatalmazott minisztert, aki Mussolini és Hitler előtt ismertette a magyar követeléseket: Az 1910 évi népszámlálás alapján magyarlakta terület Magyarországhoz csatolása, illetve Szlovákia és Ruthénia területére nézve négy szektorban népszavazás megtartása.⁴⁴² Mindezt „úgy Mussolini, mint Hitler megértéssel hallgatták”.⁴⁴³ Más források azt emelik ki, hogy Csákyt sem Hitler, sem Ribbentrop nem fogadta, de végül Ciano ezt hajlandó volt megtenni.⁴⁴⁴ Ismét más visszaemlékezések szerint, Csáky a rendőrkordonon átjutva a konferenciára siető Ciano-t a lépcsőn érte el.⁴⁴⁵ Lényeg az, hogy ezt a lépést siker koronázta, ugyanis a magyar kérdést olasz felvetés nyomán valóban megemlétték a tárgyaló hatalmak képviselői.⁴⁴⁶

A müncheni egyezmény pótgjegyzőkönyve úgy rendelkezett, hogy a lengyel és magyar kérdést közvetlen lengyel-csehszlovák, illetve magyar-csehszlovák tárgyalásokon az érdekelt feleknek három hónapon belül rendezni kell. Ha ez nem sikerülne, úgy a négy nagyhatalom

⁴³⁹ DIMK. 2. köt. 384, 640-641. Barcza a Foreign Office hangulatáról úgy tájékoztatott, hogy lord Halifax külügyminisztert leszámítva mindenki azon van, hogy a németek által kierőszakolt határokon kívül senkinek ne tegyenek több engedményt. Ilyen helyzetben a cseh és francia diplomácia mindent megtesz, hogy megmentse azt, ami még menthető, igyekszik keresztül vinni, hogy a magyar kérdés ne kerüljön napirendre. vö: MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – kimenő – 5972/43.

⁴⁴⁰ Sipos Péter (szerk.): *Magyarország 1921-1941. Zsitvay Tibor emlékiratai*. Budapest, 1999, Palatinus. 335. vö: *Magyar Nemzet*: 1938. november 13. 3. Kánya Kálmán beszéde a magyar külpolitika eredményeiről. vö: MOL – K 74 – számjel – 1938 – Berlin – kimenő – 6009/151.

⁴⁴¹ MOL – K – 64 – res. pol. 1938 – 80. csomó. vö: DIMK. 2. köt. 401, 662-663.

⁴⁴² MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 1.

⁴⁴³ Uo.

⁴⁴⁴ Ullein-Reviczky Antal: *Német háború - orosz béke*. Budapest, 1993, Európa-História. 20. vö: Horthy: *Emlékirataim*. i.m. 212.

⁴⁴⁵ Újpestery: i.m. 70.

⁴⁴⁶ Sem a németek, sem az angolok nem kezdeményezték a magyar kérdés megvitatását, de az olasz felvetést elfogadták.

külgyminiszteri szintű konferenciát tart a kérdés rendezése ügyében. A csehszlovák határokat csak azt követően garantálják a nagyhatalmak.⁴⁴⁷

A magyar-csehszlovák tárgyalások előkészítése

Egyéb sajtótermékek mellett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt sajtóorgánuma is a magyarság jogos igényeinek hivatalos elismerését üdvözlte a Müncheneri egyezményben, ugyanakkor sürgette a rendezés magyar vonatkozásban történő mielőbbi megindulását. A magyar politika békés úton az önrendelkezési jog és az egyenlő elbánás elvét kívánja érvényesíteni, amely politika – mutatott rá Imrédy Béla miniszterelnök szavait idézve az október 2-ai szám vezércikke – „vékony hegygerinc, az egyik oldalon a gyáva lemondás szándékának a másikon a felelőtlen kalandnak szakadéka”.⁴⁴⁸ Európa feszült várakozásának lélektani hátterét Márai Sándor a következőképp ragadta meg: „Voltak órák, mikor a háborútól már csak egyes szavak és mozdulatok választották el az emberiséget – aztán megint voltak órák és percek, mikor megtudtuk, hogy e szavakat kimondani, és e mozdulatokat megtenni mindennél nehezebb, mert az emberi ügyeket nem csak a végzet, szándék és indulat igazgatja, hanem az értelem is. E szeptember végi napokon az értelem diadalmaskodott az ösztönök és indulatok felett, s a politikus és történelemíró, aki később, később e napok igazi tartalmát akarja megnevezni, nyugodtan elnevezheti azt, ami Münchenben történt, az Értelem legnagyobb csatanyerésének.”⁴⁴⁹

A magyar politikai vezetés számára egyértelművé vált, hogy az események az etnikai megoldás irányába mutatnak, ebből következően a szlovákokkal kapcsolatos esélyek a minimálisra csökkentek. A külügyminiszter az 1938. október 1-ei minisztertanácson felvázolta az előállt helyzetet és a kormány ezzel kapcsolatban fogantatandó lépéseit. A hadseregre vonatkozólag csupán általánosságban jegyezte meg, hogy egyetért a miniszterelnök úrral, miszerint „hadseregünk felkészültségét fokoznunk kell”.⁴⁵⁰ Figyelmeztetett azonban, hogy „Jugoszláviából is olyan híreink vannak, hogy mindaddig, amíg a magyarok magyarlakta területeket reklamálnak Csehszlovákia jelenlegi területéből,

⁴⁴⁷ Halmosi Dénes (összeáll.): *Nemzetközi szerződések 1918-1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb nemzetközi szerződései*. Budapest, 1966, Közgazdasági és Jogi Kiadó. A müncheni egyezmény jegyzőkönyve. vö: *Mnichov v dokumentech. Zrada západních mocností na Československu*. 1. köt. Praha, 1958, SNPL. 131, 270. vö: MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 1.

⁴⁴⁸ Népszava: 1938. október 2. 1.

⁴⁴⁹ Márai: *Ajándék*. i.m. 67.

⁴⁵⁰ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 1.

úgy ez ellen nem tesznek kifogást. De ha mi szlávokat akarnánk területünkhöz csatolni, és ha megtámadnók a cseheket, úgy Jugoszláviában nem tudnák a szláv közvéleményt visszatartani”.⁴⁵¹ A jugoszláv külügyminiszter ezekben a napokban valóban azzal nyugtatta a csehszlovák követet, hogy szláv területek Magyarországhoz csatolását nem engednék meg.⁴⁵² Kánya külügyminiszter álláspontjának érvényesülését látszik alátámasztani az a tény, hogy a Honvédelmi Minisztériumban elrendelt fokozott ügyeleti szolgálat csökkentése október elsejétől lépett életbe, tekintettel a külpolitikai helyzet lényeges enyhülésére.⁴⁵³ A minisztertanács levonta a következtetést, hogy szlováklakta területek visszatérését a helyzet nem teszi lehetővé. Amint láttuk, nem kevésbé volt fontos az a tény, hogy a szlovákok rezerváltan fogadtak minden olyan magyar sürgetést, mely a két nép államjogi egyesülését célozta.⁴⁵⁴

A magyar kormány Kárpátalját illető törekvései a nemzetközi politikai körülmények folytán ugyancsak kivitelezhetetlennek tűntek. A magyar politikai körök különböző revíziós elképzeléseiben történelmi, gazdasági, stratégiai és politikai okokból sokszor hangsúlyos szerepet játszott Kárpátalja, voltaképpen az egyetlen olyan nagyobb területi egység, amelynek a visszaszerzése annak ellenére sarkalatos kérdés volt, hogy – a déli, magyar többségű sávtól eltekintve – lakossága döntő többségében nem magyar nemzetiségű volt. Az 1930-as évek második felétől a magyar külügyminisztériumban úgy ítélték meg, hogy a terület⁴⁵⁵ egyre növekvő stratégiai jelentősége miatt is elengedhetetlen annak visszaszerzése. A közös magyar-lengyel határ létrehozása Csehszlovákia és Románia földrajzi elválasztását és – ami fontosabb – a németekkel szembeni nagyobb mozgástér lehetőségét eredményezte volna, hiszen Olasz- és Lengyelország elvi támogatása is biztosítva volt. Németország mindezt érzékelte, már ezért sem támogatta az ilyen irányú törekvéseket, de ellenezte azért is, mert Kárpátalja a későbbiekben létrehozandó ukrán állam magjaként szerepelt Hitler terveiben. A Budapest számára e kérdésben kedvezőtlenül alakuló kilátások következtében a magyar politika több csatornán kívánta előkészíteni a talajt a terület mielőbbi megszerzéséhez. A hivatalos diplomácia a ruszin őslakosság önrendelkezési jogára hivatkozva továbbra is a

⁴⁵¹ Uo. vö. MOL – K 74 – számjel – 1938 – Róma – bejövő – 6342/105. Ciano azt tanácsolta: „maradjunk feltétlenül nyugodtan”.

⁴⁵² AMZV – Depeše – 1938 – Došlé – Beograd – 1047/38. (október 3.)

⁴⁵³ HL – B 225 – VKF. iratai. 1169.

⁴⁵⁴ OSZK – Kézirattár. Szüllő Géza hagyatéka. X/26. Ciano és Szüllő Géza, csehszlovákiai magyar politikus, parlamenti képviselő megbeszélésein az olasz külügyek vezetője a szlovákok esetleges megszavaztatásának sikeréről érdeklődött, mire Szüllő a következőt válaszolta: „a keleti tótoknál minden baj nélkül tudom garantálni, de a nyugatiaknál nem.”

⁴⁵⁵ Az Ungvár, Munkács, Nagyszőlős vonaltól délre fekvő magyarlakta sávot (az említett városokat is beleértve) a magyar kormány etnikai alapon közvetlenül követelte.

népszavazást igényelte, bízva abban, hogy az Magyarország számára kedvező eredményt hozhat. Ezt azonban a nagyhatalmak és a környező államok október első napjaiban véglegesen elvetették, és a komáromi tárgyalásokon a csehszlovák fél arról nem volt hajlandó érdemben tárgyalni. Budapest azonban a diplomáciai jegyzékváltások során következetesen megemlítette, bár megvalósulásának reális lehetőségével maga is napokon belül tisztába jött.⁴⁵⁶

A kormány számára egyre inkább a nem hivatalos út maradt, amelynek keretében továbbra is titkos diplomáciai tevékenységet fejtett ki.⁴⁵⁷ Rónai András⁴⁵⁸ visszaemlékezéseiben is szerepel az 1938. október elején Pataky Tibor, kisebbségügyi államtitkár és Andrej Bródy, a kárpátaljai autonóm kormány miniszterelnöke között egy prágai gőzfürdőben létrejött titkos találkozó, amelyen azonban semmilyen megállapodás nem jött létre.⁴⁵⁹ Ráadásul Bródy közismert magyar szimpátiájáról végül a csehszlovák szerveknek sikerült kompromittáló adatokat felmutatni, így 1938. október 25-én sor kerülhetett letartóztatására.⁴⁶⁰ Az eljárás azt követően indult meg ellene, hogy a prágai parlamentben népszavazást kért,⁴⁶¹ legalábbis a mentelmi bizottság eme döntésére kézenfekvőnek tűnik ez a magyarázat. Lehetséges az is, hogy a már régebb óta ellene folyamatban lévő eljárás volt a kiadatás oka.⁴⁶²

1938 októberének első napjaiban Kárpátalja megszerzésére egyéb, koránt sem diplomáciai-jellegű kísérlet is történt. A külügyminiszter tájékoztatása ellenére a miniszterelnök utasítására a kormány – teljes titoktartás mellett – döntött szabadcsapatok átdobásáról,⁴⁶³ bízott ugyanis abban, hogy az akciót Olaszország elvben, Lengyelország pedig

⁴⁵⁶ AD. Europe 1918-40. T. vol. 136, f. 65-66. T. Nos 3276-3378. (Okmánytár)

⁴⁵⁷ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Pozsony – kimenő – 6161/39. A pozsonyi magyar konzulnak küldött utasítás: Bródy minden fórumon és minden lehető alkalommal az önrendelkezés mellett nyilatkozzon.

⁴⁵⁸ Rónai András földrajztudós, kisebbségi szakértő, Teleki Pál közvetlen munkatársa, annak halála után az Államtudományi Intézet igazgatója.

⁴⁵⁹ Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, 1993, Püski. 108-111. Az eredménytelen találkozó után Rónait – Pataky kíséretét ő alkotta – a cseh rendőrök Bródynak hitték, és letartóztatták. Rónai személyazonosságának tisztázása néhány óra múlva megtörtént. A csehszlovák hatóságok információt szereztek a találkozóról és egy esetleges megegyezést mindenképpen meg kívántak akadályozni. vö: MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6673/188.

⁴⁶⁰ Zseliczky Béla: *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében. 1920-1945*. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó. 38, 41. vö: Švorc, Peter: *Zaklata Krajina – Podkarpatská Rus. 1918-1946*. Prešov, 1996, Universum. 95. Bródynál házkutatáskor félmillió pengőt találtak, és egy levelet, melyben bárói (!) címet ígértek neki, ha Kárpátalján segít megvalósítani a magyar uralmat. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy az említett fantasztikus hír a Slovák című lapban látott napvilágot 1938 decemberében. Ld. MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7 – 1464. Anyagi előnyökhöz a magyar politikai körök valóban juttathatták, hiszen ezt már október 10-én a lengyelek is ajánlották. Ld. MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1041.

⁴⁶¹ MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 65 – 1148.

⁴⁶² MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7 – 1277.

⁴⁶³ MOL – K 429 – 28cs. Kozma Miklós iratai.

talán aktívan is támogatja,⁴⁶⁴ valamint, hogy a ruszinok politikai vezetőinek többsége a Magyarországhoz való csatlakozást üdvözlne. Megjegyzendő, hogy az irreguláris csapatokat később néhány esetben a Szics gárda is támogatta, mivel így látta biztosítottak az autonómia kiharcolását.⁴⁶⁵ A miniszterelnök az október 7-ei minisztertanácson bejelentette, hogy a kárpátaljai akció megszervezésével vitéz Kozma Miklós nyugalmazott belügyminisztert, az MTI elnökgazgatóját bízta meg.⁴⁶⁶ Kozma a kezdetektől személyes ügyeként kezelt akció megindítását minden körülmények között megvalósítandónak tartotta. „Javaslom Imrédynek, hogy a fent lévő szabadcsapatokat összefogva kockáztassunk meg egy nyílt támadást. Én vállalkozom rá. Kifejtem okaimat. Hitlert és Mussolinit ismerve, ez nekik tetszenék és tudomásul vennék a kész helyzetet. A cseh helyzet odaát olyan, hogy a felfordult helyzetben bizonyosra veszem a leggyorsabb sikert. Igaz, hogy repülőket nem vethetünk harcba és tűzértséget sem, de az inkább morális okokból szükséges, egyébként is egy-két tűzerűteget „ellophatunk” a honvédségtől. Azok szívesen hagyják magukat ellopni. Miután pedig tudom, hogy ez a terv politikailag bizonyos kockázatot jelent, hajlandó vagyok vállalni minden személyes felelősséget a legmesszebbmenően és éppen ezért bejelentem neki, minden címemről és rangomról, titkos tanácsosságról, felsőházi tagságról való lemondásomat, felhatalmazva őt, hogy azt tetszése szerinti időpontban hozhassa nyilvánosságra. Ha valakinek ülni kell, az én leszek. Olyannak kell lennie, akinek van vesztenivalója. De azt se bánom, ha baj esetén a hadbírótság legszigorúbb eszközeit alkalmazzák velem szemben. Én a magyar jövő szempontjából a rutén kérdés haladéktalan megoldását annyira fontosnak tartom, hogy érte hajlandó vagyok mindent kockáztatni, ha kell fal mellé is állni.”⁴⁶⁷ - jegyezte fel naplójába az egykori belügyminiszter. Az akciót illetően erősen szkeptikus Kánya a minisztertanács említett döntése után tájékoztatta a varsói követet, hogy a felkelők akciója 1938. október 9-étől fog érezhető mértéket ölteni.⁴⁶⁸ „Ugyancsak tartózkodást látok Kányánál is, aki néha jól mulat az én heveskedésemen és csillapít.” – állapította meg Kozma a vele folytatott megbeszélések után.⁴⁶⁹ A magyar diplomácia egyúttal lépéseket tett a lengyeleknél annak érdekében is, hogy nyugtassák meg a ruszin kormányt, a magyar felkelés nem ellenük, hanem támogatásukra irányul. „Magyarország hajlandó jelenlegi ruszin kormányt elismerni.”⁴⁷⁰ Ezen

⁴⁶⁴ Uo. Október 4-én éjjel Kánya és Imrédy közölték Kozmával a hivatalos lengyel álláspontot: bandaharcok igen, katonai beavatkozás nem. Kozma a keleti határhoz utazott, ahol türelmetlen hangulat, politikai tájékozatlanság, fegyelmezetlenség, kormány ellenesség, zsidózás, egyszóval „huligán társaság” fogadta.

⁴⁶⁵ Švorc: i.m. 93.

⁴⁶⁶ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 7.

⁴⁶⁷ MOL – K – 429 – 1938 – Kozma Miklós iratai. 28. csomó.

⁴⁶⁸ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1019.

⁴⁶⁹ MOL – K – 429 – 1938 – Kozma Miklós iratai. 28. csomó.

⁴⁷⁰ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1026.

kívül gondot fordított arra is, hogy a lengyel sajtó folyamatosan tudósítson a „kárpátaljai lakosság forrongásáról”. Kánya külügyminiszter utasítása szerint, minden ilyen jellegű hírt – akár magyar forrásból, akár az ungvári lengyel konzultól származik – közzé kell tétetni a lengyel sajtóban, majd mint varsói tudósítást, az MTI-hez kell továbbítani.⁴⁷¹

A szlovák sajtóban is október 9-én jelentek meg az első hírek magyar fegyveresek jelenlétéről. 1938. október 9-én egy pisztolyokkal és kézigranátokkal felszerelkezett csapat Beregszász közelében lépte át a határt, majd egyik része – nyolc fő – megtámadott egy vasútállomást. A további személyekkel kiegészült csapatot a cseh-szlovák hadsereg egységei október 11-én felszámolták. A tűzharcban a „terroristák” többsége elesett, az életben maradtakat pár napon belül elfogták. Az akció következtében a Nagykapos – Ungvár szakaszon megszakadt a vasúti és a telefonösszeköttetés. Az esetet a külügyminisztériumnak küldött első jelentések – tévesen – úgy kommentálták, hogy az akciót helyi magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok hajtották végre.⁴⁷² Ilyen jellegű fegyveres csoportok egyéb helyeken (Munkácsi járás) is tűzharcba keveredtek a csehszlovák katonasággal.⁴⁷³ Ennek nyomán a cseh kormány lezárta a határt a beregszászi, a nagyszőlősi, majd a munkácsi járásban is, és statáriumot hirdetett (1938. október 16-17).⁴⁷⁴ Az úgynevezett szabad csapatok tagjai magyarországi tisztek, altisztek és katonák voltak, akiket Kisvárdán képeztek ki Héjjas Iván vezetésével. A cikkek kiemelik, hogy a helyi lakosság nyugodt, csupán a szabadcsapatok igyekeznek propaganda alapot teremteni. A sajtó által a helyi lakosság nyugodtságát kiemelő tudósítások az adott helyzetben a csehszlovák hatalom érdekében álltak, hisz ezzel is csillapíthatták a valóságban nem annyira nyugodt kedélyeket. A hatóságok azonban – még ha incidensek helyi kezdeményezésre nem is fordultak elő – nem voltak meggyőződve a magyar lakosság „végtelen” lojalitásáról. Ezért az ismétlődő terrorcselekményeket megelégtelve, október 29-én a kárpátaljai csehszlovák katonai erők parancsnoka kiadta a parancsot, hogy a határvidéken a magyar nemzetiségű papokat, tanítókat, polgármestereket és egyéb, a népre hatással lévő személyiségeket túsul kell ejteni. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy hivatásukat a továbbiakban csak katonai felügyelet mellett gyakorolhatták.⁴⁷⁵

⁴⁷¹ MOL – K 64 – res.pol. – 1939 – 7/a – 1028.

⁴⁷² AMZV – Právní sekce – VI/4. – 1938 – 68. doboz, 5. fasc.

⁴⁷³ Uo.

⁴⁷⁴ *Slovenský týždenník*: 1938. október 13., 1938. október 20. 1-2.

⁴⁷⁵ Uo.

1938. október 20-ig 305 főt vettek őrizetbe a cseh hatóságok.⁴⁷⁶ E Munkácson rövidesen haditörvényszék elé állítandó magyar állampolgárok érdekében Korláth Endre csehszlovákiai magyar parlamenti képviselő a nemzeti szolidaritás alapján sürgős közbenjárást kért, a várható tömeges halálos ítéletek elkerülése céljából. Október 15-én Fransconi prágai olasz követ Ciano személyes kérését tolmácsolva Ivan Krno arra kérte, hogy a magyar terroristákat ne végezzék ki. Krno Syrový tábornokkal, csehszlovák miniszterelnökkel és vezérkari főnökkel folytatott azonnali beszélgetés után közölte az olasz követtel, hogy a komoly külpolitikai okokra tekintettel, az említett személyek hadbíróság elé állításától eltekintenek. Čermák viszont arra kérte az olaszokat, hívják fel a magyarok figyelmét arra, hogy ne küldjenek újabb bandákat Csehszlovákia területére.⁴⁷⁷ Az ügyben Wettstein János prágai magyar követ másnap, október 16-án felkereste a csehszlovák illetékeseket, akiknél hangsúlyozta nem hivatalos minőségben történő fellépését. Az illetékes csehszlovák politikus közölte, hogy a kérdésben már az olasz nagykövet is eljár, majd kiemelte, hogy „a csehszlovák külügyminisztérium minden vonatkozó közbenjárást megelőzve, saját kezdeményezésére intézkedett, hogy szóbanforgó foglyok, akik szerint mind magyar állampolgárok, ne állíttassanak haditörvényszék elé, dacára annak, hogy erre minden jogcím meglelne.”⁴⁷⁸ A magyar kormány, hivatalosan, természetesen a népszavazás követelése mellett foglalt állást⁴⁷⁹ és tagadta, hogy bármilyen fegyveres akcióhoz köze lenne. Ez az alapvetően nem túl sikeres elgondolás⁴⁸⁰ nemigen öregbítette a magyar kormány jó hírnevét, ráadásul ehhez járult az aktív lengyel támogatás hiánya⁴⁸¹ és az igen aktív német ellenkezés ténye is.⁴⁸²

A magyar diplomácia homlokterében természetesen az állt, hogy minél előbb megkezdje a tárgyalásokat a csehszlovák kormánnyal. Wettstein János, prágai magyar követ 1938. október 1-én, ilyen értelmű jegyzéket nyújtott át Kamil Krofta csehszlovák

⁴⁷⁶ *Slovenský týždenník*: 1938. október 20. 1-2. vö: Švorc: i.m. 88. 800 fegyverest említ, ez azonban valószínűleg túlzó számadatnak tekinthető. vö: MOL – K 429. 28. cs. Kozma Miklós iratai. Kozma Miklós úgy tudta, hogy a háromszáz főről szóló hír a cseh sajtó túlzása, ő csupán negyven elfogott személyről tudott. Kozma véleménye szintén nem tűnik megalapozottnak.

⁴⁷⁷ AMZV – Kabinet – Politické věci – 48. doboz. 1938. október 15.

⁴⁷⁸ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6585/178. vö: MOL - K 64 – res. pol. – 1939 - 7/a – 1108.

⁴⁷⁹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Berlin – kimenő – 6140/168.

⁴⁸⁰ Az ottani magyarság, vagy annak vezetői nem vettek részt erőszakos cselekményekben. A kizárólag Magyarországi fegyveresek Kárpátalja visszaszerzése érdekében léptek akcióba. A szabadcsapatok tevékenységéről ld. Sallai: *Az első bécsi döntés*. i.m. 128-132.

⁴⁸¹ Ádám: Magyarország és a kisantant... i.m. 304. Csáky október 5-én Varsóba repült, hogy megbeszélje egy esetleges magyar katonai akcióhoz nyújtandó lengyel támogatás mértékét.

⁴⁸² Deák, Ladislav: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Polska v. r. 1933-1939*. Bratislava, 1991, Veda. 164. A németek a magyar etnikai igények elismerésén kívül minden támogatást szigorúan elutasítottak, mivel nem állt érdekükben a vonakodó Magyarország – esetleg Szlovákiával és Kárpátaljával történő kiegészüléséből adódó – megerősödése, sem a magyar-lengyel határ.

külgyminiszternek,⁴⁸³ amit ő „megelégedésének hangsúlyozásával” vett át. Mint mondotta, a „két kormány felfogása a kérdéssel kapcsolatban teljesen egyezik”.⁴⁸⁴ Kijelentette, hogy kész magyar területek átadásáról tárgyalni, de a német és lengyel kérdés rendezésére hivatkozva egy hét haladékot kért.⁴⁸⁵ A magyar diplomata beszámolt Kroftával folytatott megbeszéléséről, melynek során a csehszlovák külgyminiszter kiemelte megértő „korrekt magatartásunkat”, amely éles ellentétben áll a „lengyel testvér” szerinte „példátlan eljárásával”.⁴⁸⁶ Kazimierz Papée prágai lengyel követ ugyanis szeptember 30-án éjjel Krofta csehszlovák külgyminiszternek átnyújtotta kormánya ultimátumát, amelyben Teschen város és környéke átengedésének követelése állt. Krofta annak megjegyzésével, hogy „nem tartja nemes viselkedésnek, hogy a súlyosan sebesültre csapást mérnek éppen abban a pillanatban, amikor az próbál feleszmélni”, tudomásul vette a lengyel követ lépését.⁴⁸⁷ A lengyel haderő egységei másnap birtokba vették a követelt területet. A csehszlovák diplomácia megnyugtatónak tűnő, de halogató magatartása, párosulva a katonai intézkedésekről szóló hírekkel, aggodalmat keltett a magyar politikusokban. A Dísz téren úgy ítélték meg, hogy az idő a cseheknek dolgozik,⁴⁸⁸ vagyis Prága a német- és lengyellakta területek átadása után a magyar igények elutasítására rendezkedik be. A magyar követek ezért állomáshelyeiken folyamatosan azzal a kéréssel fordultak az illetékesekhez, hogy azok vessék latba tekintélyüket Prágában a tárgyalások mielőbbi megkezdése érdekében. Georges Bonnet francia külgyminiszter október 3-án arról biztosította a magyar kormány álláspontját tolmácsoló Khuen-Héderváry Sándor párizsi magyar követet, „hogy francia kormány, amely magyar kormánnyal barátságos viszonyra súlyt helyez, teljesen osztja felfogásunkat, hogy kérdés mielőbb rendezendő és ezért már lépésem előtt az általunk kívánt értelemben interveniált Prágában”. Egyúttal azonban figyelmeztette a magyar diplomatát, „hogy francia kormány legnagyobb súlyt helyezi arra, hogy tárgyalások normális diplomáciai módon, konciliáns és nem fenyegető modorban folytattassanak”.⁴⁸⁹ Ugyanazon a napon Barcza György londoni magyar követ Lord Edward Halifax brit külgyminiszternek írt levelében emlékeztette a brit diplomácia vezetőjét korábbi kijelentésére: „a magyar kormány nagyra értékeli az érdeklődést, amelyet Nagy-Britannia tanúsít ez ügyben, és nagyon hálás lenne, ha

Őfelsége Kormánya – az Ön ígéreteivel összhangban, miszerint a magyar kormány

⁴⁸³ AÚTGM – Praha – E.Beneše – Maďarsko 326. doboz. (Okmánytár)

⁴⁸⁴ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6368/154.

⁴⁸⁵ Uo.

⁴⁸⁶ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6343/149.

⁴⁸⁷ AMZV – Právni sekce – VI/4. 1938. 09. 30. (Okmánytár)

⁴⁸⁸ Deák: *Slovensko v politike Maďarska*. i.m. 100. vö: MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6422/164.

⁴⁸⁹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Párizs – bejövő – 6385/75.

követelését a megfelelő pillanatban megfontolja – sürgősen latba vetné jóindulatú befolyását Prágában, hogy elősegítse a fenti tárgyalások sikerét”.⁴⁹⁰

Nagy Britannia és Franciaország – némi hangsúlyeltolódással ugyan, de lényegében azonos szellemben – Prága és Budapest irányában egyaránt távolságtartónak bizonyult, legfeljebb kiegyensúlyozó befolyást kívánt gyakorolni az eseményekre, legfőbb szempontja csupán egy esetleges konfliktus kialakulásának elkerülése volt. A csehszlovák érveket illetően jelen esetben is nagyobb szenzitivitást mutató Párizs javasolta Londonnak Budapest mérsékletre intését. „Kérem, bizonyosodjon meg arról – utasította a francia diplomácia első embere londoni nagykövétét október 4-én - hogy a brit kormány velünk együtt kész Budapestnek a Prága által kívánt megoldást, azaz a két ország érdemi tárgyalásainak október 15-ig történő halasztását ajánlani”.⁴⁹¹ A brit politikának a magyar érvek iránt a franciánál fogékonyabbnak mutatkozó lépései szembetűnőek a londoni francia követ október 6-i táviratában is, amelyben a francia diplomata tájékoztatja felettesét arról, hogy „Anglia budapesti követe számára már instrukciók készültek ahhoz, hogy Kánya úr figyelmét felhívja azokra a káros következményekre, amik a dolgok siettetéséből, a nemzetközi helyzet felesleges komplikálásából származhatnak. A londoni magyar követ ugyanakkor nyomatékkal kérte az angol kormány prágai közbelépését annak érdekében, hogy a cseh kormány jobb hozzáállást tanúsítson. *A Foreign Office úgy véli, hogy egy ilyen közbelépés nem lenne haszontalan, mivelhogy az a magyar kormányt, a további tárgyalások bizonyosságát illetően megnyugtatóná.* Mindazonáltal, a brit kormány szemszögéből nézve, a lényeg az marad, hogy Magyarországot meggátolják a lengyel példa követésében, abban, hogy – mint az szándékában állónak tűnt – egyes stratégiai pontokat, nevezetesen a Csehszlovákiát Romániával összekötő vasútvonal mentén, megszálljon. *A Foreign Office okkal feltételezi, hogy a magyar kormány nem fog elzárkózni a mérsékletet ajánló tanácsoktól.*” (a szerző kiem.).⁴⁹² A tengelyhatalmakhoz akkreditált magyar követek hasonló tartalmú interveniálásukat azzal is kiegészítették, hogy az adott államok a magyar – csehszlovák határ rendezéséig ne garantálják Csehszlovákia új határait.⁴⁹³

Prága felé az 1938. október 1-ei magyar jegyzéket újabb sürgető jegyzékek követték. A magyar kormány október 3-ai jegyzéke a csehszlovák kormányt a következő intézkedések megtételére hívta fel: „a) Magyar nemzetiségű politikai foglyok szabadon bocsátása, b) Magyar nemzetiségű katonák leszerelése és hazabocsátása, c) Élet és vagyonvédelem

⁴⁹⁰ FO. 371/21569. 5505. C 11625/2319/12. (Okmánytár)

⁴⁹¹ AD. Europe 1918–40 T.vol. 136, f. 48–49. (Okmánytár)

⁴⁹² AD, Paris Europe 1918–40. T.vol. 136, f. 54–55. (Okmánytár)

⁴⁹³ DIMK. 2. köt. 452, 710–711. vö: Ádám: *Magyarország és a kisantant.* i.m. 302.

biztosítására vegyes vezetésű helyi rendfenntartó osztagok felállítása, d) Területátadás szimbolikus jeleként két-három város átadása, melyet a magyar csapatok megszállnak. Ezek: Komárom, Párkányána vagy Ipolyság. Keleten: Sátoraljaújhely, Csap vagy Beregszász. A magyar kormány javaslata, hogy a tárgyalások október 6-án, csütörtökön, délután 4 h-kor, Komáromban kezdődjenek.” Október 4-én Kánya külügyminiszter újabb jegyzékben választ sürgetett.⁴⁹⁴

A magyar kormány a tárgyalások mielőbbi megkezdésére irányuló erőfeszítései mellé, a magyar sajtó és társadalmi szervezetek egész sora felsorakozott. A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája felhívást intézett a felvidéki zsidósághoz, hogy „minden erejükkel álljanak egy sorba magyarországi hittestvéreikkel a magyar igazságért vívott harcban”.⁴⁹⁵ „Komáromnak a fölemelkedést kell megindítania, minden elkövetett igazságtalanság jóvátételét /.../ az első állomás, amely hazafelé, az elszakított magyarság felé mutatja az utat /.../ (az, hogy) a lecsatolt színmagyar területeknek haladéktalanul vissza kell kerülniök az anyaországhoz, a többi területen ugyancsak megfelelő gyorsasággal szabad népszavazásnak kell döntenie.”⁴⁹⁶ – mutatott rá a Népszava. A szociáldemokrata párt vezetősége ezekben a napokban azzal a felhívással fordult a világ munkáspártjaihoz, hogy azok támogassák a magyar revíziós törekvéseket.⁴⁹⁷ (Az „események sodrában” – mellékesen – megfigyelhető, hogy korszakunkban az MSZDP sajtóorgánuma, valamint a párt ide vonatkozó megnyilvánulásai a revíziós törekvéseket illető hivatalos magyar külpolitikával való azonosulást mutatták.) Mindemellett nem csak a baloldali sajtó helyezett súlyt a magyarországi közvélemény folyamatos megnyugtatóására,⁴⁹⁸ de a politikai befolyásolás új távlatait jelentő rádió is a hivatalos körök nyugalomra intő felhívásait sugározta. Kozma Miklós a rádió elnök-igazgatója kijelentette, hogy az események jó úton haladnak, legfontosabb a nyugalom, a bizalom, és a hit.⁴⁹⁹

1938. október 7-én, 6³⁰ órára összehívott rendkívüli minisztertanács a zsolnai manifesztum a csehszlovák külügyminisztérium újabb válaszigjegyzékeinek tartalmát vitatta meg. A magyar minisztertanács este a csehszlovák javaslatot elfogadta, Kánya Kálmán

⁴⁹⁴ MOL – K 64 – res. pol. 1939 – 7/a – 951. vö: DIMK. 2. köt. 449, 707., DIMK. II. 457, 714.

⁴⁹⁵ *Pesti Hírlap*: 1938. október 4. 3.

⁴⁹⁶ *Népszava*: 1938. október 6. 1-2.

⁴⁹⁷ Benda Kálmán (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája. 1848-1944.* 3. köt. Bp., 1982, Akadémiai Kiadó. 960.

⁴⁹⁸ *Népszava*: 1938. október 4. 4.

⁴⁹⁹ Uo.

külgügyminiszter utasította Apor Gábor követet, közölje Kobr budapesti cseh-szlovák követtel a magyar kormány egyetértését.⁵⁰⁰

A csehszlovák kormány a müncheni egyezmény megkötésétől követi útján folyamatosan „ostromolta” a nagyhatalmakat és kisantant szövetségeseit annak érdekében, hogy járjanak közben Budapesten a magyar igények mérséklése érdekében. A csehszlovák külgügyminiszter bukaresti, belgrádi, párizsi, londoni és római követeinek küldött körtáviratában hangsúlyozta, hogy Prága tudatában van a tárgyalások szükségességének, de a német és lengyel kérdés hatalmas munkát igényel. Ezt követően a csehszlovák diplomácia természetesen hajlandó a magyarokkal tárgyalásokba bocsátkozni.⁵⁰¹ A szinte mindennapos magyar-csehszlovák jegyzékváltások különböző konzekvenciáit levonva Prága nem mulasztott el hasonló intenzitással interveniálni az említett kormányoknál a magyar diplomácia olyan igényeinek mérséklése érdekében, amelyeket úgymond „a cseh kormány nem tud elfogadni.”⁵⁰²

Nicolae Petrescu Comnen román külgügyminiszter a bukaresti csehszlovák követtel folytatott október 4-ei megbeszélésén biztosította a csehszlovák diplomatát, hogy Románia az elmúlt napokban közben járt Londonban, Párizsban és Berlinben is annak érdekében, hogy a magyarokat mérsékletre intse. Comnen azt is hozzáfűzte, hogy Varsóba küldött táviratában kifogásolta a lengyel sajtó magyarbarát hangvételét.⁵⁰³ Krofta külgügyminiszter ugyanaznap ismét meggyőződhetett arról, hogy Jugoszlávia és Románia támogatásának megvannak a korlátai. Vasilje Protić, prágai jugoszláv követtel folytatott megbeszélései során a jugoszláv diplomata kijelentette: Stojadinović, jugoszláv külgügyminiszter azt üzeni, hogy „Berlinhez és Rómához fűződő jó kapcsolatainkat Csehszlovákia érdekében felhasználjuk, arra törekedve, hogy gátat szabjunk a túlzó magyar követeléseknek, különös tekintettel a Szlovákiára és Kárpátaljára vonatkozó népszavazás igényére. Ugyanebben a szellemben léptünk fel Párizsban és Londonban.”⁵⁰⁴ A meghatározó nagyhatalmak álláspontja következtében egyre valószínűtlenebbé váló népszavazási megoldással szembeni fellépés mellett – amely így inkább a „nyitott kapuk döngetésével” volt egyenértékű – Belgrád azonban a tárgyalásokat illetően a következőképpen vélekedett: „Ami pedig a csehszlovákiai magyar kisebbséget illeti,

⁵⁰⁰ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 7.

⁵⁰¹ AMZV – Depeše – 1938 – Odeslané – Zamini – 1484-1488/38. vö: Ivaničková: i.m. 250-261.

⁵⁰² FO. 371/21569. 5505. (Okmánytár)

⁵⁰³ AMZV – Depeše – București – Doslé – 1052/38.

⁵⁰⁴ AMZV – Praha – Kabinet ministra – 1938. 3362. vö: Deák: *Viedenská*. 1.köt. i.m. 57.

azt ajánljuk, hogy Csehszlovákia komolyan és azonnal kezdjen tárgyalásokat Magyarországgal, ahogyan arra már ígéretet tett.”⁵⁰⁵

Michael Palairet, bukaresti angol követ francia kollégájával, a román külügyminiszterrel és a csehszlovák követtel ugyanaznap éjjel megvitatta a magyar kormány október 3-i jegyzékét, amelyben az a tárgyalások egyik előfeltételeként, bizonyos csehszlovákiai települések átadását kéri Prágától. A csehszlovák követ beszámolója alapján „a román külügyminiszter megkért minket, – jelentette a brit diplomata Londonnak - sürgősen közöljük kormányunkkal, hogy ez ügyben a román kormány teljesen egyetért a cseh kormánnyal (abban ti., hogy a magyar kérés teljesíthetetlen – a szerző megj.). Ámbár Romániának nem létfontosságú, de igen fontos a két ország szoros gazdasági kapcsolatai és a Škodának adott nagy fegyverrendelés miatt. Őszintén reméli, hogy Őfelsége Kormánya mérséklethez intí a magyar kormányt...”⁵⁰⁶ Sátoraljaújhely csehszlovák területen fekvő vasútállomása kapcsán a brit külügyminisztériumban október 5-6-án a következő véleményeket rögzítették: „Nem értem, hogy a csehek miért veszik olyan tragikusan azt a követelést, hogy a Kárpátalján levő Nove Mestot, Copot vagy Berehovit azonnal át kell engedniük Magyarországnak. Igaz, hogy Berehovo vagy Cop elvesztése megszüntetné az egyetlen létező kapcsolatot Kárpátalja keleti csücskével és Romániával. Nem mondható viszont mindez el Nove Mestora, mivel a mellékelt térképen is látható, hogy létezik egy alternatív vasútvonal Uzhorod felé, bár ez sokkal körülményesebb. Masaryk úr itt nem vetette fel ezt a kérdést, és Mr. Newtontól sem hallottunk semmit e téren. De talán megmondhatjuk Mr. Newtonnak, hogyha később a csehek felvetik ezt a kérdést, mutasson rá, hogy Nove Mesto nem látszik olyan fontosnak”.⁵⁰⁷

Prága nehézségeit tovább fokozta, hogy a német és a lengyel kérdés mellett ezekben a napokban külügyminiszter váltás is történt. A csehszlovák minisztertanács október 4-ei ülését követően Krofta ugyanis távozott a Černín palotából. A külügyek irányítását a hivatalosan október 5-étől kinevezett František Chvalkovský, addigi római csehszlovák követ, október 7-én délelőtt vette át. A diplomácia vezetőjének teendőit három napig az első helyettes, Ivan Krno látta el (aki 9-én már a csehszlovák delegáció tagja Komáromban).⁵⁰⁸ Az október 7-én összeülő csehszlovák minisztertanács – amely kénytelen volt megvitatni azt a tényt is, hogy a Szlovák Néppárt egy nappal korábban kikiáltotta Szlovákia autonómiáját – a magyar kívánalmakat illetően a következő álláspontot fogalmazta meg: Mivel a magyar politikai

⁵⁰⁵ Uo.

⁵⁰⁶ FO. 371/21569. 5505. (Okmánytár)

⁵⁰⁷ FO. 371/21569. 5505. C.11499/2319/12. (Okmánytár)

⁵⁰⁸ Dejmek: Krofta. i.m. 348.

foglyok amnesztiáját illetően október 5-én a követségek már megkapták az utasítást, hogy a magyar feltétel teljesítéséről beszéljenek, az ezzel kapcsolatos döntés változatlan marad.⁵⁰⁹ A magyar nemzetiségű katonák leszerelése az általános demobilizáció keretében kerül végrehajtásra, ami pedig a vegyes rendfenntartó erőket illeti, megállapodtak, hogy ezzel kapcsolatban részletesebb véleményt fognak igényelni a magyar kormánytól. A szimbolikus területátadás elől itt már nem zárkóztak el, elhatározták Ipolyság és a sátoraljaújhelyi kisállomás, valamint – a magyarok harmadik településhez történő ragaszkodása esetére – Párkány átadását.⁵¹⁰ A csehszlovák külügyminisztérium először Krno, külügyminiszter-helyettes, megbízott külügyminiszter útján a kormányválság és a szlovák fejlemények miatt újabb haladékot kért a magyaroktól, majd október 7-én az új külügyminiszter Chvalkovský személyesen olvasta fel a csehszlovák kormány jegyzékét, amely elfogadta, hogy a tárgyalások október 9-én este 7 órakor kezdődjenek meg.⁵¹¹ A csehszlovák fél biztosította a magyar követet, hogy bár az október 3-i magyar jegyzék pontjait – elvi okokból – csak Komáromban, napirend előtt szeretnék megválaszolni, de válaszuk igenlő lesz.⁵¹² Mint láttuk az igenlő álláspontot nem osztotta egyértelműen a csehszlovák minisztertanács, és mint látni fogjuk, a szlovák delegátusok még kevésbé, ezt azonban az új külügyminiszter és helyettese meghagyta október 9-ére „meglepetésnek”.

⁵⁰⁹ AMZV – Depeše – 1938 – Odeslané – 1580-1605/38. Ahol lehet, adminisztratív úton bocsátják szabadon a politikai fogjokat, olyan esetekre, ahol ez nem lehetséges, rövidesen elkészül az amnesztiatörvény.

⁵¹⁰ AMZV – Právní sekce – VI/4. 62. doboz. 3. fasc. A csehszlovák minisztertanács véleménye a magyar kívánságokról.

⁵¹¹ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 7. vö: MOL – K 74 –számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6439/168.

⁵¹² MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 378. A delegáció szlovák tagjai presztízs okokból maguk akarták közölni az igenlő választ.

II. 3.

„Itt most arról van szó, hogy egy igazságos határmegvonás útján megalapozzuk két nemzet barátságát...”

A komáromi tárgyalások

A magyar és a szlovák tárgyalódelegáció 1938. október 9-én 19 órakor ült össze először a Csehszlovákiához tartozó Komáromban. A kölcsönös üdvözlő szavakat követően Krno követ felvetette a tárgyalási nyelv kérdését. Megegyezés született, hogy a hivatalos nyelv a francia lesz, de tekintettel arra, hogy a cseh-szlovák delegátusok döntő többsége tudott magyarul, gyakorlatilag a magyar nyelvet⁵¹³ és szükség szerint a szlovák nyelvet is használni fogják.⁵¹⁴ Az előzetes megbeszélések szerint a magyar kormány október 3-ai négy kíváncsi tartalmazó jegyzékére az igenlő választ a tárgyalások napirendje előtt adja meg a szlovák delegáció, hivatalos nyilatkozat formájában. Krno ismertetéséből azonban kiderült, hogy az első pont kivételével a kérdés megnyugtató rendezése nem történt meg. Az érvelés lényege az volt, hogy általános leszerelés kezdődött meg, ami a magyar nemzetiségű katonákat is érinti. A közös magyar-csehszlovák rendfenntartó egységek megszervezéséről addig nem lehet tárgyalni, amíg nem nyer megállapítást, hogy a magyar kormány mely területeket igényli. Ennek rendezése után kerülhet sor a negyedik pont, azaz a jelképes területátadás megoldására. Wettstein közbevetette, hogy a külügyminiszter ígérete szerint ezek elfogadott tények, amire éles vita alakult ki. Krno a közös rendfenntartást illetően kijelentette, hogy „lehetetlen

⁵¹³ Záznam zo schôdzí československo-maďarských delegácií v Komárne. (Feljegyzések a csehszlovák-magyar tárgyalások komáromi üléséről.) AMZV. – VI./ 4. 61. doboz. 1938. A továbbiakban: ZÁZNAM.

⁵¹⁴ DIMK. 2. köt. 487-493, 738-772. Feljegyzés a magyar-csehszlovák tárgyalásokról. A továbbiakban: FELJEGYZÉS. A delegáció résztvevőit Ld. MOL – K – M.1. Békeelőkészítő osztály iratai. 164-167. vö: MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 7 – 1455. Komáromi tárgyalások jegyzőkönyve. *Magyar résztvevők*: Kánya Kálmán magyar külügyminiszter, Teleki pály magyar vallás és közoktatásügyi miniszter, Péchy Tibor államtitkár, Pataky Tibor államtitkár, Wettstein János prágai magyar követ, Kuhl Lajos követségi tanácsos, Sebestyén Pál miniszteri tanácsos, Andorka Rudolf vezérkari ezredes. AMZV – Právni sekce – VI/4. 61. doboz. vö: AMZV – Právni sekce – VI/4. 58. doboz. 11 fűsz. *Szlovák résztvevők és szakértők*: Jozef Tiso a szlovák autonóm kormány miniszterelnöke, a csehszlovák delegáció vezetője, Ferdinand Ďurčanský szlovák igazságügy-miniszter, Ivan Párkányi tárcanélküli miniszter, Kárpátalja képviselője. Miután őt kormányzóvá nevezték ki, mint ideiglenes képviselő Ivan Zsidovszki váltotta fel. Tőle vette át a Kárpátalját képviselő delegáció vezetését Edmund Bacsinszki a kárpátaljai autonóm kormány belügyminisztere. Rudolf Viest tábornok, Ivan Krno követi minőségben.

ilyesmit megengedni, amíg ez a terület Csehszlovákiához tartozik.”⁵¹⁵ A vitába bekapcsolódó Tiso pedig többször megjegyezte, hogy „erről semmit nem hallottam”, továbbá, hogy erről „a tegnapi napig egyáltalán nem volt szó, és nem kaptunk ebben az irányban semmilyen instrukciót.”⁵¹⁶ Tiso közölte azt is, hogy „ma itt a szlovák kormány áll, kérdés, hogy a magyar kormány most is fenntartja-e követeléseit.”⁵¹⁷ A helyzet megváltozott, a külügyeket illetően ugyan Csehszlovákiát képviselik, a szlovák belügyeket érintő kérdésekben a szlovák autonóm kormány az illetékes. Ez az álláspont azt sugallta, hogy a csehszlovák külügyminiszter ígérete a szlovákokat nem kötelezi.

A magyar politikai vezetés feltételezte, hogy a szlovák autonóm kormány létrejötte, majd Prága által a bilaterális tárgyalásokba történt bekapcsolása, sőt döntő szerephez juttatása új helyzetet teremt, a szlovák delegátusok gyakorlati magatartásával azonban ekkor volt kénytelen először szembesülni. Kánya a Dísz térre érkezett értesülések alapján már a tárgyalások megkezdésének napján tájékoztatta Sztójay Döme berlini magyar követet arról, „hogy magyar kormánynak olyan komoly információi vannak, melyek szerint csehszlovák kormány azt az elvet, hogy magyar többségű területek Magyarországhoz visszacsatolandók, nem fogja elfogadni.” Kánya, a Berlin kiegyensúlyozó szándékaiban rejlő lehetőségekre apellálva utasította Sztójayt: „közölje azonnal kormánnyal, /.../ ezen elv megtagadása esetén magyar kormány tárgyalásokat tárgyalási alap híján befejezettnek nyilvánítja és elrendeli általános mozgósítást. Ez annál inkább indokolt, mert hivatalos cseh közlemény szerint magyar–csehszlovák határon felvonult cseh hadsereg nem lesz demobilizálva, míg magyar–csehszlovák tárgyalások befejezve nincsenek, vagyis cseh részről velünk szemben katonai nyomást óhajtanának tárgyalások folyamán gyakorolni.”⁵¹⁸

A magyar delegáció sürgetésére végül is Tiso felajánlotta a sátoraljaújhelyi állomást és Ipolyságot, amit az október 3-ai magyar jegyzék a negyedik pontban – egyéb városok mellett – megjelölt. Ennek alapján is valószínűtlen, hogy Tiso nem tudott a prágai kormány ígéretéről, annak ismeretében pedig, hogy Ivan Krno ügyvezető külügyministersége napjaiban foglalmazták meg ezt a csehszlovák válaszjegyzéket⁵¹⁹, teljesen kizárt. Mindezt alátámasztja az a tény is, hogy az Ipolyság, Párkány és a sátoraljaújhelyi vasútállomás

⁵¹⁵ ZÁZNAM. 1938. október 9.

⁵¹⁶ Uo. Amikor Tiso harmadszor jelenti ki, hogy nincs tudomása a négy pont napirend előtti teljesítéséről, ez a következőképpen zajlott:

Tiso: Tudni akarjuk, hogy mely területről van szó.

Kánya: Ezt közlöm önökkel, bár ígéretet kaptunk, hogy ezek a pontok a napirend előtt teljesülnek.

Tiso: Erről nem tudok. (O tom neviem.) Tiso ezzel folyamatosan elhárítja a felelősséget.

⁵¹⁷ ZÁZNAM. Október 9.

⁵¹⁸ MOL – K-74 – számjel – 1938 – Berlin – kimenő – 6145/169.

⁵¹⁹ Dejmek: i.m. 348.

átadására vonatkozó október 7-i prágai kormányhatározatról a csehszlovák belügyminisztérium október 8-án a BM 28.630. számú átiratában és annak részletes végrehajtási mellékletében értesítette a szlovák Tartományi Hivatal elnökségét és kérte, hogy azonnali hatállyal intézkedjenek az említett települések feltűnés mentes és titkos evakuálásáról.⁵²⁰

Kánya a városokra vonatkozó kisebb vita után kijelentette: a két település átadását „a negyedik kíváncsi teljesítése gyanánt elfogadja, és e két hely átadásában megnyilvánuló csehszlovák gesztus méltánylása képen hajlandó hozzájárulni ahhoz, hogy a harmadik magyar kíváncsi tárgyalása későbbre halasztassék, le óhajtja szögezni azonban azt, hogy a második magyar kíváncsi tekintetében nem jött létre kielégítő megállapodás.”⁵²¹ A csehszlovák katonaság képviselőinek rövid tanácskozása után Viest tábornok közölte, Sátoraljaújhelyet e nap éjféltől számított 24, Ipolyságot 36 órán belül adják át. Az érintett települések átadására vonatkozó katonai megállapodásról jegyzék készült.⁵²²

A két delegáció 1938. október 10-én délután 14 órakor találkozott újra, ahol a szlovákok bizonyos határincidenseket kértek számon. Andorka kifejtette, hogy a rend biztosítása érdekében szigorú parancs ment ki, amelyet megismételnek, Teleki pedig hozzáfűzte, hogy egy tiszt ilyen jellegű visszaélés miatt hadbíróság elé lesz állítva. A szlovák–magyar határszakaszon a kárpátaljaiaktól eltérően minimális volt a konfliktusok száma. 1938. október 5-én⁵²³ a feledi járáshoz tartozó Kacagópusztánál, október 7-én Párkány mellett, október 13-án pedig a királyhelmeci járáshoz tartozó Perbenyiknél került sor határincidensekre.⁵²⁴

Miután a határsértések felett a két delegáció tagjai napirendre tértek, Kánya a szlovák jegyzőkönyv szerint kijelentette, elismeri, hogy a tárgyalások nem terjedhetnek ki a szlovák és rutén népszavazás kérdésére.⁵²⁵ A magyar feljegyzés szerint Kánya koránt sem tett ilyen kategorikus kijelentést. A szlovák és a rutén önrendelkezésre vonatkozó magyar álláspontot kifejtve hangsúlyozta, hogy „a közösen kívánt általános megbékélés eléréséhez szükség van arra, hogy a szlovák és a rutén népnek mód adassék önrendelkezési joga gyakorlására”, továbbá kiemelte, hogy „a magyar felfogás szerint a szlovák és a rutén

⁵²⁰ AMZV – Tresorové spisy – II/1. 21. doboz. 28. 360. 1938. október 8.

⁵²¹ FELJEGYZÉS. 1938. október 9.

⁵²² A katonai albizottság Ipolyság és a sátoraljaújhelyi vasútállomás szimbolikus átadására vonatkozó megállapodás szövegét közli: DIMK II: 487/a. A megállapodás alkalmából Andorka ezredes és Viest tábornok közös francia nyelvű nyilatkozatot is közreadott. Ennek szövegét ld. DIMK II. 487/a.

⁵²³ A határincidensről részletesebben ld. Sallai: *Az első bécsi döntés*. i.m. 86-87.

⁵²⁴ Simon Attia: Sípbal, dobbal, nagybögővel – avagy kísérlet a „Felvidék visszafoglalására” 1938. október 5-én. In. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2006/4. 145-159.

⁵²⁵ ZÁZNÁM. 1938. október 10.

népszavazás megejtése a legnagyobb mértékben előmozdítaná a végleges és megnyugtató rendezés lehetőségét. Nem érti, miért akar a csehszlovák kormány kizárni két népet az önrendelkezési jog gyakorlásának a lehetőségéből. Azzal egyébként a magyar delegáció is tisztában van, hogy a népszavazást nem lehet erre a két népre ráerőszakolni, amennyiben ők ezt maguk nem kívánák.”⁵²⁶ A kérdés átmeneti mellőzése felett a magyar küldöttség mindenesetre napirendre tért és Kánya felkérte Telekit a magyar álláspont ismertetésére. A magyar küldöttség komolyan felkészült, hogy az etnikai alapon követelt területekkel kapcsolatos igényeit megfelelően alátámassza. Ehhez kellő háttérrel nyújtott az az évtizedes rendszerező munka, melyet Teleki vezetésével az Államtudományi Intézet munkatársai végeztek. A szakértők igen alapos, minden részletre kiterjedő dokumentációval érkeztek.⁵²⁷

A szlovákok nem fogadták el alapnak az 1910-es népszámlálást, – a müncheni szerződést aláíró nagyhatalmak az 1910. évi felmérés által kimutatott nemzetiségi viszonyokat fogadták el a Németországnak átengedett területek kijelölését meghatározó szempontként – gazdasági és stratégiai érveket vetettek fel. „Nyitra vidékén épül az ipar (...) Ennek az iparnak kiútra van szüksége a Dunához...”- hangsúlyozták.⁵²⁸ Érveikre többnyire az esetlegesség és az általánosságok ismételt hangoztatása volt jellemző. Tiso ezek után kijelentette, hogy az diktátum lenne, ha nem tanácskozhatna a szakértőivel, amire egy hétre van szükség. Nyilvánvalóan az időhúzási szándék megnyilvánulása volt ez, hiszen München óta tudott dolog volt, hogy területi kérdésekről lesz szó. Diktátumról pedig már csak azért sem lehet szó, mivel mindkét félnek jogában állt bármikor megszakítani a tárgyalásokat. E nap eseményeit jól jellemzi a következő párbeszéd-részlet:

„Teleki: Jöjjenek ide azonnal az önök szakértői. (...) Kezemben van a teljes csehszlovák anyag és én azt a rendelkezésükre bocsátom. Birtokomban van az önök statisztikai anyaga 1930-ból is. Azonnal megkezdhetjük a tárgyalást az önök szakértőivel.

Tiso: A szakértőinket idehívom, az időpontot azonban nem határozhatjuk meg.

Teleki: Hívják őket ide telefonon, holnapra itt lehetnek.

Wettstein: Elvégre önök tudták, hogy területi kérdésekről lesznek tárgyalások és önöknek erre megbízásuk van a csehszlovák kormánytól. /.../

Kánya: Érthetetlen, hogy nincs kész anyaguk.

Wettstein: Önök mit akartak javasolni nekünk, amikor elkezdtek velünk a tárgyalásokat?

⁵²⁶ DIMK II. 488.

⁵²⁷ Rónai: i.m. 124-126. vö: MOL – K – M. I. Békeelőkészítő osztály iratai. 164. A magyar követelés: 830 magyar többségű községből 812, tizenhárom magyar többségű városból tizenkettő. 14 153 km² terület 1 090 569 lakos. 848 969 magyar (77,9%), 147 294 szlovák (13,5%), 63 925 német (5,9%).

⁵²⁸ ZÁZNAM. 1938. október 10.

Kánya: Mi azt vártuk, hogy kész előterjesztést kapunk. Legalább abban egyezünk meg, hogy mindjárt holnap elkezdődnek a szakértők közös megbeszélései.”

Az elnapolásról és az említett kérdésekről folyó vita után a csehszlovák delegáció „feladja a további kertelést”⁵²⁹ és hozzájárult ahhoz, hogy *október hó 11-én délelőtt 9 órakor* megkezdődjön egy közös szakértői ülés, ugyanaznap 15 órakor pedig a delegációk plenáris ülést tartsanak.⁵³⁰ A csehszlovák delegáció még aznap érintkezésbe lépett a csehszlovák kormánnyal, hogy a magyar követelésekkel kapcsolatban mihamarabb instrukciókat kérjen.⁵³¹ A csehszlovák külügyminiszter utasította követeit, hogy a különböző kormányokat ösztönözzék a magyarok visszafogására. A magyarok csehszlovák vélemény szerint értelmetlenül sürgették a tárgyalások felgyorsítását.⁵³²

Az említett időpontban megkezdődött közös szakértői tanácskozáson a magyar javaslat megvitatására került sor. A szlovák fél kijelentette, hogy a magyar határmódosítási javaslatban semmiféle vezérelvet nem tudtak felfedezni. Erre válaszolva Teleki ismét kifejtette a magyar fél szempontjait. Mint azt korábban már hangoztatta, a müncheni egyezmény szellemében mindazokat a területeket Magyarországhoz kell csatolni, amelyeken az 1910. évi népszámlálás anyanyelvi adatai alapján legalább 50%-ban magyar nemzetiségű lakosság él”. A nyelvhatárok többnyire elég élesek és sok helyen teljesen egybe esnek az 1930. évi csehszlovák statisztikával, kivéve a városokat”.⁵³³ Ivan Zsidovszki kárpátaljai küldött válaszában kifejtette, hogy a „magyaroknak nincs joguk ahhoz, hogy a zsidók nevében tárgyaljanak /.../ Ungvár városa orosz kultúrközpont volt, Munkács gazdasági központ,, továbbá úgy látta, hogy a magyar javaslat katonai szempontok alapján készült.⁵³⁴ Ezt követően az 1910. évi népszámlálás megbízhatóságáról alakult ki vita. A szlovák fél az 1930-as adatokat fogadta volna el, ezt azonban a magyarok utasították el.⁵³⁵ A szlovák delegátusok ezért felvetették, hogy az 1848-as vagy az 1880-as összeírások alapján alkossanak határokat.⁵³⁶ Teleki a népszámlálással kapcsolatos problémákon kívül arra mutatott rá, hogy a

⁵²⁹ FELJEGYZÉS. 1938. október 10.

⁵³⁰ Uo.

⁵³¹ AMZV – Depeše – 1938 – Odeslané – 1695-1698/38.

⁵³² AMZV – Depeše – 1938 – Odeslané – 1718-1723/38.

⁵³³ ZÁZNAM. 1938. október 11.

⁵³⁴ Uo.

⁵³⁵ A kérdés megértése érdekében a csehszlovák népszámlálási módszerek rövid elemzése feltétlenül szükségesnek bizonyult, ezért áttekintésük a „magyar kisebbség a Csehszlovák Köztársaságban” című fejezetben történt meg.

⁵³⁶ Többször említették Pozsonyt, mint a túlzó magyar követelések tipikus példáját, mondván, hogy ott soha nem volt magyar többség. (E vonatkozásban nem vették tudomásul, hogy Pozsonyban szlovák többség sem volt soha, 1880-ban a város mintegy 70%-ban német lakosságú volt, 1910-ben kb. 15% volt a szlovákok aránya. Pozsony város nemzetiségi adatai a csehszlovák időszakban a következőképpen alakultak: 1921: 93 189–20 731 magyar és 37 038 csehszlovák, 1930: 123 844–18 890 magyar és 60 013 csehszlovák, Ld. Kepecs József (szerk.): *A*

magyar javaslat tisztán etnikai szempontú, nemcsak a katonai szempontok, de a gazdasági és stratégiai megfontolások is lehetőleg teljesen ki lettek küszöbölve. A szlovák megegyezési szándék hiánya a határvonal részletes áttekintése során is megmutatkozott. A dualizmus kori magyarosítással összefüggő népszámlálási kifogásaik hangoztatása mellett ugyanis ilyen jellegű érvekkel éltek: „Beregszász valóban magyar vidéken van, azonban itt a közlekedés és a gazdasági egyensúly nagyon fontos alapelvről van szó.”⁵³⁷

A szlovák fél stratégiájában a tudományos szempontok és az etnikai elv mellőzése mellett a vezérelv az volt, hogy minél kevesebbet adjanak vissza a vitatott területekből. A csehszlovák és kárpátaljai delegátusok *ugyanaznap 14 órakor a magyarok nélkül* tartottak egyórás megbeszélést. Ennek jegyzőkönyve az említett szempontokat kendőzetlenül tárja elénk. Itt merültek fel azok az alternatívák is, amelyeket a következő két nap során fokozatosan felajánlottak a magyaroknak. Anton Granatier a következőket javasolta: „...engedjük át a Csallóközt /.../ átadandó területbázisnak tekinthetjük az ógyallai, párkányi, zselízi járásokat, a losonci és lévai járások egy részét. Ha nagy lenne a nyomás, átengedhetnénk Lévát. /.../ Átadhatjuk továbbá a feledi járást, részben a tornaljai járást, persze úgy, hogy Pelsőcöt meg kell tartanunk. Ellenvetés nélkül átengedhetjük a szepsi járást. Keleten a királyhelmei járás jönne szóba. Az érsekújvári vasútvonalat azonban tartanunk kell. „Ez utóbbihoz Viest tábornok – nem éppen az általános közép-európai megbékélés magasabb elveitől vezérelve – hozzáfűzte, hogy „az érsekújvári vasútállomást mindenképpen meg kell tartanunk, mivel nekünk szükségünk van rá, a magyarok ellenben nincsenek ráutalva sem az állomásra, sem a fűtőházra.”(!)⁵³⁸ Rappant azt ajánlotta, hogy ezeket az érveket ne hangsúlyozzák a magyarok előtt. „Javaslataink kidolgozásánál és érvényesítésénél csakis a nemzetiségi elvvel érveljünk. A többi indokot hagyjuk meg magunknak.”⁵³⁹

Az említettek mellett meg kell jegyezni, hogy Ivan Krno Prágába utazott, hogy a csehszlovák minisztertanáccsal – amely eddig nem adott direktívákat – megtárgyalja az engedmények azon legvégső mértékét, ameddig a csehszlovák küldöttség elmegy.⁵⁴⁰ Ugyanezen a napon Ferdinand Ďurčanský és Alexander Mach Németországba utazott, ahol

Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1880–1941). Budapest, 1995, Központi Statisztikai Hivatal. A város „csehszlovák” lakosságának aránya a korszak végére, a több tízezer cseh betelepülővel, valamint a statisztikai manipulációkkal elérte az 50%-ot.)

⁵³⁷ ZÁZNAM. 1938. október 11.

⁵³⁸ Zápisnica zo schôdzy československých a podkarpatoruských delegátov delimitačnej komisie v Komárne dňa 11. X. 1938 o 14 hodine. (A delimitációs bizottság csehszlovák és kárpátaljai küldöttei ülésének jegyzőkönyve Komáromban 1938. október 11-én 14 órakor.) AMZV. VI./4. 61.doboz 1938.

⁵³⁹ Uo.

⁵⁴⁰ Deák: *Slovensko v politike Maďarska*. i.m. 106.

felhívták a figyelmet a magyar kormány úgymond túlzó követeléseire,⁵⁴¹ és kifejtették az autonóm szlovák kormány politikai céljait.⁵⁴² Világos jelét adták, hogy alárendelik magukat Németországnak, ezért kedvezőnek tűnő kilátásokkal tértek vissza.⁵⁴³ A politikusok hazaérkezéséig azonban Tisoék a 15 órakor kezdődő aznapi második plenáris ülésen is elodázták a javaslattevést.

1938. október 11-én délután a magyar küldöttség néhány tagja közölte: „szívesen elbeszélgetnének a csehszlovák delegátusokkal és szakértőkkel egy pohár sör mellett, a Centrál szálló éttermében.”⁵⁴⁴ Az erről készült feljegyzés kiemelte, hogy „a magyarok egyáltalán nem titkolták félelmüket Németországtól.” Elmondták, hogy a közös védekezés érdekében megegyezés szükséges, de „csakis a szlovákokkal, akiket szeretnek, és nem a csehekkel, akiket utálnak.” A kótetlen beszélgetés folyamán a magyarok Szlovákia Magyarországhoz történő csatlakozásának előnyeit fejtegették, néhány magyar katonai szakértő figyelmeztetett, hogy a tárgyalások sikertelensége esetén a magyar hadsereg bevonul Szlovákiába.

1938. október 12-én délután kezdődött meg a negyedik plenáris ülés, amelyen a Prágából érkezett Krno először bemutatta Edmund Bacsinszkit, a kárpátaljai autonóm kormány belügyminiszterét, akit a csehszlovák kormány kinevezett a csehszlovák delegáció tagjának.⁵⁴⁵ A korábban megismert szlovák stratégia alapján legelső ajánlatuk a magyarok autonómiáját tartalmazta Szlovákiában és Kárpátalján. Ezen a magyar delegáció felháborodott, majd több képtelennek nevezhető szlovák érv – München nem területi kérdésekről rendelkezett, Kárpátalja egyetlen gazdasági egységet alkot, amelynek életbevágó szüksége van arra, hogy vasúti összeköttetése legyen a Fekete Tengerrel(!) – után Kánya kijelentette, hogy „ilyen kérdésekről képtelenség beszélni. Ez egy rossz vicc lenne.”⁵⁴⁶ A szünet után Tiso a Pozsony mellett fekvő négy nem magyar község kivételével a Csallóközt ajánlotta fel átadásra azzal a feltétellel, hogy Komáromban csehszlovák szabad kikötő létesüljön. Az 1800 km² nagyságú terület 121ezer lakosából 117ezer magyar volt.⁵⁴⁷ Az ezt követő vitát Kánya azzal zárta le, hogy felszólította a csehszlovák delegációt, hogy a határ

⁵⁴¹ Ďurica, Milan: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava, 1996, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 138.

⁵⁴² Vávra – Eibel: i.m. 71. vö: Szegedy – Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz*. Budapest, 1996, Európa-História. 218-219. Velük volt Franz Karmasin is. Kijelentették, hogy önállóságra törekszenek, valamint szoros gazdasági, politikai, katonai kapcsolatokat kívánnak kiépíteni Németországgal. A zsidó kérdés megoldását német minta alapján képzelik el.

⁵⁴³ Deák: *Slováci v maďarskej politike*. i.m. 64.

⁵⁴⁴ ZÁZNAM. 1938. október 11.

⁵⁴⁵ AMZV – Depeše – 1938 – Odeslané – 1711/38.

⁵⁴⁶ ZÁZNAM. 1938. október 12.

⁵⁴⁷ MOL – K – M.1. Békeelőkészítő osztály iratai. 164-167. vö: Rónai: i.m. 130.

többi részére is terjesszen be javaslatot. Teleki rámutatott, hogy a „Csallóközön kívül vannak más vidékek is, ahol a magyarok zárt egységben élnek. Nincs értelme, hogy különbséget tegyünk. Javaslatunk megalapozott, de az egyes pontokról tárgyalhatunk.”⁵⁴⁸ Hangsúlyozta, hogy „a magyar javaslat nem alkudozás céljára készült olyan ajánlat, mint aminőt az üzleti életben szoktak tenni a felek, akik előre tisztában vannak azzal, hogy mindegyik engedni fog a saját álláspontjából és valahol a középúton találkoznak. A magyar javaslat elvi alapokon áll és attól csak kisebb mértékben lehet eltérni.”⁵⁴⁹ Tiso ezt követően igyekezett bizonygatni, hogy a Kis-Duna szilárd határvonal, majd újra a lakosságcserét ajánlotta. Ismét jellemző a következő beszélgetés részlet:

- „Teleki: Vannak területek, ahol az 1910. és az 1930 évi statisztikák teljesen egybeesnek, önök mégis maguknak követelik. Ez nem koncilliáns álláspont.
- Tiso: Konstatáljuk azt a kijelentést, hogy a magyar delegáció nem ragaszkodik visszavonhatatlanul az első javaslatához.
- Kánya: Nem ragaszkodunk. A kérdésről tárgyalhatunk.
- Teleki: Már tegnap megmondtam, hogy keleten valóban volt tévedés. Nem mondhatunk le azonban zárt magyar területekről az úgynevezett természetes határokért, amelyek megszűntek létezni.
- Kánya: Jó lenne folytatni a tárgyalást.
- Tiso: Úgy tűnik azonban, hogy az alapelvet illetően nem tudunk megegyezni.
- Teleki: Mi nem üzletelni jöttünk és a mi javaslatunk általánosan elfogadott elvek alapján lett kidolgozva.”⁵⁵⁰

1938. október 12-én a szlovák delegáció ismét elemezte a kialakult helyzetet. Tiso rámutatott, hogy konkrét javaslat kidolgozása most már tényleg szükséges és figyelmeztetett, hogy annak nemzetközi szinten is helyt kell állnia, márpedig el kell fogadni, hogy jelenleg a nemzetiségi elv az általánosan elfogadott. Branislav Varsík szakértő javasolta, hogy dolgozzanak ki olyan javaslatot, amelyből már semmi esetre sem engednek. Ennek az ún. maximális javaslatnak a kidolgozása a későbbiekben történt meg.⁵⁵¹ A Romániával meglévő vasúti összeköttetést illetően Prága is adott instrukciókat a szlovák, illetve a kárpátaljai delegátusoknak. Ján Syrový csehszlovák miniszterelnök Edmund Bacsinszkinak, a kárpátaljai autonóm kormány belügyminiszterének október 12-én küldött táviratában kifejtette, hogy az említett vasútvonal megtartása „nekünk is alapvető érdekünk, hiszen a Fekete Tengerrel való

⁵⁴⁸ ZÁZNAM. 1938. október 12.

⁵⁴⁹ FELJEGYZÉS. 1938. október 12.

⁵⁵⁰ ZÁZNAM. 1938. október 12.

⁵⁵¹ AMZV – Praha – Právní sekce – VI/4 - 1938. 58. doboz. fasc. 11.

összeköttetés megőrzésével biztosítjuk a független állam egy fontos attribútumát. /.../ úgy vélem, hogy a Kassa – Szlovákújhely – Csap – Beregszász – Királyháza vasútvonal kérdésében kemények és ellentmondást nem tűrőek lehetünk. Javaslom önöknek a katonai készültség fokozását Kelet-Szlovákiában és Kárpátalján, hogy az esetleges lokális katonai konfliktus fegyveres erővel megfékezhető legyen. A tárgyalási technikát illetően javaslom:

1. a vasútvonal tárgyában egyáltalán nem engedni,
2. szükség esetén lakosságcserét javasolni (a kelet-magyarországi szlovákokért),
3. a népszavazást, ami a legrosszabb eset lenne, csak azzal a feltétellel elfogadni, hogy ha az Magyarország számára kedvező eredményt is hoz, a vasútvonal tényleges átadása csak a helyettesítő vonal kiépítése után történhet meg.”⁵⁵²

1938. október 13-án reggel 9 órakor kezdődött meg az ötödik plenáris ülés, amelynek mindjárt az elején Tiso felolvasta a politikai amnesztíának a magyarokra történő kiterjesztéséről szóló csehszlovák kormányrendeletet, majd magyarázatot kért a Kárpátalján zajló incidensekről. A magyarországi fegyveresek jelenlétével kapcsolatban Kánya úgy nyilatkozott, hogy „a magyar kormány erről semmit sem tud.”⁵⁵³

Mindezek után kezdődhetett el a harmadik csehszlovák területi ajánlat megvitatása, amely több, egymással összefüggésben nem álló területrészt jelentett, és összesen 5405 km²-t tett ki. Az érintett területeken magyar adatok szerint összesen 349 ezer lakos élt, amelyből 342 ezer volt magyar nemzetiségű.⁵⁵⁴ A csehszlovák szakértők saját használatra véleményezték az általuk maximálisnak tekintett javaslatot, amelyhez a következőket fűzték hozzá: A Csallóköz nyugati részét, ahol néhány német község mellett pár szlovák kolónia van, Csehszlovákiánál kell hagyni. Kelet felé haladva néhány magyar községet meg kell tartani annak érdekében, hogy a Pozsony – Párkány vasútvonal biztosítva legyen Érsekújvárig. Tovább az etnikai határtól Felső Pélnél térünk el, majd a Garam folyónál a vonal Alsó Szece és Felső Várad között húzódik. Így néhány magyar település Csehszlovákiánál maradna, mert a Tótmegyer – Léva vasútvonalat meg kell tartani. Innen az etnikai határt Csábig alapul lehet venni, majd az ettől keletebbre fekvő szakaszon számolnunk kell néhány szlovák község elvesztésével. Galábocstól, - amely Magyarországhoz kerülne – Nagylibercséig, a vonal többnyire a nyelvhatáron húzódna, majd ismét eltérnénk attól, mivel Losoncot a vasút miatt meg kell tartanunk. Tovább haladva az etnikai határt nem lehet tartani, mert meg kell tartani Rimaszombatot, Rozsnyót és Pelsőcöt is. Az ezt követő szakaszon geopolitikai, közlekedési

⁵⁵² Uo.

⁵⁵³ ZÁZNAM. 1938. október 13.

⁵⁵⁴ Rónai: i.m. 130. vö: MOL – K – M.1. Békeelőkészítő osztály iratai. 164. Lakosság: 349.026, ebből magyar: 341.987 A javasolt vonalat Ld. AMZV – Právní sekce – 1938 – VI/4. 59.doboz.

és stratégiai érvek döntenek. Stósz Csehszlovákiában maradna, majd ezután Rudnok és Kis Ida szlovák többségű községeket, geopolitikai okokból Magyarország kapná meg. Ezt követően a Hernádig az etnikai határ, majd onnan Legenyéig a jelenlegi államhatár lenne a mérvadó. Ez után a Bodroghözben az etnikai határon haladna a vonal úgy, hogy Imreg és Szürnyeg magyar többségű községek, közlekedési okokból Csehszlovákiában maradnának. Ezt követően ismét el kell térnünk a nyelvhatártól, mert a Bánóc – Ungvár vasútvonalat is meg kell tartani. Az itt fekvő magyar községeket nem lehet Magyarországnak adni, különböző gazdasági és közlekedési okok miatt. A javaslat összegzése többek között azt is megállapítja, hogy „tagadhatatlan, hogy a magyar delegáció ezt a maximális javaslatot sem akarja majd elfogadni, főleg azért, mert minden nagyobb város, köztük név szerint Kassa, Losonc, Rozsnyó, Érsekújvár, Csehszlovákiában maradnának.”⁵⁵⁵

E szakértői vélemények alapján megállapítható, hogy a csehszlovák delegáció csupán a tanácskozást megelőző órákban állította össze a végleges területi ellenjavaslatot. Az erről készült feljegyzésben Tiso a következőképpen fogalmazta meg az ellenjavaslat lényegét: „Olyan javaslatot kell kidolgoznunk, amelyet minden tekintetben meg tudunk indokolni a magyar küldöttség számára, ugyanakkor el kell érünk, hogy Szlovákia gazdasági és stratégiai szempontból ne legyen megcsonkítva. A fő irányelvként azt kellene tehát elfogadnunk, hogy a határok változtatásával Magyarországon annyi szlovák maradjon, beleértve a csabai szlovákokat is, mint amennyi magyar a szlovák területen marad.”

A szakértői tanácskozáson felmerült a magyar javaslatban követelt, nyelvhatáron alapuló határ alternatívája is: „Janšák: Szakmai szempontból megemlíti, hogy ha határainkat kénytelenek leszünk a Pozsony – Szenc – Galánta – Szered – Nyitra – Verebély – Léva stb. etnográfiai határra visszavonni, már ma is biztosítva vannak a közlekedési kapcsolatok nyugattól egészen keletig, és ott, ahol ilyenek nincsenek, egyetlen év alatt, nem túl nagy beruházásokkal ezeket is pótolni lehetne. Felhívja a figyelmet, hogy részünkről a Vágot már szabályoztuk, s ezért a delimitációs tárgyalásokon Magyarországra nézve kötelezővé kell tenni, hogy saját folyamszakaszát szintén szabályozza, mégpedig úgy, hogy a dunai hajók fel tudjanak úszni a Vágon.”⁵⁵⁶

A benyújtott csehszlovák javaslat láttán Teleki elképedésének adott hangot. „Ezek vicces határok. Az alapelv nincs betartva. A határok több helyen is teljesen lehetetlenek. Tűszökként akarnak magyarokat megtartani. Sok magyar csak a vasúti összeköttetés miatt van

⁵⁵⁵ AMZV. – Právni sekce – 1938 – VI/4. 59.doboz.

⁵⁵⁶ AMZV – Praha – Právni sekce – VI/4. – 1938. 58. doboz. 11. fasc. 46. sz. (1938. október 12. 16 óra) (Okmánytár)

elvágva. Nyitra környékén kompromisszumra lesz szükség. Tovább kelet felé a határok teljesen lehetetlenek. Ez tiszta magán vélemény. Ez egy rossz vicc...”⁵⁵⁷ Ezt viszonylag rövid vita követte, amely során Teleki újra rámutatott, hogy csak stratégiai, gazdasági szempontokon alapul a szlovák javaslat, a „rossz indulat jele, hogy a néprajzi határokat ott sem méltányolják, ahol az 1910 és 1930 évi határok azonosak.”⁵⁵⁸ A szlovák küldöttek a szokásos érveket hangsúlyozták, Durčanský hozzáfűzte, hogy „a határok úgy lettek megállapítva, hogy annyi magyar maradjon Szlovákiában, amennyi szlovák lesz Magyarországon.”⁵⁵⁹ Erre Teleki figyelmeztetett, „itt most arról van szó, hogy egy igazságos határmegvonás útján megalapozzuk két nemzet barátságát, nem pedig arról, hogy kölcsönösen túszoikat tartsunk egymás birtokában.”⁵⁶⁰ Ezzel Zsidovszki, kárpátaljai küldött is egyetértett. „Teleki álláspontja közeledést jelent. Mi nem akarunk túszoikat.”⁵⁶¹ Az ülést Kánya összegzése zárta: „A viták túlságosan elhúzódtak, közeledés nélkül. Ezen az alapon nem tárgyalhatunk. A magyar delegáció nem terjeszt be további javaslatot. Kisebb módosításokkal számolt a saját javaslatán, de ahhoz hasonlóra, amilyen a csehszlovák javaslat, egyáltalán nem volt felkészülve.”⁵⁶²

Az elmondottakból következően a két fél álláspontja között áthidalhatatlan szakadék jött létre. Mint láttuk, a népszámlálások eltérő adatai jelentették az egyik komoly problémát. A szlovák tárgyaló küldöttség a magyar népszámlálásokat a nélkül kritizálta, hogy azok hibáit konkrét tényekkel bizonyította volna.⁵⁶³ A szlovák szakirodalom mindehhez hozzáfűzi, hogy a magyarok kompromisszum képtelenek voltak, és nem vették figyelembe a 20 éves etnikai fejlődést, amely Szlovákia területén végbement.⁵⁶⁴ De számos területet, melynek etnikailag magyar jellegét maguk is elismerték, stratégiai, közlekedési vagy gazdasági indokok alapján akartak megtartani.⁵⁶⁵

Ami a „húsz éves etnikai fejlődést” illeti, meg kell jegyeznünk, hogy igen nehéz objektíven fejlődésnek nevezni közel százezer magyar elmenekülését, több tízezer cseh betelepülését, cseh és szlovák telepes kolóniák létrehozását a magyar etnikai területen, vagy magyar többségű városok népszámlálási manipulációkkal történő elszlovákosítását. Továbbá azt is megfigyelhettük, hogy amikor München de facto területek átadásáról rendelkezett, a

⁵⁵⁷ ZÁZNAM. 1938. október 13.

⁵⁵⁸ Uo.

⁵⁵⁹ Uo.

⁵⁶⁰ FELJEGYZÉS. 1938. október 13.

⁵⁶¹ ZÁZNAM. 1938. október 13.

⁵⁶² Uo.

⁵⁶³ Uo. vö: Rónai: i.m. 131.

⁵⁶⁴ Deák: *Slovensko v politike Maďarska*. i.m. 103-104.

⁵⁶⁵ Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž*. Bratislava, 1997, Matica Slovenská. i.m. 25.

magyar kormány többször egyértelműen kijelentette, hogy csak területi alapon kíván tárgyalni, s ezzel a csehszlovák kormány több ízben hivatalosan egyetértett. Ezért a szlovák delegáció legelső, autonómiára vonatkozó ajánlatára nemigen lehetett volna mást válaszolni, mint amit Kánya külügyminiszter válaszolt: Nem vehető komolyan és arról tárgyalni sem lehet.⁵⁶⁶ Ez utóbbit a csehszlovák delegáció is elismerte.⁵⁶⁷ A három csehszlovák ajánlat arról tanúskodik, hogy a szlovák fél továbbra sem volt hajlandó figyelembe venni a valós etnikai helyzetet, érvelésében döntőnek bizonyultak a közlekedési és gazdasági érvek, valamint az arányosság elve.

A harmadik csehszlovák területi koncesszió megvitatása után a delegációk tanulmányozás céljából este hat óráig visszavonultak.⁵⁶⁸ Kánya és Teleki Budapestre utazott, majd Imrédy Béla miniszterelnökkel folytatott megbeszélések után visszatért a tárgyalások helyszínére. A delegációk utolsó, hatodik plenáris ülése *1938. október 13-án este* – a tanácskozás kezdetét a két küldöttség megállapodása alapján egy órával későbbre halasztották, 18 órától 19 órára – mintegy öt percig tartott. A szlovák nyelvű jegyzőkönyv a tanácskozás megkezdését követő eseményekről igen szűkszavúan értekezik. „Kánya: Kapcsolatba léptünk kormányunkkal és a magyar kormány megbízásából bejelentem, hogy a mi részünkről a mostani tárgyalást befejezettnek nyilvánítom és igényeink érvényesítését a nagyhatalmaktól fogjuk kérni. (Felolvasta a magyar kormány jegyzékét.) Tiso: A magyar kormány bejelentését tudomásul vesszük.”⁵⁶⁹

Kánya külügyminiszter a következő nyilatkozatot olvasta fel: „Amint már ismételten kijelentettük, mi a legjobb, legőszintébb szándékokkal és abban a biztos reményben jöttünk ide tárgyalni, hogy rövid időn belül sikerülni fog olyan megegyezésre jutni, amely biztos alapra helyezi az államaink között fennálló viszonyt. Sajnos ez a reményünk nem ment teljesedésbe. Nem akarnék itt újból bizonyos kedvezőtlen jelenségekre hivatkozni, mert ez részünkről a tárgyalások során többször megtörtént. Hangsúlyozottan ki kell azonban emelnem, hogy az új határookra nekünk ma reggel átnyújtott ellenjavaslat annyira eltér a mi felfogásunkról, hogy az újjárendezés alapelveit illetően oly ür tátong a két delegáció által képviselt álláspont között, hogy annak áthidalását meggyőződésünk szerint ezektől a tárgyalásoktól nem remélhetjük. Ezért a m. kir. kormány elhatározta, hogy e tárgyalásokat a maga részéről befejezettnek tekinti és hogy Csehszlovákiával szemben fennálló területi

⁵⁶⁶ DIMK. 2. köt. 491, 761.

⁵⁶⁷ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6567/176. Krno a prágai német ügyvivőnek arról beszélt, hogy az autonómia ajánlat a tárgyaláson politikai baklövés volt.

⁵⁶⁸ Pesti Hírlap: 1938. október 14. 5.

⁵⁶⁹ ZÁZNAM. 1938. október 13.

követeléseinek mielőbbi rendezését a müncheni jegyzőkönyvet aláíró négy nagyhatalomtól kéri. A nyilatkozat elhangzása után annak francia szövege átadatik a csehszlovák delegációnak. Tisza miniszterelnök kijelenti, hogy a magyar küldöttség vezetőjének nyilatkozatát tudomásul veszi.”⁵⁷⁰ Kánya ezután „Tiso felé meghajolva – anélkül, hogy a szlovák delegátusoktól egyenként elbúcsúzott volna – kisietett a teremből.” A magyar delegáció követte.⁵⁷¹

A magyar-csehszlovák tárgyalások lehetséges alternatíváit, valamint a magyar követeléseket illetően a *nagyhatalmak* többsége is megfogalmazta álláspontját, elsősorban *Nagy-Britannia* és Németország (a később magyar szakértőktől szerzett tájékoztatás után Olaszország is) pedig szakértői szinten is tanulmányozta a kérdést. A komáromi tárgyalások időpontjában keletkezett magyar-csehszlovák tárgyú brit külügyminisztériumi szakértői feljegyzések érzékelték a két fél népszámlálásokat illető egyet nem értését és a csehszlovák fél által kínált területi engedmények elégtelenségét is. „A cseheknek ahhoz, hogy egyáltalán kielégítsék a magyarokat, többet kell feladniuk, mint egy sáv szántóföldet városok nélkül, amely az egyetlen, úgy tűnik, amit hajlandók most átengedni.”⁵⁷² „Pozsony /.../ talán Szlovákiában maradhat /.../ de a többi város némelyikének – főleg azoknak, amelyek távolabb keletre fekszenek, ahol a magyar hagyomány még mindig erős –, feltétlenül vissza kellene kerülniük Magyarországhoz. Lásd Mr. Macartney⁵⁷³ érdekes feljegyzését annak fontosságáról, hogy addig elégítsük ki a magyarok követeléseit, amíg egy józan kormány van hatalmon.”⁵⁷⁴ – mutattak rá a brit szakértők. „Ha olyan döntés születne, hogy a magyaroknak megadják az 51%-os magyar területeket, ismét bizonytalanság következne a népszámlálási érveket illetően. Hogy /.../ milyen nehéz lesz megegyezésre jutni, kitűnik /.../ a népszámlálási adatok eltéréseiből.” – olvasható egy másik feljegyzésben.⁵⁷⁵

London inkább Budapest Kárpátalját illető aspirációiban látott bizonyos veszélyeket. Corbin londoni francia nagykövet ezekben a napokban a Foreign Office nézeteit nagyban tükröző brit sajtó közléseit kommentálva kiemelte: „Lengyelország és Magyarország étvágya /.../ súlyos problémát vet fel. A két ország Budapest által már hivatalosan is bejelentett követelése nem csupán Kárpátalja elszakításával fenyegetik Csehszlovákiát, de talán egyben

⁵⁷⁰ FELJEGYZÉS. 1938. október 13.

⁵⁷¹ Pesti Hírlap: 1938. október 14. 5. p.

⁵⁷² FO. 371/21570 – 550. C 11904. (Okmánytár)

⁵⁷³ A magyar kérdés szakértőjeként számon tartott brit kutató művei alapján közismert, hogy nézete szerint Londonnak jóval határozottabban kellett volna támogatnia a magyarországi németellenes erőket.

⁵⁷⁴ Uo.

⁵⁷⁵ FO. 371/21570 – 5505. C 12081. (Okmánytár)

arra készítetik Szlovákiát, hogy Csehszágától elszakadjon.”⁵⁷⁶ A tárgyalások megszakadása után a britek aggasztónak ítélték a budapesti helyzetet. „A csehek rettenetesen makacsok, láthatóan elhatározták, hogy semmit sem engednek át, csak a magyar határral szomszédos sávot a városok nélkül. Időközben túlhevültek az érzelmek Budapesten; kellemetlen összehasonlításokat tettek a fenyegetéses és tárgyalásos módszerek hatékonyságát illetően; a szélsőségeseket (nácikat) egyre nehezebb visszatartani és rohamosan romlik az Imrédy kormány helyzete.”⁵⁷⁷

Németország a magyar politikai vezetés „vonakodó” és a szlovák autonóm kormány vezetőinek „behódoló” magatartása alapján egyre inkább a területileg, gazdaságilag és politikailag egyaránt meggyengített Csehszlovákia átmeneti fenntartását, majd a német orientáció felé kacsingató szlovák önállóság felkarolását tartotta a maga szempontjából hasznosnak, semmint a Szlovákia felosztásával megerősödő magyar-lengyel szövetség realizálását.⁵⁷⁸ Berlin felfogását illetően lényegében helytállónak fogadhatjuk el Vlastimil Čermáknak, a csehszlovák külügyminisztérium európai osztálya vezetőjének Andor Hencke prágai német ügyvivővel folytatott megbeszélése után levont következtetéseit. Čermák feljegyzésében a német diplomata magatartását elemezve kiemelte, hogy „miközben szóba hozta a magyarokkal folytatott tárgyalásokat, oly mértékben került a pontos megfogalmazást, hogy egészen nyilvánvalóvá vált, a magyar kérdést olyan csehszlovák ügynek tekinti, amelybe Németország a lehető legkevésbé kíván beleszólni.”⁵⁷⁹ A csehszlovák diplomata azt is megtudhatta, hogy Németország valószínűleg nem támogatná a Budapest által követelt népszavazások megrendezését. „A Szlovákiára és Kárpátaljára vonatkozó népszavazást illetően egyetértett velem, hogy az már /.../ nem kerülhet szóba.”⁵⁸⁰

Franciaország a komáromi tárgyalásokat illetően is jobban hajlott a csehszlovák érvek elfogadására. Bonnet külügyminiszter a magyar területi követeléseket megismerve, azokat túlzónak találta. „Amennyiben Csehszlovákia ennek (ti. a magyar követelésnek – a szerző megj.) a követelésnek eleget tenne, úgy ezzel teljesen el lenne szigetelve a Dunától, és egyben elvágtnák vasúti összeköttetését Romániával.”⁵⁸¹ – tájékoztatta Charles Corbin, londoni francia nagykövetet országa álláspontjáról, majd így folytatta: „Népszavazás tartását a szlovák és kárpátaljai területek egészen feltehetően olyan politikai jellegű hátsó gondolatok inspirálják,

⁵⁷⁶ AD. Europe 1918-40. T. vol. 153, f. 129. T. No 2667. (Okmánytár)

⁵⁷⁷ Ld. FO. 371/21570. 5505. C 12321. 1938. október 15. (Okmánytár)

⁵⁷⁸ Kennan, George Frost: *From Prague after Munich. Diplomatic papers 1938-1940*. Princeton, 1968, Princeton University Press. xvii.

⁵⁷⁹ AMZV – Praha – 1938 – II/1. Tresorové spisy. 13. X. 38. (Okmánytár)

⁵⁸⁰ Uo.

⁵⁸¹ AD. Europe 1918-40. T. vol. 136, f. 65-66. T. Nos 3276-3378. (Okmánytár)

amelyek megnehezíthetnének egy magyar–csehszlovák megállapodást. Egyébként, véleményünk szerint, egy ilyen népszavazás nem illik bele az etnikai alapon tervbe vett rendezés keretébe – amely csak azokra a régiókra terjedhet ki, ahol elismerten magyar többségű lakosság él.”⁵⁸² Nézetünk szerint Bonnet érvelésében bizonyos ellentmondás fedezhető fel, elsősorban a csehszlovák Duna-határvonal és a csehszlovák–román vasúti összeköttetés megszűnése miatt érzett aggodalmát, valamint a népszavazás és az etnikai alapon történő revízió összeegyeztethetlenségének hangsúlyozását illetően.

Olaszország a komáromi tárgyalások során is a magyar álláspontot támogató gesztusokat tett. Az olasz diplomaták többször bírálták a csehszlovák területi engedmények elégtelenségét és sürgették a csehszlovák kormányt. A prágai olasz követ 1938. október 12-én kihallgatáson járt Vlastimil Čermáknál, a csehszlovák külügyminisztérium európai osztálya vezetőjénél rámutatva, hogy csak a magyarlakta terület azonnali körülhatárolása teremthet kedvező légkört a tárgyalások folytatásához. Amennyiben Csehszlovákia vonakodik ettől, úgy veszélyes helyzet állhat elő.⁵⁸³

A *magyarországi közvélemény* a területi engedményekről folytatott tárgyalások napjaiban meglehetősen izgatottan várta a fejleményeket.⁵⁸⁴ „Soha nem felejttem el e napokat” – emlékszik vissza Márai Sándor az e napokban általa, de minden bizonnyal a közvélemény túlnyomó többsége által is valóban megélt várakozásteljes atmoszférára. „Soha nem felejttem el a csoportokat a budapesti könyvesboltok kirakatai előtt /.../ amint mozdulatlanul és merev pillantással bámulják a kiragasztott térképet, mintha ígézni és rögzíteni akarnák a kedves és meghitt tájakat, mintha a lélek erejével siettetni akarnák a politikai folyamatot. Nem kell lebecsülni a lélek erejét. /.../ Egy történelmi pillanatot mindig ez a készség határoz meg és dönt el, ez a természetes és fellebbezhetetlen népszavazás, ez a lelki mobilizáció. /.../ Ami most történik a lelkekben Magyarországon és a Felvidéken, e népszavazás eredményeinek kihirdetése.”⁵⁸⁵ A széles közvélemény feszült, de a szélsőséges megnyilvánulásokra kevésbé hajlamos várakozását a szélsőjobb oldali politikai erők, elsősorban a nyilasok gerjesztették. A kritikátlan és feltétlen németbarátság agresszív követelése ugyan nem igazán hozta „lázba” a magyar lakosságot, a területi kérdések mind hosszabb rendezetlensége azonban a kormány véleménye szerint magában hordozta a lakosság bizonyos radikalizálódásának veszélyét. Az egyoldalú német orientáció irányába szinte hónapok alatt elmozduló Imrédy miniszterelnök naponta többször telefonált a magyar delegációnak, egyre inkább sürgetve a tárgyalások

⁵⁸² Uo.

⁵⁸³ AMZV – Depeše – 1938 – Odeslané – 1730-1731/38.

⁵⁸⁴ Szegedy-Maszák: i.m. 219.

⁵⁸⁵ Márai: i.m. 77.

megszakítását.⁵⁸⁶ Korabeli visszaemlékezések szerint különösen a Komáromban jelenlévő magyar újságírók sürgették a szakítást.⁵⁸⁷ Kánya keze ilyen körülmények között meg volt kötve és bár a tárgyalások sikerét illetően erősen szkeptikus volt, ő lehetőleg folytatni kívánta azokat, egyes feltételezések szerint ugyanis kíváncsi volt arra is, hogy a területi felajánlásokat illetően végül meddig megy el a csehszlovák delegáció.⁵⁸⁸

A csehszlovákiai magyarság szintén óriási várakozással tekintett az események elé. A tárgyalások ideje alatt a lakosság nap, mint nap előzőnlötte az utcákat, éltette a magyar küldöttség tagjait.⁵⁸⁹ A helyi lakosság lelkesedése Komárom mellett a két visszaadott városban öltött hatalmas méreteket. 1938. október 11-én fél tizenkettőkor a magyar lakosság Ipolyság közelében eltávolította a határcölöpöt. Délben a magyar csapatok megkezdték a város megszállását. „Felszabadult az első magyar rög.” – emelte ki a pillanatot a Pesti Hírlap újságírója.⁵⁹⁰ A Vkf. 1. osztálya vezetője, Vitéz László Dezső vezérkari ezredes Ipolyság megszállásáról a következőket jelentette a külügyminisztériumnak: Az 1. gyalogezredhez tartozó 1. kerékpáros zászlóalj, az 1. tüzérezred 3. ütege és a 2. tarackos üteg az ipolysági hídfőt súrlódás mentesen biztosította. A lakosság lelkes, a Léváról az ünnepségre készülő mintegy 500 civil részvételét a csehszlovák hatóságok megakadályozták. A csehszlovák csapatok nyugodtan vonultak vissza, kerülték a kihívást és a lakosságot sem fosztották ki. A várostól északra újra beásták magukat és drótakadályokat emeltek.⁵⁹¹ Sátoraljaújhely átadásakor a türelmetlen tömeg a hivatalos birtokbavétel időpontja előtt átkelt a Ronyva patakon. A lelkes hangulat miatt az események említett alakulását nem lehetett befolyásolni.⁵⁹²

A szlovákokkal történő megegyezés szándékát hangsúlyozó, ugyanakkor a németekkel szembeni ellenérzéseit palástolni kevésbé képes Teleki Pál lényegében az egész magyar tárgyalódelegáció (és a magyar diplomácia) álláspontját tolmácsolta a megbeszélések egyik szünetében – Kolosváry-Borcsa Mihály sajtófőnök unszolására – tartott sajtótájékoztatóján.⁵⁹³ Hangsúlyozta, hogy a légkör kedvező, hiszen a „magyar és a szlovák nép a múltban együtt vívta szabadságharcait”, sok a közös vonás. A szlovák jóakarat jele, hogy a jegyzék feltételeit

⁵⁸⁶ Deák: *Slovensko v politike Maďarska*. i.m. 99.

⁵⁸⁷ Szegedy-Maszácz: i.m. 218.

⁵⁸⁸ Uo. 219.

⁵⁸⁹ *Pesti Hírlap*: 1938. október 11. 6.

⁵⁹⁰ Uo. 2.

⁵⁹¹ MOL – K 64 – res.pol. – 1939 – 7/a – 1051.

⁵⁹² *Pesti Hírlap*: 1938. október 12. 3.

⁵⁹³ Szegedy-Maszácz: i.m. 218. Teleki és a német újságírók között percek alatt kölcsönös ellenszenv alakult ki. Egy német újságíró kérdésére, amely nyilvánvalóan a tárgyalások alakulására vonatkozott és így hangzott: „Ön mit hisz?”, Teleki így válaszolt: „Istent hiszem és jó katolikus vagyok!”

elfogadták, átadják a két várost. Az újságírók kérdésére, hogy miért nem Komáromot adják át, Teleki azt válaszolta, hogy nem a konkrét város a lényeg, ez csak gesztus, a területi igények szimbolikus elismerése. Komárom átadása, minthogy a tárgyalások színhelye, komoly technikai akadályokba ütközött volna.⁵⁹⁴ Kánya Kálmán a tömeghez szólva, többek között hangsúlyozta, hogy legfontosabb az „öntudattal áthatott nyugodt, fegyelmezett magatartás”.⁵⁹⁵ A kormánytényezők barátságos, nyugalomra intő megnyilvánulásait a magyar sajtó is magáévá tette ezekben a napokban. Szükség volt az effajta hangvételre, mert a hangulat – főként Komáromban – igen felfokozott volt, Pozsonyban a Magyarország melletti szimpátia tüntetés után kijárási tilalmat rendeltek el és betiltották a nemzetiségek zászlóinak használatát.⁵⁹⁶

A *szlovák fél* szintén nehéz helyzetben volt. Jozef Tiso kormánya első hivatalos tevékenységét területi engedményekről folytatott tárgyalásokkal kezdte, ezért csak az elkerülhetetlen minimumot kívánta átadni.⁵⁹⁷ A szlovák autonóm kormány a tárgyalások megszakítására vonatkozó bejelentést megkönnyebbüléssel fogadta, mivel egy várhatóan nagyhatalmi döntés „kényszerű eredményét” sikeresebben kommunikálhatták volna közvéleményük felé.⁵⁹⁸ Továbbá Durčanský és Mach azzal a benyomással érkezett vissza Németországból, hogy a németek mögöttük állnak,⁵⁹⁹ ami egy nagyhatalmi döntés esetén számukra kedvező eredményt hozhat. A szlovák sajtó hosszan ecsetelte a „nemzetre leselkedő veszélyt”, amely az „elképesztően túlzó magyar követelések” képében jelent meg. A terjedelmes beszámolók és elemzések a szlovák delegáció érvrendszerét idézve a nemzet egységének fontosságára és a folyamatos készülség fenntartására helyezték a hangsúlyt. A néhány napja a Hlinka-féle Szlovák Néppárt politikusai részvételével létrejött szlovák autonóm kormány, a párt német mintára megszervezett félkatonai szervezetétől, a Hlinka Gárdától kölcsönzött jelszóval buzdította a lakosságot. A „Na stráž! – Légy résen!” felszólítást a szlovákság széles rétegei hallhatták és olvashatták e napokban, hetekben. A szlovák elemzések cáfolták a magyar érvrendszer létjogosultságát. Közelebbről nem tisztázott érvek alapján ezek az írások úgy vélték, hogy a magyarok által a korábbi hónapokban képviselt egyenlő elbánás elve München után elvesztette megalapozottságát, és – a szlovák tárgyalófél nézőpontját megjelenítve – meglehetősen lazán kezelték a számarányok kérdését.

⁵⁹⁴ *Pesti Hírlap*: 1938. október 11. 6.

⁵⁹⁵ Uo. 6.

⁵⁹⁶ *Pesti Hírlap*: 1938. október 12. 2.

⁵⁹⁷ *Slovenský týždenník*: 1938. október 13. 1. Még csak most jött létre a régen várt autonómia és máris itt a kellemetlen kötelezettség, megvédeni a magyaroktól területeinket a tárgyalásokon.

⁵⁹⁸ DIMK. 2. köt. 523, 790-791., 526, 794. vö: Deák: Slovensko v politike Maďarska... i.m. 111.

⁵⁹⁹ Vávra - Eibel: i.m. 69.

Hangsúlyozták, hogy a trianoni Magyarországon élő 300 ezer szlovák (sic!) mellé a magyarok további 400 ezret (sic!) kívánnak államuk hatalma alá vonni, nem beszélve a magyar követelések teljesülése esetén ugyancsak magyar uralom alá kerülő 60 ezer ruszinról.⁶⁰⁰ Az 1930. évi csehszlovák népszámlálás alapján készült csehszlovák javaslatot méltatva rámutattak, hogy ebben az esetben hozzávetőlegesen 300-300 ezres kisebbség maradna a két országban, amely így megtestesítené és hosszú távon is biztosíthatná a szlovákok által elengedhetetlennek minősített reciprocitás elvét. A szerzők többsége ugyanakkor a nemzetközi helyzet fejlődése következtében elkerülhetetlennek tartotta a magyarlakta területek elvesztését. „Csak azt adjuk, ami nem lehetetleníti el a szlovák nemzet fejlődését.” – hangsúlyozták.⁶⁰¹ A szlovák rádió még a tárgyalások napján bemondta, hogy a csehszlovák csapatok teljes készülségben vannak és felhívta a lakosságot, hogy a határokat – ha kell – fegyverrel védje meg a magyarok fenyegetésétől.⁶⁰² Lev Prchala, hadsereg-tábornok hangsúlyozta: „Szlovákia felett még mindig sötét felhők gyülekeznek, ezért e pillanatokban le kell küzdenünk felháborodásunkat és csak értelmünkre és a kormányra szabad hallgatnunk. /.../ Elveszítjük magyarlakta területeinket. Ezzel már megbarátkoztunk, mert elkerülhetetlen. Felháborító azonban, hogy a magyarok jóval többet akarnak. Szlovák területeket is. Ezeket mi nem adjuk. Ezért még demobilizáció sincs. Résen vagyunk, felkészülve arra, hogy megtanítsuk a magyaroknak a mi igazságunkat, ha elveszítve eszüket ránk akarnának támadni...”⁶⁰³ A baloldali érzelmű, csehszlovákista politikai beállítottságú csehszlovák közírók a magyarok igazságtalan és túlzó követelése mellett főként arra mutattak rá, hogy az úgymond demokratikus közéletben nevelődött és magasabb szociális nivåhoz szokott csehszlovákiai magyarok komoly konfliktusokkal találhatják szembe magukat, ha ismét anyaországuk állampolgáraivá lesznek.⁶⁰⁴

Úgy véljük, nem haszontalan vállalkozás elgondolkozni a csehszlovák és a magyar szemlélet fentiekben vázolt alapvető különbözőségének Márai által megragadott egyes elemein sem. „A magyar közvéleményt nem lepte meg túlságosan a komáromi tanácskozás eredménye, de a szellem és a szemlélet, mely e viták során csehszlovák részről megnyilatkozott, minden elképzelést megcsúfol. Rozsnyó, mint 'gócpont' és Kassa, mint 'csomópont', ez a szellem és szemlélet, mellyel komolyan vitatkozni nem lehet. /.../ Egy pillanatig sem vonjuk kétségbe, hogy ezek a városok, melyeket a csehek és az előretolt

⁶⁰⁰ *Slovenský týždenník*: 1938. október 20. 1.

⁶⁰¹ Uo.

⁶⁰² *Népszava*: 1938. október 14. 3. 6. vö: Vávra - Eibel: i.m. 74.

⁶⁰³ *Slovenský týždenník*: 1938. október 20. 4.

⁶⁰⁴ Clementis, Vladimír: *The czechoslovak magyar relationship*. London, 1943, Unwind Brothers Limited. 70.

szlovákok nem hajlandók most visszaadni, jelentékenyek közlekedési és gazdasági szempontból. /.../ A szlovák kiküldöttek beleegyeztek volna abba is, hogy egyes vitás területeken a 'népcsere' elve alapján csereberéljenek magyarokat és szlovákokat, de a magyar küldöttség iparkodott megmagyarázni a szlovákoknak, hogy bizonyos kultúrfokon álló népeket mégsem lehet barom módjára ide-oda terelni alkalmi határok között. /.../ Ezek a városok lehetnek 'csomópontok' a szlovákok és csehek számára, de a mi számunkra nem azok. /.../ A csehek szempontjai kétségtelenül értelmesek és indokoltak: meg akarnak tartani mindent, ami becses és a miénk volt, mert jobban tudnak kereskedni és hadakozni, ha e városok birtokukban maradnak. A mi szempontunk, hogy nem vagyunk hajlandók cseh vasúti gócponttá és stratégiai magaslati ponttá minősíteni a városokat, hegyeket és erdőket, ahol magyarok éltek minden időben, s ahol ma is magyarok élnek. E szempontokat, e két szemléletet, e kétféle szellemet természetesen nehéz lenne egyeztetni.”⁶⁰⁵

A sajtóháborúk és szellemi összecsapások közepette az érdekelt felek diplomatái és politikusai természetesen tovább folytatták tevékenységüket. A kudarcba fulladt tárgyalások konzekvenciáit a csehszlovák vezetés 1938. október 14-én a Černín palotában tartott ülésén vonta le. (Már egy nappal korábban a berlini csehszlovák követ jelentéséből megerősítést nyerhettek arra nézve is, hogy a szlovák és ruszin lakosság egészére vonatkozó magyar népszavazási kérelmet a németek valószínűleg nem fogják támogatni.)⁶⁰⁶ A tanácskozás megnyitása után Krno vázolta a helyzetet és a szakértők fő feladataként a négy nagyhatalom számára megfelelő anyag összeállítását jelölte meg. A csehszlovákok is érzékelték, hogy az egyik kulcskérdés a népszámlálások kérdése, ezért elsősorban az 1910-es magyar népszámlálás megbízhatatlanságát kívánták kimutatni. Ezzel ugyanis megkérdőjelezhető lett volna a magyar javaslat alapja. A hosszantartó szakértői ülésen végül rendszerbe foglalták a legfontosabb feladatokat. Véleményük szerint Wilsonra és Seton Watsonra is hivatkozva rá kell mutatni, hogy a magyarosítás „tetőpontján” készült statisztikai felmérés nem lehet egy új államhatár megvonásának alapja. A továbbra is folytatódó magyarosító tendenciákat a magyarországi, burgenlandi és szlovákiai németiség, valamint elsősorban a magyarországi szlovákság lélekszámának alakulásával kívánták alátámasztani, hiszen e két nemzetiség száma Magyarországon csökkent, amíg Szlovákiában, vagy Ausztriában – érthetően – nőtt.⁶⁰⁷ Ennek során nem elemeztek történelmi és társadalmi folyamatokat, a spontán asszimilációs jelenségeket nyilvánvalóan nem állt érdekükben bemutatni. Elhatározták, hogy

⁶⁰⁵ Márai: i.m. 84-85.

⁶⁰⁶ AMZV – II/1. szekce – Tresorové spisy – 1938. (október 13.)

⁶⁰⁷ AMZV – Právní szekce – VI/4. 64. doboz. 11. fasc. 50. sz.

a számukra kedvezőnek tűnő pusztai statisztikai számokkal érvelnek, ott pedig, ahol a statisztika nem nyújtott erre kedvező lehetőséget, elkendőztek, vagy félremagyaráztak bizonyos tényeket. Pozsony, Kassa, Ungvár, Munkács, vagy Jolsva esetében hangsúlyozták, hogy az 1930-as népszámlálás szerinti hatalmas szlovák lélekszám emelkedés mögött nem szlovákosodás áll, hanem csupán visszatérés az eredeti nemzetiséghez, nem beszélve a zsidókról, akiket a magyar statisztika nem tüntetett fel önálló nemzetiségként. Arra érthetően nem kívántak kitérni, hogy az említett nagyobb városok szlovák többségűek sem voltak soha, vagy a zsidó nemzetiség csehszlovákiai bevezetésének bevallott célja volt, hogy azok semmi esetre se vallják magukat magyarnak, vagy németnek. Végül megállapodtak, hogy a felsorolt problémákról a lehető legrövidebb idő alatt szakértői anyag készül, amelynek alapján erős propagandát fejthetnek ki a nyugati nagyhatalmaknál, továbbá eldöntötték, hogy Krno a német és olasz követeknél referál arról, hogy a csehszlovák javaslat az eddigieknél tovább fog menni.⁶⁰⁸

Budapesten még 1938. október 13-án éjfélkor összeült a rendkívüli minisztertanács, ahol az előállt helyzetre való tekintettel a miniszterelnök a következő intézkedések megtételét javasolta: Darányi Kálmán korábbi miniszterelnök Münchenbe Hitlerhez, Csáky István Rómába Mussolini-hez történő kiküldését, majd a katonai intézkedések vonatkozásában több lehetőséget vázolt fel. Elegendő újabb korosztályok behívása, vagy: A négy nagyhatalomhoz fordulunk és nem foganatosítunk katonai intézkedéseket, vagy hozzájuk fordulunk, egyidejűleg általános mozgósítást elrendelve.⁶⁰⁹ Kánya Kálmán erre kifejtette álláspontját: „a németektől Münchenben lefektetett etnikai (völkisch) elveken túlmenőleg támogatást nem remélhetünk. A ruszin kérdésben a németek ellene vannak a magyar álláspontnak. Ellene vannak a közös lengyel-magyar határnak. Figyelmeztet, hogy általános mozgósítás elrendelése nemzetközi kellemetlenkedéseket vonhat maga után. Nekünk a négyhatalmi bázist nem lehet elhagyni. Egy általános mozgósítás nézete szerint túl nagy rizikóval járna”.⁶¹⁰ Ennek alapján a minisztertanács úgy döntött, hogy a fenyegetőnek értelmezett csehszlovák katonai intézkedések ellenére a honvédelmi miniszter csupán öt újabb korosztály behívását fogja elrendelni.⁶¹¹ 1938. október 14-én jegyzék készült a tárgyalásokról,⁶¹² és a külügyminiszter hivatalosan is bejelentette: a magyar kormány a négy nagyhatalomhoz fordul a vita eldöntése érdekében.

⁶⁰⁸ Uo.

⁶⁰⁹ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 13.

⁶¹⁰ Uo.

⁶¹¹ Uo.

⁶¹² MOL – K 63 – pol. 1938 – 7/7 – 3265 (3451).

II. 4.

„A cseheknek ahhoz, hogy egyáltalán kielégítsék a magyarokat, többet kell feladniuk, mint egy sáv szántóföldet városok nélkül...”

Komáromtól Bécsig

Darányi Kálmán Münchenben

A német külügyminisztérium, tekintettel a komáromi tárgyalások megszakadására és Darányi közelgő látogatására, összegezte álláspontját. A feljegyzés leszögezte, hogy egyelőre elképzelhetetlen valamiféle döntő állásfoglalás, csupán arra mutatott rá, hogy kiindulási alapnak el kell fogadni a zárt magyar településterületek átadását és a vitás területeken esetleg a népszavazás lehetőségét. A szudéta-német kérdésben kialakított német álláspont alapján az 1910-es népszámlálás lenne az irányadó, de ezzel az a probléma, – szögezi le a feljegyzés – hogy „a magyarok a jelek szerint a zsidókat is maguk közé sorolják, így javítva saját számarányukat.” A négyhatalmi konferencia kérdését a feljegyzés még nyitva hagyta.⁶¹³

A magyar kormány számára a Németországba küldendő személy kiválasztásakor döntő szempont volt, hogy az illető bírja a németek bizalmát,⁶¹⁴ hiszen a magyar politikusok szeptemberi látogatása óta Hitler magyar kormánytényezőket nem kívánt fogadni. A magyar minisztertanács választása több lehetséges jelölt közül a volt miniszterelnökre, Darányi Kálmánra esett, aki 1938. október 14-én Münchenbe utazott, ahol Hitlerrel és Ribbentroppal találkozott.⁶¹⁵ Az elsőként a német kancellárral folytatott eszmecsere Darányi néhány perces monológgal kezdte, közölte a tárgyalások megszakadásának okait, majd a „Führer” kérdésére, hogy akarnak-e a magyarok harcolni? – azt felelte, „Magyarország nem tűrheti a szlovákok magatartását”.⁶¹⁶ A revíziós törekvések és a Szlovákiára és Kárpátaljára vonatkozó népszavazási igényeink négyhatalmi konferencián történő rendezése fejében Darányi felajánlotta, hogy Magyarország csatlakozik az Antikomintern paktumhoz és hajlandó tíz évre

⁶¹³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA.), Bonn – 75822-75823. (Okmánytár)

⁶¹⁴ Újpestery: i.m. 73.

⁶¹⁵ DIMK. 2. köt. 801. 123. jegyzet. A Külügyminisztérium levéltárában e tárgyalásról nem maradtak fenn iratok, azt csupán német források közlik. vö: *A Wilhelmstrasse és Magyarország.* i.m. 149, 303-306. Hewell német követségi tanácsos feljegyzései.

⁶¹⁶ Uo. 303. vö: DIMK. 2. köt. 532, 798-799.

szóló gazdasági szerződést kötni Németországgal. Hitler közbevetésére, vajon Magyarország miért tagja még mindig a Népszövetségnek, azt felelte, hogy a szervezetből történő kilépést kormányánál valószínűleg el tudja érni.⁶¹⁷ A visszaemlékezések és a történeti szakmunkák a tárgyalás eseményeit némileg ellentmondásosan beszélik el, a lényegen azonban ez nemigen változtat. Egy visszaemlékező szemtanú szerint ekkor Hitler kb. 45 perces „dührohama” következett, többször ismételte önmagát, kikelt a magyarok ellen, különösen Kánya külügyminisztert szidalmazta.⁶¹⁸ Nem érti, hogy a magyarok miért mondták a szlovákokról és a ruszinokról, hogy Magyarországhoz húznak, mert tudomása szerint ez nem így van.⁶¹⁹ Elutasította a négyhatalmi konferenciát is. Újpesti Elemér követségi titkár, aki szakértőként kísérte Darányit ezen az úton, a továbbiakban arról számolt be, hogy mindennek azért lehetett szemtanúja, mert Hewell tanácsos résnyire nyitva hagyta a tárgyalóterem ajtaját. Darányi nem tudott elég jól németül, Hitler szóáradatát nagyrészt értette, de az egészet nem.⁶²⁰ Ezért amikor Hitler befejezte kirohanását, a következő drámai jelenet zajlott le. „Birodalmi Kancellár úr nem értettem, kérem még egyszer. A teremben olyan csönd lett, hogy egy légy zümmögését is meg lehetett volna hallani. Hitler még vörösebb lett, megfordult, azt mondta: Ribbentrop játssza ezt maga tovább, és kirohant a tárgyalóteremből...”.⁶²¹ Aznap este a korábbi miniszterelnököt Ribbentrop újra fogadta, javaslataira vonatkozóan kijelentette, hogy azok később lesznek aktuálisak, ezúttal a magyar területi igényekre volt kíváncsi. Az Imrédy által időközben telefonon módosított igényekben Pozsony és Nyitra már nem szerepelt,⁶²² Kassa, Ungvár és Munkács azonban igen.

František Chvalkovský Münchenben

Ribbentrop német külügyminiszter a Darányival folytatott megbeszélések napján, 1938. október 14-én Chvalkovský *csehszlovák* külügyminiszterrel is tárgyalt, rámutatva, hogy Németország nem garantálja az új Csehszlovákia határait, amíg nem jön létre megegyezés a magyarokkal.⁶²³ Vázolta viszont a „Darányi vonalként” emlegetett magyar követeléseket, amelyből Ungvárt és Munkácsot kihagyta, Kassáról pedig úgy nyilatkozott, hogy még

⁶¹⁷ Uo. 305-306.

⁶¹⁸ Újpesti: i.m. 73-74.

⁶¹⁹ Szegedy-Maszák: i.m. 222.

⁶²⁰ Újpesti: i.m. 74.

⁶²¹ Uo. 74. A szerző kiemeli, hogy a diplomáciai iratokkal szemben ez a valós eset, annak ellenére, hogy Hewell nem említi feljegyzésében.

⁶²² Ádám: Magyarország és a kisantant... i.m. 314. E két város esetében népszavazást ajánlott.

⁶²³ Ádám: Magyarország és a kisantant. i.m. 314.

„megmenthető” a magyaroktól.⁶²⁴ Az olasz követ benyomása szerint távolról sem volt elég kategorikus a csehszlovák külügyminiszterre gyakorolt német nyomás. A magyar követeléseket nem eléggé támogatták.⁶²⁵ Chvalkovský megígérte, hogy közbenjár a szlovákoknál a magyar igények elfogadása érdekében, bár – tette hozzá – nem sok befolyása van az autonóm szlovák kormányra.⁶²⁶ Ezért egyúttal kérte, hogy a német vezetők fogadjanak egy szlovák küldöttséget.⁶²⁷ A Ribbentrop által önkényesen módosított „Darányi vonalat” tartalmazó térképpel utazott tehát haza október 16-án Chvalkovský Prágába. Saját látogatásáról ugyanazon a napon készített feljegyzésében kiemelte, hogy a németek „baráti viszony” megteremtésére törekednek, ám csak abban az esetben, ha Csehszlovákia a továbbiakban is tartózkodik bármiféle németellenes politikától. A magyar kérdésre vonatkozóan az volt a benyomása, hogy a németek a bilaterális megoldást szorgalmazzák.⁶²⁸

Andor Hencke prágai német ügyvivő hamarosan tájékoztatta a csehszlovák külügyminiszter helyettesét, hogy a szlovák küldöttség esetleges németországi fogadása annak függvénye, hogy az említett térképet a tárgyalások alapjául elfogadja. Így – az azonnali válasz megadása érdekében – október 18-án hajnalban és kora reggel a Krno – Hencke, Krno – Bacsinszki, Bacsinszki – Tiso telefonvonalak állandó működésben voltak. Végül mind Tiso, mind Bacsinszki elvi egyetértését adta, hogy a tárgyalások alapjául elfogadja a müncheni térképet.⁶²⁹ A német külügyminisztérium ezt követően értesítette Chvalkovskýt, hogy Ribbentrop október 19-én, tehát másnap várja a „müncheni Führerbauba” a szlovák minisztereket, majd „amennyiben azok a Birodalmi Külügyminiszter úrra kedvező benyomást tennének”, bemutatnák őket a Führernek is.⁶³⁰ A kedvező benyomás kialakulásának esélyeit megnövelte, hogy az agonizáló Csehszlovákia és az önállóságra egyre céltudatosabban törekvő Szlovákia láthatólag egyre inkább igazodott Németország elvárásaihoz. Ez utóbbinak pedig a szlovák miniszterek Ribbentrop előtt is hangot adtak. A szlovákok esetében ráadásul a német orientáció melletti „döntési folyamatot” segítette Pozsonyligetfalu és Dévény⁶³¹ Németország által történt bekebelezése.⁶³²

⁶²⁴ Deák: *Viedenská arbitráž*. i.m. 28.

⁶²⁵ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1095.

⁶²⁶ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1146.

⁶²⁷ Ďurica: i.m. 138.

⁶²⁸ AMZV – Praha – Depeše – Odeslané – 1807-1831/38. (október 16.)

⁶²⁹ AMZV – Právni sekce – VI/4. 58. doboz. 69. fasc.

⁶³⁰ PA AA. Bonn – 75926-75927. 1938. október 18. (Okmánytár)

⁶³¹ MOL – K 28 – ME – 1940 – P. 17704. Dévény meg szállásával a pozsonyi vízmű a németek kezébe került.

⁶³² Ďurica: i.m. 138. Október 10-én Pozsonyligetfalut (Engerau, Petržalka), november 21-én Dévényt szállták meg a német csapatok. Az előbbi Pozsonnyal szemben, a Duna túlsó partján fekszik. (Ma mindkettő – 1971. november óta – a város részét képezi). Ezzel a szlovák főváros még kiszolgáltatottabb helyzetbe került.

1938. október 19-én Hitler tehát fogadta Jozef Tiso-t, a szlovák autonóm kormány miniszterelnökét, Ferdinand Ďurčanský szlovák igazságügyminisztert és Edmund Bacsinszkit, a kárpátaljai autonóm kormány belügyminiszterét. A politikusok kifejtették, hogy a magyar igények megalapozatlanok, mert az 1910-es népszámlálás nem tükrözi a valós etnikai helyzetet, továbbá annak a meggyőződésüknek adtak hangot, hogy ellenzik a népszavazás lebonyolítását, mert ha a magyarok „összefognak a zsidókkal és a kommunistákkal” az eredmény nekik kedvezhet.⁶³³ Tiso megmagyarázta, hogy a nyelvhatáron fekvő városok, de különösen Kassa Szlovákiánál történő megtartása gazdasági, kulturális, stratégiai és közlekedési szempontból egyaránt életbevágóan fontos Csehszlovákia számára.⁶³⁴ A miniszterek a már általunk említett október 12-ei szakértői tanácskozáson, valamint az október 14-i minisztertanácsi ülésen felvázolt stratégia alapján összeállított anyagokat is magukkal vitték, amelyek azonban meglehetősen hevenyészett képet mutattak. Számos adatot ugyanis az utolsó pillanatban szedtek össze a szakértők. Az anyag két térképet tartalmazott. Az egyik Szlovákia 1910. és 1930. évi népszámlálások eredményein alapuló nemzetiségi összetételét és a magyar követelés vonalát tartalmazta, a másikon a magyar delegáció komáromi javaslata és a szlovák szakértők Komáromban benyújtott – már ugyancsak említett – maximális javaslata volt feltüntetve.⁶³⁵ E mellett több olyan anyagot mutattak be Németországban, amelyek a magyar népszámlálási módszerek megbízhatatlanságát és a magyarányú szlovákiai magyar népességcsökkenést voltak hivatva igazolni.⁶³⁶

⁶³³ Szegedy-Maszák: i.m. 224. vö: MOL – K 64 – res. pol. – 1938- 65 – 1148. A szlovákok valóban féltek a népszavazástól. Október közepén tizenkét kormányügynököt küldtek ki, hogy a nép véleményéről tájékozódjanak. Beszámolóik szerint a szlovákság 80%-a Magyarországgal szimpatizált. A jelentés megbízgatóságát csökkenti, hogy az Viktor Dvorčáktól, a genfi Tót Tanács egyik vezetőjétől származik, de a népszavazástól való félelem igaz volt.

⁶³⁴ Deák: *Viedenská arbitráž*. i.m. 29-30.

⁶³⁵ SNA – Slovenská liga. 72. doboz. 16. fasc.

⁶³⁶ AMZV – Právní sekce – VI/4. – 1938 – 64. doboz. 20. fasc. A magyarok létszámának csökkenését főként annak tulajdonították, hogy az 1910-ben a későbbi Szlovákia és Kárpátalja területén élő 227 456 zsidó vallású egyén 1921-ben és 1930-ban többnyire zsidó, vagy csehszlovák nemzetiségűnek vallotta magát. Az elemzés szerint a magyarok csökkenésének további, nem annyira jelentős okai, a magyar tisztviselők és közalkalmazottak elköltöztetése, valamint számos szlovák és ruszin személy visszatérése eredeti nemzetiségéhez. E folyamat természetességét azzal is alá kívánták támasztani, hogy bemutatták a burgenlandi magyarság fogyása ugyanebben az időben rohamosabbnak bizonyult. Egy másik elemzésben arra mutatnak rá, hogy bár a magyarok az etnikai elv alapján követelnek területeket, mégis számos szakaszon az 1910-es népszámlálás szerint is szlovák többségű területekre tartanak igényt. A véleményünk szerint nem túl magas színvonalú elemzés a következőképpen magyarozza Kassa elmagyarosodását. „az 1881-es (sic!) magyar statisztika szerint Kassán a 10 311 szlovák mellett csak 10 007 magyar élt, amelybe bele kell számolni a zsidó vallásúakat és a beköltözött magyar hivatalnokokat. Az 1910. évi népszámlálás szerinti magyar többség kizárólag az erőszakos magyarosításnak köszönhető, főként a magyarosító törvények kiadása után.” A szlovák szakértők elvégezték az

Ribbentrop a magyarok jogos igényeit is megemlítve⁶³⁷Pozsony, Nyitra, Ungvár, Munkács városok valószínű megtartását ígérte a szlovák politikusoknak, Kassa „megmentését” azonban „nehéz kérdésnek” nevezte,⁶³⁸egyúttal felszólította Tisot, hogy Pozsony folytassa a közvetlen tárgyalásokat a magyar kormányral. Tiso látható elégedettséggel még Münchenből, levélben értesítette Ivan Krno csehszlovák külügyminiszter-helyettest a megbeszélések alakulásáról. „Ügyünk jól alakul: a főbb pontok meg vannak mentve, az egész vonalat részletes vizsgálatnak kell alávetni. Két ízben fogadtak bennünket: a második látogatás igen baráti és eredményes volt. A küldöttségeknek (ti. a magyar és a csehszlovák – a szerző megj.) újra találkozni kell: diplomáciailag meg kell állapodni a két delegáció találkozási helyéről és idejéről. Az anyagot átadtuk, mindent részletesen elmagyaráztunk, és nagy megértéssel találkoztunk. Jó volt, hogy ide jöttünk.”⁶³⁹ A Ribbentrop által az említett módon értelmezett „Darányi vonalat” az előzetes egyeztetések értelmében a szlovákok hajlandónak mutatkoztak elfogadni.⁶⁴⁰

A német közvetítés

A Darányival és Chvalkovskýval folytatott megbeszélések után (és a szlovák politikusok látogatása előtt) a Wilhelmstrassén október 18-án újra összefoglalták a magyar-csehszlovák határ megállapításának irányelveit. A német szakértők úgy vélték, hogy amennyiben kénytelenek lennének állást foglalni, az alapelv az 1910-es népszámlálás szerinti 50%-os magyar többség átadása, a vitás területeken esetleg népszavazás lebonyolítása lenne. A korabeli magyarosító törekvések és az a tény, hogy a zsidók az 1910. évi összeírásban többnyire magyarként szerepelnek, szükségessé teszik az 1921. évi csehszlovák népszámlálás figyelembevételét is. Alapvető továbbá az is, hogy minél kevesebb németlakta terület kerüljön vissza Magyarországhoz. Mindezek alapján a „Darányi vonal” a következő kivételekkel fogadható el: „1.) Pozsony és környéke, 2.) Nyitra és környéke, melyre vonatkozóan a

1910-ben is nem magyar többségű községek részletes felsorolását, valamint azokat a községeket is számba vették, amelyek 1900-ban még szlovák, vagy német, 1910-ben viszont már magyar többségűek voltak. E községek nemzetiség-váltását kizárólag az erőszakos magyarosításnak tudták be.

⁶³⁷ Szegedy-Maszák: i.m. 224.

⁶³⁸ PA AA – Bonn – 75926-75927. (Okmánytár)

⁶³⁹ AMZV – Praha – Právní sekce – VI/4. – 1938. 59. doboz, 3. fasc.

⁶⁴⁰ MOL – K 64 – res. pol. 1939 – 7/a – 1161.

magyarok beleegyeztek a népszavazás megtartásába. Itt kívánatos a népszavazás megtartása. 3.) A gölnicbányai nyelvsziget déli részének kihagyása. 4.) Kassa és környéke.”⁶⁴¹

A „Darányi vonallal” – amelyet most már nyugodtan nevezhetünk Ribbentrop vonalnak is – kapcsolatos nézeteltérésre is utaló feljegyzésben Ungvárról és Munkácsról ez áll: „Úgy tűnik a magyarok készek lemondani Ungvárról és Munkácsról. Ezek az engedmények mindenesetre még nem szerepelnek a magyarok által átadott legfrissebb térképen.”⁶⁴² Ez a mondat a birodalmi külügyminiszter tévedését támasztja alá. Egy ugyanazon a napon készített másik német feljegyzés tartalma némileg közelebb visz a megoldáshoz. Az iratban a német külügyminiszter telefonon sürgette a magyar anyagok elküldését. Günter Altenburg, a német külügyminisztérium politikai osztálya csehszlovák és osztrák referense, a feljegyzés készítője válaszában kifejtette, hogy a Sztójay által átadott, Darányi vonalat tartalmazó térképet már külön futárral elküldte, majd a következőkről számol be. „...von Erdmannsdorff úr a Birodalmi Miniszter úr kívánságának megfelelően vállalkozott arra, hogy a Birodalmi Miniszter által a Darányi féle térképbe rajzolt kompromisszumjavaslatát jelző vonalat emlékezetből rekonstruálja és a térképet repülőgéppel elküldje.”⁶⁴³ A Darányi által gyakorlatilag feladott Pozsony és Nyitra, valamint Ribbentrop módosításából következően Kassa, Ungvár és Munkács képezte a „kompromisszumjavaslatot”. A leginkább valószínű tehát az a feltételezésünk, hogy tévedés helyett a magyar kormány kész tények elé állításáról volt szó, Erdmannsdorff budapesti német követ bekapcsolása pedig – szükség szerint – igazolhatta Ribbentrop tévedésének jóhiszeműségét.

A német vezetők általános magatartását illetően Ciano a naplójában megjegyezte, hogy igen csúnya játékot űznek a magyarokkal, amikor a sok hitegetés után most ellenük foglalnak állást.⁶⁴⁴ Hitler, úgy tűnik, már Darányi látogatásakor arra a következtetésre jutott, hogy a négyhatalmi konferencia összehívása nem állt érdekében. A források szerint arra hivatkozott, hogy a konferencia magvalósulása esetén Anglia és Franciaország nyilván Csehszlovákiát támogatná,⁶⁴⁵ így neki Magyarországot kellene, amit nem szívesen tenne.⁶⁴⁶ Németország magatartásának összetettségét mutatja, hogy miközben kiegyensúlyozó javaslataival és taktikai lépéseivel a két fél álláspontjának közelítésére törekedett, egyes források úgy értékelték, hogy Berlin azért lehetett érdekelt a két fél között német közvetítéssel

⁶⁴¹ PA AA. Bonn – 75923-75925. 1938. október 18. (Okmánytár)

⁶⁴² Uo.

⁶⁴³ PA AA. Bonn – 75921-75922. 1938. október 18. (Okmánytár)

⁶⁴⁴ Auer Pál: *Fél évszázad*. Washington, 1971, Occidental Press. 181.

⁶⁴⁵ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1210.

⁶⁴⁶ Auer: i.m. 181. vö: Ullein-Reviczky Antal: *Német háború-orsz béke*. Budapest, 1993, Európa-História. 22.

folyó tárgyalásokban, mert remélte, hogy így további engedményeket csikarhat ki azoktól.⁶⁴⁷ Ez utóbbi taktikát Nagy-Britannia is érzékelte.⁶⁴⁸ Hitler neheztelését azonban éppen az váltotta ki, hogy Magyarország csupán néhány, a jelenlegi konfliktus szempontjából kevésbé aktuális engedményt tett. A Dísz téren ezekben a napokban ugyanakkor úgy ítélték meg, hogy a németek változatlanul rezerváltan viselkednek a magyar igényeket illetően.

A rezervátság főbb okait illetően Sztójay Döme berlini magyar követ egy táviratában lényegében helyes következtetésekre jutott. Mivel Németország – rövidtávon – igyekszik túrhető viszonyt fenntartani a csehekkel, arra törekszik, hogy politikai és gazdasági vazallusává tegye őket. Ebből következően Berlinnek nem érdeke hogy Szlovákia nyersanyagforrásai más kézre jussanak, így meglehetősen szűkkeblűen támogatja Magyarország nagyobb mértékű területi növekedését. Többek között ez az oka a lengyel-magyar közös határ németek által történő ellenzésének is. Mindehhez ráadásul hozzájárul a német politikai körök azon vélekedése, hogy Magyarország az „ellenblokkhoz” kíván közeledni – fejtegette a magyar diplomata.⁶⁴⁹ Ezekben a hetekben a bécsi rádió naponta sugárzott szlovák és rutén nyelvű magyar-, és lengyelelleses közléseket.⁶⁵⁰ A német-magyar viszony további romlását a környező államokban is regisztrálták. „A magyarok elrontották a németekkel a viszonyt” – számolnak be magyar vonatkozású híreikben a vezető olasz lapok ezekben a napokban.⁶⁵¹ Ivan Krno csehszlovák külügyminiszter Bacsinszkival folytatott megbeszéléséről készített feljegyzésében némi megkönnyebbüléssel állapítja meg: a „miniszter tájékoztatott engem, hogy Ungvár és Munkács már a beszélgetés kezdetén át volt húzva a német térképen. /.../ Jó benyomásai voltak és azt hiszi, hogy Németország Kárpátalja ügyét támogatni fogja.”⁶⁵² „Olasz- és Lengyelországot itt feltétlenül magyarbarátnak tartják, Németországról azonban olyan hírek vannak elterjedve, mintha most már nemcsak hogy érdektelennek tekintené magát a magyar – cseh viszályban, hanem egyenesen a cseheket favorizálná különösen a ruthén kérdésben.” –jelentette Belgrádból a magyar követ 1938. október 19-én.⁶⁵³ Az említetteket maguk a németek is érzékelték. Woermann helyettes államtitkár felhívta a német nagykövetek és követek figyelmét, hogy „nyomatékosan el kell oszlatni minden olyan tartalmú híresztelést, mely az október 19-i megoldást (a német- szlovák

⁶⁴⁷ Deák: *Viedenská arbitráž*. i.m. 29.

⁶⁴⁸ Ivaničková: i.m. 254.

⁶⁴⁹ MOL – K 64. – res. pol. – 1938 – 7 – 1139.

⁶⁵⁰ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1182.

⁶⁵¹ OSZK – Kézirattár – Szűllő Géza hagyatéka. X/26.

⁶⁵² AMZV – Praha – Právni sekce – VI/4. – 1938. 59. doboz. 27. (Okmánytár)

⁶⁵³ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/A – 194.

megbeszéléseken kialakított új csehszlovák területi javaslat vázlata – a szerző megj.) magyarellenes német-szlovák kollaborációnak állítja be.”⁶⁵⁴

A német diplomácia „megelőlegezve” a szlovák (és a magyar) politikai vezetés meggyőzésének eredményességét, a diplomáciai lépések mellett a hírközlő szervek útján is „megszellőztette”, hogy Magyarország és Szlovákia napokon belül újra felveszi a közvetlen tárgyalások fonalát.

Csáky István Rómában

Az 1938. október 13-án, Budapesten tartott minisztertanácsi ülés említett másik döntése alapján gr. Csáky István, a külügyminiszter kabinetfőnöke október 14-én Rómába utazott. Csáky Mussolini-vel és Ciano-val folytatott megbeszélései sikeresebbnek tekinthetők, mert – bár a szlovák és ruszin népszavazás gondolatát a Duce lényegében elvetette – diplomáciai, sőt Kárpátalja vonatkozásában katonai támogatást is kilátásba helyezett.⁶⁵⁵ A komáromi tárgyalások és a bécsi döntés között eltelt időszakban, még vehemensebben rajzolódott ki, hogy *Olaszország* Magyarországot támogatta, Németország pedig a magyar etnikai igények elvi elfogadása mellett egyre nyíltabban Csehszlovákiát.⁶⁵⁶

Ciano a Csákyval folytatott megbeszélései alapján kialakult meggyőződéséről még aznap tájékoztatta Ribbentropot. „Elmondta (ti. Csáky – a szerző megj.), hogy megszakadtak a tárgyalások Prága és Budapest között, továbbá, hogy a két fél álláspontja között fennálló jelentős különbség miatt nincs remény a párbeszéd érdemi folytatására. Emiatt Magyarország a négy nagyhatalomhoz fordult illetve szándékában áll egy ilyen lépés, mellyel egy, a müncheni konferencia folytatásának tekinthető újabb értekezlet összehívását kívánja elérni. Magyarország egyidejűleg részleges mozgósítást szándékozik elrendelni, mivel Csehszlovákia nem oldotta fel a Budapest ellen irányuló mozgósítást, sőt, csapatokat küldött a határövezetbe. Hangsúlyozandó mindenestre, hogy a magyar mozgósítás nem agresszív jellegű, mivel Magyarországnak egyáltalán nem áll szándékában egy Csehszlovákia elleni támadás /.../ A Duce a magyar lépéseket és terveket támogatja, és nyilvánosan is meg kívánja erősíteni, hogy jogosnak tekinti a magyar óvintézkedéseket.”⁶⁵⁷ Az olasz diplomácia vezetője nyomatékosan figyelmébe ajánlotta német kollégájának a négyhatalmi konferencia

⁶⁵⁴ PA AA. Bonn – 75960-75961. (Okmánytár)

⁶⁵⁵ Vávra-Eibel: i.m. 77.

⁶⁵⁶ MOL –K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6577/177.

⁶⁵⁷ PA AA. Bonn – 75836 – 75837. (Okmánytár)

összehívásának szükségességét. „A Duce szerint ugyanakkor az értekezletet a jövő hét első napjaiban össze kell hívni, mégpedig Olaszországban: Velencében vagy Brioniban. Szerinte a konferencián nem szükséges a kormányfők részvétele, elegendőnek tartja a négy külügyminiszter jelenlétét. /.../ Excellenciád /.../ számoljon be a fent leírtakról, és nyomatékmal utaljon a konferencia mielőbbi összehívásának szükségszerűségére. Ezzel elháríthatnánk a fejlemények miatt mind komolyabbá váló veszélyt.”⁶⁵⁸ Ciano felkérésére Csáky még október 14-én este Villani Frigyes római magyar követtel újra megjelent az olasz külügyminisztériumban. „Nem kis meglepetésemre előadta, hogy olasz kormány utasította berlini, londoni, párisi és belgrádi képviselőit, hogy haladéktalanul közöljék kormányokkal, hogy konferencia összehívását óhajtó magyar kormány jegyzéket, amely átadásra készen van, Olaszország teljes erővel támogatja és javasolja, hogy a konferencia azonnal üljön össze...” – jelentette haza Csáky másnap délelőtt. Kiemelte továbbá, hogy az olasz külügyminiszter „közölte azt is Mussolini nevében, hogy itteni angol nagykövettel hasonló értelemben már beszélt, továbbá magához kérte itteni jugoszláv követet /.../ Kifejtette neki még, hogy olasz kormány lengyel-magyar közös határra szóló törekvést támogatja és hangsúlyozta nézetét, hogy e célkitűzés Jugoszláviának is érdeke távolabbi jövő szempontjából. Ciano gróf szerint, jugoszláv követ közléseit nagy megértéssel fogadta és odanyilatkozott, hogy kormányát Szlovenszko szláv területének sorsa jobban érdekli, mint Ruszinszkoé!”⁶⁵⁹ Ciano a feljegyzés további szakasza szerint meglehetősen lelkesen közölte: „hogy gyors intézkedése úgy látszik erősen indokolt volt, mert német külügyminiszter telefonon felhívta és figyelmeztette, hogy célszerűtlen, sőt magyarokra nézve veszélyes is lehetne négyes konferencia összehívása, amire ő azt válaszolta, hogy már másképp intézkedett magyar kormány tegnapi hivatalos közleménye alapján. Ribbentrop erre azt kérte, hogy újabb megfontolás tárgyává tegye felfogását és beszélje meg ügyet Mussolinivel, mielőtt véglegesen határozná. De Ciano gróf válaszában erre nem sok hajlandóságot mutatott.”⁶⁶⁰

Imrédy Béla miniszterelnök a Darányitól, Németországból kapott telefonjelentés alapján azonban utasította Csákyt, hogy vonja vissza a négyhatalmi konferencia összehívására vonatkozó kérést. „Miniszterelnök telefonközlései után Ciano gróf előadása eléggé kínosan érintett engemet. Mikor szóhoz jutottam, melegen megköszöntem nyíltságot és nagy barátságot, melyet velünk szemben Olaszország tanúsított.”⁶⁶¹ – jelentette haza Csáky a Dísz térre. Egy korabeli szemtanú visszaemlékezése szerint „Csáky szidalmazva a németeket és

⁶⁵⁸ Uo.

⁶⁵⁹ MOL – K 74 – számjel – 1938– Róma – 6562/132.

⁶⁶⁰ MOL – K 74 – számjel – 1938– Róma – 6564/133.

⁶⁶¹ MOL – K 74 – számjel – 1938– Róma – 6565/134.

egy kicsit heroizálva (mielőtt elnyelni hagyjuk magunkat a németek által, meghalunk mind egy szálíg!) végrehajtotta az utasítást...”.⁶⁶² A magyar diplomata kifejtette Cionnak Darányi németországi látogatásának vonatkozó részleteit, amelyek alapján közölte, a magyar kormány Hitler ellenkezése miatt „nem kérheti egyenesen négyes konferencia összehívását /.../ már csak azért sem, mert nem óhajtja olasz kormányt esetleges kínos helyzetbe hozni, hiszen Mussolini maga rámutatott arra, hogy ügyben németek döntő szerepet játszanak...”.⁶⁶³ Az olasz külügyminiszter „látható megdöbbenését”⁶⁶⁴ követően levonta a megfelelő következtetést, majd Mussolinivel folytatott azonnali megbeszélés után javasolta, ha újabb közvetlen tanácskozások megfeneklenek, kérjenek a magyarok döntőbírárságot.⁶⁶⁵

A négyhatalmi konferencia előkészítésének drámai elemektől sem mentes lefűjásának eredményét Ernst Freiherr von Weizsäcker német külügyi államtitkár, másnapi, október 15-i körtáviratában meglehetősen magabiztosságot mutató lakonikus egyszerűséggel eleveníti fel. „Az olasz kormány kezdetben hajlott arra, hogy /.../ külügyminiszteri értekezletet hívjon össze Németország, Olaszország, Franciaország és Nagy-Britannia részvételével. A birodalmi külügyminiszter és Ciano között lezajlott telefonbeszélgetés után azonban az olasz kormány ezt a tervet elvetette.”⁶⁶⁶

Amint arra már utaltunk a német vezetés a szlovák politikusok meggyőzése után diplomáciai és informális csatornákon is igyekezett rábírní a magyar diplomáciát is a közvetlen tárgyalások felújítására. *Budapest* azonban kevésbé volt meggyőzhető. „Megjegyezzük, hogy egy pozsonyi rádiónyilatkozat szerint rövidesen elkezdődnek a magyar-cseh tárgyalások. Erről azonban a magyar kormánynak nincs tudomása.” – adta át a magyar királyi kormány feljegyzését Sztójay Berlinben október 19-én.⁶⁶⁷ A Dísz téren az előzetes információk és a „Darányi vonal” körül kialakult magyar-német nézeteltérés miatt nem fűztek sok reményt ahhoz, hogy a készülő csehszlovák területi javaslatban Csehszlovákia lemondana Kassáról, Ungvárról és Munkácsról. Ebből következően Kánya külügyminiszter a következő szellemben utasította berlini követét: „Szíveskedjék Ribbentrop úrral vagy helyettesével azonnal közölni, hogy magyar kormány átadandó területek nagyságát illetőleg csehszlovák kormánnyal közvetlen tárgyalásokba bocsátkozni nem óhajt, mert ez végleges döntést napokkal, sőt esetleg hetekkel elodázná. Magyar kormány kérdés megoldását úgy képzei,

⁶⁶² Szegedy-Maszák: i.m. 220. vö: DIMK. 2. köt. 533, 800 – 801.

⁶⁶³ MOL – K 74 – számjel – 1938– Róma – 6565/134.

⁶⁶⁴ Uo.

⁶⁶⁵ Uo.

⁶⁶⁶ PA AA. Bonn – 75856 – 75858. (Okmánytár)

⁶⁶⁷ PA AA. Bonn – 75936. (Okmánytár)

hogy csehszlovák kormány nekünk igen sürgősen új ajánlatot tesz, melyet vagy akceptálunk, vagy azt elégtelennek nyilvánítjuk.”⁶⁶⁸

Tárgyalások helyett a magyar kormányzat, tekintettel a Csáky kabinetfőnök említett római látogatásán elhangzottakra⁶⁶⁹, egyre inkább a német-olasz döntőbírárság lehetőségét preferálta. Annak ellenére, hogy a magyar diplomácia számára ekkor már ismertek voltak Berlin arbitrázzsal szembeni averziói, a magyar kormány október 17-én jegyzékben tájékoztatta álláspontjáról a német kormányt. „Amennyiben az új csehszlovák javaslat számunkra elfogadhatatlan lenne, úgy a magyar kormány közvetítésre kérné a német és az olasz kormányt, illetőleg, amennyiben az említett kormányok ezt elfogadhatónak tartanák, a magyar kormány hajlandó lenne arra, hogy a magyarlakta területek behatárolásáról szóló végleges döntést az említett kormányok alkotta döntőbírárságra bízza.”⁶⁷⁰

Az utolsó csehszlovák területi ajánlat

1938. október 20-án Otto von Erdmannsdorf budapesti német követ átnyújtotta Kánya Kálmán külügyminiszternek a német területrendezési javaslatot, hozzáfűzve, hogy Németország ezzel kimerítette közvetítési lehetőségeit.⁶⁷¹ A „Darányi vonal” – most már hivatalossá vált – eltérő értelmezéséből tehát a német-magyar kapcsolatokat tovább rontó diplomáciai probléma is kialakult. Az október 20-án Erdmannsdorf által Kánya külügyminiszternek átadott javaslattal azonos hivatalos csehszlovák jegyzéket Miloš Kober budapesti csehszlovák követ október 22-én adta át.⁶⁷² Mint említettük, a Ribbentrop által félreértelmezett „Darányi vonalnak” megfelelően a javaslat Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár és Munkács városokat Csehszlovákiánál hagyta.⁶⁷³ Ez az ajánlat ennek ellenére tanúsította, hogy Prágának mégis volt fogalma a valóságos etnikai helyzetről. A negyedik – utolsó – csehszlovák tervezet ugyanis – az említett városokat leszámítva – jórészt megfelelt a

⁶⁶⁸ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Berlin – kimenő – 6531/189.

⁶⁶⁹ Ciano olasz külügyminiszter ekkor javasolta az arbitrázst először, miután a magyar kormány a németek ellenkezése miatt nem folyamodott a négyhatalmi konferencia összehívásához.

⁶⁷⁰ PA AA. Bonn – 75898-75899. (Okmánytár)

⁶⁷¹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Berlin – kimenő – 6321/194.

⁶⁷² AMZV – Praha _ Právní sekce – VI/4. – 1938. 59. doboz.

⁶⁷³ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Berlin – kimenő – 6321/194.

vö: MOL – K 74 – számjel – 1938 – Berlin – kimenő – 6343/200. vö: SNA – SSR – SL. K 72. bez č. vö: MOL – K – M. 1. Békeelőkészítő osztály iratai – 164. Ez 11 300 km²-t jelentett. Az 1910-es népszámlálás szerint 740 000 lakosából 680 000 volt magyar. 1930-ban a területen 850 000 ember élt.

tényleges néprajzi állapotnak.⁶⁷⁴ A területnek csehszlovák adatok szerint is vitathatatlan magyar jellege volt⁶⁷⁵ és az elképzeléssel a szlovák autonóm kormány is – „komoly fenntartásait hangsúlyozva” – egyetértett.⁶⁷⁶ A határvonal részletesebb áttekintésekor a szlovák szakértőknek ennél is komolyabb fenntartásaik támadtak, amelyeket október 24-én a csehszlovák területi javaslatához fűzött szakértői véleményükben fejtettek ki,⁶⁷⁷ amelyről egy további, helyenként részletesebb leírást tartalmazó módosító-jellegű feljegyzés is fennmaradt. Ez (nyugatról kelet felé haladva) nem kívánta átadni a Pozsony előterében fekvő német és a közéjük ékelt magyar (Pozsonypüspöki, Verecknye, Szúnyogdi, Eberhardt) községeket,⁶⁷⁸ A

⁶⁷⁴ AMZV – II. sekce – 1938/39. III. 152. doboz, 1. fasc. A magyar követelés és az utolsó csehszlovák ajánlat Kárpátaljára vonatkozóan a csehszlovák adatok szerint a következő eltéréseket mutatta: Ungvár környéke: 37 299 lakos, 21 843 szláv, 5842 magyar. Munkács környéke: 44 946 lakos, 23 452 szláv, 5989 magyar. Nagyszőlős környéke: 13 313 lakos, 6931 szláv, 4447 magyar. Összesen: 95 558 lakos, 52 226 szláv, 16 278 magyar. vö: AMZV. – Právni sekce – VI/4. 65. doboz, 5. fasc.

⁶⁷⁵ AMZV. – Právni sekce – VI/4. – 1938 – 64. doboz, 20. fasc. 9606 km², 728 435 lakos, 494 626 magyar, 168 632 szlovák.

⁶⁷⁶ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1161.

⁶⁷⁷ SNA – Slovenská liga – 72. doboz. (Okmánytár). „Ďurčanský miniszter által nekem átadott, kistérrképre berajzolt határvonal nem mutat minden községet, amelyet a határjavaslat érint, ezért nem lehet pontosan meghatározni, hogy mely községek maradnak Csehszlovákiában és melyek tartoznának Magyarországhoz. Ennek következtében nem lehet kiszámolni, hogy az 1930-as és az 1910-es statisztika szerint mennyi magyar maradna nálunk és mennyi szlovák a határvonal alatt.” – fejtette ki a szakértői csoport vezetője, így folytatva: „A javaslat igyekszik fedni az etnikai határt, kivéve a Nyitra és Léva közötti magyar etnikai fűlszigetet. De itt-ott így sem fedi azt, mivel szlovák községek egész sora marad Magyarországon. Rögtön az első község, Cseklész (Čeklis) szlovák, bár igaz, 1910-ben magyar többségű volt. Két község, Papkörömöd (Krmč) és Királyfa (Kráľová pri Senci) szlovák. Tótmegyertől (Slovenský Meder) a határvonal mentén Ohaj (Dolný Ohaj) község Érsekújvár (Nové Zámky) felett szintén szlovák. Lévatól (Levice) keletre egészen Losoncig (Lučenec) a határvonal egyezik az etnikai határral, kivéve Alsózellőt (Malé Zlievce), amely ugyancsak szlovák község. Losoncot és Rimaszombatot (Rimavská Sobota) átengedve Magyarországnak, e vonal alatt elveszítünk néhány szlovák községet, úgy, mint Losoncapátfalvát (Opatová), Kétkeresztúrt (Kerestúry), Dúsát (Dužava) és Rimatamásfalvát (Tomášová). A szepti járás (okres Moldava nad Bodvou) határvonalán számomra érthetetlen, hogy miért kerül Stósz (Štós) Magyarországhoz, amikor Felső- és Alsó Mecenéz (Vyšný Medzev, Nižný Medzev) Csehszlovákiában marad. Ezen a szakaszon összesen 5 szlovák községet engedünk át Magyarországnak. A további szakaszon Kassa (Košice) alatt egészen a legényei vasútvonalig szlovák községek további sorát engedjük át Magyarországnak. Csakúgy, mint az e vasútvonaltól az Ung folyóig terjedő szakaszon, ahonnan már Ungvárig a határvonal az etnikai határon halad. E javaslat módosítását a következő szakaszokon indítványozom: a/ Pozsonytól (Bratislava) keletre a Csallóközben (Žitný Ostrov) fekvő német községeket Csehszlovákiánál hagyni. b/ Megtartani a Pozsony – Tótmegyér vasútvonalat, a szakértők maximális javaslata szerint. Ezért felajánlani Magyarországnak az Ohaj (Dolný Ohaj) és Pozba (Pozba) közötti szlovák kiszögellést úgy, hogy az egész Ipolyfödemes (Fedýmeš) – Léva vasútvonal Magyarországhoz kerüljön. c/ A Palást (Plášťovce) – Lukanénye (Nenince) vonalon a határt oly módon kiegyenesíteni, hogy Magasmajtény (Hrušov) – szlovák község, valamint Csáb (Čebovce) és Dacsókeszi (Kosihovce) Csehszlovákiában maradjanak. d/ Losoncot minden körülmények között meg kell tartanunk, mivel ez marad az egyetlen város a hajdani Nógrád, valamint Gömör és Kishont megyékben (Novohradská a Gemer-Malohontská stolica) fekvő szlovák vidék számára. e/ Pelsőc (Plešivec) és Rozsnyó (Rožňava) elvesztésével egyetlen bányavidékünk, vasúti összeköttetés híján, elszigetelődött. A Pelsőcön összefutó három vasútvonal kihasználtsága minimálisra, lokális jelentőségűre csökkent. f/ A szepti járásban fekvő Stósznak oda kell kerülnie, ahová Felső- és Alsó Mecenéz is kerül – és ez Jászó (Jasov) tekintetében is igaz. Jászóról Kassára az út szlovák vidéken keresztül vezet, ezért az etnikai elv alapján meg is kell tartani. g/ A Kassa alatti határvonal ugyancsak az etnikai elven alapuljon, tehát a szlovák szakértők maximális javaslata szerint kell meghúzni. h/ Hasonló alapelvet kell követni a zemplényi (zemplínsky) szakaszon, vagyis szintén az etnikai elvet. i/ A nagykaposi (kapušanský) járáson átvezető vasútvonalat meghagyni Csehszlovákiának, mivel ez Kárpátalja egyetlen összeköttetése Szlovákiával.”

⁶⁷⁸ AMZV – Právni sekce – 1938 – VI/4. 64. doboz, 20. fasc.

Pozsony – Tótmegyer vasútvonal és néhány szlovák község megtartása érdekében Galánta és Érsekújvár környékén 26 községet javasolt Csehszlovákia birtokában hagyni,⁶⁷⁹ viszont Ógyalla és Verebély között néhány szlovák községet hagyott volna Magyarország birtokában. A javaslattevőket, mint láttuk, az az elképzelés irányította, hogy a Pozsony – Tótmegyer vasútvonal Csehszlovákia, a Ipolyfödemes – Léva vonal Magyarország birtokába kerüljön. Losoncot illetően a feljegyzés hangsúlyozza: „Lehet vitát folytatni arról, vajon Losonc inkább magyar, vagy inkább szlovák település. Mégis mindenképpen meg kell tartanunk Közép-Szlovákia e fontos centrumát, éspedig főként gazdasági és közlekedési okokból.”⁶⁸⁰ Rimaszombatnál a javaslat figyelmeztet, hogy Felső Pokorág 1910-ben is szlovák többségű volt. Ezt követően rámutattak, hogy a Bódva vidéki német (Stósz, Alsó- és Felső Mecenzéf) és a velük földrajzilag szorosan összetartozó német-magyar-szlovák, háromnemzetiségű, korábban német többségű (Jászó, Jászóváralja) településeket Csehszlovákiánál kell hagyni. További fenntartásokat fogalmaztak meg a Kassától dél-nyugatra fekvő vegyes lakosságú területet, valamint Töketeres és Nagykapos településeket illetően is. „Nagykapos ugyan magyar település, de a Kárpátalja felé vezető vasútvonal miatt meg kellene tartani, még ha a vonal tiszta magyar vidéken vezet is keresztül” – hangsúlyozta a javaslat.⁶⁸¹ A tervezet a hivatalos csehszlovák jegyzéknél mintegy 1100 km²-rel és százezer lakossal adott volna vissza kevesebbet.

A csehszlovák kormány jegyzéke a magyar diplomácia erőfeszítéseit és a tudományos felkészültséget is dicséri, hiszen a Bécsben ezután megállapított terület 93%-át a csehszlovákok – az ismert körülmények hatására ugyan – mégis önként ajánlották fel.⁶⁸² Az ajánlat hat apró község tekintetében (kettő Szlovákiában négy Kárpátalján) felül is múlta a magyar követelést, egészében pedig főként a pozsonyi, nyitrai, jolsvai és kassai szakaszokon mutatott kevesebbet. Így a magyar követeléshez képest 409 022 lakossal kevesebbet kínáltak visszaadásra, akik közül – csehszlovák adatok szerint – 268 757 szlovák, 59 243 magyar nemzetiségű volt.⁶⁸³ Ezért a magyar visszautasítás gyakorlatilag az említett keleten fekvő határ menti nagyvárosok miatt történt meg.

9 község, magyar: 5604 (1930), 6395 (1910), szlovák: 3865 (1930), 478 (1910), német: 2924 (1930), 2418 (1910)

⁶⁷⁹ Uo. 1910: magyar: 34 813, szlovák: 3115. 1930: magyar: 28 159, szlovák: 15 117

⁶⁸⁰ Uo. Ezen a szakaszon a módosító javaslat Losonc, Losoncapátfalva és Gács településeket érintette. 1910: magyar: 11 903, szlovák: 2609. 1930. magyar: 4181, szlovák: 11 162.

⁶⁸¹ Uo. Kassa körül 13 községet érintett. 1910: magyar: 4778, szlovák: 2643. 1930: magyar: 361, szlovák: 8123. Töketeres környékén 12 község. 1910: magyar: 4589, szlovák: 2662. 1930: magyar: 775, szlovák: 7078.

⁶⁸² Rónai: i.m. 130.

⁶⁸³ AMZV – Právni sekce – VI/4. 1938 – 64. doboz, 20. fasc.

Olasz támogatás Magyarországnak

1938. október 24-én ezért Wettstein János prágai magyar követ a következő válaszjegyzéket nyújtotta át a csehszlovák félnek:

- 1) „Nem vitás területeket február hó 27-től kezdve 3 napon belül csapataink megszállhassák.
- 2) Vita tárgyát képező területeken 8 szakaszban külön-külön népszavazást ajánlunk, aminek legkésőbb november 30-ig kellene megtörténnie nemzetközi ellenőrzés mellett. Népszavazás alól Pozsony ki volna véve, amiről külön tárgyalást javasolunk.
- 3) Javasoljuk csehszlovák nemzetiségek, különösen rutének részére önrendelkezési joggyakorlati megvalósítását, illetőleg népszavazást nemzetközi ellenőrzés mellett. Hozzáfüzzük, hogy e nélkül a magyar kormány nem garantálhatja Csehszlovákia új határait.
- 4) Amennyiben csehszlovák kormány népszavazásra vonatkozó javaslatunkat nem fogadja el, úgy az egész vitás területre Pozsonyt beleértve és a 3. pontban foglaltakra is arbitrage-t ajánlunk, amelyet nyugati részekben Olasz-és Németország, keleti részekben ugyanezen hatalmak és Lengyelország gyakorolnának.”⁶⁸⁴

A jegyzék tartalmát Sztójay Döme berlini magyar követ is megkapta. A számjeltáviratban a jegyzék után a következő állt. „Csehszlovák kormánnyal közöltük, hogy arbitrázs esetén természetesen mindkét fél előre aláveti magát illető hatalmak döntésének. Csehszlovák kormány értésére adtuk, hogy jegyzékünkre, tekintettel adott körülményekre, 48 órán belül választ várunk.”⁶⁸⁵ A csehszlovák külügyminiszter a csehszlovák követeknek küldött körtáviratában már másnap (október 25.) leszögezte, hogy a népszavazásra vonatkozó magyar javaslat elfogadhatatlan, továbbá, ha Magyarország igényt tart Lengyelország részvételére, Csehszlovákia kezdeményezi Románia bevonását.⁶⁸⁶ Mindezt a másnapi jegyzék is tartalmazta. Október 25-én Tiso is hozzájárult, az arbitrázs elfogadásához,⁶⁸⁷ miután a szlovákok is megvitatták a magyar követeléseket.⁶⁸⁸

⁶⁸⁴ MOL- K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 27. A harmadik pont bevezetője: „a magyar kormányt az az óhaj tölti el, hogy egy olyan állandó helyzet alapjait vesse meg, amely lehetővé tehetné a békés együttműködést mindazoknak a népeknek, amelyek Közép-Európa eme részében helyezkednek el...”

⁶⁸⁵ MOL – K 74 – számjel – Berlini követség számjeltáviratai. – 344. 1938. október 23. 22⁵⁵

⁶⁸⁶ AMZV – Depeše – Odeslané – 1853-1859/38. 1938. október 25.

⁶⁸⁷ MOL –K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1237. vö. MOL –K 74 – számjel – 1938 – Prága – bejövő – 6716/192.

⁶⁸⁸ AMZV – Právní sekce – VI/4. 1938 – 59. doboz. A magyar jegyzékről készült egy részletesebb szlovák nyelvű jelentés is. Az első pont az utolsó csehszlovák területi ajánlatot illetően azt is tartalmazta, hogy abba beleértendőek Tótmegyer, Komáromszemere, Komáromcsehi és András községek is. A népszavazásban (2. pont) e jelentés szerint csak azok a személyek vehetnek részt, akik 1918. október 28-án az érintett területen laktak, ott e dátumot megelőzően születtek, valamint ezek leszármazottai. A területet a csehszlovák hadsereg kiűrténé, az

Az október 26-ai csehszlovák minisztertanácsn a miniszterek megvitatták a magyar követeléssel kapcsolatos álláspontot. Kérdésként merült fel, hogy az október 22-ei jegyzékben felajánlott terület magyar csapatokkal történő megszállását, a magyar jegyzék szellemében, megengedjék-e. Rudolf Viest tábornok utánajárt a vezérkari főnökségen, hogy mely területeket lehet rögtön átengedni. Hamarosan azonban megegyeztek, hogy „vitás területnek” tekintik az egész területet, jóllehet október 22-én annak nagy részét felajánlották. Krnot a megbeszéltek szellemében megbízták, hogy fogalmazza meg a válaszijegyzéket, a következőképpen: 1.) Mindkét állam 24 órán belül Német- és Olaszország döntőbíráskodását kéri. 2.) Ha Magyarország kitart amellett, hogy a vitás területként csak az utolsó csehszlovák ajánlat és a magyar követelés közötti eltérést tekinti, úgy a csehszlovák kormány javasolja, hogy ezt a vitát is az arbiterek oldják meg. 3.) A jóakarat jeléül Csehszlovákia hajlandó bizonyos területeket kiüríteni. A délután folytatódó minisztertanácsn végül úgy döntöttek, hogy nem ürítenek ki területeket, így az este 18⁴⁵-kor a magyar követnek átadott jegyzék már nem tartalmazta a harmadik pontot.⁶⁸⁹

A csehszlovák jegyzék átvétele után Kánya utasította Villani Frigyes római követet, hogy Cianoval azonnal folytasson megbeszélést, és kérje, hogy az olasz külügyminiszter vegye rá Ribbentropot a döntőbíráskodás elvállalására. A magyar diplomácia vezetője újra kiemelte, hangsúlyozni kell, hogy mindkét fél előre kötelezi magát az ítélet elfogadására.⁶⁹⁰ A magyar diplomácia Ciano-t arra is felkérte, hogy járjon közbe a „Darányi vonalat” illető félreértés tisztázása érdekében.

Budapest helyesen érzékelte, hogy a német közvetítéssel tető alá hozott utolsó csehszlovák területi ajánlat elutasítása további német nehezítést váltott ki. „Az első téma, amelyet Ribbentrop meg kíván tárgyalni Excellenciáddal és a Ducéval, az a magyar kérdés.” – jelentette haza Bernardo Attolico berlini olasz nagykövet október 22-én. Berlin további álláspontját a következőkben foglalta össze: „Ribbentrop panaszkodik a magyarok magatartása miatt, különösen Kányát illetően, akinek a megfutamodó álláspontot és a szolidaritás hiányát tulajdonítja a szudéta válság idején, valamint a bledi cselvetést és azt a hálátlanságot, amelyet Németország iránt tanúsítottak, amely állításuk szerint „cserbenhagyta” Magyarországot stb., stb. Utólagosan Ribbentrop úgy véli, hogy a Darányi-vonal nem tartalmazta az ismert hat helységet, amelyet a magyarok visszakérnek. A magyarok

adminisztrációt november 15-ig nemzetközi szervek vennék át. A népszavazást legkésőbb november 31-éig kelene lebonyolítani. A szlovák jelentés végül megjegyzi, hogy a magyarok 24 órán belül választ várnak. (Láttuk, hogy a magyar kormány a csehszlovák fél számára kedvezőbb, 48 órás időintervallumot jelölt meg.)

⁶⁸⁹ AMZV – Právni sekce – VI/4. 1938 – 59. doboz, 3. fasc.

⁶⁹⁰ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Róma – kimenő – 6364/128.

viszont ennek ellenkezőjét állítják, azt állítva, hogy egy hatalmas ellentmondásról van szó.⁶⁹¹
/.../ Mindenesetre tény az, hogy a németek nem akarják a döntőbíráskodást.”⁶⁹²

A német diplomácia következetlenségét mutatja, hogy Ribbentrop többek között arra hivatkozva tartotta kizártnak a döntőbíró szerepének elvállalását, hogy „nem tartják azt összeegyeztethetőnek a müncheni egyezményekkel, amelyek négyes, nem pedig kettős döntőbíráskodásról szólnak.” Amint arra korábban rámutattunk, Magyarország éppen a német vezetők tiltakozása miatt volt kénytelen lemondani a négyhatalmi döntés iránti igényéről. Berlin az elutasítást továbbá a Führer személyes vélekedésével indokolta, aki „úgy véli, hogy amennyiben a két fél egyike elutasítaná a döntést, a döntőbírók – és ebben az esetben főleg Németország – erkölcsi kötelessége lenne erővel megvalósítani a döntőbírói határozatot.”⁶⁹³ Az olasz külügyminiszter az október 22-ei Ribbentroppal folytatott telefonbeszélgetése során a magyar diplomácia kérésének megfelelően megtette a lépéseket. Egyrészt hangoztatta, „hogy mi vele szemben mint minimumot mindig keleten három várost, mégpedig két előbbi (ti. Ungvárt és Munkácsot – a szerző) és Kassát követeltük.” Másrészt, Ribbentrop arra irányuló felvetésére, hogy helyesebb lenne a müncheni egyezmény szellemében újabb négyhatalmi konferenciát összehívni, felhívta a figyelmet: „ezt ő folyó hó 14-én javasolta, és nem rajta múlt, hogy nem ez az eljárási mód választott”. Az olasz diplomácia vezetője azt is kifejtette, „hogy arbitrage-nak két fél, amikor kéri, már alá is veti magát.”⁶⁹⁴ Ribbentrop október 28-án utazott Rómába, ahol Ciano-nak sikerült rábírni őt a döntőbíráskodás elvállalására és arra, hogy Kassa, Ungvár, és Munkács ügyében engedjen. A német külügyminiszter a csehszlovákokat védve és a magyar népet és vezetőit szidalmazva mindkét ügyben a hozzájárulását adta.⁶⁹⁵ Engedékenysége oka az volt, hogy Ciano megígérte, nem támogatja a magyar-lengyel közös határ megteremtésére irányuló terveket.⁶⁹⁶ A franciák benyomása is határozottan az volt, „hogy a közös határ kérdését Róma után levették a napirendről.”⁶⁹⁷ Az olaszok tehát tudatták a magyarokkal, hogy Kárpátalja megszerzése jelenleg nem lehetséges.⁶⁹⁸ Október 31-én Villani Frigyes római magyar követ számjeltávirata adta hírül a külügyminisztériumnak, hogy Ribbentrop hozzájárult a három

⁶⁹¹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Berlin – bejövő – 6338/38. Erdmannsdorff budapesti német követ Woermann helyettes államtitkárnak a kérdéssel kapcsolatban úgy számolt be, hogy Ribbentrop értelmezte félre a Darányi vonalat.

⁶⁹² ASMAE – Roma – Ungheria – 1938. 22. csomó. (Okmánytár)

⁶⁹³ Uo.

⁶⁹⁴ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Róma – bejövő – 6689/144.

⁶⁹⁵ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Róma – bejövő – 6775/155. vö: Szegedy-Maszák: i.m. 226.

⁶⁹⁶ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 27.

⁶⁹⁷ AD. – Paris – Europe 1918-1940. T. vol. 137, f. 55-58. (Okmánytár)

⁶⁹⁸ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1259.

város Magyarországhoz csatolásához.⁶⁹⁹ Október 30-án pedig a német és az olasz kormány hivatalosan közölte, hogy a tanácskozás november 2-án lesz Bécsben.⁷⁰⁰ A döntőbírószági ítélet kiterjed az egész magyarok által igényelt területre, tekintet nélkül arra, hogy annak mintegy 93%-át a csehszlovák kormány az előzetes események során hajlandó volt átadni.⁷⁰¹

Négyhatalmi konferencia helyett kéthatalmi döntés

Az újabb négyhatalmi konferencia szorgalmazásáról történő lemondással a magyar kormány letért a „négyhatalmi bázisról”. A Darányi és a német politikai vezetők között lezajlott megbeszélés alapján hozott miniszterelnöki döntés ráadásul kényelmetlen helyzetbe hozta a Budapestet támogató olasz kormányt és igen rossz üzenet volt a müncheni egyezményt aláíró nyugati demokráciák felé is. Azonban igen valószínű, hogy határozottabb magyar kiállás esetén is, rendkívül nehéz, ha nem lehetetlen lett volna a *nyugati hatalmakat* egy újabb konferencia összehívására rávenni. Olaszországon kívül ugyanis ezt mindenki ellenezte. Még Varsó is – aki egyébként végig szolidaritását fejezte ki – nyilvánvalóvá tette, hogy egy újabb nemzetközi konferenciát illetően kénytelen lenne teljes rezerváltságot mutatni.⁷⁰² Lengyelország ugyanis az egész csehszlovák kérdésben érdekelt volt, s már Münchent is dehonesztálónak érezte magára nézve. A brit diplomácia, miután az érdekelt felek hivatalosan is bejelentették döntőbíráskodásra vonatkozó igényüket, nem hivatalosan „lemondott” Münchenben megállapított jogáról,⁷⁰³ és a német-olasz döntőbírószágot elfogadta. Halifax 1938. október 24-i edinburghi beszédében kijelentette, hogy a magyaroknak jogos követeléseik vannak. Bízott benne, hogy meg lehet találni a kielégítő megoldást. Chamberlain hasonló szellemben válaszolt Horthy kormányzó október 8-án kelt, hozzá írott levelére.⁷⁰⁴

⁶⁹⁹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – Róma – bejövő – 6788/158.

⁷⁰⁰ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1354. vö: DIMK. 2. köt. 607, 872. Ciano olasz külügyminiszter a Bécsbe utazása előtti napokban a római magyar követ útján az érintett terület néprajzi viszonyait jól ismerő magyar szakértők Rómába küldését kérte Kánya magyar külügyminisztertől. A táviratban foglaltak alapján a látogatás valószínű dátuma október 30. Az útról jórészt Rónai András visszaemlékezései adnak részletekbe menő támpontot, aki – mint szakértő – maga is a küldöttség tagja volt. Lásd. Rónai: i.m. 113-114. vö: Sallai: *Az első bécsi döntés*. i.m. 121-123.

⁷⁰¹ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1257. A magyar kormány október 24-i jegyzékében foglalt törekvése – hogy csak a vitás területeken legyen arbitrage, a többiit megszállhassák a magyar csapatok – tehát sikertelen maradt. vö: MOL – K 429 – 28 cs. – Kozma Miklós iratai. A 8 szakaszos népszavazás – Nyitra, Jolsva, Mecenéz, Kassa, Ungvár, Munkács, Feketeadó – sem valósult meg. (Kozma nyilván tévedésből, csupán hét körzetet sorol fel név szerint – a szerző megj.)

⁷⁰² MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1074. vö: MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1080.

⁷⁰³ Romsics: *Helyünk és sorsunk*. i.m. 103. vö: Szinai Miklós-Szücs László (összeáll.): *Horthy Miklós titkos iratai*. Budapest, 1962, Kossuth Könyvkiadó. 186.

⁷⁰⁴ Uo. 189-190.

Október 28-án a londoni francia nagykövet beszámolt Georges Bonnet francia külügyminiszternek a Lord Halifax-szel folytatott beszélgetéséről és a magyar – csehszlovák kérdéssel kapcsolatban tolmácsolta a brit külügyminiszter álláspontját. Lord Halifax „értésemre adta, hogy nem nagyon van kedve belekeveredni egy ilyen kényes ügybe, s ha erre nem kapott volna formális felkérést, úgy nem különösebben ragaszkodna ahhoz, hogy a müncheni egyezményhez tartsa magát. Annál is kevésbé, mivel *Németország és Olaszország nézőpontja minden jel szerint nem egyezik, így a döntéshozatal bizonyára egy méltányos kompromisszumhoz vezetne. A Foreign Office még maguknak a cseheknek az elutasító álláspontjától is tart, ha Anglia is részt kívánna venni a döntéshozatalban.*” (a szerző kiemelése)⁷⁰⁵ Mindemellett megjegyzendő az is, hogy a brit politika jól érzékelte a német – magyar viszony romlását és a Magyarországnak nyújtott olasz támogatás szilárdságát is. „Nyilvánvalóan nincs szándékunkban Magyarországnak hadat üzeni, ha betörne Csehszlovákiába, hogy megszerezze azokat a területeket, amelyekhez követelését elvben elismertük. /.../ A magyarok hősiességre való hajlama ellenére elenyésző az esélye annak, hogy Magyarország nem provokált agressziót hajtson végre, főleg most, hogy a magyar kormánynak rá kellett jönnie, hogy nem számíthat Hitler jóváhagyására és segítségére. Ha Németország semleges, a csehek gyorsan elbánnak a magyarokkal, továbbá ha a németek nem állják útjukat, Romániát és Jugoszláviát ez Magyarország hátbatámadására csábítaná. Mindez ellen Magyarország csak Mussolini szimpátiájára számíthat, de nemigen látom, hogy ez utóbbi szimpátiáját anyagi támogatásra váltaná fel Németországgal és Jugoszláviával szemben.” – adott a brit politika szemszögéből optimistább helyzetértékelést Sir Geoffrey Knox, budapesti angol követ néhány nappal korábban.⁷⁰⁶

A brit diplomácia a komáromi tárgyalások megszakadása utáni időszakban is inkább „megfigyelői” szerepkörben maradt,⁷⁰⁷ és már csak azért is el kívánta kerülni az újabb négyhatalmi konferenciát,⁷⁰⁸ „nehogy Hitler újabb követelésekkel álljon elő”.⁷⁰⁹ Barcza György londoni magyar követ október 17-én Sir Alexander Cadogan, brit külügyi államtitkárral folytatott megbeszélést, amelynek során átadta a magyar követeléseket

⁷⁰⁵ AD. – Paris – Europe 1918-1940. T. vol. 136, f. 120-123. (Okmánytár) Úgy foglalták össze a csehszlovák követnek adandó választ, hogy ha végül is felkérnék az angol kormányt, úgy eleget tennének a döntéshozatalban való részvétel iránti kérésnek.

⁷⁰⁶ FO – 371/21570 – 5505. (Okmánytár)

⁷⁰⁷ Čierna-Lantayová, Dagmar: *Podoby česko-slovensko-mad'arského vzťahu. 1938-1949.* Bratislava, 1992, SAV. 12.

⁷⁰⁸ Ivaničková: i.m. 253.

⁷⁰⁹ Barcza: i.m. 383.

tartalmazó jegyzékeket és az etnikai állapotokat bemutató térképeket.⁷¹⁰ Cadogan úgy nyilatkozott, hogy a néprajzi alapon álló követeléseket helyesli, a gazdasági, stratégiai, stb. szempontok tárgyalásba történt bevonását elítéli. Remélte továbbá, hogy a nagyhatalmak újabb közreműködését el lehet kerülni.⁷¹¹ Barcza a beszélgetés alapján azt jelentette haza, hogy az angolok „méltányolják békés tárgyalási hajlandóságunkat /.../és türelmünket. Katonai intézkedéseinket Cadogan fel sem hozta”.⁷¹² London törekvése továbbra is az volt, hogy ne tegyen hivatalos állásfoglalást, és semmiféle nemzetközi-jogi kötelezettséget ne vegyen magára a kérdésben.⁷¹³

A francia álláspontra a csehszlovák érvek továbbra is meghatározó befolyással voltak, így az nem volt igazán következetes a szigorúan etnikai alapú határmegvonást illetően. „Budapest visszacsatolási követelései Szlovákiát számára nélkülözhetetlen agrártermékektől, valamint minden dunai kijáratától és számos nyugat – kelet irányú útjától megfosztanák. Mi több, ezek az engedmények számos helyen – még a magyar statisztikai adatokból kitűnően is – túllépnének a magyar lakosságú vidékeken. Ezzel szemben az október 13-i szlovák ellenjavaslatok, noha már lényeges engedményeket jelentenek a Dunától északra fekvő régióban, olyan határvonalat húznak meg, amely nagyon jelentős, homogén magyar nemzetiségű településeket hagyna Szlovákiában. Amennyiben tehát szigorúan az etnikai nézőponthoz tartjuk magunkat, úgy Budapest követelései teljességükben ugyanolyan jogosulatlannak tűnnek, amennyire elégtelenek Prága ellenjavaslatai.”⁷¹⁴ – tájékoztatta a francia külügyminiszter római nagykövetét október 21-én. Bonnet úgy vélte, hogy „olyan kölcsönös engedményekkel kellene kompromisszumra jutni, amelyek túlmennének ugyan a szlovák ajánlatokon, de elhagynák a Pozsonyra és környékére, néhány vegyes lakosságú vagy enklávét képező területre, több városi központra, valamint a szlovák hátország piacai számára nélkülözhetetlen vasúti csomópontokra vonatkozó magyar igényt.” A gazdasági és közlekedési szempontok túlhangsúlyozása mellett megjegyzendő, hogy a francia diplomácia nem mindig volt teljesen napra kész, hiszen ebben az időpontban Budapest gyakorlatilag már elfogadta Pozsony és környéke, Nyitra és környéke, valamint bizonyos Kassa (utóbbi város kivételével) környékén fekvő területek Csehszlovákiában maradását. Khuen-Héderváry Károly párizsi magyar követ október 27-ei jelentését a következő szavakkal zárta: „Véleményemet abban foglalhatom össze, hogy a francia kormány ma már csak esetleges

⁷¹⁰ Szegedy-Maszák: i.m. 223. Cadogan naplójában erről a következőket jegyezte fel: „Nem olyan rossz, mint gondoltam, azt hiszem, Berlin meghúzta a fétet...”

⁷¹¹ MOL – K 74 – számjel – 1938 – London – bejövő – 6598/100.

⁷¹² Uo.

⁷¹³ Čierna-Lantayová: i.m. 12.

⁷¹⁴ AD. Europe 1918–40. T.vol. 136, f. 102–103. T. N°s 3308–3311. (Okmánytár)

újabb komplikációk elkerülésére helyez súlyt, egyébként közép-európai kérdések eldöntésére lehetőleg kevés befolyást kíván gyakorolni.”⁷¹⁵ Franciaország azzal az indokkal is vonakodott részt venni egy esetleges újabb négyhatalmi konferencián, hogy ez esetben csehszlovák oldalra kellene állnia és ebben Anglia is bizonyára támogatná.⁷¹⁶

E nem egészen három hét igen mozgalmas diplomáciai eseménysorozata alatt számos meghatározó tendencia rajzolódott ki. Magyarország a keleti határszakaszon fekvő városokra vonatkozó határozott igényével és a kárpátaljai kérdés erőltetésével ismét magára haragította Németországot. Budapest magatartása a német vezetés számára megerősítette, hogy az agóniáját élő Csehszlovákia átmeneti fenntartása és a szlovákok támogatása kifizetődőbb számára, annál is inkább, mivel a szlovák autonóm tartomány politikai vezetői nyíltan kifejezték a nemzetiszocialista társadalmi és politikai berendezkedés iránti szimpátiájukat, valamint a német vezetésű szövetségi rendszerhez tartozás elsődlegességét. Magyarország „barátja” a Duce és külügyminisztere, Ciano maradt, ám e barátságnak is megvoltak a korlátai. Róma nem tudta meggyőzni Berlint a négyhatalmi konferencia összehívásának fontosságáról (amit saját presztízse érdekében is tett volna), később a döntőbírói szerep vállalásáról azonban igen – a kárpátaljai ügy jegelése árán. Olaszország azonban mégis sok követ megmozgatott: Ciano fenyegette a csehszlovákokat, nyugtatta a briteket és győzködte a németeket – Magyarország érdekében.

A magyar kormány ugyanakkor a négyhatalmi konferencia újabb összehívásával szembeni berlini averziók esetében már nem mutatott elég határozottságot. A „négyhatalmi bázisról” történő „önkéntes” lemondás a Kánya Kálmán által képviselt szuverén külpolitika végének kezdetét jelentette.

⁷¹⁵ MOL – K 63 – pol. – 1938 – 7/7 – 3265. (3755)

⁷¹⁶ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7/a – 1210.

III. FEJEZET

„A VISSZATÉRT MAGYAROK” – A TERÜLETI REVÍZIÓ VÉGREHAJTÁSÁNAK TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

III/1.

„*A határ megindul, az ország nagyobb lesz...*”

A bécsi döntőbírósi határozat nemzetközi fogadtatása és a katonai birtokbavétel

1938. november 2-án Bécsben, a Felső-Belvedere palota aranytermében Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter megnyitotta a döntőbírósi tárgyalást, és mint házigazda, többek között a következő szavakat intézte a jelenlévőkhöz. „Különösen szimbolikus jelentőségűnek tartom, hogy Olaszország és Németország éppen Savoyai Jenő herceg házában szentelhetik magukat ennek a nagy és felelősségteljes feladatnak. Kétszáz évvel ezelőtt ez az olasz származású herceg, német államférfi és tábornok volt az, aki egyszer már szabadságot, békét és igazságot hozott Délkelet-Európa népeinek. A mi feladatunk ma az, hogy néprajzi alapon állapítsuk meg a végleges határvonalat Magyarország és Csehszlovákia között, és megoldást találjunk az ezzel kapcsolatos kérdésekre.” Az ide vezető út, amint tapasztalhattuk, koránt sem volt olyan egyenes, mint azt a protokolláris követelményeket szem előtt tartó üdvözlőbeszéd alapján feltételezhetnénk.⁷¹⁷

Az egész dél előttöt betöltő megbeszéléseket és az ünnepélyes ebédet követően a két döntőbíró munkatársaival egy külön helységbe vonult, ahol megállapították a végleges határvonalat. Este mindkét fél megkapta a döntést,⁷¹⁸ amely vastag zöld vonallal volt feltüntetve egy 750 ezres léptékű térképen.⁷¹⁹ Ez a vonal az etnikai-nyelvi határ legnagyobb részével egybeesett, a Nyitra környéki vegyes területet nagyjából megfelezte, Kassa körül számos szlovák községet is Magyarországnak ítélt. A vonal a valóságban 750 méteres sávot jelentett, így sok község hovatartozását később a helyszínen kellett megállapítani. A döntés az

⁷¹⁷ A bécsi döntőbírósi tárgyalások részleteiről ld. Sallai: *Az első bécsi döntés*. i.m. 143-146., 225-238. vö: *A Wilhelmstrasse és Magyarország*. i.m. 154-157, 312-319. vö: Rónai: i.m. 118-136. vö: Deák: *Viedenská arbitráž*. i.m. 32-38. vö: Matolay Géza: *Gróf Teleki Pál élete és munkássága a magyar revízió szolgálatában*. Budapest, 1941, Halász-Pester Lloyd. 59-76.

⁷¹⁸ MOL – K – M. 1. Békeelőkészítő osztály iratai. – 164. 11 927 km². 1910: 862 747 lakos, 746 912 magyar (86,6%). 83 428 szlovák (9,7%), 8941 rutén (1,0%). / 876 község. / 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint: 1 029 629 lakos. magyar: 59,1 %, csehszlovák: 29,1%. Az 1938-as magyar összeírás szerint: 1 041 401 lakos, 879 007 magyar (84,4%), 123 864 szlovák (11,9 %). vö: Deák: *Slováci v maďarskej politike*. i.m. 35. 10 390 km², 854 218 lakos, 503 980 magyar, 272 145 szlovák, 26 151 izraelita, 8074 német, 1826 ruszin. (1930-as népszámlálás, Kárpátalja nélkül.) vö: Deák: *Slovensko v politike Maďarska...* i.m. 123. Az 1930. évi csehszlovák népszámlálás alapján: 779 község, amelyből 179 szlovák többségű. Három területen jelentős a szlovákság területi vesztesége. Érsekújvár, Verebely, Ógyalla, körül 62 szlovák község 76 ezer lakossal. Jolsva környéke 4 ezer szlovákkal. Kassa környéke (Kassán kívül) 17 ezer magyar mellett 85 ezer szlovákkal (79 község).

⁷¹⁹ Rónai: i.m. 137.

általános preambulumon kívül hét pontból álló jegyzőkönyvet tartalmazott, amely többek között a delimitációs bizottság, vagyis a határváltozásból eredő kérdések rendezésére hivatott magyar-csehszlovák vegyes bizottság létrehozásáról rendelkezett.⁷²⁰

Katonai birtokbavétel

A magyar katonai vezetés számára rendelkezésre álltak a Felvidék elfoglalására korábban készült tervek, miután azonban a kérdést diplomáciai tárgyalások döntötték el, a hadseregnek néhány nap alatt kellett kidolgoznia a döntésben megállapított terület békeidőben történő katonai birtokbavételének tervét. A Legfelső Honvédelmi Tanács már a komáromi tárgyalások előtt, október 4-én elhatározta, hogy a visszatérő területeken átmeneti katonai közigazgatást vezet be. A megszállásra négy vegyesdandárt jelölt ki, amelyek a magyar-csehszlovák határtól délre fekvő nagyobb városok környékén, november elejére érték el összpontosítási körleteiket. (Az 1. vegyesdandár Budapest, a 2. Székesfehérvár, majd később Győr, a 6. Debrecen, a 7. Miskolc).⁷²¹

A döntőbíróági határozat második pontjának második bekezdésében említett albizottság, amely a kiürítés és megszállás módozatait volt hivatva kidolgozni, a két érdekelt kormány előzetes megállapodása értelmében, Pozsonyban azonnal megkezdte működését.⁷²² A területcsere többnyire a „forgatókönyv” szerint,⁷²³ komolyabb csetepaték nélkül ment végbe, a felek hajlandóak voltak alkalmi kompromisszumok elfogadására is. Az Ungvár evakuálásának öt nappal történő elhalasztására vonatkozó csehszlovák kérést például a magyar fél tudomásul vette, így a város valóban az utolsó napon lett átadva Magyarországnak.⁷²⁴ A katonai delegációk november 4-én megállapodásra jutottak abban is, hogy a csehszlovák hadsereg mozgósításakor a lakosságtól kisajátított lovak és járművek visszaszolgáltatását a csehszlovák hadsereg e célra felállított különleges katonai bizottsága végzi el. Az átvételről a hasonló jellegű magyar katonai bizottság gondoskodik. Utóbbi megállapodás végrehajtását azonban a csehszlovák fél nemigen vette komolyan. Ugyanitt született megegyezés a csehszlovák tisztek családjainak és az állami és közalkalmazottak

⁷²⁰ A delimitációs bizottságok összetételéről és működéséről részletesen ld. Sallai: Az első bécsi döntés. i.m. 173-202.

⁷²¹ *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához.* Budapest, 1961, Az MHM központi irattárának kiadása.

⁷²² AMZV – Praha – Právní sekce – VI/4. 61.doboz. A megállapodást magyar részről Andorka Rudolf vezérkari ezredes, csehszlovák részről Rudolf Viest hadsereg-tábornok írta alá.

⁷²³ AMZV – Praha – Právní sekce – VI/4. 62.doboz, 12.fasc.

⁷²⁴ AMZV – Praha – Depeše – Odeslané – 1886/38. 1938. november 5.

viSSzatelepülésének kérdésében is.⁷²⁵ A személyi állománnyal kapcsolatos megegyezések sem mentek zökkenőmentesen. A csehszlovák hadseregből elbocsátott magyar nemzetiségű katonák közül sokan kérték a magyar vezérkari főnökségnél, hogy járjon közben a csehszlovák illetékeseknél végkielégítésük ügyében. A csehszlovák minisztérium átiratában megállapította, hogy az elbocsátott továbbszolgáló altiszteknek nincs joguk végkielégítésre.⁷²⁶

A magyar honvédség 1938. november 3-án, végrehajtva az „Ipoly” rendeletet, befejezte a határhoz történő felzárkózást, majd november 4-én Horthy Miklós államfő, a hadsereg főparancsnoka kiadta az első hadparancsot, amelynek alapján megkezdődött a bevonulás. A magyar honvédség alakulatai 1938. november 4-11-e között több szakaszban birtokba vették a kijelölt területet.⁷²⁷ A honvédség az átkelő pontok kiválasztásánál a hidakat részesítette előnyben, a műszaki ellátottság hiányosságai miatt el kívánta kerülni az olyan helyeket, ahol hídépítésre lett volna szükség a folyókon történő átkeléshez. A megszállási útvonalak követték az úthálózatot és a vasútvonalakat. Az utánpótlás a vezérkari főnök utasítása értelmében többnyire az utóbbi közlekedési eszközzel történt, amelyet a csapatok járművekkel közelítették meg. Az üzemanyag-utánpótlást ugyancsak maguknak kellett biztosítani, mivel a bécsi döntés értelmében a csehszlovák hadsereg elszállította a rendelkezésre álló üzemanyagot. Az egészségügyi ellátást kijelölt kórházak biztosították, a betegszállítást a csapategységek saját szállítóeszközeivel végezték. A vezérkari főnökség szigorúan megtiltotta a helyi lakosságtól történő rekvirálást. A csapatok csak önként eladásra kínált árut, készpénz ellenében vásárolhattak. A rendfenntartás megszervezésének céljából a honvédséggel együtt bevonultak a vegyesdandár parancsnokságok alá tartozó, ideiglenesen összevont rendőri és csendőri egységek. 1938. november 5-én a csapatokkal együtt a járási katonai parancsnokságok is átlépték a határt, hogy átvegyék a terület járásainak közigazgatását.⁷²⁸

⁷²⁵ AMZV – Praha – Právní sekce – VI/4. 61.doboz.

⁷²⁶ HL – VKF – B 231 – 1518.

⁷²⁷ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. november 5.

⁷²⁸ Szabó Helga: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938-1941. In. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2002/2.

A magyar külügyminiszter a november 3-ai minisztertanácson elemezte a döntés körülményeit. Rámutatott, hogy diplomáciai sikerről van szó, hiszen a csehek halogató taktikája ellenére, a Münchenben megállapított három hónap helyett 5 hét alatt oldódott meg a kérdés. A döntésnek alávetette magát a kormány, mivel várható volt, hogy ennek a szlovákok és a csehek is könnyebben alávetik magukat, annál is inkább, mert a szlovákok Kassa, Ungvár és Munkács megtartását is ettől remélték. Az angolok és a franciák az ügyben teljes érdektelenséget nyilvánítottak, sőt „direkt kérték, hogy a németek és az olaszok vegyék át a döntést”.⁷²⁹ Az esemény felett a nagyhatalmak napirendre tértek, jogszerűségét (ekkor) nem vitatták. A kérdés nemzetközi szempontból mellékes jelentőségét egyebek mellett a bécsi francia főkonzul, Jean Chavell is ecsetelte. 1938. november 2-án főként olasz kollégája, egy magyar diplomata és a német sajtóügynökségek értesülései alapján jelentette külügyminiszterének, hogy német részről „azt tették meg, amit annak érdekében tartottak szükségesnek, hogy egy olyan magyar siker benyomását keltsék, amely Ciano gróf győzelmének tudható be. /.../ A megállapodás fő vonalait kétségkívül tanulmányozták Rómában, ám bizonyos munkákat Bécsben végeztek el, így például ott húzták meg a határvonalat. /.../ A közös határ kérdését Róma után levették a napirendről.”⁷³⁰ /.../ Ama erőfeszítések ellenére, amelyek arra irányultak, hogy Bécs lakossága informálva legyen annak jelentőségéről, hogy szép városukat választották egy olyan konferencia székhelyéül, amelynek a békeszerződések revíziója a feladata, ez a lakosság közönyös maradt az illusztris személyiségek jelenléte iránt. Ha kialakultak is csoportosulások a Hotel Imperial előtt, ahol Ribbentrop úron és Ciano grófon kívül maga Göring marsall is megszállt, a Grand Hotelben megszállt csehek és a Bristolban megszállt magyarok egyetlen bámészkodót sem vonzottak. /.../ A Belvedere előtt szinte senki sem volt.”⁷³¹

A brit és a francia értékelések ezekben a napokban valóban távol álltak a szentimentalizmustól, ám annál nagyobb szarkazmussal, és meglehetősen hűvös távolságtartással hívták fel a figyelmet a kívülálló számára szembetűnő ellentmondásokra – azonban koránt sem elfogultságtól mentesen. Geoffrey Knox, budapesti angol követ számára úgy tűnt, hogy „az átlagos magyar embert legfőképpen a megélhetés kérdése foglalkoztatja.

⁷²⁹ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. november 3.

⁷³⁰ A magyar – lengyel közös határról van szó.

⁷³¹ AD – Paris – Europe. 1918-1940. T. Vol. 137. 55-58.fasc. (Okmánytár)

Az emberek, akiknek szegénysége nagyon valóságos, mégis készségesen elfogadták egy jobb jövő reményében az áldozatokat, amelyeket a tavasszal bejelentett nagy újrالفegyverzési program, a közmunkák és társadalmi reformok követeltek. Most azt látják, hogy az erre a célra keservesen összegyűjtött pénzt a mozgósításra pazarolják el, amely sokaknak világos, hogy céltalan: mi több, újabb hozzájárulást kell adniuk 'visszaszerzett testvéreik'-nek, akiket általában önmaguknál gazdagabbnak tartanak, az a benyomásuk, hogy azok anyagilag hasznot húznak az ő visszaszerzésükből. A mozgósítással kapcsolatos panaszok széleskörűek. Azt mondják, a ruházat és felszerelés gyászos, hogy a hadbiztosság rossz, a postai szolgáltatás teljesen összeomlott, így az emberek nem tudnak hírt adni családjuknak, és az őszi esőzések tönkreteszik a csapatokat, amelyek jórészt a szabadban sátrak nélkül táboroznak.”⁷³²

„A francia sajtó Ciano gróf és Ribbentrop német külügyminiszter döntését Magyarország nagy sikerének könyvelte el. Általában azt írták az itteni lapok, hogy sokkal nagyobb területet kaptunk, mint amit várni lehetett. Semmiféle ellenséges hangulatról sikereinkkel szemben beszélni nem lehet, mégis – érzésem szerint – a francia közönség nagy része azt tartja, hogy többet kaptunk, mint ami az etnográfiai elv szigorú alkalmazása mellett bennünket megilletett volna. Ez talán némelyeknél bizonyos recenzust is keltett a nélkül azonban, hogy ennek komolyabb jelentőséget kellene tulajdonítani. Az itteni közönség természetesen nincs tájékozva a vitás felvidéki határvárosok etnográfiai viszonyairól. De nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezeket eddig csupán csehszlovák elnevezésük alatt ismerte, ami a nemzetiségi viszonyok tekintetében ítéletét befolyásolja. A csehszlovák propaganda húsz év alatt szisztematikus és igen széleskörű tevékenységet fejtett ki Franciaországban, amely nemcsak a csehszlovák egységnek eszméjét véste be az itteni agyakba, hanem természetesen mindig annak a bizonyítására törekedett, hogy a köztársaság területének túlnyomó részét „csehszlovákok” lakják, ekként tüntetvén fel a vegyes lakosságú területeket is.” – számolt be kormányának Khuen-Héderváry Sándor, párizsi magyar követ.⁷³³

⁷³² FO. 371/22374. 1468. R 8919. (Okmánytár)

⁷³³ MOL – K 63 – pol. – 1938 – 11/5 – 3997.

III/2.

„Felszabadult az első magyar rög...”

A bécsi döntőbírósági határozat magyar fogadtatása

A különböző államok diplomatáinak intenzív tevékenysége mellett a magyar közvélemény is nagy várakozással tekintett a várható eseményekre. A közintézmények és társadalmi szervezetek számára szinte „kötelességgé” vált „felvidéki véreink” támogatásának szorgalmazása. A tevékenységét több-kevesebb hatékonysággal megkezdő különböző mozgalmak egyike például a kormányzó hitveséhez kötődő „magyar a magyarért” segélyező jellegű kezdeményezés volt. Ez a felvidéki magyarságot főként közadakozásból kívánta segíteni, és felsőbb társadalmi rétegek, politikusok mellett „mozgósította” a honvédséget is.⁷³⁴

Az első területi revízió gyakorlati megvalósulása a magyarországi közvélemény eufórikus hangulatát váltotta ki. Ez a lelkesedés a későbbi terület-visszacsatolásokat is jellemezte, de az első bécsi döntés területi rendelkezéseit különösen. Az első komolyabb területi revízió ugyanis még a háború kirobbanása előtt következett be, mi több, a háború elkerülésének sikere által táplált optimizmus a magyar közvélemény széles rétegeit áthatotta. A felvidék magyarlakta területeinek visszatérése megtestesítette a magyar nemzetnek úgymond nemzetközi egyetértéssel nyújtott elégtétel és „történelmi igazságtétel” fogalmát. A magyarság nagyobb része számára az esemény a nemzeti felemelkedés kezdetének jelképe volt, amit hirtelen megnövekedett nemzeti büszkeséggel élt meg. Rendkívül beszédes tükörképe a magyarság – átmenetinek bizonyult – „kollektív optimizmusának” az a korabeli adat, amely szerint 1938-ról 1939-re az öngyilkosságok száma 29,3 száz ezrelékről 23,6 száz ezrelékre esett vissza. „Hasonló mértékű csökkenésre egyetlen más magyar vagy nemzetközi példa sincs.” – mutatott rá Romsics Ignác.⁷³⁵

⁷³⁴ HL – B225 – VKF. iratai. 1169. 1938. október 22-én a „Honvéd Főparancsnok Úr felhívja a honvédséget és a fegyveres testületeket, hogy hagyományos és közismert áldozatkészségükhöz híven az elmúlt évek gyűjtéseinek eredményét felülmúlva, együttesen vegyenek részt fenti segélyakciónkban.”

⁷³⁵ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2003, Osiris. 248.

A visszatérő terület⁷³⁶ magyarságának boldogságában az ország közvéleménye csaknem egy emberként osztozott. A lakosság egésze úgy érezte, hogy az első terület-visszacsatolás valóban „egy álom beteljesülése volt.”⁷³⁷ A bevonulások pompás külsőségek között, a felvidéki magyar lakosság túlnyomó többségének őszinte lelkesedése közepette zajlottak le. „A magyar honvédek a lakosság határtalan örömujjongása és éljenzése közben vonultak be Galántára, ahol a község főterén diadalkapuvál és cigányzenekarral várta őket a község vezetősége. A katonazenekar a Himnuszt játszotta, amelyet az egybegyűlt óriási közönség együtt énekelt.”⁷³⁸ Az idézett tudósítás-részlethez hasonló sajtó beszámolók százai adtak hírt napról-napra a terület katonai birtokbavételének minden mozzanatáról. A napilapok terjedelmének nagyobb részét e sorsdöntő esemény foglalta el. „S a sorompónál találkozik egy magyar és egy felszabaduló község népe. Honnan vették e magyar színeket, honnan ezeket a pártákat és magyaros pruszlikot az arany hímzéssel, hol szedte a bodrogszerdahelyi tanító ezt a sok magyar kokárdát és szalagot, mellyel feldíszította a csehek által gondjaira bízott iskola gyermekeit? A hideg szél lobogtatja a zászlókat, s e pillanatokban elkezdődik ez a felejthetetlen és megrázó találkozás, melynek titkos értelmét csak mi, a magyar szemtanúk értjük: a határ megindul, az ország nagyobb lesz, az ország igazibb alakját ölti fel. Ennek a pillanatnak titokzatos értelmét csak mi értjük, akik húsz év után először, átlépünk, útlevelel nélkül, a trianoni magyar határon. /.../ Ezt a boldogságot, e szemérmes és szófukar népnek önfeledt és könnyes lelkesedését kellene megmutatni az uraknak, akik húsz év előtt a trianoni határ térképeit rajzolták.” – ragadta meg a keleti határszakasz átlépésének pillanatait nem kevés érzelemmel Márai Sándor, aki tudósítóként a honvédséggel, vagy azt megelőzve járta végig a „felszabaduló” területeket e napokban.⁷³⁹ A csapatok nyomán Horthy kormányzó „hagyományos” fehér lován 1938. november 6-án bevonult Komáromba,⁷⁴⁰ majd november

⁷³⁶ MOL – K – M. 1. Békeelőkészítő osztály iratai. – 167. 1939/V. tc. vö: Pölöskei-Gergely-Izsák Lajos: *Magyarország története*. i.m. 125. A visszatért terület anyaországgal való egyesítéséről szóló törvény tervezetében Imrédy miniszterelnök az ország egészére kiterjedő általános felhatalmazást kért, amihez az 1938. november 5-ei minisztertanács nem járult hozzá. A november 7-ei újabb értekezleten végül a politikusok megállapodtak, hogy a visszacsatolásról szóló törvényt – csupán a visszatért területre vonatkozó ideiglenes felhatalmazással – ünnepélyes keretek között, egyhangúlag fogadják el, ami november 12-én az 1938/XXXIV. törvénycikkkel valósult meg.⁷³⁶ (Az Egyesült Magyar Párt 1939. június 10-én 26 képviselővel került a magyar parlamentbe kormánytámogató ellenzéki pártként).

⁷³⁷ Zeidler: i.m. 208.

⁷³⁸ *Nemzeti újság*: 1938. november 11. 1.

⁷³⁹ Márai: i.m. 116-117.

⁷⁴⁰ Horthy Miklós kormányzó beszéde Komáromban. (A szerző birtokában lévő, a rádióközvetítésről készült hangfelvétel) „Hozom hazatérő testvéreinknek az egész magyarság szeretetét. Köszöntöm Komáromot, ezt a magyar emlékektől megszentelt várost, melynek falai az ellenséggel dacoló Klapka honvédeknek hagyományát őrzik. Az idegen uralom nehéz idejében kemény magyarnak lenni becsület dolga. Komárom kitartott magyar becsületében, és ma az ősi szent András templom tornyán újra a mi zászlónk leng. Köszönöm e város falai közül a felvidék hűségét, szeretetét, kitartását és kiváló vezéreinek a feltámadásba vetett rendíthetetlen hitét. Rég várt

11-én Kassára. „Péntek délelőtt 11-kor zajlott le a kormányzó ünnepélyes bevonulása a kassai főtérre. A Szent Erzsébet dóm előtt fogadta a város vezetése. Jelen volt az egész kormány, a törvényhozás, különféle társadalmi szervezetek, amelyeknek volt valamilyen kapcsolatuk Kassával, vagy a felvidékkel. Az eseményen több ezren vettek részt egész Magyarország területéről. Budapesten két perces csönddel, az egész országban fél óras harangzúgással adtak tiszteletet a terület visszatértének”. – számolt be egy szlovák hetilap az eseményekről.⁷⁴¹

„Rothermere lord is láthatja, hogy a mű, melyet elkezdett, milyen eredményeket mutat e pillanatban /.../ A lord szemmel láthatóan izgatott és meghatott, Horthy Miklósné hosszan beszélget vele, és melegen megszorítja kezét, Rothermere lord időnként leveszi és izgatott mozdulattal törölgeti sötét szemüvegét. Imrédy miniszterelnök nyugodtan áll helyén, csak arca feltűnő sápadtsága árulja el, mit érez e pillanatokban. /.../ a szavalókórusok egy pillanatra sem tudják abbahagyni harsogó ünneplésüket: egyik adja a hangot a másiknak, hosszan, sokszor és lelkesen éltetik a Ducét, Imrédyt, Kányát, Esterházyt és Jarosst, s mindig újra és újra felharsan tízezer torokból Horthy Miklósné ünneplése. Kassa szívébe zárta ezekben a pillanatokban Horthy Miklós feleségét.”⁷⁴²

A kormányzó a következőképpen emlékszik vissza az eseményekre: „Aki úgy, mint én, látta mindkét városban az öröm megható és keresetlen kitöréseit, aki látta, mint borultak az emberek egymás karjába vagy hullottak térdre az út mellett és hogyan sírtak örömükben, az megértette, hogy valódi felszabadulás ment végbe – még pedig háború és minden vérontás nélkül.”⁷⁴³

A magyar állam és a kormány reprezentánsainak beszédei, nyilatkozatai az őszinte megbékélés igényének irányába mutattak. Az államfő szlovák nyelven elmondott beszéde alkalmasnak tűnt a magyar uralom alá került szlovák anyanyelvű lakosság megnyugtatására.⁷⁴⁴

Horthy beszédének hatására a pozsonyi rádióban – amely a korábbi napokban nem volt mentes a magyarellenes uszító jellegű megnyilvánulásoktól – november 15-én Alexander Mach, a Szlovák Néppárt félkatonai szervezete, a Hlinka Gárda főparancsnoka, a Propaganda Hivatal vezetője, későbbi belügyminiszter tartott a magyar sajtó által színvonalasnak minősített, kétnyelvű előadást a magyar-szlovák viszony jövőjéről. Ebben egyebek mellett a következőket üzent: „Magyar testvérek! Egymásra vagyunk utalva! Szűnjön meg a harc!”⁷⁴⁵

Esterházy János Kassa város képviselője, az EMP elnöke bejelentette, hogy a továbbra is kitart a Szlovákiában maradó

örömmünnepe ez a mai nap igazságunk győzelmének, amelyben fanatikusan hinni és törhetetlenül bízni egy pillanatig sem szüntem meg.”

⁷⁴¹ *Slovenský týždenník*: 1938. november 17. 3. vö: *Slovák*: 1938. november 14. 1.

⁷⁴² Márai: i.m. 134.

⁷⁴³ Horthy: *Emlékirataim*. i.m. 221-222.

⁷⁴⁴ *Pesti Hírlap*: 1938. november 17. 1-2.

⁷⁴⁵ Uo.

magyarok mellett. „Mi, itt maradt magyarok, ígérjük, hogy kezet adunk az itt élő szlovák testvéreinknek. /.../. Az ideát lévő magyaroktól pedig kérem, hogy az idecsatolt szlovákok nemzeti érzéseit tartsák a legmélyebb tiszteletben, engedjék meg, hogy ugyanúgy élhessenek itt, mint ahogy azt mi magunknak odaát követeljük.”⁷⁴⁶ Kánya Kálmán külügyminiszter a Magyar Nemzetnek a magyar diplomácia eredményeiről nyilatkozva szintén a tartós béke és az itt élő népek összefogásának szükségességére mutatott rá.⁷⁴⁷ A mérvadó magyar sajtó,⁷⁴⁸ valamint a rádió megnyilvánulásai hasonló szellemben kommentálták a történeteket. „Magyarországon a kormány és az egész közvélemény komolyan veszi, hogy a szlovák néppel békében, egyetértésben kell élni” – írta a Pesti Hírlap. 1938. november 14-én a gyorsan rendbe hozott – a csehek az értékes berendezések jelentős részét elszállították – kassai rádió a magyar és a szlovák himnuszot játszva kezdte meg adását.⁷⁴⁹

„E sorokat szülővárosomban írom, amelynek visszatérését legjobb akaratommal és hitemmel szolgáltam /.../ nem tudok egészen tárgyilagos maradni /.../ nem tudok többé tudósítást írni, csak vallomást” – így Márai a Pesti Hírlapnak Kassáról, amely város a visszacsatolt felvidéki területek legnagyobb és leginkább jelkép értékű városa volt a magyarság számára. „Örülök, hogy voltak velünk külföldi újságírók, angolok és amerikaiak is, akik láthatták ezt a találkozást, Kassa magyar lakosságának és a honvédségnek találkozását. Ilyen találkozásokat lehet mesterségesen rendezni, s a történelmi pillanat lelkesedését talán fűtheti másutt a politikai becsvágy, megeshet az is, hogy egyszerre iparkodnak egyesek hangosabban bizonygatni a hazatérők iránt érzett lelkesedésüket. /.../ Így nem ölelik egymást ismeretlenek a rendezés parancsszavára, így nem tud könnyet önteni a rossz politikai lelkiismeret: ez a város mélyen, büszkén, hűségesen és igazán magyar volt. /.../ Kassa az éjszaka gyorsan díszkaput épített, amely emelet magas. /.../ Kassa egyetlen éjszaka alatt kicserélte a cseh utcátáblákat, s e pillanatban már mindenütt magyar utcanévek díszelgnek a kassai utcák házfalain. /.../ Kassa huszonnégy óra alatt oly természetesen tért vissza a magyar életbe, egyetlen zavaró nehézség vagy apró baleset nélkül, hogy mindenkinek látnia kell, /.../ mennyire készen találta a felszabadulás órája ezt a várost, amelyről a csehek

⁷⁴⁶ *Magyar Nemzet*: 1938. november 12. 2.

⁷⁴⁷ *Magyar Nemzet*: 1938. november 13. 3.

⁷⁴⁸ A magyar sajtó hangvételére ezekben a hetekben a következők voltak jellemzőek: A csehekről meglehetősen ellenszenvvel írt, minden csehek által elkövetett visszaélést – néha túlzottan is – érzékletesen ábrázolt. Ezzel összefüggésben a “szlovák testvér” iránti barátságra és testvériségre hívott fel, hivatkozva arra, hogy a két nép közé csupán a “cseh propaganda vert éket.” Kárpátalja ruszinjai a “cseh terror” miatt “kétségbeesetten követelik” a Magyarországhoz való csatlakozást, aminek valóban minél előbb meg kell történnie. Az alábbi – némileg leegyszerűsítettnek tekinthető – felfogás tükröződik a magyar kormány tényezők magyar és szlovák közvéleménynek szánt számos nyilatkozatában. A magyar sajtó által sugallt eme álláspont igazodott a kormány azon törekvéséhez, amely a szlovákok Magyarország iránti bizalmának erősítését rendkívül fontosnak tartotta.

⁷⁴⁹ *Pesti Hírlap*: 1938. november 17. 1-2. vö: *Slovenský týždenník*: 1938. november 17. 2.

azt merték híresztelni, hogy lakosai 'csak tizenhét százalékban magyarok'. Most láthatták, külföldiek és idegenek ezt a 'tizenhét százalékot' ...”⁷⁵⁰

⁷⁵⁰ Márai: i.m. 127-134.

III/3.

„*Mindent elvesztettünk...*”

A bécsi döntőbírósi határozat szlovák fogadtatása

A szlovák emlékezet értelemszerűen ellenkező előjellel őrizte meg a korabeli eseményeket. A visszaemlékezések hangsúlyozzák, hogy a csehszlovák delegátusok Bécsben, az „eredmény” láttán teljesen el voltak képedve. Vološint az Ungvárral és Munkáccsal kapcsolatos döntés olyannyira sokkolta, hogy a térkép láttán elájult.⁷⁵¹ Tiso a helyszínen a szlovák delegáció előtt a következőket mondta: „Mindent elvesztettünk. Komáromot, Újvárt, Losoncot, Lévát, Rozsnyót sőt még Kassát is. Minden elveszett Komját, Surány, Verebély... tiszta szlovák községeket veszítettünk el”.⁷⁵² Tiso elsősorban a közvéleményre való tekintettel fejezte ki újra erős csalódottságát még aznap este, amikor 23 órakor a pozsonyi rádióban beszédet intézett a szlovák nemzethez. „Népünk, bár nem saját hibájából, de áldozattá vált. Tudtunk nélkül, tehát ellenünk döntöttek. A német-olasz döntőbírósi nem az etnikai helyzet alapján döntött. Nincs mit tenni, csak fejet hajtani és dolgozni. De senki nem akadályozhatja meg nekünk, hogy az egész világ előtt kijelentsük, a szlovák nemzet tragikus sérelmet szenvedett el”⁷⁵³ - jelentette ki többek között. A beszéd keretében felhívta a magyar uralom alá kerülő szlovákokat, hogy maradjanak lakhelyükön.⁷⁵⁴ Az irányított szlovák sajtó Chvalkovský és Tiso lemondásának lehetőségéről, valamint a lakosság általános elkeseredéséről cikkezett.⁷⁵⁵ „Vége a fájdalmas eseménynek, az elszakított területekre befejeződött a magyar bevonulás. Nem búcsúzunk örökre a mieinktől. Talán még eljön a nap...” – vonta le a következtetést az eseményekből a Hodžához közelálló, csehszlovákista beállítottságú Slovenský týždenník című hetilap néhány nappal később, már a területátadás után.⁷⁵⁶

A szlovák autonóm kormány, majd a Szlovák Köztársaság az első perctől kezdve eleve elutasította a bécsi döntést és az azonnal kibontakozó szlovák „revíziós” mozgalmat

⁷⁵¹ Szegedy-Maszák: i. m. 227.

⁷⁵² Idézi: Deák: *Viedenská arbitráž*. i.m. 34.

⁷⁵³ Idézi: Deák Uo. 35.

⁷⁵⁴ *Slovenský týždenník*: 1938. november 11. 2.

⁷⁵⁵ *Slovenský týždenník*: 1938. november 4. 1. Nem a magyar lakta vidéket, de a vegyes-és szlovák lakosságú területeket fájjaljuk – írta a vezércikk. A Szlovákiában maradó magyarok akkor várjanak jogokat, ha Magyarország is megszünteti az ottani szlovákság elnyomását. A lelkiismeretük tiszta, meglátják, hogy jó lesz-e a magyaroknak Pest uralma alatt.

⁷⁵⁶ *Slovenský týždenník*: 1938. november 17. 3.

hallgatólagosan támogatta.⁷⁵⁷ November 2-ika nemhivatalos gyásznappá lett, amelyet a sajtó és a rádió minden évben hadjárat-szerűen készített elő. Ezen a napon országszerte, de főként Pozsonyban magyarellenes tüntetések zajlottak. A szlovák fővárosban ilyenkor több ezer ember, főként a fiatalság tiltakozott a bécsi döntés ellen és a demonstrációk a legtöbbször erőszakos cselekményekbe torkollottak. Az Esti Újság és a Magyar Hírlap⁷⁵⁸ szerkesztősége két ízben is áldozatul esett a rombolásnak, de a tüntetések szokásos repertoárjába tartozott a magyar követség előtti demonstráció, a magyar nyelvű cégtáblák letépése és a magyar kereskedők, boltosok kirakatainak bezúzása. A szlovák állam megalakulásától kezdve szorgalmazta a bécsi döntés tudományos-jellegű cáfolatainak elkészítését, amelyhez csatlakozott a propaganda irodalom és a sajtó is. (A „tudomány” és a propaganda ebben a kérdésben meglehetősen összemosódott). A szlovák érvrendszer vitatta az új határoknak az önálló szlovák államra nézve kötelező jellegét, mondván, a bécsi döntést még Chvalkovský csehszlovák külügyminiszter írta alá. A területi veszteséget általában a cseh demokrácia engedékenysége vezette vissza. A nemzetiszocialista ihletésű állami ideológia tervszerűen manipulált a magyar kérdéssel. A herderi magyarság szemlélet fajelméleti alapon tovább fejlesztett változataként a szlovák „történetírás” nem egy képviselője ebben az időben a kulturálisan és fajilag alsóbbrendű magyar betolakodókról értekezett.⁷⁵⁹

A szlovák „revíziós” propaganda ugyanakkor szinte teljesen a magyar példa alapján épült fel. „A Szent István-i gondolat így nemzi a pribinai gondolatot, a harmincmillió magyar vágya a hatmillió szlovákét, a történelmi határ és jog elmélete a Nagymorva Birodalomra emlékeztető történelmi jogét – a ’mindent vissza’ és a ’nem nem soha’ fogadkozásai pedig szó szerinti fordításukat. Az állam térképének új határa mögött pontozott vonal figyelmeztetett a régebbi határ fel nem adott igényére.” A propaganda tevékenység nem csak a trianoni határ visszaállításának szükségessége, hanem e határok Magyarország hátrányára történő kiterjesztése mellett érvelt. Tanulmányok és újságcikkek érveltek (a szlovák politikai irodalomban már évek óta ismert érvekkel) a dunántúli határkiigazítás szükségessége, a Mátra és a Bükk hegység környékének, vagy Miskolcnak a Szlovákiához csatolása mellett. A sajtó és az állami propaganda bevitte a köztudatba ezeket a szólásokat és nem egyszer hangzott fel a Magyarország elleni tüntetéseken: „le egészen Vácig”.⁷⁶⁰

⁷⁵⁷ Molnár: i. m. 86.

⁷⁵⁸ Az első bécsi döntés után Szlovákiában maradt magyarok napilapjai (az utóbbi Esterházy Magyar Pártjának hivatalos sajtóorgánuma volt) 1944-ig jelentek meg.

⁷⁵⁹ Peéry Rezső: *Gondolatok a tehervagonban. Avagy védőbeszéd a szlovákiai magyarok perében*. Pozsony, 1993, Kalligram. 27-30.

⁷⁶⁰ Uo. 30-31.

A reciprocitás elvéből kiinduló lakosságcsere gondolata, amely szlovák részről legutóbb a komáromi tárgyalásokon merült fel hivatalosan, továbbra sem veszített „népszerűségéből”, sőt azt Szlovákia politikai reprezentánsai kiegészítették a kitelepítés gondolatával is. A reciprocitás elvét a Szlovák Köztársaság alkotmánya saját, magyar nemzetiségű állampolgárai nemzetiségi jogainak szabályozásában is alkalmazta.⁷⁶¹ A magyar-szlovák kapcsolatok tartósan feszült volta arra ösztönözte Pozsonyt, hogy a meggyőződése szerint Szlovákia katonai megszállására készülő magyarok lépését megelőzze, majd megteremtse az első bécsi döntés „revíziójának” feltételeit.

A magyarokkal szembeni félelem a háborús időszakban alapvetően meghatározta a szlovák külpolitika – Németországtól függő látszatönállóságához mérten lehetséges – útkeresését, amely az alávett helyzetnek megfelelően főként abban nyilvánult meg, hogy a szlovák politikai erők „a németek kegyeinek keresésében Magyarország előtt kívántak járni.”⁷⁶² Szlovákia emellett tétova lépéseket tett a Horvátországgal és Romániával történő fokozottabb magyarellenes együttműködés előmozdítására, egyfajta „új kisantant” létrehozására, hiszen ezek az államok 1940-1941-től ugyancsak területi követeléseket fogalmaztak meg Magyarországgal szemben.⁷⁶³ A nemzeti felszabadulás érdekében a háború utolsó éveiben a szovjet Vörös Hadseregbe átálló, majd a csehszlovák katonai egységekbe szerveződő szlovák katonák nem csupán „a németek és szlovák kiszolgálóik”, de a „magyar horthysta megszállás” ellen is harcoltak. „Eljött a tettek ideje! Harcra fel! Mi itt a fronton és ti a hazai földön alkossuk meg a harcoló szlovákság szilárdan összeforrt táborát. A németek kiűzéséért Szlovákiából! Hogy Szlovákiában a szlovák legyen az úr! A magyar grófok és csendőrök igájában szenvedő testvéreink felszabadításáért! Az új, demokratikus Csehszlovákiáért!” – fogalmazta meg céljait egy ilyen csoport 1943-ban.⁷⁶⁴

Amíg tehát a szlovák jobb és baloldal, hazai nemzetiszocialisták, emigráns polgári és szélső baloldali erők, egyaránt a területi veszteségeket fájalták és „revíziós” elgondolásaik megvalósíthatóságán törték fejüket a magyar politikai elit számos tagjának „örömmámorába” is aggodalom vegyült. Nem csak a politikai elit, de egyes, egyébként irreális revíziós álmokat dédelgető szervezetek vezetői is érzékelték, hogy az agresszív német külpolitika sikerei alááshatják a magyar revíziós törekvések igazolhatóságát. „A magyar közvélemény örömmámorban úszott, de a Magyar Revíziós Liga vezetői között pánik tört ki, mert világosan

⁷⁶¹ Flachbarth Ernő: *A „nemzetiségi csoportok” jogi helyzete a szlovák alkotmány szerint*. Budapest, 1943, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó. 12-13.

⁷⁶² Lipták: i.m. 187.

⁷⁶³ Románia 1940 augusztusától Észak-Erdélyt, Horvátország 1941 áprilisától a mura vidéket kívánta „visszaszerezni”.

⁷⁶⁴ Prečan, Vilem: *Slovenské národné povstanie. Dokumenti*. Bratislava, 1965. Veda. 128.

látták, hogy mióta Hitler tigriskarmai közé kapta a revíziót, az lecsúszott magas erkölcsi talapzatáról, megszűnt az igazság kérdése lenni, hatalmi kérdéssé züllött.” – írta Herczeg Ferenc a Liga elnöke.⁷⁶⁵

Az északi területek katonai megszállásának befejeződése után a magyarság „ünnepi” hangulata lassan alábbhagyott. Az új viszonyokra történő berendezkedés megkezdésekor kiderült, hogy mind a kormány, mind a magyar és a szlovák lakosság igen komoly problémákkal kényszerül szembenézni.

⁷⁶⁵ Herczeg Ferenc: *Hűvösvölgy*. Budapest, 1993. Szépirodalmi Kiadó. 218.

III/4.

„...az ország ilyen körülmények között ne törekedjék arra, hogy újabb területek szereztessenek országunkhoz.”

Társadalmi, gazdasági és nemzetiségi feszültségek a visszacsatolt területeken

A honvédség bevonulásával egy időben katonai közigazgatás bevezetésére került sor, amely 1938. december 21-éig működött.⁷⁶⁶ Élén a honvéd vezérkar főnöke, Werth Henrik állt. Budapesten 1938. október 17-én megalakult a Vezérkari Főnökség polgári csoportja, a katonai közigazgatás polgári ügyeinek legfelső szerve. Vezetője Csatáry Béla belügyminisztériumi államtitkár lett. A polgári csoport egyik részlege Weis István vezetésével kezdte meg működését Felvidéki Egységesítő Csoport néven. 1938. október 28-29-én Jaross Andor az Egyesült Magyar Párt országos elnökének minőségében (amint említettük, gróf Esterházy János Szlovákiában maradt) megbeszéléseket folytatott Imrédy Béla miniszterelnökkel a felvidéki magyar politikusok átmeneti időszakban betöltendő szerepéről és abban állapodtak meg, hogy a párt Magyarországhoz kerülő részlegeinek vezetői lesznek a kormány megbízottai. Ennek megfelelően a kormány 1938. október 31-én a négy vegyesdandár parancsnokság mellé egy-egy kormány megbízottat, a városi és járási parancsnokságok mellé pedig összesen 28 miniszteri biztost jelölt ki.⁷⁶⁷ A tisztségekbe olyan egykori csehszlovák állampolgárságú magyarok kerültek, akik a felvidéki magyarság életében vezető szerepet játszottak.⁷⁶⁸ A kormány az említett intézménnyel kívánta biztosítani befolyását a katonai közigazgatás heteiben, ez a befolyás azonban igen korlátozott maradt. A miniszterelnök a 1938. november 3-ai minisztertanács hozzájárulásával Jaross Andort a kormány főmegbízottjaként kinevezte a honvéd vezérkar főnöke mellé tanácsadói feladatkörrel.⁷⁶⁹ Jaross hamarosan a Csatáry vezette polgári csoport vezetője lett, majd november 16-án a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterévé nevezték ki az Imrédy-kormányba. Konkrétan nem igazán körülhatárolható jogköre kiterjedt az egész visszacsatolt

⁷⁶⁶ Viator, Martin: *Dejiny okupácie južného Slovenska*. Bratislava, 1968, SAV. 45.

⁷⁶⁷ MOL- K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. november 25.

⁷⁶⁸ Uo.

⁷⁶⁹ MOL- K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. november 3. Feladatköre az egész visszatért terület közigazgatási, politikai, gazdasági, társadalmi, nemzetnevelési kérdéseire terjedt ki. vő: Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiség politika Magyarországon 1938-1941*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó. 36.

területen az igazgatás valamennyi ágára és az ezzel kapcsolatos politikai, közgazdasági, társadalmi és egyéb kormányzati kérdésekre, beleértve az említett polgári csoport működésének felügyeletét is. Ez utóbbihoz beosztották minden minisztérium egy-egy képviselőjét, akik kidolgozták a visszacsatolt területtel kapcsolatos teendőket, és javaslatukat felterjesztették az illetékes szakminiszterekhez. A visszacsatolt területeken kilátásba helyezett intézkedések csak Jaross beleegyezésével léphettek életbe, a vitás kérdések a minisztertanács elé kerültek. A tárca nélküli minisztérium mellé rendelték az újonnan létrehozott politikai és közigazgatási, gazdasági, valamint jogi ügyosztályokat, amelyek véleményét azonban gyakorta figyelmen kívül hagyták.⁷⁷⁰

A katonai közigazgatás legfelsőbb szerveként működő vezérkari főnökség az Egyesült Magyar Párton kívül átmenetileg minden politikai párt működését felfüggesztette.⁷⁷¹ A vezérkari főnök utasítása értelmében a szlovák nyelv használata a hivatali életben megszűnt, megkezdődött a szlovák nyelvű feliratok eltávolítása, valamint az 1918 után betelepült személyek kiutasítása.⁷⁷² A magyar honvédség bevonulásával egy időben megkezdődő szlovák ellenes túlkapások ügyében a szlovák autonóm kormány igazságügyminisztere, Ferdinand Ďurčanský már 1938. november 13-án Budapestre utazott, ahol a magyar illetékesekkel folytatott tárgyalásai során ígéretet kapott arra, hogy a magyar hatóságok a túlkapásokat rövid időn belül megfékezik, a törvénytelen ségek elkövetőit pedig megbüntetik. A szlovák politikus azzal a további biztosítékkal utazott haza, hogy a szlovákok tulajdon-, és jogbiztonságát, nyelvi és politikai jogait a magyar fél biztosítja, sőt nemzeti zászlójuk és himnuszuk használata is lehetővé válik.⁷⁷³

Az egyik olyan személy, aki a szlovákokkal szemben széles körben alkalmazott represszáliákra következetesen felhívta a magyar kormány figyelmét, Esterházy János volt, aki több ízben személyesen kérte Horthy Miklós kormányzótól és Imrédy Béla miniszterelnöktől a csendőrség és a honvédség visszaéléseinek beszüntetését, akik erre becsületszavukat adták.⁷⁷⁴ A hadseregre és a csendőrségre a katonai közigazgatás mintegy másfél hónapja alatt Budapest azonban csupán látszat befolyást gyakorolt, így a kormánykörök következetlen erőfeszítései, amelyek mégis csak a nemzeti megbékélés megteremtésére irányultak, igen sok esetben hajótörést szenvedtek. (Megjegyzendő, hogy a hivatalnoki apparátus és a rendvédelmi szervek állományának jelentős része a későbbi,

⁷⁷⁰ Szabó Helga: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938-1941. In. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 2002/2.

⁷⁷¹ Deák: *Viedenská arbitráž*. i.m. 41.

⁷⁷² Uo. 40.

⁷⁷³ *Slovenský týždenník*: 1938. november 17. 2.

⁷⁷⁴ Esterházy Lujza: i.m. 98.

rendezettebb viszonyok között is szabotálni tudta a kormány intézkedéseit.) A helyzet elmérgesedéséhez kétségtelenül hozzájárult az a tény is, hogy a magyar külpolitika toleránsabb, kevésbé konfliktuskeresőbb irányvonala Kánya Kálmán külügyminiszter lemondásával (1938. november 29.) más irányt vett.

A mérvadó politikai elit Kánya távozása után is rendelkezett azonban olyan formátumú személyiségekkel, akik reálisan ítélték meg Magyarország külpolitikai mozgásterét, emellett a magyar-szlovák államközi kapcsolatok javításán is fáradoztak. Teleki Pál kultuszminiszter, majd miniszterelnök, az események egyik kulcsembere valóban toleráns nemzetiségi politika megvalósítását sürgette a megnövekedett számú szlováksággal szemben. „Vallom, hogy mindenkinek vitathatatlan joga a maga anyanyelvét, ősi szokásait, a maga tradícióit ápolni, és a magyar államnak, mint minden államnak, kötelessége más anyanyelvű polgárait ebben a törekvésükben támogatni, az ismereteknek anyanyelvükön való tanítását lehetővé tenni, sőt azt istápolni” – írta.⁷⁷⁵ „Azt mondtam ott Kassán, hogy hallottam panaszokat /.../ ha még többször hallok, mint ahogyan hallottam pár esetben, hogy például leveletek és mások is aláírásokat gyűjtenek nemzetiségi vidékeken magyar iskola létesítése érdekében, én kénytelen leszek és a kultuszminiszter úr is kénytelen lesz minden ilyen kérvényt a papírkosárba dobni, mert az ilyen kérvények nem a nép igazi óhaját mutatják meg. /.../ A kormány már intézményes módon gondoskodik arról, hogy az állami hivatalnokok, csendőrök, leveletek és mások is szólva a tanítókról és a tanárokról, a működési területükön használt nyelveket jól bírják, a közösséggel ezeken a nyelveken érintkezzenek és pedig úgy, hogy ezeket a nyelveket ne csak beszéljék, hanem a néppel való érintkezésben csakugyan használják is. /.../ Különösen hangsúlyozni kívánom /.../, hogy sem állami vagy más közigazgatási szervek, vagy papok, esetleg mások bárkit is befolyásolni merészeljenek abban, hogy melyik nemzetiséghez tartozónak vallja magát. /.../ Névmagyarosításokat semmi körülmények között sem szabad követelni. /.../ Az itt kifejtett gondolkodásmódba, amelyet már régóta és most is hirdetek, az ettől idegenkedő közigazgatási tisztviselőket be akarjuk és be fogjuk kényszeríteni.” – fejtette ki később a parlamentben.⁷⁷⁶

Teleki felfogása egybecsengett a nemzeti konzervatív körök jelentősebb képviselői által 1919 óta képviselt nézetekkel, amelyek abból a pragmatikus megfontolásból indultak ki, hogy „az új Magyarországnak érdeke”, hogy „a kisebbségekkel lehetőleg nagylelkűen bánják, mert ezzel szerzi meg az erkölcsi jogot arra, hogy hasonló elbánást követelhesen a külföldön

⁷⁷⁵ Tilkovszky Lóránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a XX. században*. Debrecen, 1998. 81.

⁷⁷⁶ Ablonczy Balázs (szerk.): *Teleki Pál. Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest, 2000, Osiris. 399-409.

élő magyar kisebbségek részére is.”⁷⁷⁷ Esterházy János a szlovák nép jóindulatának megszerzése, és az őszinte megbékélés elősegítése érdekében mintegy 1000 km²-es terület önkéntes visszaadását javasolta a magyar kormánynak. (Komját, Nagysurány, Tótmegyer környéke nagy többségben szlovák lakosságú volt.)⁷⁷⁸ Az elképzelést szlovák részről igen kedvezően fogadták, Ďurčanský igazságügy miniszter már 1938. november 9-én kezdeményezte a szlovák autonóm kormány ülésén, hogy Komját és Verebely visszaszerzéséért a szlovák fél ajánlja fel esetleg a Rozsnyótól északra futó demarkációs vonal szlovákiai oldalán fekvő, szlovák lakosságú, de az Andrássy grófok egyik birtokát képező Betlér községet. A szlovák belügyminiszter elképzelhetőnek tartotta a németlakta Mecenž és valamely, meg nem nevezett, Losonc környéki magyar község átadását is.⁷⁷⁹ A két kormány végül nem egyezett meg a cseréről.⁷⁸⁰ Az ilyen elképzeléseknek elég ellenzője akadt, és általában komoly, természetesen nem hivatalos érvként hangzott el ebben az időszakban: a szlovákokat érintő messzemenő jogkiterjesztés azt a veszélyt rejti magában, hogy azt a magyarországi németiség felhasználja túlzott követelései alátámasztására. Az egyoldalú németbarátság irányába tolódó Imrédy kormány ugyanis engedékenységet mutatott a német kisebbség Franz Basch által képviselt – Berlin által erőteljesen támogatott – irányzatának 1938 májusában közzétett „népprogramja” iránt, amely a nemzetiszocialista modellen alapuló népcsoport-autonómia megteremtését célzó követeléseket tartalmazott. Konkrét precedenst nyújtott a magyarországi németek politikai vezetőinek a szlovák autonóm kormány által a szlovákiai németek számára engedélyezett népcsoport-autonómia megszervezése is.⁷⁸¹

A mérvadó magyar politikusok által képviselt előremutató kisebbségpolitikai elvek már a két háború közötti időszakban sem tudtak érvényesülni, 1938 után pedig, a faji alapon szerveződő német „népcsoport” kihívásai, majd a háborús helyzet még inkább illuzórikussá tett mindenféle e téren várható fejlődést. Ha Bethlen István a húszas évek végén arról panaszkodott, hogy a „kormány, az adminisztratív és iskolai hatóságok, az egyházak és vezetőik gyakran ellentétes intézkedéseket tesznek, illetőleg egymás intézkedéseit lerontják”⁷⁸², még kiábrándítóbb kilátásokkal kecsegtette Telekit a harmincas, negyvenes évek fordulóján uralkodó politikai légkör.

⁷⁷⁷ Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. Budapest, 2001, Osiris. 194.

⁷⁷⁸ Molnár: *Esterházy*. i.m. 83.

⁷⁷⁹ AMZV – Depeše – Odeslané – 1891/38. (1938. november 9.)

⁷⁸⁰ Deák: *Viedenská arbitráž*. i.m. 46.

⁷⁸¹ Tilkovszky: *Nemzetiségi politika*. i.m. 73.

⁷⁸² Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. Budapest, 2001, Osiris. 199.

Amint azt a korábbiakban érintettük, a problémát fokozta az autonóm szlovák kormány intoleráns magatartása is. A „Dél-Szlovákia” elvesztését fájlató szlovák politikai erők részéről tanúsított nemzetiségi türelem igen korlátozottnak bizonyult.⁷⁸³ Pozsony értelemszerűen minden magyarországi szlovákellenes atrocitást árgus szemekkel figyelt, de azokat sokszor eltúlozva és minden esetben egyértelműen a magyar vezetés számlájára írva, a reciprocitásra hivatkozva használta fel magyarellenos intézkedései igazolására.⁷⁸⁴ Nézetünk szerint a bécsi döntéstől kezdődően a szlovák politikai vezetők jelentős része tevékenyen bátorította, de legalább is hallgatólagosan támogatta a Szlovákiában megmaradt kisházmú magyarsággal szemben rohamosan fokozódó ellenszenvet. A kiutasítások és a megmaradt magyar kisebbség elleni retorziók szinte az első pillanattól napirenden voltak. A szlovák hatóságok még november végén kiutasították Pozsonyból azokat a magyar nemzetiségű személyeket, akiknek az illetősége a visszacsatolt területeken volt, hivatkozva arra, hogy nevezettek magyar állampolgárok lettek. A pro és contra elkövetett ilyen jellegű eseteket, a kisebbségügyi vegyes bizottság folyamatosan tárgyalta.⁷⁸⁵

Sok esetben olajat öntött a tűzre Pozsonyban az a tény is, hogy az ellentmondásos állapotok ellenére számos Szlovákiában maradt német⁷⁸⁶ és magyar település fejezte ki csalódottságát a felett, hogy nem került Magyarországhoz.⁷⁸⁷ Hírek jelentek meg arról, hogy a zbor-vidéki magyar falvakban mozgalmat indítottak a Magyarországhoz történő csatlakozás mellett.⁷⁸⁸ A magyar politika komolyan tartott egy esetleges fegyveres felkelés kirobbanásától. Stefán Valér vezérkari százados a helyszínen igyekezett jobb belátásra bírni a helyi magyarokat. Jelentésében beszámolt, hogy a felkelést elhatározó magyar vezetők a „szlovákok bosszúja” miatt (jelentős visszaélések az adóztatásban, a katonai szolgálatban nagyfokú diszkrimináció, Magyarországhoz visszacsatolt földjeik művelése szinte lehetetlen, igaz, ez utóbbival kapcsolatban a magyar határőrség is nehézségeket támaszt) igen elkeseredettek és elszántak, ennek ellenére sikerült lebeszélni őket egy ilyen akcióról. Ennek során hangsúlyozta, hogy a „magyar államnak nem csak, hogy nem érdeke most egy határ menti felkelés, de egyenesen veszélyes, tehát semmiféle támogatásra nem

⁷⁸³ Molnár: *Esterházy*. i.m. 86.

⁷⁸⁴ Szalatnai Rezső: A csehszlovákiai magyarok 1938-1945 között. In: *Regio. Kisebbségi Szemle*. 1990. 2. sz. 129-147. és 1990. 3. sz. 163-190. kiemelés: 163-164.

⁷⁸⁵ MOL – K 132. A pozsonyi konzulátus iratai. 22. csomó. 1938. november 24.

⁷⁸⁶ MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 65 – 1454. A székesi és gölnici németek a prágai német és olasz követségen sürgették, hogy területüket csatolják Magyarországhoz.

⁷⁸⁷ MOL – K 64 – res. pol. – 1938 – 65 – 1148. A nyitrai magyarság körében feszült a hangulat. Több ízben kifejezték vágyukat, hogy Magyarországhoz kívánnak tartozni.

⁷⁸⁸ MOL – K 64 – res. pol. – 1939 – 7 – 231.

számíthatnának.”⁷⁸⁹ Pozsonypüspöki, Stósz és Mecenzéf német lakossága Hitlerhez írott levelében kérte, hogy községüket csatolják Magyarországhoz.⁷⁹⁰ 1938. november 7-én a (gölnicbányai járásban fekvő) szepességi falvakban aláírásgyűjtési akció indult meg a szvedléri katolikus plébános vezetésével, hogy a gölnicbányai járást Magyarországhoz csatolják.⁷⁹¹ 1938. december 1-én, a határmegállapító bizottság három szlovák delegátusa a demarkációs vonal magyar oldalán fekvő Jászóváralján éjszakázott. Amikor Jászó lakossága erről értesült, mintegy 300 főből álló tömeg Jászó Magyarországhoz csatolását kezdte követelni. A rendőri és határőrizeti erők a tömeget feloszlatták, az incidens során egy rendőr könnyebb sérülést szenvedett.⁷⁹² Felsőpokorágy községből 1939. április 11-én mintegy 25 főből álló küldöttség Magyarországra, Rimaszombatba utazott, hogy követeljék községük Magyarországhoz csatolását.⁷⁹³

Az ehhez hasonló tömeges demonstrációk, vagy egyéni akciók a határszakasz pontos megállapítása után is előfordultak, igaz már csupán szórványosan. A végleges határ megállapítása előtt a magyar rádió is tevékenyen hozzájárult egy-egy Magyarország melletti szimpátia tüntetés kialakulásához. Egy adott község lakosságának kedélyét sokszor azok a híradások borzolták fel, amelyek az érintett község közelgő Magyarországhoz kerüléséről számoltak be. A szlovák hatóságok meglehetősen érzékenyen reagáltak az ilyen esetekre, – jóllehet a demarkációs vonal magyar oldalán fekvő szlovák községek lakosságának Szlovákia melletti kiállása sem volt példa nélküli – és az ehhez hasonló jelentéktlenebb ügyeket is komolyan vették.⁷⁹⁴ Ugyanakkor – mint említettük – a szlovák lakosság részéről is előfordultak magyarellenes megnyilvánulások, atrocitások Szlovákiában. Egy Nyitráról

⁷⁸⁹ MOL – K 64 – res.pol. – 1939 – 65 – 151. 1939. február 16. Az érintett községek: Berencs, Nagyfalva, Nagy- és Kiscétény, Kalász, Babindál, Nyitracsehi, Nagy- és Kishind, Nyitrabódog, Pográny, Geszte, Csitár, Gerencsér, Kolon, Ghymes, Barslédec, Zsére, Menyhe, Szalakusz, Lajosfalva, Egerszeg, Vicsáp-Apáti

⁷⁹⁰ Molnár: *Esterházy*. i.m. 82.

⁷⁹¹ SNA. KU. prez. K 256. č. 80014/1938. A jelentés szerint a szvedléri pap, Bartha Lajos számos szvedléri és szepesremetei lakost aláírásgyűjtéssel bízott meg. Bartha és a megbízott személyek ellen a hatóságok büntetőeljárást indítottak. vö: SNA. KU. prez. K 256. č. j. 12022/3. oper. 1938. A demarkációs vonal közvetlen közelében fekvő néhány községben azt követően bontakozott ki Magyarország melletti szimpátiatüntetés, hogy a budapesti rádió bementa, hogy az említett községekbe a magyar csapatok fognak bevonulni. A jelentés leszögezi, hogy az említett községekbe az egyezmény értelmében katonaság nem küldhető, de mindenképpen szükséges megfelelő biztonsági erőt küldeni a nyugalom megőrzése érdekében.

⁷⁹² SNA. KU. prez. K 256. č. j. 752 dōverně/1938. A tömeg megpróbált átkelni a demarkációs vonalat képező hidon, Mindent vissza!, Jászót vissza!, Éljen Horthy Miklós, Magyarország kormányzója!, stb. felkiáltásokkal. A tömeget feloszlítani próbáló rendőröket néhányan kövekkel dobálták meg, két tüntető az egyik határőrtől megpróbálta elragadni a fegyverét – sikertelenül.

⁷⁹³ SNA. KU. prez. K 256. c. 449/1939. (A kihallgatott személyek a szlovák hatóságok előtt tagadták, hogy az említett szándékkal utaztak Rimaszombatba. Céljuk – elmondásuk szerint – az volt, hogy a határ magyarországi oldalán fekvő földjeik műveléséhez a magyar hatóságoktól állandó határátlépési engedélyt kérjenek.)

⁷⁹⁴ SNA. KU. prez. K 256. č. j. 2088/V. dōverně/1939. Nyusta község Szkaliczky Gábor nevű lakója ellen a köznyugalom megsértésének vádjával indítottak eljárást, miután a házkutatásnál „Mindent vissza!”- kezdetű magyar irredenta dal szövegét találták a lakásán.

származó szlovák rendőrségi jelentés 1939 májusában például arról számolt be a pozsonyi belügyminisztériumnak, hogy az elmúlt két hónap folyamán a helyi Állami Kereskedelmi Akadémia diákjai, középiskolai diákok és a fiatalság számos vezetője több alkalommal bántalmaztak magyarokat, letépték a magyar párt jelvényeit, stb. Az akciókban számos Komjátról és Nagysurányból menekült szlovák fiatal vett részt. A diákoknak meg kellett magyarázni, – tájékoztattott a jelentés – hogy „az ilyen meggondolatlan viselkedés, még ha a legjobb szándékból ered is, nekünk nem segít, hanem csak árt, hisz azt a rosszindulatú propaganda megfelelően kihasználhatja annak bizonyítására, hogy nálunk úgymond a rendetlenség és a jogi bizonytalanság uralkodik.” A jelentést megfogalmazó rendőrtiszt végül leszögezte: a megfelelő szervek minden törvényes eszközt igénybe fognak venni annak érdekében, hogy ilyen esetek Nyitrán ne ismétlődhessenek meg. A szlovák hatóságok, – félve attól, hogy az esetet a magyar sajtó és propaganda kihasználhatja, ami a Magyarországhoz visszacsatolt területeken a szlovákok további diszkriminációját vonhatja maga után – számos egyéb alkalommal is igyekeztek megfékezni a helyenként megerősödő magyarelles indulatokat.⁷⁹⁵

A magyar katonai közigazgatás kiutasító intézkedéseinek elsődleges céltáblája a cseh, morva és szlovák legionárius és telepesfalvak lakossága volt. A húszas években Prága által a magyarság sérelmére végrehajtott földreform következtében a magyarlakta területekre telepített cseh és szlovák kolonistákat a helyi magyar lakosság mindig idegen elemként tartotta számon. A magyarság politikai képviselői az egész korszakon keresztül tiltakoztak a magyar etnikai terület megbontására irányuló kormányzati törekvés ellen és ennek keretében nyíltan követelték a telepesfalvak felszámolását a csehszlovák parlamentben.⁷⁹⁶ A magyar kormányzat és a honvédség vezetői természetesen azonosultak ezzel az állásponttal.⁷⁹⁷ A telepes családok jórésze tisztában volt a magyar lakosság felfogásával és sejtette, hogy Budapest a magyar államhatalom eszközeinek segítségével érvényesíteni fogja érdekeit, ezért az impériumváltozás hírére követően önként hagyta el lakhelyét. A kolonisták kisebb része az átmeneti időszak után a két fél között létrejött egyezményes kompromisszum következtében további sérelem nélkül helyben maradhatott a második világháború végéig. Végül egy harmadik csoportjuk valóban a fenyegetések és az erőszak következtében kényszerült elmenekülni, és akiket a magyar szervek hivatalosan kiutasítottak, általában vagyonuk

⁷⁹⁵ SNA. KU. prez. K 256. č. 689/1939.(Nyitra 1939. május 4.)

⁷⁹⁶ Janics Kálmán: *A hontalanság évei*. h.n., 1989, Hunnia. 46.

⁷⁹⁷ A kormányközi tárgyalásokon a magyar fél kifejezésre juttatta ilyen értelmű álláspontját, amit a szlovákok felháborodva és fenyegetőzve vettek tudomásul.

hátrahagyásával távoztak az országból.⁷⁹⁸ Tettelegességek előfordultak,⁷⁹⁹ de a legtöbb esetben a magyar szervek részéről komolyabb erőszak elkövetésére nem került sor.⁸⁰⁰ Az önként távozó, kiutasítottak, vagy elüldözöttek személyes sorsa nagyon is egyedi, egymástól eltérő lehetett. A kolóniának a magyar kisebbséggel korábban fenntartott viszonya, a bevonuló magyar csapatok parancsnokának személye és számos egyéb körülmény közrejátszhatott az egyén sorsának olykor egészen kedvező, máskor tragikus alakulásában. Jellemző a kezdeti zavaros viszonyokra, hogy ugyanazon településen belül is előfordulhatott, hogy egyes kolonisták félelmükben azonnal eltávoztak, a helyben maradók egy részét pedig a helyi magyarok közül néhányan kirabolták. A településre bevonuló magyar csapatok parancsnoka kivizsgálta az ügyet, amelynek során a magyar nemzetiségű elkövetőket letartóztatták, és a sértett telepes családok kártérítést kaptak. Néhány nap múlva azonban a telepesek többségét kiutasították az országból.⁸⁰¹

Ladislav Deák, a kérdéskör leginkább avatott szlovák kutatója szerint mintegy nyolcszáz szlovák és ötszáz cseh telepes család élt a Magyarországhoz csatolt területen, akiknek úgymond az erőszakos elűzés, kényszerű menekülés jutott osztályrészül.⁸⁰² A korabeli szlovák sajtó is érzékenyen reagált a kolonisták elűzésére.⁸⁰³ A cseh és szlovák hivatalnokok jelentős része (81 ezer fő) a csehszlovák szervek támogatásával ingó és ingatlan vagyonuk elszállításával, ugyancsak önként távozott 1938 októberében.⁸⁰⁴ A visszacsatolt területen 1088 szlovák nemzetiségű tanár működött, akik közül kevesen várták be a magyar uralmat.⁸⁰⁵ A helyben maradó egykori csehszlovák állami szervek szlovák nemzetiségű tagjaira is számos esetben a kiutasítás várt.⁸⁰⁶ A szlovák források összességében több

⁷⁹⁸ Janics: i.m. 46. vö: Tilkovszky: *Revízió és nemzetiségpolitika*. i.m. 75. A fenyegetettség hatására elmenekült kolonisták számát Tilkovszky 647 családra teszi. vö: SNA. Ku. prez. 1938. K 256.č.j 2653/38. és 2669/38. és 7097/V. – 38. A Magyarországról Csehszlovákia területére menekült személyek száma a szobranci járás egyik határ menti csendőrpáncsnokságának feljegyzései szerint 1938. november 20-ig 206 fő volt.

⁷⁹⁹ SNA. Ku. prez. 1938. K 256.č. 184. (1938. december 4.)

⁸⁰⁰ SNA. Ku. prez. 1938. K 256.č. 29. és č. 44. és č. 161. A jegyzőkönyvekben, melyeket a csehszlovák hatóságok a menekült telepesek kihallgatásakor vettek fel, az érintettek beszámoltak, hogy sokszor komolyabb fenyegetettség hatására, minden vagyonukat hátra hagyva menekültek el. A kihallgatási jegyzőkönyvek utolsó részében az érintettek kijelentik: „a magyar szervek részéről személyemmel szemben erőszak elkövetésére nem került sor.” vö: SNA. Ku. prez. 1938. K 256.č. 1406/1938. (december 12.) a bánóci járási hivatal jelentése: „Az itteni járásba érkezett kolonisták és menekültek a kihallgatásakor kijelentették, hogy a magyar megszálló hadsereg tisztességesen bánt velük, kárukra semmilyen visszaélést nem követett el.” vö: SNA. Ku. prez. 1938. K 256.č. 2416/1938. (1938. december 12. A nagyszombati járási hivatal jelentése).

⁸⁰¹ AMZV – Právni sekce – VI/4. – 1938 – 60.doboz, 9.fasc.

⁸⁰² Deák: *Viedenská arbitráž*. i.m. 41.

⁸⁰³ *Slovák*: 1939. augusztus 5. 2. vö: *Slovenský týždenník*: 1938: november 25. 3.

⁸⁰⁴ *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*. Bratislava, 1946, k.n. (október 1.) 101.

⁸⁰⁵ *Almanach oslobodeného juhu*. Nitra, 1946, k.n. vö: Deák: *Viedenská arbitráž*. i.m. 42. 1119 tanár közül 862 hagyta el a területet.

⁸⁰⁶ SNA. Ku. prez. 1938. K 256.č.170.

tízezer,⁸⁰⁷ sőt százezret meghaladó,⁸⁰⁸ erőszakkal elűzött személyről számolnak be. Az erőszakoskodások úgymond emberéleteket is követeltek, a brutalitásban a magyar szervek mellett a helyi magyar lakosság is tevékeny részt vállalt.

Nézetünk szerint a források alapján megállapítható, hogy a brutalitás mértéke, illetve az elűzöttek tényleges száma jóval kisebb volt ennél. Janics Kálmán a kiutasítottak és elűzöttek számát összesen mintegy ezer családra teszi.⁸⁰⁹ A kényszerűségből elmenekültek valós számának megállapításához közelebb vihetnek a későbbi magyar-csehszlovák delimitációs tárgyalások jegyzőkönyvei, amelyek beszámolnak a kolonisták ügyében folytatott kétoldalú megbeszélésekről is. A kérdést tárgyaló jogi bizottság 1938. december 22-i ülésén a csehszlovák fél felvetette, hogy a magyarok vegyenek át mintegy nyolcezer Szlovákiából kiutasítandó személyt, „mivel ez a szám megfelel a Magyarországról elmenekült, elköltözött, kiutasított és kiutasítandó mintegy kétezer családnak”.⁸¹⁰

A háború utáni szlovák történetírás mesterségesen megnövelte az elűzöttek számát, amely úgy történhetett, hogy az önkéntes kitelepülőket az erőszakkal kiűzöttek között jelenítik meg.⁸¹¹ A fentiekben ismertetett szlovák felfogás, amely a magyarok bűnösségének alátámasztását szolgáló, önkényesen válogatott adatokon alapul, többnyire mellőzve a nemzeti önkritikát, az 1945 utáni, új csehszlovák államba visszakerülő magyarság üldöztetésével függ össze.⁸¹² A történészek is idomultak a csehszlovák állampolitikai elképzelésekhez, igyekezve tendenciózusan alátámasztani a „dél-szlovákiai” magyarság üldözésének jogosságát.⁸¹³ Az újjáélesztett csehszlovák koncepció ugyanakkor éppen a német mintát követő szlovák állam tevékenységének bagatellizálását, elkendőzését kívánta meg, így történhetett, hogy az 1939 tavaszán Szlovákiából eltávozott mintegy százhuszezer cseh nemzetiségű személy nem

⁸⁰⁷ Lipták: i.m. 166-168.

⁸⁰⁸ Vietor: i.m. 42. 170 ezerről tud, akik közül 45 ezret télen, brutálisan üldöztek el. vő: Čierna-Lantayová: i.m. 1992. 13. Körülbelül 100 ezer ilyen személyt említ.

⁸⁰⁹ Janics: i.m. 46. vő: Deák: *Viedenská arbitráž*. i.m. 44. A katonai közigazgatás alatt 50 ezer, 1945-ig összesen 100 ezer ember hagyta el a visszacsatolt területet.

⁸¹⁰ AMZV – Kabinet – Politické věci. 46. doboz. 1938. december 26.

⁸¹¹ Janics: Uo. 47. Deák véleménye is jó példa erre, ugyanis az összes telepes családot erőszakkal elűzötként tünteti fel.

⁸¹² Beneš háború alatti tevékenysége során képes volt elismertetni a nagyhatalmakkal a csehszlovák állami koncepció jogfolytonosságát, így 1945 után újra 1937-es határaival hozták létre Csehszlovákiát. Minthogy a Beneš féle vezetés elhatározta, hogy a németektől és a magyaroktól megszabadul, e népek kitelepítésének jogosságát bizonyítani kellett. A párizsi békekonferencián a nagyhatalmak végül nem engedték meg a teljes magyar lakosság eltávolítását, így a csehszlovák vezetés a kollektív bűnösnek nyilvánított magyarság számát minden lehetséges eszközzel (kiutasítások, a lakosságcsere egyezmény kikényszerítése, reszlovakizáció, Csehszlovákia történelmi deportálás) igyekezett csökkenteni. A magyarokkal szembeni viselkedés jogosságát tendenciózus történelmi érvekkel is igyekeztek alátámasztani.

⁸¹³ Janics: i.m. 47. A szerző, Janics Kálmán maga is visszaemlékszik, hogy gyermekként végignézte, hogyan mentek el azok az emberek, akik nem bíztak a magyar kormányban. Állami teherautókkal, a csehszlovák hivatalok támogatásával, elbúcsúzva magyar ismerőseiktől, ingóságait elszállítva, sok esetben ingatlanjaikat értékesítve.

elhanyagolható részének hányattatásáról a szlovák történészek csaknem „elfelejtkeztek”.⁸¹⁴ A kommunista fordulatot (1948) követően az eseményekről folytatott bármiféle elmélkedés is tabuvá lett. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a szlovák történeti irodalom említett felfogása a maga meglehetősen egyoldalú formájában „konzerválódjon”.⁸¹⁵

Mindazonáltal a magyar hivatalos szervek adtak okot a szlovák lakosság elkeseredéséhez, amint már említettük, a magyar kormány, pártvezetők, illetve számos mérvadó politikus, közéleti személyiség ellentétes, a visszaélések megakadályozására irányuló törekvése sok esetben „szélmalomharcnak” bizonyult. Komját községben például 1938. december 18-án a helyi fiatalok egy csoportja a templomból hazatérő tömeg előtt jelszavakat kezdett kiabálni (Éljen Tiso, Le a magyarokkal, Éljen az önálló Szlovákia, stb.), majd elénekelte a szlovák himnuszt. A csendőrök, miután a tömeg nem engedelmeskedett felszólításuknak, a tüntetést szétverték, 12 fiatalt letartóztattak, a település káplánját, aki a tovább demonstráló fiatalok mellé állt, tettelesen bántalmazták.⁸¹⁶ Esterházy János panaszt tett a belügyminisztériumban, amelynek nyomán két napon belül bizottság ment ki a községbe, az eset kivizsgálására. A dolog úgy végződött, hogy a csendőröket nyilvános bocsánatkérése utasították, – amit meg is tettek – majd azonnali hatállyal áthelyezték őket.⁸¹⁷

Esterházy egy másik alkalommal azt írta, a „magyar csendőrök mindazt elpusztítják, amiért hosszú évekig dolgoztam, hogy megszerezsem a szlovákok Magyarországgal szembeni bizalmát.”⁸¹⁸ Nagysurány községben az éjféli mise után a lakosság körében nemzeti tüntetés bontakozott ki, a szlovák himnusz is elhangzott. Amikor a csendőrség feloszlatta a tüntetést, a tömeg ellene fordult. A leadott riasztólövések egy kislányt halálra sebeztek.⁸¹⁹ A komjáti és a nagysurányi esetek elkeseredést váltottak ki a szlovákságból, a témával foglalkozó összes szlovák szerző említi – leszámítva a csendőrök bocsánatkérését és áthelyezését. A mai napig a „magyar elnyomás” jelképeiként fogják fel, talán azért is, mert e két település döntő többségében szlovák lakosságú volt.

Az említettek is rávilágítanak arra, hogy a tervszerűen végrehajtott birtokbavétel után a magyar honvédség és a berendezkedő katonai közigazgatás személyi állománya jórészt ismeretlen nemzetiségi, szociális, pénzügyi és ellátási problémák egész sorával találta magát szemben. Ebből természetesen következett, hogy az első időszakban az új hatalom egyéb

⁸¹⁴ SNA. Ku. prez. 1938. K 299. č. 325. (1939. május 4.) vö: SNA. Ku. prez. 1938. K 299. č. 16342 – VIII. – 1939. (1939. április 24.) vö: Janics: i.m. 47. Szlovákiában, 1937-ben 161 ezer, 1950-ben már csak 40 ezer cseh nemzetiségű lakos élt.

⁸¹⁵ Molnár: i.m. 292-293.

⁸¹⁶ Vietor: i.m. 60-61. vö: Esterházy Lujza: i.m. 98.

⁸¹⁷ Uo. 98.

⁸¹⁸ Deák: *Viedenská arbitráž*. i.m. 44.

⁸¹⁹ Esterházy Lujza: i.m. 98.

tekintetben is „hibát hibára halmozott”. „Mit jelent hát a gyakorlatban a hír, hogy ’csapataink ma bevonultak...?’” – tette fel a kérdést az eseményekben tudósítóként résztvevő Márai Sándor utalva azokra a komoly kihívásokra, amelyekkel a bevonuló csapatoknak a kezdeti időszakban szembe kellett nézniük. „Jelenti azt, hogy napi harminc-negyven kilométeres menetelés után egy csapat felderítő huszár vagy gyalogos járőr nyomában megjelenik a honvédség néhány osztaga, s virágosó és lelkes éljenzés közepette bevonulnak egy magyar faluba /.../ ahol nincs semmi, ami az élet, a közösség életének a feltétele. Nincs jegyző, nincs karhatalom, nincs csendőrség, nincs gyógyszer, sok helyt nincs orvos, és megint nagyon sok helyt nincs ennivaló. Az emberek könnyes szemmel lelkendeznek, és sok helyt fogalmuk sincs, mi lesz hát holnap... Hogyan kezd megint működni az együttélés bonyolult szerkezete? A jegyző megszökött, a bíró elmenekült – természetesen csak akkor, ha idetelepített cseh volt, aki jónak látta idejében elmenekülni a ’magyar gyarmatról’ –, a gyógyszerertárból elcipeltek a cseh katonák a gyógyszereket, az iskolából és a templomból elvitték a berendezést. A magyar csapatok bevonulnak és találnak egy magyar községet, ahol mindenki tőlük várja a rendet, a jogbiztonságot, az állampolgári jogok szabad gyakorlásának biztosítását, de tőlük várják azt is, hogy legyen világítás, legyen tanács és szakszerű felvilágosítás, legyen gyakorlati segítség, igen, sok helyt /.../ a honvédségtől várják a másnapi kenyeret is.”⁸²⁰

Az első időszakban valóban nem elhanyagolható problémát jelentett, hogy a csehszlovák hadsereg, a müncheni egyezmény megkötése után megkezdte a dél-szlovákiai területek tervszerű kifosztását, leszerelte a gyárakat, kiürítette a hivatalokat, a nagy számban távozó állami és katonai apparátus ingatlanjait, valamint a kórházak berendezéseit. „Számos helyről még a leltárkönyveket is elvitték, így a károk mértékét sem lehetett megállapítani. Besorozták a lovakat, kocsikat, gépjárműveket, hogy legyen szállítóeszközük. Ezeket aztán csupán egyenként adták vissza, a lovakat lesoványodva, vagy pedig vissza sem kerültek. A boltosoknál hitelre vásárlók nem egyenlítették ki utolsó havi számláikat. A határ lezárása jelentős piacoktól szakította el a termelőket, a gyárak leszerelése sokakat munkanélkülivé tett. Mindez súlyos anyagi gondokat okozott.”⁸²¹

⁸²⁰ Márai: i.m. 138-139.

⁸²¹ Szabó: i.m.

A polgári közigazgatás és a szaporodó problémák

Az eseményekre túlságosan korlátozott befolyást gyakorló kormányzat számára sürgetővé vált a polgári viszonyok mielőbbi visszaállítása. A visszacsatolt területek közigazgatásáról rendelkező miniszterelnöki rendelet értelmében 1938. december 22-én a katonai közigazgatást felváltotta a polgári. A rendelet, az anyaországgal történő mihamarabbi egységesítés szándékától vezérelve intézkedett a visszatért területek közigazgatási beosztásáról, visszaállítva a vármegyét, mint legnagyobb közigazgatási egységet, de nem bolygatva a Csehszlovákiában létező járásokat. Ez a rendelet még meghagyta a járások önkormányzati jogosítványait, amelyet 1939 tavaszán töröltek el. Az intézkedés csomag továbbá tartalmazta az egyéb önkormányzatok felállításának és a tisztviselői kar alkalmazásának módját.⁸²² A felvidéki ügyek minisztériuma ajánlásainak figyelembevételével a belügyminiszter kinevezte a főispánt, az alispánt, a főszolgabírókat, a szolgabírókat, a polgármestert, valamint a községi- és körjegyzőket. Az említetteknel alacsonyabb rangú tisztviselők kinevezése városi településen a polgármester, a nagy- és kisközségekben a szolgabíró feladata volt. A képviselő-testületek és a törvényhatósági bizottságok felállítása után a kinevezéseket felülvizsgálták. Minden tisztviselő a kinevezését követő 15 napon belül köteles volt esküt tenni.⁸²³

A magyar kormány 1939 februárjában, rendeletben próbálta szabályozni a visszacsatolt területek közalkalmazottaival kapcsolatos kérdéseket. A rendelet egyrészt rendelkezett az új állások betöltésének kritériumairól, a területen maradt csehszlovák közszolgálati alkalmazásban állt személyekről, a harmadik fejezet pedig vegyes rendelkezéseket tartalmazott. Új állások létrehozása eszerint a felvidéki miniszter egyetértésével a hatályos magyar jogszabályok alapján lehetséges. (Kivétel a választással történő betöltés) Az állás betöltésénél alapvető, hogy az illető a szakmai követelményeknek megfeleljen és részt vegyen az igazoló eljáráson. Ezen felül előny: ha az illető személy magyarságának vállalása következtében vesztette el állását, ezért ellátás nélkül él és állandóan lakhelyén maradt, vagy emiatt Magyarországra menekült, de ott sem elhelyezéshez, sem ellátáshoz nem jutott. 1938. november 2-án a visszacsatolt területen közszolgálatban

⁸²² *Felvidéki Magyar Hírlap*: 1938. december 22. 1.

⁸²³ Szabó: i.m. Az eskü szövege így szólt: „Én ... esküszöm, a mindenható és mindentudó Istenre, hogy Magyarországhoz, annak alkotmányához és Magyarország Kormányzójához hű leszek, Magyarország törvényeit és törvényes szokásait, valamint az alkotmányos kormány rendeleteit megtartom, hivatali előjáróimnak engedelmeskedem, hivatali titkot megőrzöm, hivatali kötelességeimet pontosan, lelkiismeretesen teljesítem, és tisztemben híven eljárrok. Isten engem úgy segítjen!”

állott, vagy annak Magyarországon élő leszármazottai. Aki 1938. november 2-án a visszacsatolt területen állandó lakhellyel rendelkezett és azóta is Magyarországon lakik. A csehszlovák alkalmazásban állt hivatalnoki apparátusnak a véglegesítés érdekében a rendelet értelmében a nemzethűséget és a megbízhatóságot eldönteni hivatott igazolási eljárás kellett átesnie. Az elnököt közigazgatási alkalmazottak esetében a tárca nélküli miniszter jóváhagyásával a belügyminiszter, más ágazatok esetében az illetékes miniszter nevezte ki, a tagokat pedig a főispán javaslatára a tárca nélküli miniszter. A rendelet kimondta, hogy mindenki csak ott vonható eljárás alá, ahol 1938. november 2-án állomás-, vagy lakóhelye szerint illetékes volt.⁸²⁴ Főként a kezdeti, rendezetlen viszonyok között ez az eljárás számtalan következetlenségre, visszaélésre adott lehetőséget.⁸²⁵ Sokan elkerülték az eljárás alá vonást, mégis megmaradtak állásukban, másoktól nemzetiségi alapon tagadták meg a kedvező döntést. Az igazolás alá vont személyek névsorának megjelentetése tág teret adott a személyes bosszúnak is. A tisztviselői réteggel kapcsolatos nehézségek még sokáig fennálltak. Az állásaikban megmaradtak ideiglenes helyzete hosszú ideig fennmaradt, ami e réteg létbizonytalanságát konzerválta.⁸²⁶ A rendezetlen állapotokra ugyanakkor az is jellemző volt, hogy egykori csehszlovák nyugdíjasokat kiegészítő minőségben alkalmaztak, és a szolgálatért a nyugdíjon felül illetményt is kaptak.⁸²⁷

Az Egyesült Magyar Pártnak döntő befolyása volt a tisztviselői karral kapcsolatos kérdésekben. Az igazoló bizottságok tagjai többnyire párttagok voltak, a párt célja pedig az volt, hogy elsősorban saját híveinek biztosítsa azon állások többségét is, amelyeket nem a párt tagjai töltöttek be. A kezdeti időszak után azt mondhatjuk, hogy a helyzet túllépett az Egyesült Magyar Párton is, mivel az anyaországból, állami ösztönzésre megindultak az új

⁸²⁴ MOL – K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. február 24.

⁸²⁵ Szabó: i.m. „Az eljárás során a közigazgatási alkalmazott idézést kapott, amelyet az a községi előjáróság kézbesített ki, amelyiknél alkalmazásban volt. Ezt követően aláírásával jelezte, hogy átvette az idézést, és ezt a községi előjáró-testület továbbította az igazolóbizottságnak. Az adott időpontban a beidézett megjelent a bizottság előtt, ahol kikérdezték, hogy hol született, milyen nemzetiségű, milyen iskolai végzettsége van, hol volt katoná, mikor lépett közszolgálatba, hol dolgozott még, tagja volt-e valamelyik pártnak. Ezt követően a bizottság a zárt ülésen döntött az igazolásról, majd döntését felterjesztette a főispánhoz. Ha ő is jóváhagyta a bizottság kedvező döntését, az alkalmazott megmaradhatott állásában, és személyi igazolványt kapott. Ha a bizottság kedvezőtlenül döntött, akkor elbocsátották, és munkanélküli lett vagy nyugdíjba ment. Az igazolást leggyakrabban akkor tagadták meg, ha valaki magyar volt, de kényszerítés nélkül szlováknak vallotta magát, belépett valamelyik cseh vagy szlovák pártba, gyerekeit szlovák iskolába járatta. Az igazolás alá vont személyek névsorát az adott községekben kifüggesztették. Ha valakinek tudomása volt olyan adatról, amely az igazolás alá vont alkalmazott, pl. írnok magatartását kifogásolta, eljuttathatta a bizottság elnökéhez. A csendőrség tanúk vallomásai alapján megvizsgálta, hogy igazak-e a vádak. A vallomások az igazolóbizottság elé kerültek, és ezek figyelembevételével döntött.”

⁸²⁶ Tilkovszky: *Revízió és nemzetiségpolitika*. i.m. 57.

⁸²⁷ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. január 27. A pénzügyminiszter beszámolt, hogy egyes hatóságok egykori csehszlovák közszolgálati nyugdíjasokat alkalmaztak, részükre a volt csehszlovák nyugdíjon felül a csehszlovák illetmény rendszer alapján illetmény többletet engedélyeztek.

állások után áhítozó tömegek. A felvidéki magyar tisztviselőréteg azon része, amely Csehszlovákiában félre volt állítva, ezért különösen sérelmezte, hogy a kormány a korábban nemzethűségüket megtagadó magyarokat meghagyja állásaikban, a megüresedő helyekre pedig indokolatlanul nagy számban érkeznek az anyaországból.⁸²⁸ A lakosságot sok helyen elkéséltette az „anyások” magatartása, akik általában lenézően bántak a magyar és igen intoleránsan a szlovák lakossággal. Ugyanakkor az anyaországból jöttek anyagi helyzete sem volt könnyű.

Mindezek a körülmények hozzájárultak ahhoz, hogy a közigazgatási tisztviselők szlovákellenes túlkapásait később is igen nehéz legyen megfékezni. Az állapotokat jól összegzi Esterházy János Csáky István magyar külügyminiszternek 1940 decemberében írott levelének részlete, melyben a magyarországi szlovákság politikai szervezkedésének lehetővé tételéért, valamint a csendőrségi és közigazgatási túlkapások erősebb megfékezéséért szállt síkra.⁸²⁹

Teleki Pál az 1939. augusztus 17-i minisztertanácson ugyancsak élesen sürgette a közigazgatásban az áldatlan állapotok megszüntetését, amelyek – hozzá kell tenni – a magyar lakosságot is sújtották. Többek között a következőket hangsúlyozta: „felkéri a kormány valamennyi tagját, hogy a vezetésükre bízott tárcák hatáskörében adják meg legsürgősebben a megfelelő utasításokat az íránt, hogy a magyar közigazgatás közegei megértéssel, gyors intézkedéssel intézzék az ügyeket, mert ellenkező esetben egy olyan elégedetlenségi állapot fog beállni a hozzánk visszacsatolt országrészek magyarhű lakossága körében is, amely körülményekből azt fogják levezetni, hogy /.../ kár volt ezen területeket az anyaországhoz visszacsatolni. Hogyan fogja az ország további revíziós igényei megvalósulása esetén

⁸²⁸ Romsics Ignác (főszerk.), Bán D. András, Diószegi László, Fejős Zoltán, Vinnai Győző (szerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919-1944.* Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány. 70.

⁸²⁹ Molnár: i.m. 317-320. idézet: 319. „Tudom és ismerem álláspontodat a magyarországi szlovákkérdésben. Tudom, hogy ha Rajta múlt volna, akkor már egyes kérdések rég el lettek volna intézve, és éppen azért Hozzá fordulok, mint olyanhoz, aki egyrészt legjobban látod a külpolitikai eseményeket, hogy légy kegyes odahatni, hogy a magyarországi szlovákság politikai szervezkedése minél előbb engedélyeztessék. /.../ Nézetem szerint az természetes, hogy a magyarországi szlovákság az állam alapjára kell helyezkedjen, de ha ezt megteszi, úgy nem szabad akadályokat gördíteni politikai szervezkedése elé. /.../ De ebben az esetben kellő eréllyel kéne instruálni az alsóbb hatóságokat, hogy azok mindaddig, amíg a szlovákok nem csinálnak irredentát, semmifajta vezatúrának ne legyenek kitéve. Hogy ez nem csekélység, amit a magyar csendőrtől vagy jegyzőtől kíván az ember, azzal tisztában vagyok, mert például bizonyítani tudom azt, hogy Kassa környékén a közművelődési testület titkára a csendőrök segítségével a szlovák iskolákból elkoboztatta azon szlovák nyelvű tankönyveket, melyeket a magyar kultusz-kormány megbízásából a Szt. István Társulat adott ki, és így ezek a barmok nem vették észre azt, hogy olyan könyveket koboztak el, melyeket a magyar kormány rendeletéből használtak a tót iskolákban. Ilyen és hasonló példákat sokat tudnék Neked bemutatni. Természetesen egy ilyen csendőr, jegyző vagy szolgabíró, aki a saját orránál tovább nem lát, nem veszi észre azt, hogy ilyen magatartással milyen veszélybe sodorhatja az országot. Nekem pedig, aki itt vagyok Pozsonyban, minden hajam szála az égnek áll...”vö: MOL – K 64 – res.pol. – 194 – 1941 – 65 – 5.

tehetetlen, nehézkes és meg nem értő adminisztrációs apparátusa mellett /.../ megtartani ezen területeket. Nem habozik kijelenteni a minisztertanács előtt azt, hogy amennyiben e téren gyökeres változás nem áll be, úgy adandó alkalommal nyilvánosan, a nagy közvélemény előtt fog hangot adni annak, hogy az ország ilyen körülmények között ne törekedjék arra, hogy újabb területek szereztessenek országunkhoz.”⁸³⁰

„A világsajtó egy része még ma is a régi jelszavakkal dolgozik. A magyar csendőr, főszolgabíró, jegyző a szegény nemzetiségek elnyomója. Azt persze nem tudják, hogy ha a parasztság rossz helyzetéről beszélünk, akkor a magyar parasztot ugyanúgy fel kell sorolni, mint a szlovákot...” – állapította meg egy másik magyar kortárs.⁸³¹ A problémák mielőbbi rendezése „állami, de nemzeti szempontból /.../ is mellőzhetetlen feladat” – hangsúlyozta Pataky Tibor a miniszterelnökség államtitkára is az 1938. december 3-i minisztertanácson.

Az idő előrehaladt, a problémák továbbra is fennálltak, a szlovák-magyar viszony 1939-ben is igen törekeny maradt. A Szlovákiában maradt Esterházy János energiáinak jelentős részét ezekben a hónapokban a két kormány közötti nem hivatalos közvetítés, a párbeszéd kialakulásának, netán folytatásának elősegítése kötötte le. 1939. január 26-án például beszámolt Tisoval folytatott beszélgetéséről a magyar külügyminisztériumnak. A beszélgetés során kifogásolta, hogy újabb 55 magyar közalkalmazottat utasítottak ki a szlovák hatóságok Pozsonyból, csallóközi lakhelyükre hivatkozva. Tiso elmondása szerint a pozsonyi magyar konzul ígéretet tett a magyarországi kiutasítások beszüntetésére, ám már másnap kiderült, hogy a hodžafalvi telepeseket kiutasították. A kérdés tisztázására vonatkozó ígérete mellett Esterházy Tiso előtt rámutatott, hogy a civil közigazgatás bevezetése óta a magyarországi szlovákok helyzete sokat javult, a Szlovák és a Slovenská jednota című lapok zavartalanul bejárhatnak Magyarországra. Tiso erre ígéretet tett, hogy ha ez a közlés igaznak bizonyul, ő is lehetővé teszi egy-két magyarországi lap szlovákiai terjesztését. Hangsúlyozta továbbá, hogy nagy megnyugvással fogadja a szlovák párt 1939. február 12-én Érsekújváron tartandó kongresszusának engedélyezését, majd arra kérte Esterházyt, eszközölje ki a magyar kormányzatnál, hogy ő maga is megjelenhessen a rendezvényen. Esterházy jelentése hátralevő szakaszaiban magánvéleményét kifejtve úgy fogalmazott, hogy a német – szlovák viszonyban bizonyos elhidegülés figyelhető meg, mivel a németek nem tartják elégségesnek a szlovák zsidótörvényt, így ez a körülmény is kedvezhet a magyar – szlovák kapcsolatok szorosabbra fűzésének. Úgy vélte, hogy rendkívül hasznos lenne, ha Tiso valóban ellátogathatna

⁸³⁰ MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. augusztus 17.

⁸³¹ A közigazgatásban uralkodó állapotok a magyar lakosságot is sújtották. Ld. *Magyar Kultúra*. 1939. II. félév, 52. kötet. 57.

Érsekújvárra, ahol találkozhatna Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel, Telekivel, esetleg Imrédyvel.⁸³²

1939 májusában a szlovák hatóságok betiltották az Új Hírek című magyar nyelvű sajtóorgánusot, mivel a szlovák kormány úgy értesült, hogy a magyar hatóságok nem engedélyezik szlovák lap alapítását. A magyar külügyminisztérium tudatta, hogy már engedélyezték a lapot, csupán néhány adatra van szükség. Egy másik eset: A magyar szervek kiutasítottak egy érsekújvári szlovák nemzetiségű ügyvédet, aki az ottani szlovákok egyik vezéralakjának számított, erre a szlovák kormányzat is ugyanezt tette két pozsonyi magyar ügyvéddel. A magyar külügyminisztérium ekkor is Esterházy útján tudatta Pozsonnyal, hogy a kiutasítási eljárás felfüggesztése megtörtént.⁸³³

A visszatért területeken berendezkedő új magyar államhatalom által elkövetett hibákat és visszaéléseket a felkészületlenség, a magyarországtól eltérő viszonyok és az államapparátus helyi szintjein jelentkező nagyfokú megnehezítés és intolerancia eredményezte. Azonban a legfelsőbb vezetés által, ha némi következetlenséggel is, de képviselt toleráns „szent istváni” nemzetiségpolitika a politikai pártok között, a parlamentben és a minisztériumokban is nagyszámú ellenzőre talált. Mindez ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy a türelmet és az ország nemzeti kisebbségeivel való egyenrangú bánásmódot hirdető elvek helyi szinten elsikkadjanak. A mérsékelt magyar nemzetiségpolitika híveinek helyzetét nagymértékben megnehezítette az is, hogy a szomszédos államokban működő sovinszta rezsimek a Magyarországhoz került területek nemzetiségi kisebbségeit és saját közvéleményüket is magyarellenes szellemben befolyásolták. A magyar szervek által a magyarországi szlovákokkal szemben elkövetett visszaélések így a Szlovákiában maradt magyar nemzetrészre különösen veszélyessé váltak, mivel Pozsony minden sérelmet rajta torolt meg.⁸³⁴ A Teleki által képviselt, általa „szent istváninak” nevezett toleráns nemzetiségpolitika, amely az újra miniszterelnökké választott tudós politikus számára „a legteljesebb jogi és tényleges egyenlőség(et jelentette- a szerző kieg.) mindenféle vonatkozásban, az élet minden viszonylatában”, a belpolitikai, de leginkább a világpolitikai események hatására csaknem teljes egészében kudarcot vallott, de a visszacsatolt területek magyarságának beilleszkedése is komoly akadályokba ütközött.

E magyar nemzetrész közéleti szelleme és gazdasági, társadalmi viszonyai a magyarországtól eltérő fejlődési utat jártak be. Az elszakítottságból következően a felvidéki

⁸³² MOL – K 64 – res.pol. – 1939 – 7 – 461.

⁸³³ MOL – K 64 – res.pol. – 1939 – 7 – 442.

⁸³⁴ Tilkovszky: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* i.m. 83.

magyarok önszerveződésének kiépítését előről kellett kezdeni. A kollektív öntudat és a szolidaritás fejlettebbé alakult körökben, mint a trianoni Magyarországon. Csehszlovákia létrejöttkor a magyar értelmiség nagy része elmenekült, vagy elüldözték,⁸³⁵ ezért az értelmiség alulról termelődött újra, az itteni magyar intelligenciának élő kapcsolata volt a nép legalsóbb rétegeivel is, ami a trianoni területen nem alakult ki ilyen mértékben. A magyar kapitalista – földbirtokos, nagyiparos – réteg szinte teljes hiánya – mely az új csehszlovák állam létrejöttének következménye volt – párosulva az általánosan demokratikusabb légkörrel azt eredményezte, hogy a magán és közéletben egyaránt eltűntek a társadalmi osztálykülönbségek. A társadalmi érintkezés formái demokratikusabbá váltak, a tisztviselők életéből a fölösleges luxus hiányzott, a munkásság életszínvonala magasabb volt, mint a trianoni részben.⁸³⁶

Azok a magyar társadalmi rétegek, a csehszlovákiai magyar társadalom széles rétegeit kitevő földművesek, ipari munkások és a fiatalabb generáció, akik elsősorban életkoruk folytán személyesen már nem kötődtek Magyarországhoz, a kisebbségi lét már természetes jelenség volt, amelynek viszonya között próbálták meghatározni identitásukat és ezen az alapon tűzték ki céljaikat is. Ez a csehszlovákiai magyar generáció – hasonlóan erdélyi és délvidéki kortársaihoz – azon a fejlődési folyamaton ment keresztül, amely „a kisebbségi létből fakadó következmények felismerésétől a pusztá tagadással és passzivitással való szakításon, valamint az integráció kényszerén át, a rugalmas de nem elvtelen alkalmazkodás természetessé válása felé vezet.”⁸³⁷

„A csehszlovákiai magyarság szélében-hosszában használt megállapítás szerint húsz év alatt demokratizálódott. Megváltoztak társadalmi ideáljai, az új ideál: a dolgos, társadalmilag szervezett ember, aki egymást megbecsüli, születés, származás, foglalkozás miatt emberi megaláztatást el nem visel, a címet, rangot, méltóságot csak megfelelő tartalom fejében hajlandó elismerni, megveti a szolgálattelkülséget, az úr és szolga megalázó viszonyát, szociális felelősségérzete és öntudata a magyar társadalmi reformok egész sorát látja szükségesnek. Emberi tekintetben tehát – ezt gyakran megállapították – tisztább és emelkedettebb a kisebbségi sors tisztítótűzén keresztülment csehszlovákiai magyar, mint az átlag magyarországi.” Ezzel szorosan összefügg a magyarországi társadalmi és szociális viszonyok kedvezőtlen kritikája, mert a földbirtokreform és szociális reformok, az általános titkos választójog késlekedése vagy a normálisnál nagyobb cím- és rangkórság csupa olyan

⁸³⁵ Peéry: *Requiem egy országrészért*. i.m. 50-51.

⁸³⁶ *Pesti Hírlap*: 1938. december 16. 7.

⁸³⁷ Zeidler: i.m. 206.

intézményes szépséghiba, amit a kisebbségi magyar még anyaországának sem tud megbocsátani. A kisebbségi magyarság nagyon jól érzi, hogy az anyaország társadalma többnyire hanyagul és érthetetlen közönnyel kezeli a magyar kisebbségi kérdést.⁸³⁸

„Lelkileg nincs ellentét a magyarországi magyar és a felvidéki magyar között”- írta Szvatkó Pál, szlovákiai magyar hírlapíró. „Ami nézeteltérés most mégis fölmerül, /.../ természetes következménye a tárgyi ellentéteket hozó 20 éves különülésnek, gazdasági és közigazgatási természetű és az elűtő életmód átmeneti tünete. Amint az elszakított északhoz fűződő szálakat erősebb és biztosabb déli fonalak helyettesítik, s a magyar élet beáramlása megkezdődik rajtuk a félreértések és a bajok elmúlnak.”⁸³⁹

A Szvatkó optimizmusa alapján önkéntelenül is felmerülő kérdések, hogy az újonnan létrehozott kötelékek valóban időt állónak bizonyultak volna-e, a sebek behegedtek volna-e, és a sokak által őszintén áhított két nemzet közötti megbékélést képes lett volna-e az első bécsi döntés által teremtetett új helyzet előmozdítani, ma már megválaszolhatatlanok. Tény, hogy a világtörténelem alakulása minderre egy évtizednyi „próbaidőt” sem adott.

⁸³⁸ Borsody István: Magyarország és a csehszlovákiai magyarság. In. Borsody István (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938*. Budapest, 1938, Ország Útja kiadása, 211-219.

⁸³⁹ Szvatkó Pál: *A visszatért Magyarok. A felvidéki magyarság húsz éve*. Budapest, 1939, Révay. 202. A felvidéki ember kívülről soká figyelte Magyarországot. Úgy érzi, hogy a gyors beavatkozás, az erélyes műtét nehezen kockáztatható a legyengült szervezetben. /.../ Forradalom helyett átnevelés. Ötlet és terv helyett szervezés”.

Historiográfiai áttekintés

A bécsi döntőbírósi határozat értelemszerűen alapvetően befolyásolta az ismét államalkotóvá lett addigi, közel egymillió csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetét, Magyarország és Csehszlovákia, majd Szlovákia kapcsolatát. Következményeinek megítélése annak kihirdetését követően mindkét érdekelt államban azonnal megkezdődött. „Mindent elvesztettünk!” – jelentette ki Jozef Tiso, a szlovák autonóm kormány miniszterelnöke a Belvedere palotában az új határvonal kihirdetése után, majd a pozsonyi rádióban így folytatta: „Népünk, bár nem saját hibájából, de áldozattá vált. Tudtunk nélkül, tehát ellenünk döntöttek. A német-olasz döntőbírósi nem az etnikai helyzet alapján döntött. /.../ De senki nem akadályozhatja meg nekünk, hogy az egész világ előtt kijelentsük, a szlovák nemzet tragikus sérelmet szenvedett el.”⁸⁴⁰ Lényegében hasonló szempontok alapján tekintenek a történetekre a közelebbi és távolabbi korok szlovák historiográfusai is, többnyire ellentmondást nem tűrően ítélik el az egész eseménysorozatot és a bécsi döntés háború után történt hatálytalanításában magától értetődően az igazságszolgáltatást üdvözik.⁸⁴¹ Az 1938 novemberétől azonnal kibontakozó szlovák „revíziós” mozgalom, amelyet a hamarosan berendezkedő szélsőjobboldali, autoriter rezsim teljes mértékben támogatott, nem kedvezett a szlovákiai tudományos szempontú megközelítések születésének. A bécsi döntés tudományos-jellegű cáfolataihoz csatlakozott a propaganda-irodalom és a sajtó is. (A „tudomány” és a propaganda ebben a kérdésben meglehetősen összemosódott). A szlovák érvrendszer vitatta az új határoknak az önálló szlovák államra nézve kötelező jellegét, mondván, a bécsi döntést még František Chvalkovský csehszlovák külügyminiszter írta alá. A területi veszteséget általában a cseh demokrácia engedékenysége vezette vissza. A nemzetiszocialista ihletésű állami ideológia tervszerűen manipulált a magyar kérdéssel. A herderi magyarság szemlélet fajelméleti alapon továbbfejlesztett változataként a szlovák „történetírás” nem egy képviselője ebben az időben a kulturálisan és fajilag alsóbbrendű magyar betolakodókról értekezett.⁸⁴² A második világháború időszakában, Szlovákiában a tudományok magasabb szintű művelői sem tudták kivonni magukat a korszellem diktálta hangulat hatása alól. A magyar-szlovák

⁸⁴⁰Deák, Ladislav: Viedenská arbitráž. Bratislava, 1997, 35. A könyvről Janek István közöl recenziót a Századokban, 2000, 3, 718–720.

⁸⁴¹Lipták, Lubomir: Slovensko v XX. storočí. Bratislava, 1998, Kalligram. 263–265.

⁸⁴²Peéry Rezső: Gondolatok a tehervagonban. Avagy védőbeszéd a szlovákiai magyarok perében. Pozsony, 1993, Kalligram. 27–30.

nyelvhatárt 1941-ben elemző, a komáromi tárgyalásokon és a magyar-szlovák delimitációs bizottságban is szakértőként tevékenykedő *Branislav Varsík*, pozsonyi egyetemi tanár például, magyar kortársa szerint „messze elkalandozik a tudományos bizonyítás mezejéről és ezen mindenestre meggyőzőbb módszer mellőzésével inkább a pamflet-szerű propaganda eszközét választotta.”⁸⁴³

A kérdés csehszlovákiai historiográfiai szempontú feldolgozásának első hullámát a hatvanas években készült munkák jelentik (*Vávra – Eibel, Martin Vietor*). Az északi szomszédunkat a hatvanas évek közepén jellemző némi politikai és ideológiai enyhülés következtében a szlovák történelemszociológusok alkalmat nyújtottak olyan kérdésekről is (ideológiai korlátok közé szorított) eszmecsere folytatni, amelyek a második világháborút követő kommunista hatalomátvétel óta tabunak számítottak. Ez a jelenség azonban éppen a marxista ideológiai köntösbe bújtatott nacionalista megközelítések megjelenésének kedvezett. E munkák alapvetően prekonceptiók „bizonyítására” helyezték a hangsúlyt, és a tudományos szempontok helyett a magyarok bűnösségének alátámasztását szolgáló, önkényesen kiválogatott adatokon alapuló, a nemzeti önkritikát számos esetben teljesen mellőző felfogást közvetítettek. Az 1945 utáni csehszlovák államba visszakerülő magyarság üldöztetésével összefüggő koncepció annak következménye, hogy a történészek is idomultak a csehszlovák állampolitikai elképzelésekhez, amelyekben az első szempont a „dél-szlovákiai” magyarság üldözése jogosságának bizonyítása volt.⁸⁴⁴ Ez a felfogás a maga meglehetősen egyoldalú formájában hosszú évekig (részben napjainkig) konzerválódott.

A huszadik századi nemzeti konfliktusok kutatásának reneszánsza a rendszerváltást közvetlenül követő időszakban bontakozott ki újra Csehszlovákiában, majd folytatódott a függetlenné vált Szlovák Köztársaságban. A téma részletes feldolgozását a szlovák történész társadalom nemzeti szárnyának képviselői végezték el újra, (*Milan Ďurica, Ladislav Deák*) de a szlovák történelem ideológiai szempontok mellőzésével is lehetségessé vált feldolgozása keretében a legtöbb szlovák historiográfus érintette a korszakot. (*Štefan Šutaj, Dušan Kováč, Lubomír Lipták, Dagmar Čierna-Lantayová, Edita Ivaničková, Soňa Gabzdilová, Milan Olejník, Elena Mannová, Valerián Bystrický*).

„Felszabadult az első magyar rög!” – adta hírül 1938. október 11-én a Pesti Hírlap Ipolyság magyar katonai megszállása kapcsán. „Aki látta, mint borultak az emberek egymás karjába, vagy hullottak térdre az út mellett és hogyan sírtak örömeikben, az megértette, hogy valódi felszabadulás ment végbe...” – értékelte a korabeli magyar revíziós siker első

⁸⁴³ Révay István: A belvederi magyar-szlovák határ. Budapest, 1941, Athenaeum. 3-4.

⁸⁴⁴ Janics Kálmán: A hontalanság évei. h.n., 1989, 47.

pillanatait Horthy Miklós államfő.⁸⁴⁵ Egymástól olyannyira távol eső felfogást jelképeznek a két nemzet vezető politikusainak mondatai, hogy az érdekelt felek között áthidalhatatlannak tűnő szakadékot képeznek. Ahogyan Szlovákiában, úgy Magyarországon is kommentálta az eseményeket a közélet és a politika minden jelentősebb szereplője, hangsúlyos szerepet vállalva az akkor még közelmúlt eseményeinek elemzésében számos korábbi szlovákiai magyar politikus, közíró (*Szvatkó Pál, Balogh Edgár, Szüllő Géza, Jócsik Lajos, Peéry Rezső*). A második világháború után a főként emigrációba kényszerülő egykori szereplők – a rendszerváltás után Magyarországon is kiadott – memoárjai tekintettek vissza az egyre távolodó eseményekre. (*Újpesti Elemér, Szegedy-Maszák Aladár, Hory András, Barcza György, Andorka Rudolf*). Historiográfiai szempontú megközelítések csupán a hatvanas évek közepétől jelentek meg Magyarországon is. A magyar történészeket az 1938 nyarától az első bécsi döntésig terjedő időszak diplomáciai és politikai eseményeinek feldolgozása, valamint a terület visszacsatolások után a magyar fél által elkövetett visszaélések kérdésének elemzése foglalkoztatta leginkább. Ezek az elemzések azonban magukon viselik az ideológiai kötöttségekből adódó jellegzetességeket, és érezhetően a „bűnös nemzet”, preconcepciójától átitatva sokszor túlzott önkritikát gyakorolnak, nemegyszer a szlovák nacionalista szempontok egy részének átültetésével. Ennek ellenére egyértelműen megállapítható, hogy a korszak eseményeit kutató magyar szakemberek az ideológiai elvárások kényszerén túl a tudományosság kritériumainak messzemenő figyelembevételével, a források aprólékos feldolgozásával valamint a nemzetközi kitekintés iránti nagyobb fogékonysággal már ekkor némi előnyre tettek szert a historizáló, nemzetvédő és öngazoló elemek befolyásától nehezen szabaduló szlovák kollégáikkal szemben. Részben a korábbi és a hozzájuk csatlakozó újabb történész nemzedékek már a nyolcvanas évek második felében, de főként a rendszerváltást követően tettek újra kísérletet a huszadik századi magyar történelem neuralgikus eseményeinek újragondolására. E folyamat keretében szűkebb témánk is a figyelem középpontjába került, (*Ádám Magda, Tilkovszky Lóránt, Ránki György, Pritz Pál, Szarka László, Vígh Károly, Ormos Mária, Zseliczky Béla, Molnár Imre, Vida István*) legújabbban pedig a fiatal magyar történész generáció forrásközpontú, korszerű szemléletű munkái mellett (*Zeidler Miklós, Ablonczy Balázs, Péteri Lóránt*) a kérdéskör elemzésében járatos szlovákiai magyar historiográfusok is (*Simon Attila, Angyal Béla, Popély Árpád*) új szempontokkal gazdagítják a tudományos kutatás eredményeit. A problémakör főként diplomáciai és részben

⁸⁴⁵ Horthy Miklós: Emlékirataim. Budapest, 1990, Európa-História. 221-222.

társadalomtörténeti rekonstrukciójára koncentráló munka magyarországi szerző tollából legutóbb 2002-ben jelent meg. (*Sallai Gergely: Az első bécsi döntés. Budapest, 2002, Osiris.*)

A szlovák szerzők – elsősorban a téma Szlovákiában szinte egyedülálló szakértőjének tekintett Ladislav Deák – az eseménysorozatot meglehetősen tendenciózus, és lényegében kategorikusan elítélő megközelítésben tárgyalják napjainkban is. Deák a kilencvenes években megjelent munkáiban még ragaszkodik a magyar kisebbség bűnösségének elméletéhez, amely szerint a csehszlovák állam szétverésének egyik okozója volt⁸⁴⁶, majd a Magyarországhoz visszacsatolt területeken támogatta a Horthy-rendszer szlovákellenes politikáját.⁸⁴⁷ A rendszerváltás óta a magyar szakirodalom alapján a Horthy-rendszerrel árnyaltabb képet alkothatunk. Ezzel szemben a szlovák kutatók szinte mindig annak elmaradott és diktatórikus vonásait hangsúlyozzák. „Akinek volt némi illúziója, azt a megszálló hatalom csakhamar megtanította, hogy a demokratikus és a nemzeti jogokat egyaránt elnyomó, régi elnemzetietlenítő úri politika /.../ semmit nem változott, sőt inkább kiegészült a Horthy-diktatúra brutalitásával. A megszálló hadsereg és a helyi sovinszták túlkapásai elől /.../ tízezrek menekültek mindenüket hátrahagyva észak felé, annak is örülve, hogy pusztán életüket megmenthetik.” – írja Lipták.⁸⁴⁸ Ďurica szerint is a magyar uralom alá került szlovákok „ki voltak téve a hátrányos megkülönböztetésnek, az asszimilációnak, sőt számos esetben a brutális üldözésnek is.”⁸⁴⁹ A szűkebb témánk feldolgozását a rendszerváltás óta egyedülként végző Deák álláspontja szerint a müncheni válság során Magyarország eleve elvetette a csehszlovák féllal történő megegyezés lehetőségét, és állandóan fokozta követeléseit, amelytől pedig a nagyhatalmak óva intették. Az újabb magyar szakirodalom ezzel szemben rámutat: a magyar diplomácia számára elemi érdek volt, hogy az adott nemzetközi helyzetben a szudétánémet kérdés mellett a magyar kisebbség helyzetének az „egyenlő elbánás elve” alapján történő megoldása ne sikkadjon el, vagyis egyszerűen „haladt az eseményekkel”. A magyar kormány békés magatartásáról számos korabeli forrás tanúskodik. Ugyancsak az árnyaltabb megközelítés hiányára utal az a kategorikus megállapítás, miszerint a müncheni döntés megnyitotta az utat a Csehszlovákia déli területein kezdődő magyar felforgató tevékenységhez. Deák nem tisztázza, hogy pontosan mikor és hol történik ilyen tevékenység. A szlovák történész hiányolja Budapestnek a „csehszlovák kormány sokkját” illető megértését, ugyanakkor az Egyesült Magyar Párt Prágával szemben tanúsított magatartását gyakorlatilag árulásnak minősíti. Vitatható az a megközelítés, hogy a magyar kormány

⁸⁴⁶ Deák, Ladislav: *Slováci v maďarskej politike v r. 1918-1939*. Bratislava, 1996. 39-41.

⁸⁴⁷ Deák, Ladislav: *Viedenská arbitráž*. Bratislava, 1997. 41.

⁸⁴⁸ Lipták: i.m. 166-167.

⁸⁴⁹ Ďurica, Milan: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava, 1996, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 139.

erőteljes nyomásgyakorlását hangsúlyozó tételt Deák azzal is alá kívánja támasztani, hogy a kisantant szövetségesek is figyelmeztették Prágát államberendezkedése megváltoztatásának – vagyis autonóm területek létrehozásának – szükségességére. Véleményünk szerint a szlovákoknak 1918-ban, a későbbi államfő, Tomáš Garrigue Masaryk által megígért, Kárpátaljának pedig az 1919. évi, saint-germaini békeszerződésben, és az 1920. évi csehszlovák alkotmányban garantált autonómiájának 1938-ig történt halogatása inkább arra utal, hogy a prágai vezetés csupán az államot fenyegető végveszélyben kényszerült asszimilációs nemzetiségi politikájának felülvizsgálatára. Az újabb magyar kutatások alapján a magyar álláspont nem tud azonosulni a szerzőnek a Komáromi tárgyalásokkal kapcsolatban kifejtett szempontjaival. Amíg a szlovák történész a források alapján arra a következtetésre jut, hogy a magyaroknak nem állt érdekében a megegyezés, számunkra az vált világossá, hogy éppen a csehszlovák fél folytatta e szellemben a megbeszéléseket. Minthogy a tárgyalások de facto etnikai alapon történő területátadásról folytak, a magyar szakirodalom véleménye szerint az autonómia ajánlat, illetve a különböző gazdasági és közlekedési érvek nem minősíthetők egy körvonalazódó kompromisszum lehetséges kezdetének. Nem változott a szerzőnek a dualizmus-kori „erőszakos magyarosításról”, ebből következően a történelmi Magyarország területén 1910-ben végrehajtott utolsó népszámlálás megbízhatatlanságáról alkotott álláspontja, ugyanakkor a magyar álláspont felhívja a figyelmet arra, hogy az 1930. évi csehszlovák népszámlálást illetően még nem készült objektívnek nevezhető szlovák elemzés, amely kritikus megjegyzéseket is tartalmazna, holott lassanként könyvtárnyi, nem csupán magyar ihletésű irodalma van a csehszlovák népszámlálási visszaélések kérdéskörét taglaló műveknek. (A népösszeírások ugyanis az országban élő nemzeti kisebbségek számarányának tudatos csökkentését is szolgálták) Problematikus Deáknak a tárgyalási jegyzőkönyvek és egyéb források alapján levont következtetése, miszerint a magyarok mozgósítással kívántak hangot adni követelésüknek. A komáromi tárgyalások jegyzőkönyvei (pl. 1938. október 11.) ennek az ellenkezőjéről tanúskodnak. Az újabb magyar szakirodalom hajlik arra a feltételezésre, hogy az első nemzetközi jellegű ténykedését terület átadásról folytatott tárgyalásokkal kezdő szlovák autonóm kormányzat kompromisszum kézsége legalább is vitatható volt, amelynek következtében a szlovák delegáció kezdettől fogva időhúzásra rendezkedett be, és gazdasági, közlekedési, valamint stratégiai érvekre hivatkozva csupán elhanyagolható területsávok visszaadására lett volna hajlandó önszántából. A szlovák küldöttség egyik vezérfonala a reciprocitás elve⁸⁵⁰ volt, amely a tárgyalások megszakadása

⁸⁵⁰ Molnár Imre (összeáll.): Esterházy János. A kisebbségi kérdés. Budapest, 2000, Ister. 75. Beneš államelnök nem hivatalos beszélgetése Esterházy Jánossal az Országos Keresztényszocialista Párt elnökével.

utáni diplomáciai események során is a szlovák politikusok érvrendszerének integráns része volt. Pozsony kompenzációs felfogásának (annyi magyar maradjon Csehszlovákiában, amennyi szlovák lesz Magyarországon, a pilisi és az alföldi szlovák lakosságot is beleértve) másik visszatérő eleme a lakosságcsere felvetése⁸⁵¹ volt. A szlovák autonóm kormány érdekeinek mindemellett jobban megfelelt a nemzetközi döntés valamely formája, hiszen így annak diktátum jellegét kommunikálhatta a szlovákiai közvélemény felé.

Feltétlenül megemlítendő, hogy a komáromi tárgyalásokat követő diplomáciai események elemzésekor Deák, korábbi felfogásával részben ellentétben, figyelmet szentel a magyarokkal egyre barátságatlanabb német, valamint az igen barátságos olasz magatartásból adódó német-olasz nézetkülönbség kérdésének.

A szerző számos prekonceptió alapján értelmezi az 1938. október 24-i – az utolsó csehszlovák területi engedményeket tartalmazó jegyzékre adott – magyar válaszjegyzék tartalmát is. Budapest ebben javasolja, hogy a nem vitás területeket a csehszlovák fél adja át, a nyolc kisebb, vitás körzetben pedig döntsön népszavazás. Deák ennek alapján arra a következtetésre jut, hogy a magyar diplomácia e taktikával, a honvédséget a cseh határerődítmények mögé juttatva, bizonytalanságot kívánt előidézni a térségben, és nézete szerint Berlin éppen ennek megelőzése érdekében vállalta el a döntőbírói feladat végrehajtását. Az újabb magyar szakirodalom álláspontja szerint mindezt – egyebek mellett – az 1938. október 26-i csehszlovák minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve is cáfolja, amelynek tanúsága szerint a magyaroknak adandó válaszjegyzék-tervezet első olvasatának 3. pontja még tartalmazta, hogy „a jóakarat jeléül Csehszlovákia hajlandó bizonyos területeket kiüríteni”, továbbá a minisztertanács kikérte a hadsereg vezérkarának véleményét arról, hogy mely területeket lehetne megfelelően rövid idő alatt kiüríteni. Ezért is valószínűtlen, hogy a magyar kormányt az említett szándékok vezérelték volna a jegyzék megfogalmazásakor, az pedig még kevésbé feltételezhető, hogy a német vezetés ebben az időpontban tartott volna a Csehszlovákia elleni magyar agresszió bármilyen formájától. A döntőbírárság vállalása sokkal inkább kötődik Joachim von Ribbentrop, német külügyminiszter 1938. október 28-i római látogatásához.

A szlovák történetírás a csehszlovákiai magyar kisebbség magatartásának megítélését illetően, a korábbiakhoz képest egy árnyalattal mérsékeltebb álláspontot foglal el. A vezető

⁸⁵¹ Foreign Office. 371/21569. 5505. In. Ádám Magda – Szarka László – Janek István – Sallai Gergely (szerk.): Az első bécsi döntés okmánytára. Válogatott iratgyűjtemény. Kézirat. Az iratgyűjteményben szereplő dokumentumokat a továbbiakban „(Okmánytár)” megjegyzéssel jelöljük. „Úgy értesültem, hogy a csehszlovák kormánynak szándékában áll lakosságcserét javasolni, amely során a kárpátaljai magyarok átvonnák a most Magyarországon élő szlovákok termékeny földjeit”

szlovák történészek munkái után már Deák újabb műveiben sem szerepel a magyar kisebbség „ötödik hadoszlopként” történő meghatározása, helyette az 1920. évi impériumváltozást követő korszakban a csehszlovák államhoz lojális magyar közösségről esik szó, amely úgymond csupán a müncheni krízis után nem volt képes ellenállni a magyar nacionalizmusnak.

Elfogadhatatlan azonban Deáknak a magyarlakta területekre a csehszlovák földreform keretében letelepített kolonisták kérdését illető felfogása, a szerző ugyanis úgy véli: a telepések az 1938-as évet megelőző mintegy húsz évben „szabad népmozgás keretében érkeztek délre”⁸⁵². Az e vélekedésnek teljes mértékben ellentmondó terjedelmes forrásanyag és szakirodalom tükrében megállapítható: a magyarlakta területek etnikai átrétegződését célul kitűző, államilag irányított, tervszerűen, a magyar nemzetiségű földigénylők kisemmizésével végrehajtott földreform keretében letelepült kolonistákat az őslakos magyar lakosság idegen elemnek tekintette.

Az első bécsi döntésben megállapított területsáv Magyarországhoz csatolása után bevezetett magyar katonai közigazgatás idején, a magyar hadsereg és az államhatalmi szervek által elkövetett atrocitásokat, és a kisebbségi sorba került szlovák nemzetiségű lakosságot súlytó hátrányos megkülönböztetést bemutató összefoglalásában a szerző végletes és leegyszerűsített következtetéseket von le. Az átmeneti időszak – a katonai közigazgatás szűk hat hétig volt érvényben – érzelmileg motivált megközelítése azt sugallja, hogy az 1944-45-ig tartó „magyar uralom” egésze kegyetlenül erőszakos, egyértelműen retrográd időszak volt, amely a végletekig kiélezte Magyarország és Szlovákia viszonyát, továbbá gazdaságilag lehetetlenné tette a Szlovák Köztársaságot. A delimitációs bizottságok magyar tagjainak kompromisszum képtelen magatartását taglaló sorok kapcsán emlékeztetnünk kell arra, hogy a magyar-szlovák vegyes bizottságokban születtek megegyezések, többek között ilyen volt a „kolonista egyezmény” 1939. február 18-i budapesti ünnepélyes aláírása is. A telepésekkel szembeni atrocitások árnyaltabb bemutatása ugyancsak teljesen hiányzik a szlovák szakirodalomból, holott rendelkezésre áll számos, a csehszlovák hatóságok által, a menekültek kihallgatásakor felvett – többnyire a Szlovák Nemzeti Levéltár, Országos Hivatal szekciójában található – olyan jegyzőkönyv, amelyben az érintett telepések a csehszlovák szervek kérdésére kijelentik: „a magyar szervek részéről személyemmel szemben erőszak elkövetésére nem került sor.”⁸⁵³ Sőt olyan, csehszlovák járási csendőr parancsnok által

⁸⁵² Deák, Ladislav: Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty II. (2. november 1938 – 14. marec 1939). Martin, 2003, Matica slovenská. 9-10.

⁸⁵³ Slovenský národný archív (SNA). Ku. prez. 1938. K 256.č. 29. és č. 44. és č. 161.

készített feljegyzés, amely a következőkről tanúskodik: „A járásba érkezett kolonisták és menekültek a kihallgatáskor kijelentették, hogy a magyar megszálló hadsereg rendesen bánt velük és a kárukra semmilyen visszaélést nem követett el.”⁸⁵⁴ A magyar szakirodalom felfogása szerint a határváltozást követő időszak zavaros viszonyai számos egymás iránti ellenséges indulatot ébresztettek a két érdekelt nemzetben. A magyar kormány sem, de a fiatal szlovák kormány még kevésbé volt hajlandó vagy képes az enyhülés elősegítésére. Pozsony sok esetben diszkriminatív intézkedései igazolására a reciprocitás elvére hivatkozott. A magyar-szlovák egymás mellett élés feszült és kölcsönösen intoleráns jellege ezért a tárgyalt korszakban valóban tartósnak tűnt.

A cseh történetírás csupán érintőlegesen foglalkozik a szlovák-magyar problematikával, a korszakot elsősorban a német kisebbség szerepén és a korabeli Csehszlovákia szövetségesei magatartásának megítélésén keresztül szemléli. A korábbi időszak kutatói (*Karel Pacner, Ivan Pfaff*) és a kortárs történészek (*Jindřich Dejmek, Jan Kuklík, Jan Němeček*) egyaránt egyetértenek abban, hogy a müncheni egyezmény azért jöhetett létre, mert a nyugati demokráciák a háború elkerülése érdekében feláldozták Csehszlovákiát. A német és a magyar kisebbség politikai vezetőinek a müncheni krízis során tanúsított magatartása azonban a rendszerváltást megelőző felfogáshoz képest árnyaltabb megközelítést kap, így a magyar kisebbség mérsékeltebb módszereiről és a magyarlakta területeken mindvégig fennálló nyugalomról esik szó (igaz, szinte minden vonatkozó cseh történeti szakmunka hangsúlyozza, hogy ellentétben a szudétanémetekkel, a szlovákiai magyarok mögött nem álltak „egy hetvenmilliós állam hadseregének szuronyai”. A korszak részletes, forrásközpontú diplomáciai rekonstrukcióját elvégző *Jindřich Dejmek* elemzi behatóbban a csehszlovák kormány Budapesttel folytatott tárgyalásainak stratégiáját is. (*Dejmek, Jindřich: Historik v čele diplomacie. Kamil Krofta. Praha, 1998, Karolinum.*) Álláspontja szerint a nyugati szövetségesek „árulását” követően Csehszlovákia „áldozatává” vált szomszédainak és a kényszer hatására kénytelen volt területi engedményeket tenni.⁸⁵⁵ A németekkel folytatott tárgyalásai során Prágának szembesülnie kellett azzal, hogy közben Varsó egyoldalúan, katonai megszállással bekebelezte a Csehszlovákiától reklamált lengyellakta területeket, Szlovákia, majd Kárpátalja kikiáltotta autonómiáját, Budapest pedig ugyancsak követelte a tárgyalások megkezdését. A cseh történész hangsúlyozza a magyar fél ultimatív diplomáciai fellépését,⁸⁵⁶ ezzel szemben a magyar álláspont a források alapján hajlik

⁸⁵⁴ SNA. Ku. prez. 1938. K 256.č. 1406/1938. vö: SNA. Ku. prez. 1938. K 256.č. 2416/1938.

⁸⁵⁵ Dejmek, Jindřich: *Historik v čele diplomacie* Kamil Krofta. Praha, 1998, Karolinum. 343.

⁸⁵⁶ Uo.

arra a feltételezésre, hogy Prága időhúzásra kívánt berendezkedni, amely mögött a magyar diplomácia – némileg megalapozottan – a magyar területi igények negligálásának szándékát sejtette.

A köztársaság szétesésének körülményeivel függ össze az autonómia kérdésének cseh (és szlovák) szakirodalmi megítélése is, amely szerint a háború előtti csehszlovák vezetés hibázott, amikor a német és magyar kisebbségnek úgymond messzemenő jogokat biztosított. A nemzetiségek illojaltása ugyanis jelentősen hozzájárult a Köztársaság felbomlásához.⁸⁵⁷ Az újabb magyar szakirodalom rámutat, hogy a két háború közötti időszakban a csehszlovák kormány állandó félelme az autonómiától és az a tény, hogy az végül kényszer hatására született meg olyan későn, amikor a bomlási folyamatokat már nem lehetett megállítani, azt a felfogást konzerválta, hogy minden területileg is körvonalazott autonómia az adott állam egysége ellen irányul. A csehszlovák nemzetiségi politika és a müncheni válság összefüggését, Ádám Magda, summázva a magyar történetírás jelenlegi álláspontját a következőképpen foglalja össze: Beneš „nem látta, hogy a bekövetkezett tragédiáért ő is felelős. /.../ azért a politikáért, amely az etnikai elvektől nagyon is eltérő határok kieroszakolásával, a Szlovákiának és Kárpátaljának beígért jogok figyelmen kívül hagyásával, a kisebbségi szerződések be nem tartásával objektíve elősegítette Münchent.”⁸⁵⁸ A magyar történeti felfogás szerint a müncheni egyezmény létrejötte a magyar kormányzat számára éppen azt igazolta, hogy az első világháború utáni békeszerződések területi rendelkezései felülvizsgálatának alternatívája létezik a korabeli európai politikában. München ugyanakkor kijelölte Budapest külpolitikai mozgásterét, amelynek következményeként Magyarország számára csupán az vált lehetővé, hogy tárgyalások útján, etnikai alapon érvényesítse területi követeléseit Csehszlovákiával szemben. A müncheni egyezmény pótgjegyzőkönyvében a magyar kérdést illetően tett megállapítás nem fegyveres fenyegetésre jött létre, és az etnikai elv alapján Csehszlovákiával szemben támasztott magyar területi igényeket mind a négy nagyhatalom, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Németország egyaránt jogosnak ismerte el. Az érdekelt felek felfogásának különbözősége nem tette lehetővé a tárgyalásos megegyezést, a müncheni megállapodást szignáló Nagy-Britannia és Franciaország viszont már nem vett részt az újabb nagyhatalmi döntésben – igaz annak eredményét megnyugvással fogadta. Megjegyzendő, hogy az első bécsi döntés „a nemzetiségi elvet érvényesítette egy

⁸⁵⁷ Deák: *Slováci...* i.m. 39.

⁸⁵⁸ Ádám Magda-Hanzal Jozef: *Eduard Beneš*. Dunaszerdahely, 1996, *Lilium Aurum*. 151. p.

közel nyolcszáz km hosszú határ mentén. Olyan precizitással, mint még soha Európában, sem azelőtt, sem azóta.”⁸⁵⁹

Amíg a cseh történetírás, mint említettük, elsősorban a müncheni válság és a szlovák elszakadás perspektívájából közelíti meg az első köztársaság felbomlását, az angol nyelvű szakirodalom még távolabbról, elsősorban nagyhatalmi aspektusból szemléli a korszak eseményeit. A brit és amerikai kutatók többsége a magyar kérdés vizsgálatától eltekintett. A korábbi időszak, koránt sem domináns brit történeti felfogása szerint (pl. *Andrew Rothstein*) a Chamberlain által képviselt „appeasement” politika a müncheni válság során eleve kudarcra volt ítélve, hiszen Hitler agresszív célkitűzései ismertek voltak a külvilág számára. A békéltető taktika lehetséges magyarázata a szövetséges hatalmak katonai potenciáljának gyengeségében rejlik, amelynek következtében nem kívántak vállalni egy kétes kimenetelű háborút Németországgal, tekintettel a Szovjetunió politikai berendezkedéséből következő veszélyekre. London úgymond meg volt győződve arról, hogy egy ilyen háborús konfliktushelyzetet kihasználva Moszkva bizonyosan nem mulasztotta volna el a világforradalom Európára kényszerítésének történelmi lehetőségét.⁸⁶⁰ A nyugati hatalmak ekkor több közös vonást véltek felfedezni az európai tradícióban gyökerező Németországgal, amelynek a szovjetek segítségével történő legyőzése a Szovjetunió terjeszkedését, és így a „civilizáció” visszaszorulását jelentette volna. London (és Párizs) abban bízott, hogy Berlin a kommunista Oroszország felé irányuló agressziójával jó szolgálatot tesz Európának. A müncheni válság során tanúsított nyugati magatartás a Csehszlovákia elleni agressziót nem megfékezte, hanem bátorította. A tudatos politika célja e történeti felfogás szerint az volt, hogy a közép-, és kelet-európai országok, jelen esetben Csehszlovákia Németországnak történő átengedésével Berlin számára kapu nyíljon a Szovjetunió megtámadásához.⁸⁶¹ E következtetések azonban részben a második világháború lezárulását követően létrejött európai rend jogosságát voltak hivatottak alátámasztani és a magyar történeti felfogás szerint több szempontból problematikusak. A későbbi, részben kortárs brit és amerikai szakirodalom, (*Keith Robbins, George Frost Kennan, Hugh Ragsdale, Jonathan Haslam*) valamint a kimondottan a korszak magyar vonatkozásaira koncentráló munkák (*Thomas Lawrence Sakmyster, Carlile Aylmer Macartney*) általában megengedik azt a feltételezést, hogy a brit kabinet valóban úgy vélte: Hitler megelégszik a müncheni „eredménnyel”. E munkák rámutatnak: London nem volt meggyőződve arról, hogy a cseh hadsereg valóban elég erős

⁸⁵⁹ Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, 1993, Püski. 103.

⁸⁶⁰ Rothstein, Andrew. *The Munich conspiracy*. London, 1958, Lawrence and Wishart. 256-259.

⁸⁶¹ Uo. 270.

ahhoz, hogy feltartóztassa a német haderőt, a brit domíniumok egyben tartására leselkedő veszély közepette, ráadásul egy nem megfelelően felkészült hadsereg birtokában, pedig mindenképpen el kívánta kerülni az európai háborús konfliktusban történő részvételt. A brit kormány eme meggyőződését fokozta, hogy ekkor vélhetően nem állt volna rendelkezésre az USA katonai támogatása sem.⁸⁶² A kortárs brit és amerikai történészek némileg árnyaltabban ítélik meg a Szovjetunió müncheni válság során meglévőnek vélt háborús ambícióit is.⁸⁶³

A jelenlegi magyar szakirodalom nagyobb része felhívja a figyelmet arra, hogy a területi status quo tárgyalásos úton történő megváltoztatásának lehetősége a tárgyalt korszakban valóban létezett (majd meg is valósult), a későbbi háborús események azonban elrontották a békés terület változtatások hitelét.⁸⁶⁴ A müncheni egyezmény utólag büntudatot oltott a nyugati hatalmakba,⁸⁶⁵ hiszen a status quo megbontásában a háború kirobbanásának okát vélték felfedezni. Csehszlovákia későbbi szétzúzása után olyan felfogás alakult ki, amely minden vele kapcsolatos korábbi diplomáciai tevékenységet „szentségtörésnek” állított be.⁸⁶⁶ Beneš emigrációban folytatott politikája mindezt kihasználta és a csehszlovák koncepció rehabilitálása a háború lezárulása után elfogadást nyert. A brit és a magyar szakirodalom által lényegében hasonlóan, kívülállónak, egyensúlyozónak, konfliktus-, és állásfoglalás kerülőnek minősített brit álláspont megértőbbnek mutatkozott Budapest törekvéseit illetően, ami az egyébként csehszlovák barát Párizs döntéseit alapvetően ebbe az irányba befolyásolta.

Nagy Britannia elzárkózásának éppen az volt a lényege, hogy a közép- és kelet-európai államokkal szemben semmiféle jogi kötelezettség ne terhelje őt. A brit miniszterelnök ugyan elismerte „jogérvényesnek” a „müncheni megállapodásnak teljesen megfelelő” bécsi döntést, de csupán szóban. Ezért nem okozott nehézséget Eden külügyminiszternek, hogy Beneš-nek 1942-ben kijelentse: Nagy-Britannia nem érzi magára nézve kötelezőnek a bécsi határozatot, minthogy az nem az ő részvételével történt.⁸⁶⁷ 1947-ben a győztes nagyhatalmak nem realizáltak etnikai alapon indokolt revíziós igényeket, hanem visszaállították Magyarország 1937-es határait. „Az a felismerés, hogy Közép- és Kelet-Európában a nyelvi határok váltak a nemzetek elhatárolóivá, egy új, és kihatásaiban igen félelmetes megoldást is felvetett: a népcsere és a kitelepítés megoldását.”⁸⁶⁸ A győztes nagyhatalmak számára a

⁸⁶² Robbins, Keith: Munich 1938. London, 1968, Cassell. 329.

⁸⁶³ Haslam, Jonathan: The Soviet Union and the Czechoslovakian Crisis of 1938. In. Journal of Contemporary History. 1979/3. 441-461. 452.

⁸⁶⁴ Rónai: i.m. 98.

⁸⁶⁵ Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanez. Budapest, 1996, Európa-História. 213.

⁸⁶⁶ Ullein-Reviczky Antal: Német háború – orosz béke. Budapest, 1993, Európa-História. 22.

⁸⁶⁷ Ivaničková, Edita: Československo-maďarské vzťahy v stredo-európskej politike Veľkej Británie. In. Historický časopis. 1998/2. 256.

⁸⁶⁸ Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Bukarest-Kolozsvár, 1994. 79.

határok nemzetekhez történő igazítása helyett kézenfekvőbbnek tűnt ennek az ellenkezője. Bibó István egy évvel a békekötés előtt rámutatott, hogy ennek az elvnek az alkalmazása esetén „a nemzetek többé nem arra várnának, hogy bizonyos területeket megkapjanak, hanem olyan kedvező történeti alkalmakra várnának, amikor lehetséges lesz számukra bármekkora általuk igényelt területről az egész idegen nyelvű lakosságot kitelepíteni.”⁸⁶⁹ Az újabb magyar történeti irodalom úgy véli, hogy Csehszlovákia 1945 és 1949 között, a magyar kisebbséggel szemben folytatott magatartása igazolta Bibó félelmeit.

Jelen munkánk a napjainkban korlátok nélkül elérhető terjedelmes nemzetközi és hazai forrásanyag szintézisét kívánja nyújtani, nem célja azonban az „igazságkeresés”, vagy a tárgyalt korszak szereplői célkitűzéseinek, tetteinek minősítése. A véleményünk szerint hiánypótló munka e vitatott korszak forrásközpontú elemzésére tesz kísérletet, és vélhetően hozzájárul a korabeli csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetének jobb megértéséhez.

⁸⁶⁹ Uo. 80.

MELLÉKLETEK

Források és Bibliográfia

Levéltári és kéziratári források

Magyar Országos Levéltár, Budapest. (MOL)

- Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K 27)
- Miniszterelnökség, nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai (K 28)
- Külügyminisztérium, Imrédy Béla iratai (K 36)
- Külügyminisztérium, Teleki Pál iratai (K 37)
- Külügyminisztérium, politikai osztály rezervált iratai (K 64 – res. pol.)
- Külügyminisztérium, számjelosztály (K 74)
- Külügyminisztérium, politikai osztály általános iratai (K 63 – pol.)
- Külügyminisztérium, prágai követség iratai (K 96)
- Külügyminisztérium, pozsonyi konzulátus iratai (K 132)
- Külügyminisztérium, a Határmegállapító Bizottság jegyzőkönyve (K 478)
- Külügyminisztérium, Andorka Rudolf naplója (K 758)
- Külügyminisztérium, Mikó Tibor miniszteri titkár iratai. (K 762)
- Külügyminisztérium, Flachbart Ernő miniszteri tanácsos iratai (K 763)
- Külügyminisztérium, Békeelőkészítő osztály iratai (K – M. 1.)
- Kozma Miklós iratai (K 429)

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. (OSZK)

- Szüllő Géza hagyatéka

Hadtörténeti Levéltár, Budapest. (HL)

- Tanulmány Gyűjtemény
- A Vezérkari Főnökség iratai

Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony. Slovenský národný archív. (SNA).

Pozsonyi Központi Tartományi Hivatal elnökségének iratai (Prezidium Krajinského úradu. KU. – prez.)

- Karton 187: Az állam védelmével kapcsolatos intézkedések
 - 233: Gazdasági, nemzetiségi, politikai viszonyok Szlovákiában 1938
 - 243: 1938-as választások
 - 256: Magyarbarát akciók a határ menti területeken. Az államhatár megváltozása
 - 299: A szlovák állam csehekkel kapcsolatos intézkedései
- Slovenská Liga

A Külügyminisztérium Levéltára, Prága. Archív Ministerstva Zahraničných věcí. (AMZV)

- Jogi szekció (Právní sekce) 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68. dobozok.
- Második szekció 144, 157. dobozok.
- Reservált iratok (Tresorové spisy) 21, 24. dobozok.
- Kabinet politikai iratai (Kabinet – Politické věci) 46. doboz.
- Számjeltáviratok (Depeše odeslané)
- Eduard Beneš hagyatéka (Pozůstalost E. Beneše) 1. és 3. csomók.

A Tomáš Garrigue Masaryk Intézet Levéltára, Prága. Archív Ústavu T.G. Masaryka. (AÚTGM)

- Edvard Beneš fond (Fond E. Beneše).

Forráskiadványok

Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. Budapest, 1961, Az MHM központi irattárának kiadása.

A magyar Népfront története. 1935-1976. Dokumentumok. 1. köt. Budapest, 1977.

Ablonczy Balázs (szerk.): Teleki Pál. Válogatott politikai írások és beszédek. Budapest, 2000, Osiris.

Ádám Magda – Szarka László – Janek István – Sallai Gergely (szerk.): Az első bécsi döntés okmánytára. Válogatott iratgyűjtemény. Kézirat.

Bethlen István angliai előadásai. Budapest, 1933, Genius.

Deák, Ladislav: Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty I. (20. september 1938 – 2. november 1938). Martin, 2002, Matica slovenská.

Deák, Ladislav: Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty II. (2. november 1938 – 14. marec 1939). Martin, 2003, Matica slovenská.

Deák, Ladislav: Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty III. (3. november 1938 – 4. april 1939). Martin, 2005, Matica slovenská.

Gergely Jenő-Glatz Ferenc-Pölöskei Ferenc (szerk.): Magyarországi pártprogramok. Budapest, 1991, Kossuth Kiadó.

Documents on German Foreign Policy 1918-1945. Series D. Volume IV. United States. Washington, 1955, Government Printing Office. In. www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/document/munmenu.htm

Halmosi Dénes (összeáll.): Nemzetközi szerződések 1918-1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb nemzetközi szerződései. Budapest, 1966, Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Harsányi Iván-Jemnitz János-Székely Gábor (Összeáll.): München 1938. Diplomáciai és politikai dokumentumok. Budapest, 1988, Kossuth Kiadó.

Mayer Judit (szerk.): Eduard Beneš elnöki dekrétumai. Pozsony, 1996, Pannónia.

Mnichov v Dokumentech. 1. köt. Zrada západních mocností na Československu. Praha, 1958, SNPL.

Molnár Imre (összeáll.): Esterházy János. A kisebbségi kérdés. Budapest, 2000, Ister.

Romsics Ignác (főszerk.), Bán D. András, Diószegi László, Fejős Zoltán, Vinnai Győző (szerk.): Magyarok kisebbségben és szóróványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919-1944. Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány.

Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. Közzétette a Szovjetunió külügyminisztériuma. Budapest, 1950, Révai Könyvkiadó.

Romsics Ignác (szerk.): Bethlen István. Válogatott politikai írások és beszédek. Budapest, 2000, Osiris.

Rudolf Chmel (összeáll.): A szlovák kérdés a XX. században. Pozsony, 1996, Kalligram.

Szinai Miklós-Szűcs László (összeáll.): Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962, Kossuth Kiadó.

Szinai Miklós és Szűcs László (összeáll.): Bethlen István titkos iratai. Budapest, 1972, Kossuth Kiadó.

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944. Budapest, 1968, Kossuth Kiadó.

Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu. Bratislava, 1946. k.n.

Zsigmond László (szerk.), Kerekes Lajos (összeáll.): Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1. köt. Budapest, 1962, Akadémiai Kiadó.

Zsigmond László (szerk.), Ádám Magda (összeáll.): Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 2. köt. Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó.

Emlékiratok

Balogh Edgár: Hétpróba. Budapest, 1975, Szépirodalmi könyvkiadó.

Barcza György: Diplomata emlékeim 1-2. köt. Budapest, 1994, Európa-História.

Esterházy Lujza: Szívek az ár ellen. Budapest, 1991, Püski.

Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Budapest, 2001, Osiris.

Hennyey Gusztáv: Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Budapest, 1992, Európa-História.

Herczeg Ferenc: Hűvösvölgy. Budapest, 1993. Szépirodalmi Kiadó.

Horthy Miklós: Emlékirataim. Budapest, 1990, Európa-História.

Hory András: Bukaresttől Varsóig. Budapest, 1987, Gondolat.

Jungerth-Arnóthy Mihály: Moszkvai napló. Budapest, 1989, Zrínyi Katonai Kiadó.

Krofta, Kamil: Z dob naší první republiky. Praha, 1939, Laichter.

Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. Budapest, 1992, Európa-História.

Lőrincz Zsuzsa (Összeáll.): A madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója. Budapest, 1978, Kossuth.

Perneki Mihály (szerk.): Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918-1945. Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó.

Rónai András: Térképezett történelem. Budapest, 1993, Püski.

Sidor, Karol: Slovenská politika na pôde pražského snemu. 1-2. köt. 1918-1938. Bratislava, 1943, Kníhtlačiareň Andrej.

Sipos Péter (szerk.): Magyarország 1921-1941. Zsitvay Tibor emlékiratai. Budapest, 1999, Palatinus.

Szabó Ágnes-Pamlényi Ervin (szerk.): Prónai Pál: A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónai Pál naplójából. Budapest, 1963, Kossuth Kiadó.

Szegedy-Maszák Aladár: Az ember ősszel visszanez. Budapest, 1996, Európa-História.
 Szvatkó Pál: A visszatért Magyarok. A felvidéki magyarság húsz éve. Budapest, 1939, Révay.
 Újpeéry Elemér: Végállomás Lisszabon. Budapest, 1987, Magvető.
 Ullein-Reviczky Antal: Német háború – orosz béke. Budapest, 1993, Európa-História.

Könyvek, monográfiák

A felvidéki magyarság húsz éve. Szerkesztette: Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. Budapest, 1938, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
 A szlovákiai magyarság élete 1938-1942. Tanulmányok. Budapest, 1942, Athenaeum.
 Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Budapest, 2005, Osiris.
 Almanach oslobodeného juhu. Nitra, 1946, k.n.
 Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918-1938. Galánta-Dunaszerdahely, 2002, Fórum Intézet-Lilium Aurum.
 Auer Pál: Fél évszázad. Washington, 1971, Occidental Press.
 Azéma, Jean-Pierre: From Munich to the Liberation. 1938-1944. Cambridge, 1984, Cambridge University Press.
 Ádám Magda: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest, 1968, Akadémiai Kiadó.
 Ádám Magda – Hanzal, Jozef: Edvard Beneš. Dunaszerdahely, 1996, Lilium Aurum.
 Balogh Edgár: Hármaskis-tükör. Budapest, 1945, Magyar Élet (Püski).
 Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. 3. köt. 1848-1944. Bp., 1982, Akadémiai Kiadó.
 Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Bukarest-Kolozsvár, 1994. Kriterion.
 Borbándi Gyula: Magyar politikai pályaképek 1938-1948. Budapest, 1997, Európa Könyvkiadó.
 Borsody István (szerk.): Magyarok Csehszlovákiában. Somorja, 2002, Mery-Ratio.
 Botlik József – Dupka György: Ez hát a hon. Budapest - Szeged, 1991, Mandátum-Universum.
 Brügel, Johann Wolfgang: Czechoslovakia before Munich. The German minority problem and British appeasement policy. Cambridge, 1973, Cambridge University Press.
 Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala (összeáll.): A szlovákiai magyar nyelvterület városai. Budapest, 1946, Budapest Székesfőváros Irodalmi és Művészeti Intézete.

- Churaň, Milan: Postupim a Československo – mýtus a skutečnost. Praha, 2001, Libri.
- Clementis, Vladimír: The czechoslovak magyar relationship. London, 1943, Unwind Brothers Limited.
- Cowling, Maurice: The Impact of Hitler. British Policy and British Politics 1933-1940. Chicago, 1977, Chicago University Press.
- Československé dějiny v datech. Praha, 1986, Svoboda.
- Čierna-Lantayová, Dagmar: Podoby česko – slovensko – maďarského vzťahu 1938-1949. Bratislava, 1992, SAV.
- Deák, Ladislav: Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938-1939. Bratislava, 1990, Veda.
- Deák, Ladislav: Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Polska v r. 1933-1939. Bratislava, 1991, Veda.
- Deák, Ladislav: Slováci v maďarskej politike v r. 1918-1939. Bratislava, 1996, Slovakia plus.
- Deák, Ladislav: Viedenská arbitráž. Bratislava, 1997, Matica slovenská.
- Dejmek, Jindřich: Historik v čele diplomacie. Kamil Krofta. Praha, 1998, Karolinum.
- Dejmek, Jindřich: Nenaplněné naděje: politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie od zrodu První republiky po konferenci v Mnichově (1918-1938) Praha, 2003, Karolinum.
- Diószegi István: A hatalmi politika másfél évszázada. 1789-1939. Budapest, 1994, História-MTA Történetudományi Intézete.
- Dombrády Lóránt-Tóth Sándor: A magyar királyi honvédség. Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Kiadó.
- Dombrády Lóránt: Katonapolitika és hadsereg 1920-1944. Budapest, 2000, Ister.
- Durčanský, Ferdinand: Pohl'ad na slovenskú politickú minulosť. Bratislava, 1943, Ľudotypia.
- Đurica, Milan: Dejiny Slovenska a Slovákov. Bratislava, 1996, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Dutton, David: Neville Chamberlain. London, 2001, Arnold., New York, 2001, Oxford University Press.
- Európáról és Magyarországról. Budapest, 1934, Athenaeum.
- Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Somorja-Dunaszerdahely, 2002, Fórum Kisebbségkutató Intézet-Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Fejes Judit: Magyar – német kapcsolatok 1928-1932. Budapest, 1981, Akadémiai Kiadó.
- Flachbarth Ernő: A „nemzetiségi csoportok” jogi helyzete a szlovák alkotmány szerint. Budapest, 1943, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó.
- Fenyő Miksa: Hitler. Budapest, 1934, Nyugat.

Fleischmann Gyula: Csehszlovákia művelődéspolitikája és a magyar kisebbség. Budapest, 1939, Ábrahám.

Gabor Aron Study Group (szerk.): Hungary in the mirror of the Western world 1938-1958. hn., 1998, Corvinus electronic library.

Gilbert, Martin: Winston S. Churchill. 5. köt. The Coming of War, 1936–1939. London, 1982, Heinemann.

Glatz Ferenc-Szarka László: Magyarország és a magyar kisebbségek. Budapest, 2002, MTA.

Granatier, Anton: Etnické rozhranie slovensko-maďarské. Bratislava, 1930, Slovenská odbočka NRČS.

Gyönyör József: Terhes örökség. Pozsony, 1994, Madách-Posonium.

Gyönyör József: Határok születtek. Pozsony, 1992-1993, Madách-Posonium.

Gyurgyík László: Magyar mérleg. Pozsony, 1994, Kalligram.

Janics Kálmán: A hontalanság évei. h.n., 1989, Hunnia Kiadó.

Jiří Přenosil (szerk.): Český stát od Velké Moravy k NATO. Praha, 2002, ELK.

Jócsik Lajos: Iskola a magyarságra. Egy nemzedék élete húsz éves kisebbségben. Budapest, 1939, Nyugat.

Jócsik Lajos: A magyarság cseh és szlovák néprajzi térképeken. Budapest, 1943, A Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségjogi Intézetének Kiadványa.

Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919-1945. Budapest, 1988, Kossuth Kiadó.

Juhász László: Barangolás a magyar múltban. Lakitelek, 1992, Antológia Kiadó.

Kajetán Endre: A második mohács. Budapest, 1992, Béta Kiadó.

Keményfi Róbert: A gömöri etnikai térmozzaik. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének történeti alakulása különös tekintettel a szlovák-magyar etnikai határra. Komárom-Dunaszerdahely, 2002, Fórum Kisebbségkutató Intézet-Lilium Aurum Könyvkiadó.

Kennan, George Frost: From Prague after Munich. Diplomatic papers 1938-1940. Princeton, 1968, Princeton University Press.

Kepecs József (szerk.): A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1880–1941). Budapest, 1995, Központi Statisztikai Hivatal.

Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: Magyarok a határainkon túl-A Kárpát-medencében. Budapest, 1991, Tankönyvkiadó.

Kováč, Dušan (szerk.): História a politika. Bratislava, 1993.

Kováč, Dušan: Dejiny Slovenska. Praha, 1998, Nakladatelství Lidové Noviny.

Kovács Endre: Egy nemzedék sorsa. Vallomás és Program. Pozsony, 1937, Concordia.

Krno, M. D.: Paríž 1946. Pripravoval sa mier s maďarskom. Košice, 1947, Povereníctvo informácií.

Kubů, Edvard (szerk.): Vojtěch Mastný: Vzpomínky diplomata. Praha, 1997, Karolinum.

Kuklík, Jan – Němeček, Jan: Hodža versus Beneš. Praha, 1999, Karolinum.

Kural, Václav: Češi, Němci a „mnichovská“ křížovka. Praha, 2002, Karolinum.

Kvaček, Robert: Osudná míse. Praha, 1958, Naše vojsko.

Lipták, Ľubomír: Slovensko v 20. storočí. Bratislava, 1998, Kalligram.

Lukes, Igor: Czechoslovakia between Stalin and Hitler. Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s. Oxford, 1996, Oxford University Press.

Marsina, Richard (összeáll.): Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897-1988-1997). Martin-Bratislava, 1998. Matica slovenská.

Masaryk, Tomas Garrigue: A világforradalom. 1914-1918. Budapest, 1990, Európa Könyvkiadó.

Matolay Géza: Gróf Teleki Pál élete és munkássága a magyar revízió szolgálatában. Budapest, 1941, Halász-Pester Lloyd.

Márai Sándor: Ajándék a végtől. Budapest-Szombathely, 2004, Helikon.

May, Stephen (szerk.): Ethnicity, Nationalism and Minority Rights. Cambridge, 2005, CUP.

Molnár Imre: Esterházy János. Dunaszerdahely, 1997, Nap Kiadó.

Montgomery, John Fournoy: Magyarország a vonakodó csatlós. Budapest, 1993, Zrínyi.

Nemeskürty István: Búcsúpillantás. Budapest, 1995, Szabad Tér.

Neville, Peter: Appeasing Hitler. The Diplomacy of Sir Neville Henderson 1937-39. Studies in Diplomacy. New York, 2000, St. Martin's Press.

Ormos Mária: Hitler. h.n., 1994, T-Twins Kiadó.

Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában. Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó.

Pacner, Karel: Osudové okamžiky Československa. Praha, 1997, Themis.

Peéry Rezső: Peremmagyarok az idő sodrában. Pozsony, 1940, Toldy Kör.

Peéry Rezső: Requiem egy országrészért. Pozsony, 1993, Pannónia.

Peéry Rezső: Gondolatok a tehervagonban. Avagy védőbeszéd a szlovákiai magyarok perében. Pozsony, 1993, Kalligram.

Pfaff, Ivan: Sovětská zrada 1938. Praha, 1993, BEA.

Podolák, Peter: Národnostné menšiny v Slovenskej republike. Martin, 1998, Matica slovenská.

Popély Gyula: A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében. Budapest, 1991, Regio.

Pölöskei Ferenc-Gergely Jenő-Izsák Lajos (szerk.): Magyarország története 1918-1990. Budapest, é.n., Korona Kiadó.

Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó.

Pritz Pál: Magyar diplomácia a két háború között. Budapest, 1995, Magyar Történelmi Társulat.

Proces s dr. J. Tisom. Spomienky obžalobcu Antona Rašlu a obhajcu Ernesta Žabkaiho. Bratislava, 1990, Tatrapress.

Rande Jenő: Fultontól Brüsszelig. Budapest, 1967, Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Ragsdale, Hugh: The Soviets, the Munich Crisis, and the Coming of World War II. Virginia, 2004, McLean.

Ránki György (főszerk.): Magyarország története 8. köt. 1918-1919, 1919-1945. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó.

Rearden Farnham, Barbara: Roosevelt and the Munich Crisis: A Study of Political Decisionmaking. Princeton, 1997. Princeton University Press.

Révay István: A belvederi magyar-szlovák határ. Budapest, 1941, Athenaeum.

Robbins, Keith: Munich 1938. London, 1968, Cassell.

Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, 1991, Magyarságkutató Intézet.

Romsics Ignác (szerk.): Magyarország és a nagyhatalmak a huszadik században. Budapest, 1995, Teleki László Alapítvány.

Romsics Ignác: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Budapest, 1996, Osiris.

Romsics Ignác (szerk.): Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920-1953. Budapest, 1998, Osiris.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2003, Osiris.

Rothstein, Andrew. The Munich conspiracy. London, 1958, Lawrence and Wishart.

Sakmyster, Thomas Lawrence: Hungary and the coming of the European crisis 1937-1938. Michigan, 1971, Ann Arbor, Michigan University Microfilms.

Sakmyster, Thomas Lawrence: Hungary, the Great Powers, and the Danubian crisis, 1936-1939. Athens, 1980, University of Georgia Press.

Sakmyster, Thomas: Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918-1944. Budapest, 2001, Helikon Kiadó.

Sallai Gergely: Az első bécsi döntés. Budapest, 2002, Osiris.

Sándor László (szerk.): A sarló hatósugarában. Budapest, 1988, Kossuth.

Sidor, Karol: Slovenská politika na pôde pražského snemu. Bratislava, 1943

Simon Attila: A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990-2002). Somorja-Dunaszerdahely, 2002, Fórum Intézet-Lilium Aurum.

Sipos Péter: Imrédy Béla. Élet-kép sorozat. Budapest, 2001, Elektra Kiadóház.

Solymossy Péter: Magyar revízió svéd szemmel. Budapest-Stockholm, 2002, Buda Records.

Šutaj, Štefan: Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty. Prešov, 2005, Universum.

Švorc, Peter: Zakliatá Krajina – Podkarpatská Rus. 1918-1946. Prešov, 1996, Universum.

Szarka László: Dunatáji dilemmák. Budapest, 1998, Ister.

Tilkovszky Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938-1941. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó.

Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a XX. században. Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó.

Valuch Tibor (szerk.): Hatalom és társadalom a 20. századi magyar történelemben. Budapest, 1995, Osiris.

Vanku, Milan: Malá antanta 1920-1938, Titovo Užice, 1969.

Varga József: Bűnös nemzet, vagy kényszerű csatlós? 1. köt. Budapest, 1991, Felelős Kiadó Varga József.

Varsik, Branislav: Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach. Bratislava, 1940, SUS.

Vávra – Eibel: Viedenská arbitráž. Bratislava, 1963, Osveta.

Viest, Rudolf: Od Mníchova k pádu Mussoliniho. Bratislava, 1996, International.

Vietor, Martin: Dejiny okupácie južného Slovenska 1938-1945. Bratislava, 1968, SAV.

Vígh Károly: A szlovákiai magyarság sorsa. Budapest, é.n., Bereményi Könyvkiadó.

Vyšný, Paul: The Runciman Mission to Czechoslovakia, 1938. Prelude to Munich. New York, 2003, Palgrave-Macmillan.

Voženílek, Ján: Pozemková reforma v Československé republice. Praha, 1924. k.n.

Voženílek, Ján: Studie k pozemkové reformě na cukrovarských statcích na jižním Slovensku. Praha, 1926., k.n.

Wojatsek, Charles: From Trianon to the first Vienna Arbitral Award. Montréal, 1980.

Zdeněk Sládek: Malá dohoda 1919-1938. Praha, 2000, Karolinum.

Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Budapest, 2001, Osiris.

Zseliczky Béla: Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekterében. 1920-1945. Budapest, 1998, Napvilág Kiadó.

Tanulmányok, cikkek

Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. In. Regio. 2000/3. 133-178.

Azubuike, Samuel: To appease or to concede? Contrasting two modes of accomodation in international conflict. In. International Relations. (University of Wales, UK) 2006/1. 49-68.

Ádám Magda: A versailles-i Közép-Európa összeomlása. A müncheni válság és Magyarország. In. Századok, 1999/4. 685-726.

Borsody István: Magyarország és a csehszlovákiai magyarság. In. Borsody István (szerk.): Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938. Budapest, 1938, Ország Útja kiadása, 211-219. Közli: Magyar Kisebbség. 1998/3-4.

Bystrický, Valerián: Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku 1938. In. Historický časopis. 1992/4. 438-456.

Bystrický, Valerián: Dohoda štyroch veľmocí v Mníchove v roku 1938. In. Vojenská história. 2002/6. 3-4. 44-62.

Bystrický, Valerián-Deák, Ladislav: Od Mníchova k rozbitiu Česko-Slovenska. In: Zemko, Milan-Bystrický, Valerián (szerk.): Slovensko v Československu (1918-1939). Bratislava, 2004, SAV. 199-239.

Fedinec Csilla: Kárpátaljai autonómia-koncepciók 1918-1944 között. In. Kisebbségkutatás. 2001/3.

Hauner, Milan: Could Prague Have Defied Hitler? What Churchill's Courier Learned. In. World Policy Journal. 2004/1. 91-95.

Haslam, Jonathan: The Soviet Union and the Czechoslovakian Crisis of 1938. In. Journal of Contemporary History. 1979/3. 441-461.

Ivaničková, Edita: Československo – maďarské vzťahy v stredo-európskej politike Veľkej Británie. In: Historický časopis. 46. 2. 1998. 250-261.

Illyés Zoltán: Az 1938-as határváltozás és a felső-Bódva-völgyi németység (Mecenzéf, Stósz). In: Pásztor Cecília (szerk.): „...ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Salgótarján, 2002, Szindbád. 275-288.

Jedlička, Jan: Podkarpatská Rus / Karpatská Ukrajina v březnu 1939. In: Dejmek, Jindřich-Hanzal, Jozef (összeáll.): České země a Československo v Evropě v XIX. a XX. století. Praha, 1997, Karolinum.

Mannová, Elena: „...de most már jó szlovák”. A nemzeti identitás variációi két dél-szlovákiai kisváros egyesületi életében 1918-1938. In. Regio. 2000/4. 93-103.

- Ölvedi János: A magyar kisebbség Csehszlovákiában. In. Magyar Szemle. 1938/2. 279-286.
- Popély Árpád: A kolonizáció területi vonatkozásai és etnikai következményei. In. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2003/2. 84-102.
- Popély Árpád: Etnikai átrendeződések a Felvidéken 1945 előtt. In. Studia Caroliensia. 2002/3. 125-151.
- Popély Gyula: A kisebbségi magyar pártpolitika megújulása a harmincas évek első felében. In. Regio. 1990/3.
- Ruisz Dezső: A felszabadulás gazdasági következményei. In. Magyar Szemle. 1939/1. 51-61.
- Sallai Gergely: Az első bécsi döntés diplomáciai és politikai előtörténete. In. Századok. 2000/3. 597-631.
- Sallai Gergely: Az első bécsi döntés megítélése a szlovák és a magyar történeti irodalomban. In. Pásztor Cecília (szerk.): „...ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Salgótarján, 2002, Szindbád. 250-274.
- Simon Attila: Elképzelések és tervek Dél-Szlovákia szláv betelepítésére az első köztársaságban lezajlott földreform keretén belül. In. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2003/2. 103-118.
- Simon Attila: Az 1938-as községi választások Csehszlovákiában és a szlovákiai magyar politika. In. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2006/1. 111-134.
- Simon Attia: Sípbal, dobbal, nagybögővel – avagy kísérlet a „Felvidék visszafoglalására” 1938. október 5-én. In. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2006/4. 145-159.
- Szabó Helga: A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése 1938-1941. In. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2002/2.
- Szalatnai Rezső: A csehszlovákiai magyarok 1938-1945 között. In. Regio. 1990/2. 129-147. és 1990/3. 163-190.
- Szarka László – Sallai Gergely: Önkép és kontextus. Magyarország és a magyarság történelme a szlovák történetírásban a 20. sz. végén. In. Régio. 2000/2. 71 – 88.
- Szarka László: „Nádi élet”, „eltűnt gondolatok”. Szlovákiai magyar önértelmezések az első bécsi döntés idején. In. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2007/3. 51-63.
- Szvatkó Pál: Új szellem Szlovenszkon. In. Hitel. 1937/2. 114-122. Közli: Magyar Kisebbség. 1998/3-4.
- Tomaszewsky, Jerzy: Štatistika a politické konflikty. Sčítania ľudu v Česko-slovensku a Polsku medzi dvoma svetovými vojnami. In. Kováč, Dušan (szerk.): História a politika. Bratislava 1993.
- Varga E. László: Orłowski budapesti lengyel követ visszaemlékezései. II. In. Századok. 2003/6. 1389–1420.

Zelenák, Peter: Kontroverzné roviny slovensko-maďarských vzťahov v 20. storočí. In. Mýty a predsudky v dejinách. Historická konferencia 7. decembra 2004. (Disputationes Samarienses 3.) Fórum inštitút pre výskum menšín, Lilium Aurum, Šamorín – Dunajská Streda 2005.

Zemko, Milan: Československo-maďarská a slovensko-maďarská hranica po Trianonskej zmluve a Viedenskej arbitráži - premeny verejnej argumentácie. In. Historické štúdie. 2004/43. 157-166.

Folyóiratok

Az Újság

Híradó (Pozsony): 1932-1936

Historický časopis (Bratislava): 1998

Magyar Kultúra: 1939

Magyar Nemzet (Budapest): 1938-1939

Magyar Szemle (Budapest): 1939

Magyarság

Nemzeti Ujság (Budapest): 1938

Národné Noviny (Bratislava): 1935

Népszava (Budapest): 1938-1939

Pesti Hírlap (Budapest): 1938-1939

Pesti Napló: 1936

Prágai Magyar Hírlap (Prága): 1933-1938

Regio (Budapest): 1990, 2000

Slovák (Bratislava): 1938-1939

Slovenský Týždenník (Bratislava): 1936-1938

Századok (Budapest) 2000

Új Hírek (Pozsony): 1939

Új Magyarság: 1938

Valóság (Budapest): 1995

Veda (Bratislava): 1993

A fejezetcímekben található idézetek

I/1. Balogh Edgár: Hétpróba. Budapest, 1965, Szépirodalmi Könyvkiadó. 158.

I/2. A brit és a francia vezetők 1938. szeptember 18-án Londonban megbeszélést folytattak a csehszlovák helyzetről. Ekkor hangzott el az idézett mondat. Idézi: Dejmek, Jindřich: Historik v čele diplomacie. Kamil Krofta. Praha, 1998, Karolinum. 289-290.

I/3. Molnár Imre (összeáll.): Esterházy János. A kisebbségi kérdés. Budapest, 2000, Ister. 22. Az idézett mondat Esterházy „A meg nem alkuvó ellenzéki politika az egyetlen reménysugár, mely Szlovenszko sorsának jobbra fordulását biztosíthatja” című írásában található, amelyet a Prágai Magyar Hírlap közölt 1933. június 29-én.

I/4. Ďurčanský, Ferdinand: Pohľad na slovenskú politickú minulosť. (Visszatekintés a szlovák politikai múltra) Bratislava, 1943, Ľudotýpia. 205.

II/1. Bethlen István miniszterelnök egyik beszédében hangzott el a mondat, amit a Pesti Hírlap 1928. március 6-án, a címlapján közölt. Közli még: Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, 1991, Magyarságkutató Intézet. 181.

II/2. Kánya Kálmán külügyminiszter a komáromi tárgyalások megszakadása után összehívott minisztertanácsi ülésen jelentette ki többek között az idézett mondatot is. Ld. MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1938. október 13.

II/3. A komáromi tárgyalások utolsó napján a csehszlovák delegáció újabb területi javaslatáról folytatott vitában Teleki Pál jelentette ki az idézett mondatot. Ld. AMZV. – VI./ 4. 61. doboz. 1938. Záznam zo schôdzy československo-maďarských delegácií v Komárne. (Jegyzőkönyv a csehszlovák-magyar tárgyalások komáromi üléséről.) 13. 10. 1938. Ld. még: Zsigmond László (szerk.), Ádám Magda (összeáll.): Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 2. köt. Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó. 487-493, 738-772. Jegyzőkönyv a magyar-csehszlovák tárgyalásokról. 1938. október 13.

II/4. A komáromi tárgyalások megszakadása körüli időpontban készült brit külügyminisztériumi szakértői feljegyzésben található az idézett mondat. Ld. Foreign Office. 371/21570 – 550. C 11904.

III/1. Az idézetet Márai Sándor „A határ elindul” címmel, a magyar honvédség bevonulásáról 1938. november 8-án készített tudósítása tartalmazza. Ld. Márai Sándor: Ajándék a végzettől. Budapest-Szombathely, 2004, Helikon. 116.

III/2. „Felszabadult az első magyar rög...” – adta hírül 1938. október 11-én a Pesti Hírlap Ipolyság magyar katonai megszállása kapcsán.

III/3. „Mindent elvesztettünk...” – e szavakat mondta állítólag Jozef Tiso, a szlovák autonóm kormány miniszterelnöke a bécsi Belvedere palotában a döntés kihirdetésekor. Idézi: Deák, Ladislav: Viedenská arbitráž. Bratislava, 1997, Matica slovenská. 34.

III/4. Az idézett mondat Teleki Pál miniszterelnöknek egy minisztertanácsi ülésen, a közigazgatási visszaélések tárgyában elhangzott beszédében található. Ld. MOL – K 27 – Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1939. augusztus 17.